

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİ
İÇTİHADINDA ve TÜRK HUKUKUNDA
TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ

SEDA ÖZKAN

2501130057

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. KASIM KARAGÖZ

İSTANBUL - 2016

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : SEDA ÖZKAN Numarası : 2501130057
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : AVRUPA BİRLİĞİ Danışmanı : DOÇ.DR.KASIM KARAGÖZ
Tez Savunma Tarihi : 24.05.2016 Saati : 13:00
Tez Başlığı : İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİ İÇTİHADINDA VE TÜRK HUKUKUNDA
TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ		İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ.DR. KASIM KARAGÖZ			Kabul
2- DOÇ.DR. HÜSEYİN ÖZCAN			Kabul
3-YRD.DOÇ.DR. MURAT TÜMAY			Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- YRD.DOÇ.DR.FERMAN DEMİRKOL		
2- YRD.DOÇ.DR.M.SİNAN KILIÇOĞLU		

ÖZ

SEDA ÖZKAN

İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİ İÇTİHADINDA VE TÜRK HUKUKUNDA TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ

Bu tez çalışmasında, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) içtihadında ve Türk hukukunda toplanma özgürlüğü konusu ele alınmıştır. Bu bağlamda, çalışma ile amaçlanan; toplanma özgürlüğünün felsefi, tarihi ve kavramsal boyutlarını ortaya koymak; yine bu çerçevede, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS) kapsamında özgürlüğün teorideki ve uygulamadaki sınırlarını saptamaktır.

Toplanma özgürlüğü İHAS'ın 11. maddesinde koruma altına alınmıştır. Temel haklardan addedilen barışçıl toplanma özgürlüğü hakkı, 11. madde hükmüyle herkese tanınmıştır. Daha açık bir anlatımla; bireyler, gruplar ve örgütler bu hakkı kullanabilmektedir. Dahası, toplanma özgürlüğü, demokratik toplumun vazgeçilmez esaslarından biridir; ancak bu, özgürlüğün sınırsız olduğu anlamına gelmemektedir.

Bununla birlikte, Türk hukukunda toplanma özgürlüğü hakkı, 1982 Anayasası'nın 34. maddesinde ve 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nda hüküm altına alınmıştır. Ancak 2911 sayılı Kanun 1982 Anayasası'na, İHAS'a ve İHAM içtihadına her bakımdan aykırıdır. Bu nedenle Kanunun İHAM içtihadı ışığında değiştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Barışçıl toplanma özgürlüğü hakkı, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS), İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM), demokratik toplum, ulusal güvenlik, kamu düzeni, meşru amaç, orantılılık.

ABSTRACT

SEDA ÖZKAN

FREEDOM OF ASSEMBLY UNDER THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND TURKISH LAW

In this thesis, freedom of assembly under the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR) and Turkish Law have been studied. In this regard, with this study we have aimed to identify philosophical, historical and conceptual dimensions of freedom of assembly and in this framework to determine borders of freedom of assembly according to the European Convention on Human Rights (ECHR) in human rights theory and its application.

Freedom of peaceful assembly has been guaranteed under the Article 11 of the ECHR. This freedom has been defined as a fundamental right under the Article 11 and this Article provides that everyone has the right to freedom of peaceful assembly. More clearly, the right can be exercised by individuals, groups and associations. Furthermore, freedom of assembly is regarded as one of the indispensable principle of a democratic society; but this freedom is not without limits.

On the other hand, in Turkish law, right to freedom of assembly has been ensured under the Article 34 of the Constitution of 1982 and Act no. 2911 on Meetings and Demonstration Marches. However, the Act no 2911 incompatible with the Constitution of 1982, the ECHR and case law of the ECtHR on account of all. Therefore this Act must be amended in the light of case law of the ECtHR.

Keywords: Right to freedom of peaceful assembly, the European Convention on Human Rights (ECHR), the European Court of Human Rights (ECtHR), democratic society, national security, public order, legitimate objective, proportionality.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının amacı; toplanma özgürlüğüne tanınan hakkın felsefi ve tarihi temellerini, diğer hak ve özgürlüklerle olan ilişkisini, kapsamını, sınırlandırılma rejimini, hakka yönelik müdahaleleri, hakka ilişkin yükümlülükleri hem İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi içtihadı hem de Türk hukukundaki uygulama ışığında değerlendirerek mevcut işleyiş içerisindeki sorunları tespit etmektir.

Toplanma özgürlüğü üzerine çalışma düşüncemi en başından itibaren destekleyerek yazım sürecinin her aşamasında ilerleyici bir biçimde yol almamı sağlayan ve tezin gelişmesi amacıyla katkılarını hiçbir zaman eksik etmeyen değerli hocam ve danışmanım sayın Doç. Dr. Kasım Karagöz'e şükranlarımı sunarım.

Tez savunma jürimde bulunarak yapıcı eleştiri ve önerilerini esirgemeyen sayın Doç. Dr. Hüseyin Özcan'a ve sayın Yrd. Doç. Dr. Murat Tumay'a ayrıca teşekkür ederim.

Toplanma özgürlüğü hakkına son zamanlarda sıklıkla başvurulduğu ve bu nedenle hakkın güncel yargı kararlarına konu olduğu göz önünde tutulduğunda, hakka ilişkin yerel mahkeme kararlarını incelememi tavsiye eden sayın Doç. Dr. H. Burak Gemalmaz'a ve yerel mahkeme kararlarına ulaşmamı sağlayan sayın Av. Selin Nakıpoğlu'na ve sayın Av. Mehmet Ümit Erdem'e, hakkın yakın tarihli uygulamasını, yine bu bağlamda Türkiye uygulamasında yerel mahkemelerin hakka yaklaşımını ortaya koymamı sağladıkları için teşekkür ederim. Ayrıca, lisans öğrenimimde olduğu gibi yüksek lisans öğrenimimde de desteklerine ihtiyaç duyduğum her durumda yanımda olan değerli hocalarım sayın Yrd. Doç. Dr. M. Buket Soygüt Arslan'a ve sayın Arş. Gör. Ahmet Kalafat'a bu vesile ile teşekkürlerimi sunmak isterim. Yazım sürecinin her aşamasında fikir teatisinde bulunarak görüşlerinden yararlandığım sayın Arş. Gör. Ezgi Çaldıran'a da teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ

I. TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜNÜN ORTAYA ÇIKIŞI ve GELİŞİMİ.....	4
A. Toplanma Özgürlüğünün Felsefesi ve Tarihçesi.....	4
1. Felsefi Süreç.....	4
a. Düşünsel Temellendirme.....	4
b. Dilsel Temellendirme.....	7
c. Eylemsel Temellendirme.....	8
2. Tarihi Süreç.....	10
a. Antikçağ	10
(1) Antik Yunan	10
(2) Antik Roma	15
b. Ortaçağ	16
c. Yeniçağ.....	17
B. Ulusalüstü Belgelerde Toplanma Özgürlüğü	18
1. 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi.....	18
2. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve İkiz Sözleşmeler	22
3. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi	24
4. Amerikan Kıta Belgeleri	27

5. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı	29
6. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Metinleri.....	31
7. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı.....	33
II. KAVRAMSAL BİR BAKIŞ AÇISIYLA TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ... 36	
A. Toplanma Özgürlüğünün Temel Kavramları	36
1. Toplantı	36
a. Toplantının Unsurları	38
(1) Kişi Unsuru.....	38
(2) Amaç Unsuru.....	39
(3) Süre Unsuru	40
(4) Yer Unsuru	42
b. Toplantı Türleri	42
(1) Genel - Özel Toplantılar	42
(2) Açık - Kapalı Yer Toplantıları	43
(3) Ani - Planlı Toplantılar.....	44
2. Gösteri ve Yürüyüş	44
B. Toplanma Özgürlüğünün Benzer Özgürlükler İle İlişkisi	47
1. Düşünce Özgürlüğü İle İlişkisi	47
2. Örgütlenme Özgürlüğü İle İlişkisi	48
3. Sivil İtaatsizlik İle İlişkisi	49
4. Düşünce Özgürlüğünün Görünümü Olan Diğer Hak ve Özgürlükler İle İlişkisi.....	50

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI AVRUPA SÖZLEŞMESİ'NDE ve İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİ İÇTİHADINDA TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ

I. TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜNÜN İNSAN HAKLARI AVRUPA SÖZLEŞMESİ'NDE DÜZENLENMESİ..... 52

A. Toplanma Özgürlüğü Hakkı: “Hak mı, Özgürlük mü?” Sorunsalı 52

B. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi m. 11'in Sözleşme Sistemindeki Yeri..... 54

C. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi m. 11'i Sınırlamanın Sınırı: “Müdahaleyi Meşru Kılan Nedir?” 57

1. Kanunilik Şartı 58

2. Meşru Amaç Şartı 60

3. Demokratik Toplumda Gerekliklik Şartı 61

II. TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜNÜN İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİ'NCE ELE ALINMASI..... 64

A. Toplanma Özgürlüğünün Kapsamı 64

1. Eylem Olarak Toplanmanın Tanımlanması 64

2. Toplanma Eyleminin Unsurları..... 66

a. Eylemin Etken Değeri: Özne..... 66

(1) Klasik Özneler 66

(2) Nevi Şahsına Münhasır Özneler 67

(3) Özneye Getirilen Sınırlamalar 71

b. Öznenin Hareket Alanı yahut Eylemin Konusu..... 75

(1) Barışçıl Nitelikli Toplanma 75

(2) Kolektif Eylem 85

(3) Toplanma Biçimleri..... 88

(4) Toplanmanın Mekânı..... 93

(5) Toplanmanın Süresi ve Zamanı 96

B. Toplanma Özgürlüğünün Kullanımında Devletin Yükümlülükleri 98

1. Yükümlülüğün Pozitif Yönü 99

2. Yükümlülüğün Negatif Yönü.....	110
III. AVRUPA MEKÂNINDA TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜNÜN ANAYASAL GÜVENCESİ.....	126
A. Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Toplanma Özgürlüğünün Anayasal Güvencesi.....	126
1. Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası	126
2. Belçika Anayasası	126
3. Hollanda Krallığı Anayasası	127
4. Danimarka Kraliyet Anayasası	127
5. İtalya Cumhuriyeti Anayasası	128
6. İspanya Anayasası.....	129
7. Portekiz Cumhuriyeti Anayasası.....	129
8. Polonya Cumhuriyeti Anayasası	130
9. İrlanda Anayasası	130
10. Romanya Anayasası	130
11. Lüksemburg Anayasası	131
12. Estonya Anayasası	131
13. Yunanistan Anayasası	132
B. Avrupa Konseyi Üyesi Ülkelerde Toplanma Özgürlüğünün Anayasal Güvencesi.....	132
1. İzlanda Cumhuriyeti Anayasası	132
2. Karadağ Anayasası.....	133
3. İsviçre Konfederasyonu Federal Anayasası	133
4. Rusya Federasyonu Anayasası.....	134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK HUKUKUNDA TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ

I. TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TÜRK HUKUK TARİHİNDEKİ GELİŞİMİ.....	135
A. Türkiye Cumhuriyeti Öncesi Dönem	135
B. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi	136
II. 1982 ANAYASASI'NDA ve 2011 SAYILI KANUNDA TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ	138
A. 1982 Anayasası'nda Toplanma Özgürlüğü.....	138
B. 2011 Sayılı Kanunda Toplanma Özgürlüğü	142
1. Hakkın Kullanımına İlişkin Hükümler.....	142
a. Hakkın Kapsamı	142
b. Hakkın Öznesi.....	144
c. Eylemin Yeri ve Güzergâhı.....	149
d. Eylemin Süresi ve Zamanı	151
2. Hak Öznelerinin Yükümlülüğüne İlişkin Hükümler.....	152
a. Bildirim Yükümlülüğü	152
b. Düzenleme Kurulunun Yükümlülükleri.....	154
3. Kolluk Kuvvetlerinin ve İdari Makamların Yetkisine İlişkin Hükümler. 155	
a. Eylemin Kolluk Tarafından Kaydedilmesi.....	155
b. Erteleme ve Yasaklama Yetkisi	155
4. Kanuna Aykırı Eylemlere ve Eylemlerin Yaptırımına İlişkin Hükümler 156	
a. Kanuna Aykırı Eylem.....	156
b. Ceza Hükümleri	159
III. ANAYASA MAHKEMESİ'NİN BİREYSEL BAŞVURU KARARLARINDA TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ	164
A. Sedat Vural Başvurusu	164
B. Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu.....	165

C. Osman Erbil Başvurusu.....	174
D. Onur Cingil Başvurusu.....	177
SONUÇ.....	180
KAYNAKÇA	185

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
AB	: Avrupa Birliği
ABA	: Avrupa Birliği Antlaşması
ABAD	: Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABÖ	: Afrika Birliği Örgütü
ADÖ	: Amerikan Devletleri Örgütü
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
ASŞ	: Avrupa Sosyal Şartı
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
b.a.	: Eserin bütününe atıf
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
bs.	: Bası
bsk.	: Baskı
C:/c.	: Cilt
C.D.	: Ceza Dairesi
C.G.K	: Ceza Genel Kurulu
Çev.	: Çeviren

ECHR	: European Convention on Human Rights
ECtHR	: European Court of Human Rights
Haz.	: Hazırlayan
HFSA	: Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi
İHAK	: İnsan Hakları Avrupa Komisyonu
İHAS	: İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi
İHAM	: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Bildirisi
İHD	: İnsan Hakları Derneği
İÜİFM	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
m.	: Madde
MHB	: İstanbul Üniversitesi Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni
No./no.	: Numara
OAS	: Organization of American States
OAU	: Organization of African Unity
s.	: Sayfa
v.	: Karşı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
v.d.	: Ve diğerleri
TAAD	: Türkiye Adalet Akademisi Dergisi
TBB	: Türkiye Barolar Birliği
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti

- TDK : Türk Dil Kurumu
T.F.D. : Türk Felsefe Derneği
TGYK : Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu
THŞ : Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı
TMK : Türk Medeni Kanunu
TODAİE : Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü

GİRİŞ

Tarihin insanı yazdığı ilk zamandan; daha açık bir ifadeyle var oluştan bugüne kadar insan, doğası gereği, sınırsız bir “*istediğini yapabilme*” istencine sahip olmuş ve bu istencine ad verme arayışındayken o dönemde henüz tanımlayamayacağı bir kavram olan *özgürlüğün özüyle* tanışmıştır. İsteddiği her şeyi yapabilmeyi arzulayan ilk insan, beslenme, barınma vb. temel ihtiyaçlarını karşılarken düşünme, ifade etme vb. isteklerinin, dolayısıyla bu isteklerden kaynaklanan ihtiyaçlarının da olduğunu fark etmeye başlamıştır. İnsanı insan yapan tüm niteliklerin -düşünmenin, ifade etmenin ve diğerlerinin- gün geçtikçe sınırları genişlemesi gereken bir serbestlik hali olduğunun anlaşıldığı o dönemden, insanlığın ortak değeri kabul edildiği bu döneme kadar özgürlüğün seyr-ü seferi fasılasız sürmektedir.

İnsan, tüm zamanlar boyunca özgürlük arayışı içerisinde olmuş ve amaçladığı ideal özgürlük düşüncesine erişmek için çok çetin mücadeleler vermiştir. Özgürlüğün azıyla yetinmeyi kabullenemeyen insan, yeri gelmiş özgürlük mücadelesinin bedelini yaşam hakkını kaybederek ödemiş; yeri gelmiş mücadelenin kazanan tarafı olmuş, yeni bir özgürlük kazanımı elde etmiştir. Bu serüvenle birlikte yönetim şekilleri de evrilmiş; mutlakıyetlerin, meşruti monarşilerin fırtınasına tutulan özgürlük gemisi, nihayet kendisini biricik kılan demokrasi ülkesinin limanına yanaşmıştır. Zira demokrasi, özgürlüğün kolaylıkla soluk alıp verebildiği bir ülkeyi - azınlıkta yahut çoğunlukta olsun- tüm düşüncelere vaat etmektedir. Bu nedendir ki; çağdaş demokrasilerde yaşam hakkının -ki yaşam hakkı yalnızca maddi vücut bütünlüğünün değil, manevi gelişimin de teminatıdır- ayrılmaz parçası olarak görülen düşünce özgürlüğü, diğer tüm özgürlüklerin mihenk taşı olmakla birlikte, insanı herhangi bir varlık değil, “*birey*” olarak adlandıran anlayışın temelinde yer almaktadır. Nitekim “*Düşünüyorum, öyleyse varım.*” diyen Descartes *düşünmeyi* var oluşun, dolayısıyla insan olmanın yegâne tezahürü saymıştır.

Özgürlüğün içsel görünümü özgürlüğün kendisi midir? Özgürlük, yalnızca içsel görünümüyle “*özgürlük*” olursa; daha açık bir ifadeyle, Gogol’un “*Palto*”sundan çıkmışçasına düşünce özgürlüğünden ortaya çıkan tüm özgürlükler,

bireyin bizzat kendisi tarafından -içsel olarak- sınırlanırsa, bunun adı özgürlük olmayacaktır. Başka bir ifadeyle, özgürlük, dışsal görünümü ölçüsünde işlev kazanmaktadır. Doğası gereği sınırsız olan özgürlük, hukuk devletinde ancak kanunla sınırlanmakta ve bu sınırlı kullanım alanı “*hak*” adını almaktadır.

Düşünülen şey ifade edildiği müddetçe anlam kazanıyorsa, o halde, düşünce ve ifade özgürlükleri de, tıpkı *bir yüzü sağa, bir yüzü sola bakan iki yüzlü Roma tanrısı Janus*'un yüzleri gibi bir özgürlüğün iki görünümünü temsil etmektedir. Nitekim pozitif hukuk metinleri bakımından her iki özgürlüğün bir arada veya art arda düzenlenmesi, bu durumun göstergesidir. Dolayısıyla, ifade özgürlüğü diğer özgürlükler için kurucu unsur niteliğindedir. Tezimizin konusu olan toplanma özgürlüğü, ifade özgürlüğünün kullanım biçimlerinden biridir; başka bir ifadeyle, birey tarafından ifade edildiği takdirde beklenen etkiyi yaratamayacak bir düşüncenin, bu düşünce üzerinde oydaşma sağlamış topluluk tarafından hep birlikte ifade edilmesidir. Çağdaş demokrasilerde düşünce ve ifade özgürlüklerinin aracı olan toplanma özgürlüğü, kolektif olarak düşünmek ve düşünceyi yüksek sesle ifade etmektir.

Üç bölümden oluşan tezimizin birinci bölümünde, toplanma özgürlüğünün felsefi, tarihi ve kavramsal temelleri işlenmiştir. Bu kapsamda toplanma özgürlüğünün, ifade özgürlüğünün kolektif kullanımı olduğu savunularak düşünceyi ifade etme eyleminin birey ve toplum bakımından önemine değinilmiştir. Antikçağdan günümüze kadar uzanan dönemde toplanma özgürlüğünün ulusalüstü hukuk metinlerine giriş sürecine; yine “*Hangi eylem biçimleri toplanma eylemi içerisindedir?*” sorusu üzerinden toplantı, gösteri ve yürüyüş eylemlerinin ayırıcına vararak özgürlüğün kavramsal boyutuna; ayrıca ifade özgürlüğüyle ve dolayısıyla toplanma özgürlüğüyle yakından ilişkili olan özgürlüklere de burada yer verilmiştir.

İkinci bölümde, tezimizin de omurgasını oluşturan *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS)*'nin toplanma özgürlüğüne tanınan hakkı düzenleyen 11. maddesi doğrultusunda “*bir hakkın anatomisi*” betimlenerek öncelikle maddenin *İHAS* sistematığı içerisindeki yeri ve hemen akabinde *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM)*'nce ele alınışı incelenmiştir. *İHAM* içtihadı bağlamında toplanma

özgürlüğüne tanınan hakkın öznesine, kullanım biçimlerine, hangi hallerde sınırlanacağına, süresine ve zamanına, mekânına, hakkın kullanımında devlete düşen yükümlülüklerle, karşıt gösteri/gösterici olgusuna ve nihayet Avrupa mekânında hakkın anayasal güvencesine değinilmiştir. Yine bu minvalde, *İHAM* içtihadından çok sayıda karar ile Avrupa Konseyi ve/veya Avrupa Birliği ülkeleri anayasalarının ilgili hükümleri incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise, toplanma özgürlüğünün Türk Hukukundaki yeri irdelenmiştir. Şunu hemen belirtmemiz gerekir ki; toplanma özgürlüğü, birçok hukuk disiplininin kapsamına girmektedir. Nitekim toplanma özgürlüğünün başta anayasa ve insan hakları hukuku olmak üzere, genel kamu hukuku, hukuk felsefesi ve sosyolojisi, idare hukuku, ceza hukuku disiplinlerinden her birinin bakış açısıyla ele alındığı çalışmalar literatürde mevcuttur. Tezimizde esasen toplanma özgürlüğünün anayasa ve insan hakları hukuku disiplinlerindeki görünümü ele alındığından Türk Hukuku bakımından toplanma özgürlüğünün öncelikle Türkiye Cumhuriyeti öncesi dönemden başlanarak günümüze kadarki anayasal dönüşümü ve ilgili kanunlardaki yeri; akabinde 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununda düzenlenmesi ve nihayet yargı kararlarındaki görünümü değerlendirilmiş; özellikle bu bağlamda, Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuru (anayasa şikâyeti) yoluyla kabul ettiği başvurulara ve yerel mahkemelerin güncel olaylara ilişkin kararlarına yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ

I. TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜNÜN ORTAYA ÇIKIŞI ve GELİŞİMİ

A. Toplanma Özgürlüğünün Felsefesi ve Tarihçesi

1. Felsefi Süreç

a. Düşünsel Temellendirme

İnsanın ne olduğu sorusu üzerinden süregelen felsefe tartışmaları, Antikçağ düşünürlerinin farklı yaklaşımlarla tanımlamaya çalıştığı insandan başlayarak günümüzün teknolojiyle çevrilmiş mekanik insana kadar uzanmaktadır. İnsanlık tarihinin seyri, insana sınırları belirli bir tanım biçilemeyeceğini göstermektedir. Her yaklaşım açısından insan, o yaklaşımın yegâne öznesidir; her yaklaşım kendi penceresinden gördüğü kadarıyla insanı anlamaya ve tanımlamaya çalışmaktadır.

İnsanın ne olduğu sorusu üzerine defalarca düşünen felsefe disiplini dahi, felsefenin alt ayrımlarına girildiğinde “*İnsan nedir?*” sorusuna birden fazla cevapla karşılık vermektedir. Örneğin, siyaset felsefesinin öznesi olan insan, sanat felsefesinin öznesi olan insandan; sanat felsefesinin öznesi olan insan hukuk felsefesinin öznesi olan insandan, o disiplinin insana atfettiği birincil nitelikle ayrılmaktadır¹. Başka bir ifadeyle, siyaset felsefesi için insan, seçen veya seçilen; sanat felsefesi için insan, sanatkâr veya sanatsever; hukuk felsefesi için insan, haklı veya haksızdır. Tüm bu alt ayrımlara rağmen, *salt* insanı merkeze alarak hareket edildiğinde şu ortak noktada buluşmak kaçınılmazdır: Bir varlık olarak insanı diğerlerinden ayıran, onu insan yapan en önemli özelliği düşündürmektedir.

¹ Taşkın Ketenci, Metin Topuz, “Aristoteles ve Augustinus’un İnsan Anlayışları Üzerine”, **Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 2013/20, s. 2-6.

Sokrates öncesi felsefenin Pythagoras okulundan Epiharmus, insanı düşünceyle özdeşleştirmekte, “İnsan düşünce ile görür ve duyar; her şeyden yararlanan, her şeyi düzene sokan, başa geçip yöneten düşüncedir; geri kalan her şey kör, sağır ve cansızdır”² deyişiyle insanın düşünme yetisine hayatiyet atfetmektedir. Başka bir ifadeyle, düşüncenin varlığı insanın varlığına eş değerdir; düşüncenin yokluğunda insanı insan yapan niteliklerden söz etmek mümkün değildir.

İnsanı düşünen bir varlık olarak tanımlayan Antikçağ düşünürü Aristoteles, bu görüşünü insanın öncelikle akla (logos) sahip bir varlık olmasına dayandırmaktadır. “İnsan düşünen bir hayvandır”³ önermesiyle düşünür, insan ile hayvan arasındaki temel farkı düşünmeye indirgemiş, düşünmeyi insana özgülemiştir⁴. İnsanı kendine özgü kılan, ona karakterini kazandıran us (nous)⁵ ve usun ürünü olan düşünme faaliyetidir. Düşünmeyle birlikte, kavramayı, anlamayı, bilmeyi ve yargılamayı sağlayan; insana bu özellikleri kazandıran us’un kendisidir⁶.

² 16. yüzyıl Rönesansının hümanist temsilcilerinden Michel Eyquem de Montaigne, 1580 tarihli “*Les Essais*” eserinde, deyişin Epiharmus’a atfedildiğini şu şekilde ifade etmiştir: “*Epiharmus (Pythagoras okulundan bir filozof) der ki, insan düşünce ile görür ve duyar; her şeyden yararlanan, her şeyi düzene sokan, başa geçip yöneten düşüncedir; geri kalan her şey kör, sağır ve cansızdır.*” Alıntı için bkz.: Montaigne, **Denemeler**, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, 30. bs., İstanbul, Cem Yayınevi, 1999, s. 42.

³ Hüseyin Gazi Topdemir, “Aristoteles’in Bilim Anlayışı”, **Felsefe Dünyası - Türk Felsefe Derneği (T.F.D.) Yayını**, Sayı: 32, 2000/2, s. 27; Alâeddin Şenel, “Simgesel Araçlar, Düşünce Özgürlüğü ve Dinsel İdeoloji”, **Düşünce Özgürlüğü**, Haz. Hayrettin Ökçesiz, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi (HFSA) Yayınları: 3, İstanbul, Afa Yayınları, 1998, s. 48; “*Burada ‘hayvan’ nitelemesi daha çok canlı, hareket eden, yer değiştiren anlamına gelmektedir. Yer değiştirmek ise mekân içinde var olmak, mekânı çeşitlendirmek demektir. O zaman insan, mekânını kendisi, kendi özgün nitelikleri çerçevesinde ve iradesine dayanarak tayin etme özelliğine sahiptir. Bu irade ise serbest bir iradeyi öngörür. Bu da bir kuramsal ve pratik akıl demektir. Bu varlık, (bilimsel adlandırmaya göre, antropolojinin söylediğine bakılırsa Homo Sapiens) büyük maymunlar ailesine yakın olmaktan da uzaktır. Çünkü o, bir vicdana ve amaca sahiptir.*” Alıntı için bkz.: Şahin Yenişehirlioğlu, “İnsan Nedir ve Eğitilebilir Mi?”, **Kırıkkale Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Felsefe Dünyası Dergisi**, Sayı: 3, s. 13.

⁴ “İnsan; ancak ve ancak düşünme, insanın bir işleviyse, doğal olarak düşünme için tasarlanmıştır, başka bir deyişle insanın, düşünmeyi yerine getirmek için doğal olarak tasarlandığını söylemek, düşünmenin, insanın işlevi olduğunu söylemektir.” Alıntı için bkz.: Melek Zeynep Esenyel, “İnsanın, İnsan Olmak Bakımından İşlevi Nedir?: Aristotelesçi Bir Bakış”, **Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 2012/18, s. 211-212.

⁵ Aristoteles, insan ruhunu “akıl (logos) taşıyıcısı” olarak kabul etmekte, ruhun esas niteliğini ise us’a (nous) dayandırmaktadır. Bkz.: Ketenci, Topuz, **a.g.e.**, s. 3-4.

⁶ **A.e.**

Antikçağ'dan yüzyıllar sonra, Aydınlanma Çağı'nın öncülerinden Descartes, o ünlü ifadesiyle Aristoteles'in insan algısını kuvvetli bir üslupla yinelemiştir⁷: “*Düşünüyorum*⁸, (o halde) benim/varım/mevcudum”⁹.

Yukarıda değindiğimiz üzere, sanatın, siyasetin, hukukun veya herhangi bir disiplinin öznesi olan *insanın varlığı*, aralarında çağlar bulunan bu iki düşünürün -Aristoteles ve Descartes'ın- düşünme faaliyeti temelinde örtüşen fikirleriyle tanımlanabilmektedir. Buna göre insan, *kavramlar üreten, bu kavramları ilişkilendirebilen; onlar hakkında kanaat edinen ve hüküm kuran; nihayet bilgiyi üretebilen, kısacası düşünme ve idrâk yetisine sahip olan bir varlıktır*¹⁰.

Descartes'ın çağdaşı, 17. yüzyıl felsefesinin bir başka düşünürü Pascal¹¹ ise insanın vazgeçilemez ve devredilemez değerini¹² -onurunu- düşünme yetisiyle bağdaştırmıştır: “*Tüm onurumuz düşünmekte yatmaktadır*”¹³.

Pascal'a göre insanın onuru, onun direngen tarafıdır. İnsanı *en hassas varlık* olarak adlandıran düşünür, kederlerin her türlüsüne ve hatta varlığını ortadan kaldıracı doğa kanunlarına rağmen, insanın tüm bu tahripkâr gerçekler karşısında ne kadar güçlü ve yüksek karakterli olduğunu savunmaktadır. Pascal bu

⁷ Aliye Karabük Kovanlıkaya, “Hâlâ Düşünüyorum”, **Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 2013/20, s. 20-27.

⁸ Descartes, düşünmenin ruhun tek ve asli faaliyeti olduğunu ifade ederek, tıpkı Aristoteles gibi ruhu ve düşünme faaliyetini bütünleştirmiştir. Aristoteles'e göre, insan ruhunun birincil niteliği *düşünme* olmakla birlikte, ruhun nitelikleri bununla sınırlı değildir. Bkz.: Ketenci, Topuz, **a.g.e.**, s. 4. Ruh salt düşünme ile özdeş kılan Descartes ise, ruhun diğer niteliklerini düşünmeye özgülemiştir. Bkz.: Karabük Kovanlıkaya, **a.g.e.**, s. 26; Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, 6. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990, s. 272-273.

⁹ “*Cogito ergo sum*” ve “*Je pense, donc je suis*” ifadeleri dilimize “*Düşünüyorum, o halde benim (je suis)*” şeklinde çevrildiğinde, Descartes'ın “*Meditationes de Prima Philosophia*” (*İlk Felsefe Hakkında Meditasyonlar*) eserindeki *j'existe (mevcudum)* vurgusu ile *var olmak* deyimini ve dolayısıyla *düşünen ile var olanın aynı olduğu* kabulünü kuvvetle işaret ettiği şüpheye yer bırakmayacak biçimde anlaşılacaktır. Bkz.: Karabük Kovanlıkaya, **a.g.e.**, s. 23-25.

¹⁰ Ketenci, Topuz, **a.g.e.**, s. 3-5; Karabük Kovanlıkaya, **a.g.e.**, s. 23-24.

¹¹ Pascal, Descartes'ın akılcılığından doğan, ancak Augustinus'un tanrı anlayışıyla evrilen Jansenizm ekolünden etkilenmiş ve Descartes'ın rasyonalist çizgisinin dışına çıkarak, Descartes felsefesinden mistisizme açılan bir kapı aralamıştır. Bkz.: Gökberk, **a.g.e.**, s. 276-277.

¹² İoanna Kuçuradi “*insanın değeri*” ve “*insanın onuru*” deyimlerini anlamdaş olarak kullanmaktadır. Bkz.: İoanna Kuçuradi, **İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları**, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2011, s. 72-76.

¹³ Mehmet Emin Akgül, “İfade Özgürlüğünün Tarihsel Süreci ve Milli Güvenlik Gerekçesiyle İfade Özgürlüğünün Kısıtlanması”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHF)**, Cilt: 61, Sayı: 1, Yıl: 2012, s. 3.

görüşünün dayanağını, insanın farkındalığında dolayısıyla bilincinde, düşünme faaliyetinde bulmaktadır¹⁴.

b. Dilsel Temellendirme

Antikçağ'a tekrar döndüğümüzde, düşünceyi işlevsel kılan, insana özgü olan bir başka özellikten bahsedildiği görülecektir: *Dil*. Batı felsefesinin düşünürlerinden Platon ve Aristoteles ile bu felsefe anlayışının Ortaçağ'daki temsilcilerinden Augustinus'un dile ilişkin yaklaşımları arasında ayırım olmakla birlikte, temelde her üçü de dili, *düşüncenin dışı vurumu* olarak görmektedir. Aristoteles, dili düşünceye eklememiş ve bu görüşünü "*İnsan düşünen ve konuşan bir hayvandır*" önermesiyle deyimlemiştir¹⁵. Yeniçağ'da Descartes, bu üç filozofun görüşlerini kendine yakın bulmuş ve geliştirmiştir. Nitekim Descartes, dilin veya sözün tıpkı düşünme faaliyeti gibi salt insana ait ve onu diğer varlıklardan ayıran bir özellik olduğunu belirtmiştir. Ona göre dil, düşüncenin tezahürüdür¹⁶.

Görüleceği üzere, dil ve düşüncenin varlığı ve bir aradalığı insana özgülüştür¹⁷; dolayısıyla tüm diğer canlılardan düşüncesi ve düşüncesini görünür kılan dili; daha açık bir anlatımla, düşündüklerini ifade edebilme yetisi ile ayrılan insan, yine onların kendisine sağladığı üstünlük ile *yeryüzünün en kırılğan kamışından en güçlü varlığına* evrilmiştir.

¹⁴ "Yeryüzünde en kırılğan şey olan bir kamıştır insan yalnızca. Ama düşünen bir kamış... Onu yok etmek için tüm evrenin kendi kendini donatması gerekmez. Hafif bir rüzgâr, bir su damlası onu öldürmeye yeter. Fakat evren onu yok edecek olsa bile, insan kendini tahrip edecek şeyden daha asildir. Çünkü o, öleceğini bilmektedir. Tüm evrenin kendi üzerindeki üstün gücünün ayırındadır. Ama evrenin bundan hiç haberi yoktur. İşte tüm onurumuz düşünmekte yatmaktadır." Alıntı için bkz.: Blaise Pascal, **Pensées Über die Religion und über einige andere Gegenstände**, Arbeitsbuch, Frankfurt/M, Berlin, München, 1986, s. 60'tan aktaran Hayrettin Ökçesiz, "Düşüncenin Özgürlüğü Üzerine Düşünceler", **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi (HFSA) 6. Kitap**, Haz. Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, İstanbul Barosu Yayını, 2003, s. 29. Aynı yönde bir diğer görüş; "Ya boynuzsuz, boyasız, kanatsız, hantal bacaklı insan? Onu da aklı koruyacak. (...)Şu halde, denilebilir ki, insanın gücü güçsüzlüğündedir. İnsan, çevresine uyamayacak kadar güçsüzleştikten, çevresini kendisine uydurabilmek için akıllanmak zorunda kalmıştır. (...)İşte insan demek, bu özellik demektir. (...)Böylesine bir güç insandan başka hiçbir canlıda yoktur." Alıntı için bkz.: Orhan Hançerlioğlu, **Düşünce Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1970, s. 8-14.

¹⁵ Müslim Akdemir, "Dilin 'Konuşan Dil' İçin Anlamı", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 2, Yıl: 2009, s. 98.

¹⁶ S. Atakan Altınörs, "Düşünce İle Dil Arasındaki İlişkiye Descartes'ın Yaklaşımı", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 28, Yıl: 2010/1, s. 390-391.

¹⁷ Hançerlioğlu, a.g.e., s. 15-16.

c. Eylemsel Temellendirme

Düşünen ve ifade eden insan, bilginin gemisiyle dünya ummanına açılmış; başka bir ifadeyle, özgürleşmiştir¹⁸. Onu bu denli biricik kılan özelliğiyle zamana ve mekâna hükmederek, nesline aktaracağı edimler bütününü ifadenin vasıtasıyla yaygınlaştırmış, onu var eden düşünme faaliyetinin ürünü olan bilgiye ulaşma yolunda sarf edeceği bedensel gücü en aza indirmiştir¹⁹. İnsanın durdurulamaz ilerleyişi, bedensel gücün gün geçtikçe yerini düşünsel güce bıraktığını gözler önüne sermekte, ancak bu durum hangi biçimde olursa olsun *emek*²⁰ kavramının insandan ayrı düşünülmesine olanak sağlamamaktadır. İnsanı insan yapan *dil ve düşünce* değerlerine eklenen emek; daha açık bir ifadeyle *eylem*; düşünüleni ve ifade edileni işlevsel kılmaktadır²¹. Ancak onun alâmet-i fârikası özgürlüğün “*görünüm biçimi*”²² olmasında yatmaktadır.

O halde, insanı insan yapan düşünmenin, düşünceyi kafada hapsolmaktan kurtaran sözel veya eylemsel ifadenin, *insanın özgürlüğünce özgür* olduğunu savunmak yersiz bir çıkarım olmayacaktır. İnsan, düşünmede ancak kendi ile

¹⁸ **A.e.** Felsefe ekolleri arasında insanın özgür olduğunu savunan görüşler olmakla birlikte, karşıt görüşler de mevcuttur. Bkz.: M. Niyazi Öktem, **Özgürlük Sorunu ve Hukuk**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977, s. 15. İnsanın özgür olduğu kabulünden devinildiğinde, özgürlük sorunu; iç ve dış özgürlük ayrımı üzerinden ele alınmakta, ancak bu ayrımın fiilen mümkün olmadığı, teoride geçerliliğini sürdürdüğü göz önünde bulundurulmalıdır. Bkz.: Öktem, **a.g.e.**, s. 249. Kısmen de olsa özgürlüğün kayıtlanmasından söz edebileceğimiz alan, hukuk normlarının varlık gösterdiği dış özgürlük alanıdır. Kayıtlamanın kısmen olması, hukuken yasak kabul edilmeyen her şeyin ilkesel anlamda yapılabilir olmasındandır. İç özgürlüğün ahlâk normlarıyla, hukuk normları bakımından ödev ve sorumluluk bilinciyle yahut herhangi bir psikolojik veya sosyolojik nedenle kayıtlanması mümkünse de, bir şeyi yapıp yapmama hususundaki seçim bireyin tekelindedir. Bireyin, özgür olduğu yönündeki istenci dahi, potansiyel özgürlüğün kabulüne yetmektedir. Bkz.: Vecdi Aral, **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975, s. 61-66; Nesrin Kale, “Potansiyel Özgürlükten Eylemsel Özgürlüğe”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 1992, s. 757-760. Özgürlüğe en az düşünme yetisi kadar önem atfeden Descartes, onu insanın üstünlüğüne özgülemiş, onun varlığını tanıtlamasızın kabul etmiştir. Bkz.: Adnan Güriz, “İrade Hürriyeti (1)”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFĐ)**, Cilt: 22-23, Sayı: 1-4, Yıl: 1965-1966, s. 660-661.

¹⁹ Haçerlioğlu, **a.g.e.**, s. 16.

²⁰ “*Emek, hayvanların içgüdüsel eylemlerinden ve çabalamalarından farklı bir etkinliktir. Düşünsel (sinirsel, simgesel) güç ile kas gücünün birleştirilmesinin ürünüdür. Ayrıca, önceden belirlenmiş (bilinçli) hedeflere yöneliktir. Bu yolda, kafada olanaklar tartışılmış, seçenekler gözden geçirilmiştir. Seçeneklerden biri üzerinde karar verilmiş ve eyleme geçilmiştir. Emegin genel olarak özgürlükle, özel olarak da düşünce özgürlüğü ile ilişkisinin ipuçları bu açıklamada yakalanabilir...*” Alıntı için bkz.: Şenel, “Simgesel Araçlar, Düşünce Özgürlüğü ve Dinsel İdeoloji”, s. 53-54.

²¹ Haçerlioğlu, **a.g.e.**, s. 16-18.

²² Öktem, **a.g.e.**, s. 12.

sınırlıysa; başka bir ifadeyle, düşünce, herhangi bir iç veya dış dinamik nedeniyle henüz ifade edilmemişse, düşünme özgürlüğüne ket vurulamaz, ancak ifade kabiliyeti kazanmamış bir düşüncenin özgür olduğundan söz etmek; başka bir ifadeyle, “*düşünmek özgürlüktür, ancak düşünceler özgür değildir*” demek de haklı görülemez.

Yukarıda değindiğimiz üzere, insan, düşüncesi ve düşüncesini somutlaştıran dili ile kendini özgür kılabilmiştir. İfade kabiliyeti kazanmış her düşünce, kendini başkalarına ifade edebilme olanağı bulmuş ve bu ölçüde özgürleşmiş insan demektir. Toplumsal bir varlık olan insanın, düşüncelerini diğer insanlarla paylaşma arzusu, bu özelliğinin kaçınılmaz sonucudur.

Söz tekrar Aristoteles’e geçtiğinde, düşünürün de insanı salt *tek başınalık* kavramı içerisine yerleştirmede, insanı niteleyen önermesini tamamlayan ifadede görülmektedir: “*İnsan düşünen, konuşan ve politik (toplumsal) bir hayvandır*”. Aristoteles’e göre insan ve toplum bir bütündür, biri diğerinden ayrı düşünülemez, insanı amaçlarına ulaştıran güdü, toplumsal ilişkinin kendisidir; bununla birlikte, her ikisi arasında *karşılıklılık ilkesi* söz konusudur, dolayısıyla insanın da topluma karşı sorumlulukları mevcuttur²³.

Antikçağ’ın en dikkat çeken düşünürlerinden Aristoteles insanı, “*düşünme, konuşma (düşündüğünü ifade etme), toplumsal olma*” sacayağı üzerine oturtmuş; Aristoteles’in çağlar sonraki ardılı ve yine kendi çağında en az onun kadar dikkat çeken Aydınlanma Çağı düşünürü Montesquieu²⁴ ise, “*dinamik, yaratıcı ve erdemli*” olma vasıflarını insana yükleyerek²⁵ onu ayağa kaldırmıştır. Montesquieu, tüm bu vasıfların ancak özgür bir ortamda işlerlik kazanacağını ve gelişeceğini belirterek²⁶ özgürlüğün insan için değerini ortaya koymuş; bununla birlikte, -tıpkı öncülü Aristoteles gibi- insanın toplumla olan yadsınamaz ilişkisini de yinelemiştir.

²³ Afşar Timuçin, **Düşünce Tarihi**, İstanbul, BDS Yayınları, 1992, s. 182.

²⁴ Ülker Gürkan, “Montesquieu ve Kanunların Ruhu (Hukuk Sosyolojisi Açısından Bir Değerlendirme)”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)**, Cilt: XL, Sayı: 1-4, Yıl: 1988, s. 9.

²⁵ Kasım Karagöz, “İfade Özgürlüğü ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Sınırlandırılması Sorunu”, **T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2004, s. 1.

²⁶ A.e.

Bu nedendir ki Montesquieu, insan, düşünce ve özgürlük ilgileşimi bağlamında, düşüncenin özgürce ifade edilebildiği toplumları özgürlükle bağdaştırmakta; düşüncenin ifade edilmesine tanınan özgürlüğü, özgürlüklerin en önemlisi kabul etmektedir²⁷.

Düşünmek, konuşmak ve toplumsal olmak insanın var oluşundan itibaren ona izafe edilen başat değerlerdir. *Dinamik, yaratıcı ve erdemli* olma vasıflarıyla “*kendini yaratan insan*”²⁸, özgür düşündüğü, düşüncelerini özgürce ifade ettiği ve onları diğer insanlara, hatta egemenlere ulaştırabildiği müddetçe özgürleşmiş; özgürleştikçe yalnız başına ifade etmekten geri durduğu düşünceleri, kendisi gibi düşünenlerle bir araya gelerek seslendirmiştir. O halde *düşünce özgürlüğü ve onun toplu kullanım biçimi olan toplanma özgürlüğü* de, şüphesiz ki en az insanı insan yapan bu değerler kadar köklü ve önemlidir.

2. Tarihi Süreç

a. Antikçağ

(1) Antik Yunan

Tarihte “*toplanma*” kavramına ilişkin ilk örneklerin Antik Yunan’daki *kent devletlerinde (site/polis)*²⁹ görüldüğü kabul edilmektedir. Demografik bakımdan

²⁷ A.e.; Erol Kavra, “Montesquieu ve de Tocqueville’e Göre Demokrasi ve Temel Güvenceleri”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE)**, Cilt: 22, Sayı: 3, Yıl: 1989, s. 77.

²⁸ “*Man Makes Himself*” (*Kendini Yaratan İnsan*), Avustralyalı arkeolog Vere Gordon Childe’in, insanın var oluşundan bu yana sürdürdüğü mücadeleleri, bu doğrultudaki gelişimini ve ilerleyişini anlattığı eseridir. Bkz.: Gordon Childe, **Kendini Yaratan İnsan (İnsanın Çağlar Boyu Gelişimi)**, Çev. Filiz Ofluoğlu, 8. bs., İstanbul, Varlık Yayınları, 2006.

²⁹ Kent (şehir) devleti, site ve polis kavramları öğretide birbirleri yerine kullanılmakla birlikte, kavramların anlam bakımından farklı olduğu görüşü de ileri sürülmüştür. “*Polis Antik Yunan uygarlığının siyasal biriminin ismidir. Modern dillere ‘site’ ve ‘şehir-devleti’ olarak çevrilmektedir. Site kelimesi zihinde yanıltıcı bir iz bırakır. Çünkü site kelimesi Yunanca bir kelime değil, Lâtince bir kelimedir. Oysa polis bir Yunan kurumudur. Şehir-devleti terimi daha uygun olmakla beraber, o da Polis kavramını tam karşılamaz. Çünkü Polis şehri aşkın olup, çevresi kır topraklarını da kapsadığı için, şehir değildir. Sonra polis, devletten oldukça farklı bir siyasal düzen olduğu için, devlet de değildir. Bu iki nedenden dolayı da, Polis şehir-devletinden farklı bir şeydir.*” Alıntı için bkz.: Alâeddin Şenel, **Eski Yunanda Siyasal Düşünüş**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1968, s. 21; “*Yunan devletleri bir büyük şehirle onun etrafındaki köylerden ibaret olurdu. Yunanlılar bu siyasî vahdet teşkil eden sahalara ‘Polis (=şehir=site=medine)’ ismini veriyorlardı. Bu Polis tâbirine mukabil istilâhî kelime olarak Arapça yazan islâm âlimleri ‘Medine’ kelimesini kullanmışlardır ve bu kelime ile umumiyetle siyasî camiayı, devleti kastetmişlerdir... Roma*

seyrek nüfuslu olan bu kent devletlerinde, kenti ilgilendiren sorunların çözüm yeri olarak “*Halk Meclisi*” (*Ekleisia*)³⁰ oluşturulmuştur. Bu meclisin işlevi; yurttaşların toplanarak kentin her türlü sorununu tartışmalarını, dolayısıyla yönetime doğrudan katılmalarını sağlamaktır³¹. Bu toplantılara yalnızca yurttaşlar katılabildiğinden kölelerin, yabancıların (*metek*), kadınların ve çocukların söz hakkı bulunmamaktadır³²; daha açık bir anlatımla, Antik Yunan’da *yurttaş* kavramı; *köle veya yabancı olmayan yetişkin erkek* figürü ile temsil edilmektedir. Nitekim bir nevi yurttaşlar birliği de sayabileceğimiz Halk Meclisi’ne *yirmi yaşına gelen her erkek yurttaş*³³ katılabilmektedir.

Görüleceği üzere, Antik Yunan’daki demokrasi³⁴ anlayışı, “*görünüşte*” bir halk iktidarı öngördüğünden çağdaş demokrasiyi değil, ***doğrudan bir azınlık demokrasisi***³⁵ ni temsil etmektedir. Gonzague de Reynold, bu anlayışı, şu şekilde ifade etmektedir:

âlimleri aynı mefhum için ‘Civitas’ kelimesini kabul etmişlerdir... Bu kelime Fransızcaya da Cité şeklinde alınmıştır. Ben Yunanlıların polis mefhumunu ifade için Cité kelimesini, umumiyetle site kelimesini, bazen de ‘Medine’ kelimesini kullandım...” Alıntı için bkz.: Sadri Maksudi Arsal, **Umumî Hukuk Tarihi**, 3. bs., İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1948, s. 90.

³⁰ Antik Yunan demokrasisinde “*Halk Meclisi*” ve “*Beşyüzler Meclisi*”nden müteşekkil çift meclisli yapı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Hüseyin Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1971, s. 272; Arsal, **a.g.e.**, s. 101-107; ayrıca diğer kurumlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Arsal, **a.g.e.**, s. 108-117; Şenel, **Eski Yunanda Siyasal Düşünüş**, s. 60-70.

³¹ Ahmet Taner Kışlalı, “Eski Yunan’da Demokrasi ve Demokratik Düşünce”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 1, Yıl: 1984, s. 66.

³² Kışlalı, **a.g.e.**, s. 63; Arsal, **a.g.e.**, s. 132-134.

³³ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 67; Arsal, **a.g.e.**, s. 125-126.

³⁴ “*Demos*”, Yunancada “*halk*” demektir; *demos*’un kökü, Atina yöneticilerinden Klistenes’in “*Atina’nın en küçük idarî birimi*” olarak tanımladığı “*dem/deme*” sözcüğünden gelmektedir. “*Kratos*” ise yine Yunancada “*iktidar*” anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla “*demos-kratos*”, demokrasi; başka bir ifadeyle “*halk iktidarı*” kavramını karşılamaktadır. Bkz.: Kışlalı, **a.g.e.**, s. 65-66; Arsal, **a.g.e.**, s. 99. Antik Yunan demokrasisi hakkında ayrıntılı bilgi bkz.: Şenel, **Eski Yunanda Siyasal Düşünüş**, b.a.; Fustel de Coulanges, **La Cité antique (Antik Site)**, Çev. İsmail Kılınç, Ankara, Epos Yayınları, 2011, b.a.

³⁵ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 68. ***Azınlık*** yönetimi olduğu yönündeki bir diğer görüş; “*Bu yapıdaki bir siyasal rejime ‘demokrasi’ adının verilmesindeki isabetsizliği takdir etmek güç değildir. Eski Yunan siteleri içinde en demokratik sayılanı bile gerçekte dar bir oligarşi olmaktan daha öteye gidememiştir. Yunan medeniyetinin en ileri demokrasisi olarak gösterilen Atina’yı da, aslında tipik bir oligarşi örneği saymak gerekir.*” Alıntı için bkz.: Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, 7. bsk., Ankara, Yetkin Yayınları, 1993, s. 20; “*Atina demokrasisi şekil itibarıyla doğrudan demokrasi olmakla beraber egemenlikte bir azınlığın egemenliğine yer veren bir çeşit aristokrasiden başka bir şey değildi. Çünkü egemenliği imtiyazlı bir sınıfın elinde tutuyor ve bu imtiyazlı sınıfın dahi halk meclisine fiilen az bir nispette iştirak etmesi yüzünden, egemenlik ancak pek küçük bir zümrenin inhisarı altına giriyordu.*” Alıntı için bkz.: Kubalı, **a.g.e.**, s. 273.

“Yunancada demokrasi, iktidarın, kentlerde (polis) toplanmış bulunan komünler (demes) tarafından kullanılması demektir. Yani demokrasi, Halk Meclisi (Eklelesia) üzerine kurulu bir devlet biçimidir.”³⁶

Halk Meclisi ise, yirmi yaşına geldiğinde yurttaşlık hakkını fiilen kullanmaya başlayacak olan erkeklerden müteşekkil olduğundan, Antik Yunan demokrasisinin *dört başı mamur bir demokrasi* olduğunu savunmak mümkün gözükmemektedir.

Kent devletlerinde, yurttaşların dahi, siyasal katılıma ilişkin haklar haricinde, demokratik bir yapının gerektirdiği hak ve özgürlüklere sahip olduğu söylenemez³⁷. Yurttaşların hakları, yönetenleri (*arhont*) seçmek, azletmek, yargılamak; daha açık bir anlatımla, yönetimin sürdürülebilir kılınması adına *oy kullanmak* yahut *yönetici seçilmek* eylemlerinde vücut bulmaktadır³⁸. Kenti yöneten, yurttaşların bizzat kendisidir; her bir yurttaş seçerek veya seçilerek yönetime katılmaktadır, ancak *yalnızca yönetime katılmaktadır*.

Demokrasiyi, salt *halk iktidarı* kavramıyla sınırlamak, anlambilimsel (semantik) bir yanılgıdan ibarettir. Kent yurttaşlarının oluşturduğu azınlığın *halk* olarak adlandırılması³⁹ nasıl ki Antik Yunan’a ait bir tanımlamaysa; yine bu azınlığın

³⁶ Gonzague de Reynold, *La démocratie et la Suisse: Essai d’une philosophie de notre histoire nationale*, Les Éditions du Chandelier, Bienne, 1934, s. XXXVI’dan aktaran Kışlalı, *a.g.e.*, s. 66.

³⁷ “Atina demokrasisi bugünkü manasıyla *liberal ve eşitçi de* değildi. Çünkü vatandaşlık haklarına sahip olanlar dahi *fikir ve vicdan* hürriyetinden mahrumdurlar. Sitenin dinini, her türlü resmî akidesini kabule ve onlara kayıtsız ve şartsız riayete mecburdurlar. Hürriyetleri sadece hâkim, memur olmak, kanunların yapılmasına reyleriyle iştirak etmekten ve bunları, dinî konular dışında serbestçe tartışmaktan ibaretti. Hâsılı Atina demokrasisi vatandaş olan bir avuç insana sınırlı bir hürriyet tanıyordu, insanları *vatandaşlar ve esirler* olmak üzere ikiye ayırıyordu.” Alıntı için bkz.: Kubalı, *a.g.e.*, s. 272-273.

³⁸ Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 21.

³⁹ “Atina demokrasisi, sadece *kısmî* bir demokrasi idi. Yani halkın ancak muayyen bir parçası, daha doğrusu ancak pek küçük bir azınlık demokratik hak ve hürriyetlerden istifade edebiliyordu. Filhakika, *metek* denilen yabancılar, sitenin ekonomik ve kültürel hayatında mühim bir yer tuttıkları halde hiçbir hakka sahip değildiler. Kadınlar için de vaziyet aynıydı. Asıl ehemmiyetli olan cihet site içinde büyük çoğunluk teşkil eden bazı insanların, *esir* olmak sebebiyle, her türlü insanlık haklarından mahrum bulunmalarıydı. Böylece Atina’da halkın ancak yüzde onu *vatandaş* olarak demokratik hak

yönetime ilişkin yetkilerini kullanması da, Antik Yunan'a ait bir demokrasi anlayışıdır ve bu anlayış gereği, kent demokrasisinde siyasi haklar, *özgürlük*⁴⁰ olarak kabul görmektedir. Zira yurttaşların yanı sıra kölelerin ve yabancıların da yaşadığı üç sınıflı kent toplumunda, yönetimde söz sahibi olmak, yurttaş olmanın; başka bir ifadeyle özgür olmanın gereğidir. Yurttaşların devlet işlerini -ki bu, onların en önemli faaliyetidir- aksatmadan yürütebilmelerini sağlayan; sınıflar arası farkı gideremeyen (gidermek istemeyen) Antik Yunan demokrasisidir ve bu demokrasinin varlığı adına *sınırlı özgürlük-makul eşitsizlik* hayatidir⁴¹.

Antik Yunan'da yönetime katılma amacıyla düzenlenen *Halk Meclisi toplantıları dışında*, çağdaş özgürlük anlayışı bakımından toplanma özgürlüğünün konusunu oluşturacak nitelikte herhangi bir *toplama faaliyetinin gerçekleştiğini söylemek güçtür*. Ancak öğretilerde bazı yazarlar, toplanma özgürlüğünün, kent devletlerinde *demokrasinin üç temel prensibinden biri*⁴² olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Oysa çağdaş demokrasi anlayışının olmadığı bu kentlerde, yönetimin halkın veya çoğunluğun elinde olduğu yönündeki görüngenye rağmen ancak çağdaş bir demokrasi ortamında yaşaması mümkün olan özgürlüklerin öncüllerine dahi rastlanmamaktadır.

Yurttaşların kent nüfusunun çoğunluğunu oluşturduğu varsayımı kabul edilse dahi -aksine yurttaş nüfusunun genel nüfusa nispetle azlığı, azınlık yönetimine işaret etmektedir-⁴³, eşitliğin olmadığı, hak ve özgürlüklerin tanınmadığı bir yönetim biçiminin, *çoğunluk tiranisine* evrilmesi kaçınılmazdır. Nitekim Antik Yunan demokrasisi de, bu talihsiz dönüşümü yaşamıştır⁴⁴.

Benjamin Constant'ın şu kıyası, özgürlüklerin kökeninin neden *eskilerin* demokrasisinde aranmaması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır:

ve hürriyetlerden istifade edebiliyor, sitenin siyasi, idari ve kazaî her türlü faaliyetlerine doğrudan doğruya iştirak hakkına sahip bulunuyordu." Alıntı için bkz.: Kubalı, **a.g.e.**, s. 272.

⁴⁰ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 21.

⁴¹ Mehmet Ali Aynî, **Demokrasi Nedir?: Tarihi ve Felsefesi**, İstanbul, Yanar Yayınları, 1989, s. 46.

⁴² Orhan Aldıkaçtı, **Les partis politiques dans les démocraties modernes: en particulier en France et en Grande-Bretagne**, Imprimerie ErichWeber, Nidau, Bienne, 1955, s. 20 vd.'dan aktaran Alp Kuran, **Kapalı İktidar**, İstanbul, Türkiye Millî Gençlik Teşkilâtı (TMGT) Gençlik Yayınları, 1962, s. 66.

⁴³ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 20; Kubalı, **a.g.e.**, 272.

⁴⁴ İlhan F. Akın, **Kamu Hukuku**, 7. bs., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 1993, s. 277-278.

“Eskilerin amacı, toplumsal iktidarı, aynı ülkenin tüm yurttaşları arasında paylaştırmaktı. Onlar bunu özgürlük olarak adlandırıyorlardı. Çağdaşların amacı, özel yaralanmalardaki güvenlidir ve kurumların bu yararlanmalara sağladıkları güvencelere de özgürlük demektirler.”⁴⁵

Çağdaş anlamda toplanma özgürlüğünün ve diğer özgürlüklerin ortaya çıkışı yaklaşık olarak 17. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır⁴⁶. Zira özgürlüklerin önüne kattığı batı düşüncesinin ve bu düşünce sisteminin altın çağı sayılan 18. yüzyıl aydınlanmasının ilk tohumları bu dönemde ekilmiştir. Sabittir ki, batı düşüncesinin Antikçağ’daki öncülü Yunan uygarlığıdır; başka bir ifadeyle Antik Yunan’a ait felsefe, bilim ve sanat anlayışı, Helenistik dönem ile Roma’da yeniden vücut bulmuş ve en görkemli görünümüne Rönesans ile Avrupa’da ulaşmıştır⁴⁷. Bununla birlikte, tarihi dönemlerin kendi şartları içerisinde değerlendirilmesi kuralı göz önüne alındığında, Antik Yunan demokrasisinin çağdaşlarına kıyasla ileri bir yönetim biçimi olduğu şüphesizdir⁴⁸. John Bury, Antik Yunan’ın insanlığa kattığı değeri şöyle deyimlemektedir:

“...Yunanlılara karşı en derin şükran borcumuz, onların, düşünce ve tartışma özgürlüğünün ilk yaratıcıları olmalarından dolayıdır... Ne var ki, onların yarattıkları o yüce eserler bir yana bırakılsa, hatta onlar, ortaya koydukları akla hayret veren şeyleri yapmamış olsalardı bile, yalnız ve yalnız

⁴⁵ Marcel Prélot, **Institutions Politiques et Droit Constitutionnel**, Dalloz, Paris, 1963, s. 52’den aktaran Kışlalı, **a.g.e.**, s. 69.

⁴⁶ Ömer Anayurt, **Toplanma Hürriyeti Kavramı ve Türk Anayasa Hukukunda Toplanma Hürriyeti**, İstanbul, Kazancı Kitap Ticaret, 1998, s. 50.

⁴⁷ Server Tanilli, **Uygarlık Tarihi**, 23. bs., İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2009, s. 33-34.

⁴⁸ Tanilli, **a.g.e.**, s. 35.

‘özgürlük ilkesi’ni kabul etmiş olmaları ile de insanlığın velinimetleri arasında en önde gelebilirlerdi; insanlığın ilerleyişinde en büyük adımlardan biri o ilkedir çünkü...’⁴⁹

John Bury’nin görüşü felsefe, bilim ve sanat özgürlüğü açısından kabul edilmekle birlikte, siyasi yapı ele alındığında aynı savunuyu paylaşmamaktayız. Burada eleştirdiğimiz husus, demokrasi ve özgürlük kavramlarının Antik Yunan’daki yönetim anlayışında mevcut olmamasına rağmen, *yurttaşların kendi kendini yönetmesinin demokrasi*; Halk Meclisi’nde *toplanma, konuşma, oy kullanma* faaliyetlerinin ise *özgürlük* olarak adlandırılmasından dolayı, ***bu kavramların bu dönemin ürünü olduğu yönündeki kanıksanmış savdır.***

(2) Antik Roma

Roma’daki özgürlük anlayışının da Antik Yunan’dan farkı olduğunu söylemek güçtür⁵⁰, her iki uygarlığın da sınıflı toplum yapısına ve özgürlüklerin tanınmadığı bir yönetim biçimine sahip olduğu⁵¹ dikkate alındığında, onları Antikçağ’ın siyam ikizleri olarak adlandırmak mümkündür. Zira Roma’da da

⁴⁹ John Bury, **Düşünce Özgürlüğünün Tarihi**, Çev. Durul Bartu, İstanbul, Erdini Basım ve Yayınevi, 1978, s. 15-16. Aynı yönde bir diğer görüş; “...*Fakat tarihte hiçbir aristokrasi hiçbir monarşi Atina demokrasisinin beşeriyete bıraktığı yüksek değerli medeniyet eserleri kadar eserler bırakmamıştır. Bu zengin lâyemut kültür eserlerini göz önüne getirerek düşündüğümüz zaman hürriyete müstenit Atina demokrasisinin kusur ve zaaflarına rağmen müsmir olduğunu itiraf etmeğe, bu demokrasiyi hürmetle anmağa mecburuz. Siyasî hürriyetin, hür demokrasi rejiminin medeniyet, ilim ve felsefenin inkişafına en müsait, kültür bakımından en semereli bir idare usulü olduğunu ispat için Atina tarihi ebedî bir bürhandır.*” Alıntı için bkz.: Arsal, **a.g.e.**, s. 153. Unutulmamalıdır ki, Yunan düşünür Sokrates, bir bakıma düşünce (dolayısıyla düşünceyi ifade, hatta gençlerle bir araya gelerek onlara hitap ettiği, onları tartışmaya sevk ettiği düşünülürse bir nevi toplanma) özgürlüğünü kullandığı için Atina demokrasisi tarafından, Atina kanunlarına karşı suç işlemekle itham edilmiş; ancak ihlal ettiği iddia edilen kanunlara saygısından baldıran zehiri içerek ölmeyi tercih etmiştir. Bkz.: Şenel, **Eski Yunanda Siyasal Düşünüş**, s. 155-157. Sokrates hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Şenel, **Eski Yunanda Siyasal Düşünüş**, s. 147-159. “*Sokrates Niçin Mahkûm Edildi?*” Bkz.: Bury, **a.g.e.**, s. 23-28. Sokrates’ten sonra Aristoteles de, düşünceleri nedeniyle Atina’dan uzaklaşmaya mecbur edilmiştir. Bkz.: Bury, **a.g.e.**, s. 28; Şenel, **Eski Yunanda Siyasal Düşünüş**, s. 229-230. Aristoteles hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Şenel, **Eski Yunanda Siyasal Düşünüş**, s. 227-249. Atina tarihindeki diğer örnekler için bkz.: Bury, **a.g.e.**, s. 20-23.

⁵⁰ Akın, **Kamu Hukuku**, s. 279; Anayurt, **a.g.e.**, s. 52.

⁵¹ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 20.

yurttaş⁵² kavramı öne çıkmakta ve kölelik kurumu varlığını sürdürmektedir⁵³. Tıpkı Antik Yunan'da olduğu gibi, söz alarak veya oy kullanarak yönetime katılmak⁵⁴ amacıyla halk meclislerinde bulunmak, en bilinen toplanma faaliyetidir. Bununla birlikte, hitabet yönü kuvvetli dini veya din dışı cemiyet buluşmaları yahut halka yönelik epik meydan nutukları da bir nevi toplantı olarak kabul edilmektedir⁵⁵.

b. Ortaçağ

Ortaçağ'da, özgürlük çağdaş anlamını henüz kazanmamış⁵⁶ olmakla birlikte, Antikçağ'a kıyasla birey⁵⁷ ve devlet arasındaki ilişki, birey lehine değişim göstermiştir⁵⁸. Hristiyanlık öğretisinin devreye girmesi ile *salt varlık olarak insana değer atfedilmiş*, dolayısıyla bireyin, devlet karşısındaki konumu güçlenmiştir⁵⁹.

Ortaçağ'a damgasını vuran düzen *feodalite* olmuştur. Antik Yunan ve Roma'dan miras kalan sınıflı yapı ve kölelik kurumu, bu dönemde de var olmakla birlikte adlandırma bakımından farklılaşmıştır. Toprağa dayalı olan bu düzende, toprak köleliği (*servaj*) ortaya çıkmış, kölelik kurumu toprak sahipleri (*senyör*) nezdinde sürmüştür. Toprak kölelerinden (*serf*) farklı bir konumu olan özgür köylüler (*vilain*) ise, özgür olmalarına rağmen, üretim araçları mülkiyetlerinde bulunmadığından toprak sahiplerinden tamamen bağımsız hareket edememiştir⁶⁰.

İlk zamanlarda *insana değer verir* görünen Hristiyanlık öğretisine mensup kilise, sonraları iktidar sahibi olma arzusuna yenik düşmüş⁶¹, *zorun yeni*

⁵² Roma'daki yurttaşlık; sınıflı yapının sayıca çeşitliliği, sınıflar arası geçişe imkân tanınması ve yurttaş sıfatı kazanımının nispeten zahmetsiz olması bakımından farklılık göstermektedir. Bkz.: İrem Burcu Özkan, "19. Yüzyıldan Günümüze Hukuki ve Siyasi Bir Kavram Olarak Vatandaşlığın Dönüşümü", **T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2014, s. 23-25.

⁵³ Özkan, **a.g.e.**, s. 23-25.

⁵⁴ Roma'da, yurttaşlara her ne kadar söz alma ve oy kullanma hakkı tanınmışsa da, bu hakların kullanımına ilişkin kayıtlamalar nedeniyle, Antik Yunan'a kıyasla daha geri bir demokrasi anlayışı olduğu düşünülmektedir. Bkz.: Özkan, **a.g.e.**, 25-26.

⁵⁵ Anayurt, **a.g.e.**, s. 52-53.

⁵⁶ Akın, **Kamu Hukuku**, s. 279.

⁵⁷ Kent devletlerinin yıkılışıyla *salt yurttaş* kavramı değerini yitirmiş, Helenistik dönemle birlikte ilk kez *birey* olma durumu önem kazanmıştır. Bkz.: Şenel, **Eski Yunanda Siyasal Düşünüş**, s. 261-262.

⁵⁸ Anayurt, **a.g.e.**, s. 53; Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 22.

⁵⁹ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 22-23.

⁶⁰ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 7. bs., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 1995, s. 59-63; Tanilli, **a.g.e.**, s. 51-54; Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 27.

⁶¹ Göze, **a.g.e.**, s. 74-76; Tanilli, **a.g.e.**, s. 61.

kalesi olmaktan öteye gidememiştir. Böylelikle, Hristiyanlık öğretisinin insan anlayışıyla Antikçağ'ın ötesine geçeceği sanılan Ortaçağ'da da, özgürlüklere ilişkin herhangi bir ilerleme olmamış; dolayısıyla çağdaş anlamda toplanma özgürlüğü tarih sahnesinde henüz belirmemiş; aksine siyasi ve dini hâkimiyetin birleşerek artan baskısıyla var olan özgürlükler de gerilemiştir⁶². Nasıl ki, Antikçağ anlayışı retoriğe özgürlük atfettiyse⁶³; Ortaçağ anlayışı da, kral karşısında senyörün toprağı üzerindeki hâkimiyetini⁶⁴; başka bir ifadeyle feodal iradeyi özgürlük payesiyle taçlandırmıştır.

c. Yeniçağ

İktidar çatışmalarıyla geçen Ortaçağ heyulasından uyanan insanlık, *salt insan* olarak hak ve özgürlüklere sahip olduğu, bunların ne kraldan ne kiliseden bahşedilmediği düşüncesiyle 17. yüzyılda tanışmıştır.

İnsanın *doğuştan* hak ve özgürlüklere sahip olduğu düşüncesini, hem yerdeki hem gökteki efendiden soyutlayan Doğal Hukuk Ekolü'dür. Bu ekol temellendirmesini, "*doğal yaşam*" ve "*toplum sözleşmesi*" üzerine kurmuş; böylelikle çağdaş özgürlük anlayışının *nüvesini* oluşturmuştur⁶⁵.

Çağdaş anlamda toplanma özgürlüğü, 18. yüzyılda kuvvetlenen özgürlük rüzgârıyla nihayet tarih sahnesinde gözükmüş; 18. yüzyılın sonlarına yaklaşırken ise ulusal ve ulusalüstü hukuk metinlerinde yer almaya başlamıştır⁶⁶.

⁶² Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 26-28; Anayurt, **a.g.e.**, s. 53; ayrıntılı bilgi için bkz.: Bury, **a.g.e.**, s. 45-63.

⁶³ Yukarıda değindiğimiz üzere, Antikçağ'da yurttaşların yönetime bizzat katılması ve bu katılımı Halk Meclisi'nde toplanma, konuşma ve oy kullanma vasıtalarıyla sağlıyor olması, bu vasıtaların yurttaşların başat özgürlükleri olduğu algısını doğurmuştur. "*Antik Yunan'da, doğrudan demokrasi vardı. İnsanlar bir meydana toplanır ve kurayla yönetici olmuş kişilerin politikalarını doğrudan dinler ve yine doğrudan oy kullanırdı. Dolayısıyla yurttaşlık=politikacılıktı. (...) kürsüye çıkan ve asıl mesleği çiftçilik ya da demircilik olan sıradan bir yurttaş, devleti bizzat yönetirdi.*" Alıntı için bkz.: Ahmet Çadircı, "Retorik - Aristoteles", **Hukuk Gündemi: Stajyer Avukat Hukuk, Kültür ve Sanat Dergisi**, 2010/1, s. 95-96.

⁶⁴ Akın, **Kamu Hukuku**, s. 279.

⁶⁵ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 30-31; Anayurt, **a.g.e.**, s. 53.

⁶⁶ Anglo-amerikan hukuku asıllı toplanma özgürlüğü hakkı, 18. yüzyılın sonlarına doğru, Birleşik Krallık topraklarında doğmuş bir haktır. Nitekim 1769 yılında, Birleşik Krallık'ta yürürlüğe giren *İsyan Kanunu (Riot Act)* hakka ilişkin ilk yasal düzenleme, bu kanunun dayanağını oluşturan 1765 yılında İngiliz dokuma işçilerinin aldıkları parça başı ücretlerin geçimlerini idame ettirmeye yetmemesinden duydukları rahatsızlığı toplu biçimde ifade etmeleriyle başlayarak dört yıl sürecek bir isyana dönüşen vaka ise bilinen ilk toplanma eylemidir. Bkz.: Tolga Şirin, **30 Soruda Toplantı ve**

B. Ulusalüstü Belgelerde Toplanma Özgürlüğü

1. 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi

1789 tarihli *Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*⁶⁷, diğer özgürlüklerle birlikte toplanma özgürlüğünün de Fransa'da⁶⁸ miladı kabul edilmiş⁶⁹, evrensel niteliği ile ulusalüstü insan hakları bildirilerinin öncülü olmuştur⁷⁰.

Bildiriye geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki, toplanma özgürlüğünün geçmişi, 1789'dan geriye uzanmaktadır; nitekim bu tarihten önce İngiltere'de⁷¹ ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde⁷² toplanma özgürlüğünü

Gösteri Yürüyüşü Hakkı (Anayasa ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi İşığında), İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013, s. 3.

⁶⁷ İleride *Bildiri* olarak da anılacaktır. "*Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*" metninin Türkçe çevirisi için bkz.: Mehmet Akad, Bihterin Vural Dinçkol, **Genel Kamu Hukuku**, 8. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2013, s. 377-379.

⁶⁸ Fransa'daki durum, altbölüm başlığı dikkate alınarak, *Bildiri ve 1791 Anayasası* üzerinden işlenecektir. Fransa'da toplanma özgürlüğü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: İlhan F. Akın, "Toplanma Özgürlüğü", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: XXX, Sayı: 3-4, Yıl: 1965, s. 552-556; Esra Atalay, **Türkiye'de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Özgürlüğü**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, 1995, s. 27-31. Buna ek olarak, Kıta Avrupası hukuk sisteminden bir diğer örnek, Almanya'da toplanma özgürlüğü hakkında bilgi için bkz.: Atalay, **a.g.e.**, s. 31-34.

⁶⁹ M. L. Degrenne, **Les Réunions et Les Pouvoirs de Police, Thèse Pour Le Doctorat**, Imprimerie Caron, Caen, 1938, s. 19'dan aktaran Anayurt, **a.g.e.**, s. 54.

⁷⁰ Ahmet Mumcu, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, 2. bsk., Ankara, Savaş Yayınları, 1994, s. 79; İbrahim Ö. Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1989, s. 37.

⁷¹ Konuya İngiltere açısından baktığımızda, örf ve adet hukuku gereği, yasaklanmayan her şeyin kural olarak yasal olduğu sonucuna varmaktayız. Bu bakımdan İngiltere'de toplanma özgürlüğünün kanunla tanınmadığı, "*özgürlük kuraldır*" ve "*yasaklanmayan her şey yapılabilir*" ilkelerinden hareketle kabul edildiği söylenebilir; ancak kamu düzeninin bozulmaması gerekçesiyle birtakım sınırlamalar da getirilmiştir. Nitekim sırasıyla 1328, 1391, 1412, 1549, 1714 (*Isyan Kanunu/Riot Act*) ve 1795 yıllarında çeşitli amaçlara yönelik toplanmalara ilişkin salt yasaklama getiren; başka bir ifadeyle, toplanma özgürlüğünü doğrudan tanımayan düzenlemelerin var olduğu bilinmektedir. Toplanma özgürlüğünü doğrudan tanıyan ilk kanun, 18 Mart 1817 tarihli "*Seditious Meeting Act*" olmuştur. Bu tarihten sonra sırasıyla 1835 (*Highway Act/Anayollara İlişkin Kanun*), 1839 (*Metropolitan Police Act*), 1871 -daha sonra 1885- (*Prevention of Crimes Act*), 1883 (*Corrupt and Illegal Practices Prevention Act/Ahlâka ve Kanuna Aykırı Eylemleri Önleme Kanunu*), 1908 (*Local Authorities Act*), 1908 (*Public Meeting Act*), 1920 (*Emergency Powers Act/Olağanüstü Durum Yetki Kanunu*) ve nihayet 1936 (*Public Order Act*) yıllarında çıkarılan kanunlarda toplanma özgürlüğünün kullanımına ilişkin (toplama yerleri, suç sayılan eylemler, polisin müdahale yetkisi vb.) hükümler yer almıştır. Son olarak, İkinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan *Ülkeyi Savunma Kanunları (Defence of the Realm Acts)*, yürütmeye toplanma özgürlüğünü sınırlayan geniş yetkiler vermiştir. Bkz.: D. Fellman, **The Constitutional Right of Association**, Chicago, 1963, s. 90-98'den; F. Schackleton, **The Law and Practise of Meetings**, 4. ed., London, 1958, s. 2-3'den aktaran Atalay, **a.g.e.**, s. 21-25; M. Menanteau, **Les Nouveaux Aspects de la Liberté de Réunion**, Paris, 1938, s. 19-20'den; D. C. Holland, **Les Infractions contre l'Etat, Introduction au Droit Criminel de l'Angleterre**, Paris, 1959, s. 98'den aktaran Duygun Yarsuvat, **Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hürriyeti ve İlgili Ceza**

düzenleyen kanun ve anayasa örnekleri mevcuttur; ancak *Bildiri*yi çalışmamız bakımından değerli kılan husus, salt Fransızlara değil, tüm insanlara yönelmiş bir haklar listesi olmasıdır. Bununla birlikte, Fransız Devrimi'nin hem Avrupa'da hem de dünyada hak ve özgürlük mücadelelerinin lokomotif rolünü üstlenerek özgürlük bayrağını yükseltmesi, Devrimin meyvesi olan *Bildiri*ye daha büyük bir anlam yüklemektedir⁷³.

Bildirinin 11. maddesinin⁷⁴ lafzı toplanma özgürlüğünü açıkça dillendirmemiş olsa da, *düşüncelerin ve kanaatlerin serbestçe iletilmesi ve ulaştırılmasından* söz etmekte; üstelik bunu *insanın en değerli haklarından biri* olarak görmektedir.

Yukarıda değindiğimiz üzere, düşünce özgürlüğü, düşüncenin dışa vurumu yani açıklanması ile anlam kazanmaktadır. Toplanma özgürlüğü de temelde, *düşünceyi açıklama biçimleri/yöntemleri* arasında kabul edilmektedir⁷⁵. Düşünceleri konuşmak, yazmak, basmak... O halde toplanmak; daha açık bir anlatımla,

Hükümleri, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968, s. 68-72; Akın, "Toplanma Özgürlüğü", s. 547-557; Ali İşgören, **Türk Hukukunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri**, 2. bsk., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2011, s. 22.

⁷² Konuya ABD açısından baktığımızda, toplanma özgürlüğünün dilekçe hakkı ile birlikte düzenlendiğini görmekteyiz. Nitekim 1774'deki Kıtasal Kongre'de dilekçe verme ve toplanma hakları tanınmış; iki yıl sonra, 1776'da, Pensilvanya Anayasası toplanma özgürlüğünü hüküm altına almıştır. 1787'deki Anayasa Kongresi'nde ise, haklara yönelik bir bildirme mevcut olmamakla birlikte Virginia, North Carolina, New York ve Maryland eyaletleri dilekçe verme ve toplanma haklarına ilişkin bir düzenleme getirmiş; akabinde, 1788'de, Virginia Haklar Bildirgesi toplanma özgürlüğüne açıkça yer vermiştir. Nihayet 1789'daki Anayasa değişikliğiyle, 1787 Anayasası'nın 1. eki olan teminat hükmü, Kongre'nin toplanma hakkını ortadan kaldırmaya yönelik bir kanun yapmasını yasaklamış; 1791'deki Kongre'de kabul edilen "*Bill of Rights*"ın üçüncü maddesi toplanma hakkına ayrılmıştır. Federe Devletlerin de toplanma hakkını sınırlamasının önüne geçmek adına Anayasanın 14. eki getirilmiştir. Son olarak, toplanma hakkı, 1937'ye kadar dilekçe hakkı ile birlikte; 1937'den sonra ise ayrı olarak düzenlenmiştir. Bkz.: D. Fellman, **a.g.e.**, s. 5-7'den; R. Cushman, **Civil Liberties in the United States**, New York, 1956, s. 50'den; U. Schwaeble, **Das Grundrecht der Versammlungsfreiheit**, Berlin, 1975, s. 19'dan; M. Quilisch, **Die Demokratische Versammlung**, Berlin, 1970, s. 40'dan aktaran Atalay, **a.g.e.**, s. 25-27; Elster-Weber-Weiser, **Vereins und Versammlungsfreiheit, Handwörterbuch der Staatswissenschaften**, VIII. Band, 1928, s. 546'dan; Maxwell-Dow, 176. US. 542, 23.1.588, American Jurisprudence, 11. Pn. 1. 382. 1118. n. 325'den; aktaran Yarsuvat, **a.g.e.**, s. 74-75; Şirin, **30 Soruda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı (Anayasa ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Işığında)**, s. 4; İşgören, **a.g.e.**, s. 22; Anayurt, **a.g.e.**, s. 54.

⁷³ Mumcu, **a.g.e.**, s. 78-79.

⁷⁴ **Madde 11** - "*Düşüncelerin ve kanaatlerin başkalarına serbestçe iletilmesi ve ulaştırılması, insanın en değerli haklarından biridir; böylece, her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve basabilir. Ancak, bu hürriyetin kötüye kullanılmasından kanunca belirli hallerde sorumludur.*" İlgili madde metni için bkz.: Akad, Vural Dinçkol, **a.g.e.**, s. 378.

⁷⁵ Akın, "Toplanma Özgürlüğü", s. 545.

düşünceleri toplu olarak açıklamak da, tıpkı diğerleri gibi *düşüncenin ulaştırılması* amacına hizmet eden en doğal yöntemlerden biridir⁷⁶. Düşünce, ancak üzerine giydiği kıyafet ile kendini görünür kılıyorsa, toplanma özgürlüğü onun tören kıyafeti sayılabilir; zira o, toplanma özgürlüğü ile toplumda en görünür hâlini almaktadır.

Bildirinin 4.⁷⁷ ve 5.⁷⁸ maddeleri birlikte yorumlandığında, *başkasına zarar vermeyen ve kanunen yasaklanmayan her şeyin serbest olduğu* görülmektedir; dolayısıyla 11. maddenin lafzında toplanma özgürlüğüne açıkça yer verilmemiş olması, onun madde dâhilinde tanınan haklardan olmadığı anlamına gelmemektedir⁷⁹.

Öğretide, *Bildirinin* toplanma özgürlüğünü ve diğer kolektif özgürlükleri hiçbir biçimde tanımadığı, aksine niteliği bakımından kolektif özgürlüklerle çatıştığı⁸⁰; zira *Bildiriye* ruhunu veren burjuva sınıfının⁸¹, girişim serbestisi aleyhine uyuyan bir tehdit olarak gördüğü toplanma özgürlüğüne karşı olduğu⁸² yönünde görüşler de mevcuttur. Bu görüşlerin temel dayanağı; *Bildirinin bireyci bir minvalde şekillendiği*⁸³.

26 Ağustos 1789 tarihli *Bildirinin* akabinde, 14 Aralık 1789 tarihli Kanunun 62. maddesinde “*vatandaşların idarî mercilere dilekçe ve bildiri vermeyi*

⁷⁶ A. Joubrel, **Du Droit de Réunion, Thèse Pour le Doctorat**, Librairie, Générale Plihon et Hommay, Rennes, 1904, s. 57-58’den aktaran Anayurt, **a.g.e.**, s. 54.

⁷⁷ **Madde 4** - “*Hürriyet, başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir: Böylece, her insanın doğal haklarını kullanması, toplumun diğer üyelerinin de aynı haklardan yararlanmasını sağlayan sınırlarla sınırlanmıştır. Bu sınırları, ancak Kanun belirleyebilir.*” İlgili madde metni için bkz.: Akad, Vural Dinçkol, **a.g.e.**, s. 377.

⁷⁸ **Madde 5** - “*Kanun, ancak topluma zararlı olan eylemleri yasaklayabilir. Kanunun yasaklamadığı hiçbir şey engellenemez ve hiç kimse kanunun emretmediğini yapmaya zorlanamaz.*” İlgili madde metni için bkz.: Akad, Vural Dinçkol, **a.g.e.**, s. 378.

⁷⁹ J. Robert, J. Duffar, **Droits de l’Homme et Libertés Fondamentales**, Montchrestion, Paris, 1993, s. 40’dan aktaran Anayurt, **a.g.e.**, s. 54.

⁸⁰ Y. Madiot, **Droits de l’Homme**, 2. éd., Masson, Paris, 1991, s. 37-38’den aktaran Anayurt, **a.g.e.**, s. 55.

⁸¹ Akın, **Kamu Hukuku**, s. 296. Aksi yöndeki görüş; “*Hakikatte, şehirler oktruvasını kaldıran, köylüyü aşârdan kurtaran, vasatasız vergiyi ilga eden, milyarlarca serveti yok pahasına satışa çıkaran bir ihtilâl, halka tamamıyla bigâne bir ihtilâldi. Sırf burjuvaların menfaatine yapılmış bir burjuvalar eseri idi. Burke ile papazlar böyle şeyler söylediler, fakat aklı başında hangi insan onlara inanır?*” Alıntı için bkz.: J. Michelet, **Fransa İhtilâli Tarihi**, C: II, s. 28’den aktaran **a.e.**

⁸² Tanilli, **a.g.e.**, s. 110; S. D. Lavroff, “*Le Droit de Pétition en France*”, **RDP**, Nov./Déc. 1992/6, s. 1746’dan aktaran Anayurt, **a.g.e.**, s. 55.

⁸³ Madiot, **a.g.e.**, s. 37-38’den aktaran Anayurt, **a.g.e.**, s. 55; Tanilli, **a.g.e.**, s. 110; Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 49-50; Akın, **Kamu Hukuku**, s. 295; İşgören, **a.g.e.**, s. 23.

kararlaştırma ve bunları vermek üzere saldırsız ve silâhsız olarak toplanma hakkı”ndan açıkça söz edilmiş; başka bir ifadeyle toplanma özgürlüğü *pozitif hukuk normu* hâlini almıştır. Bu Kanundan iki yıl sonra, 3 Eylül 1791 tarihli Anayasanın birinci bölümünün ikinci paragrafında “*tabiî ve medenî bir hak olarak, polis kanunlarına uymak şartıyla, vatandaşların rahatça ve silâhsız olarak toplantı yapma özgürlüğüne sahip olduğu*” ifade edilmiş, böylelikle salt kanun düzenlemesiyle yetinilmeyerek anayasal güvence de sağlanmıştır⁸⁴.

Toplanma özgürlüğünün, ilk kez 1791 Anayasası’nda düzenlendiği yönündeki görüşe rağmen⁸⁵, *Bildirin*in hak ve özgürlükleri tanıyan, *Anayasanın* ise onları hukuken koruma altına alan nitelikte bir metin olduğu⁸⁶ göz önünde tutulmalıdır. Toplanma özgürlüğü her ne kadar *Bildiride* açıkça düzenlenmemişse de, varlığı zımnen tanındığı için *Anayasada* kendisine yer bulmuştur. Zira toplumda karşılığı dahi olmayan bir özgürlüğün birden ortaya çıktığı düşünülemez. *Bildirin*in, Anayasa yerine geçerek, hak ve özgürlüklerin tamamına yer ayırması beklenmeyeceğinden, 4. madde hükmünün onları -herhangi birini açıkta bırakmayacak bir biçimde- bütünüyle tanıması⁸⁷ yeterlidir. Kanaatimiz⁸⁸; 4., 5. ve 11. maddeler birlikte yorumlandığında, *Bildirin*in -zımnen dahi olsa- toplanma

⁸⁴ Anayurt, **a.g.e.**, s. 54; C. A. Colliard, **Libertés Publiques**, 7. éd., Dalloz, Paris, 1989, s. 718-719’dan; J. Rivero, **Les Libertés Publiques**, Paris, 1980, s. 355’den aktaran Atalay, **a.g.e.**, s. 28; İşgören, **a.g.e.**, s. 22.

⁸⁵ İşgören, **a.g.e.**, s. 24.

⁸⁶ Akın, **Kamu Hukuku**, s. 295-298.

⁸⁷ Akın, **Kamu Hukuku**, s. 296.

⁸⁸ Toplanma özgürlüğünün *Bildiride* tanınmadığını savunan görüşlerin ortak paydası; *Bildirin*in bireyci felsefeden ileri gelmesi nedeniyle kolektif özgürlüklere yer vermeyeceğidir. Bu görüş, burjuvanın isteklerinin bu yönde olduğu, dolayısıyla toplanma özgürlüğünün *Bildiride* açıkça zikredilmediği bağlamında kabul edilebilir; ancak Fransız Devrimi’nin *nevi şahsına münhasır* olduğu, burjuvazinin yanında köylülerin ve diğer kentli sınıfların da itici güç görevi üstlendiği dikkate alınırsa *Bildirin*in ruhunun kolektif özgürlüklerden tamamen arındığı söylenmemelidir, aksine *Bildiriden* iki yıl sonra *Anayasada* hüküm altına alınan toplanma özgürlüğü, 1789’da akıllara düşen bir şule olmasaydı, 1791’de anayasal kuvvete sahip bir vücut bulamayacaktı. Fransız Devrimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Murat Sarıca, **100 Soruda Fransız İhtilâli**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970, b.a., çalışmanın konusu bakımından s. 80-90 ile 181-183 arası; A. Aulard, **Fransa İnkılâbının Siyasî Tarihi: Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804**, Çev. Nazım Poroy, 3 c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1944, b.a., çalışmanın konusu bakımından C: I, s. 48-74; Tanilli, **a.g.e.**, s. 110-112. Bununla birlikte, *Bildirin*in 2. maddesinde insanın doğal ve zaman aşımına uğramaz haklarından biri olarak kabul edilen baskıya karşı direnme hakkı, toplanma özgürlüğüyle felsefi temelde benzeştiğinden, bir bakıma bu madde bağlamında da, *Bildirin*in ruhen toplanma özgürlüğüne yabancı olmadığı söylenebilir.

özgürlüğünü kabul ettiği, en azından 1791 Anayasası'nda açıkça düzenlenmesine olanak tanıdığı yönündedir.

2. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve İkiz Sözleşmeler

İnsan haklarının ulusalüstü alanda korunması düşüncesinin ürünü olan *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (İHEB)*⁸⁹, 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu tarafından kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. 30 maddeden oluşan *Evrensel Bildiride* kişisel, sosyal ve ekonomik haklar birlikte ve sistemli bir bütünlük içerisinde yer almıştır. Özgürlük, adalet ve barış değerlerine (Başlangıç) vurgu yaparak başlayan *Evrensel Bildiri*, bireyin, öncelikle kişisel ve siyasal haklarını (m. 1-21), akabinde ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını (m. 22-27) düzenlemiştir; *herkesin, bu hak ve özgürlüklerin tam olarak gerçekleşmesini sağlayacak toplumsal ve uluslararası bir düzene hakkı olduğundan, yine herkesin topluma karşı ödevlerinden, hak ve özgürlükleri kullanırken bağlı olduğu sınırlamalardan söz etmiş (m. 28-29); son olarak, sayılan bu maddelerden hiçbirinin, hak ve özgürlükleri ortadan kaldırma amacına yönelik herhangi bir hak tanımadığını (m. 30) belirtmiştir*⁹⁰.

Toplanma özgürlüğü, *Evrensel Bildirinin* 20. maddesinde⁹¹ düzenlenmiştir. *Evrensel Bildiri*, toplanma özgürlüğünü açıkça hüküm altına alan ilk

⁸⁹ İleride *Evrensel Bildiri* olarak da anılacaktır. "*İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*" (*Universal Declaration of Human Rights*) metninin Türkçe çevirisi için bkz.: Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, 2 c., 2. bsk., İstanbul, Legal Yayıncılık, 2011, C: II, s. 3-19. İngilizce resmi metin için bkz.: Mehmet Semih Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri/Human Rights Instruments**, 6 c., İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2003/2004, C: IV, s. 353-361. *Evrensel Bildiri* hakkında ayrıntılı bilgi ve maddelerinin tahlili için bkz.: Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 2 c., 8. bs., İstanbul, Legal Yayıncılık, 2012, s. 59-223.

⁹⁰ Halil Kalabalık, **İnsan Hakları Hukuku**, 2. bsk., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2009, s. 67-68; Münci Kapani, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991, s. 25-26; Mumcu, **a.g.e.**, s. 123-124; Muzaffer Sencer, **Belgelerle İnsan Hakları**, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 1988, s. 43-44; İbrahim Ö. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı**, 6. bsk., Ankara, İmge Kitabevi, 2002, s. 199; Tekin Akıllıoğlu, **İnsan Hakları: Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, 2. bs., Ankara, İmaj Yayınevi, 2010, s. 136-139; İşgören, **a.g.e.**, s. 24-25. *Evrensel Bildiri* hakkında ayrıntılı bilgi için aynı eserlerden yararlanılabilir.

⁹¹ **Madde 20** - "1. Herkes barışçıl nitelikli toplanma ve örgütlenme özgürlüğüne hakkına sahiptir. 2. Hiç kimse bir örgüte girmeye zorlanamaz." İlgili madde metni için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: II, s. 13.

ulusalüstü insan hakları metnidir⁹². Bununla birlikte, öğretide benimsenen baskın görüşe göre; *Evrensel Bildiri*, metni imzalayan devletlerin ulusal makamları tarafından doğrudan doğruya uygulanabilme, teminat ve yaptırım gücünü haiz bir mâhiyette değildir. İmzacı devletler bakımından salt manevi bir bağlayıcılığı olduğundan söz edilen *Evrensel Bildiri*, hukuki değerden yoksun olmasına rağmen, hak ve özgürlükler adına tarihi bir dönemeç olmuş, günümüz ulusalüstü insan hakları düzeninin kilit taşı vazifesini üstlenmiştir⁹³.

Evrensel Bildirideki haklara teminat sağlanması amacıyla hazırlanan ve İkiz Sözleşmeler olarak da anılan *Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi*⁹⁴ ile *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi*⁹⁵ 16 Aralık 1966 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş, on yıl sonra 1976’da yürürlüğe girmiştir⁹⁶.

Evrensel Bildiri ile arasında temel farklılıklar bulunmamakla birlikte, vurgulanması gereken en önemli husus; -yukarıda değindiğimiz üzere- *Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi*’nin hak ve özgürlüklere teminat sağlamış

⁹² Anayurt, **a.g.e.**, s. 55; İşgören, **a.g.e.**, s. 24.

⁹³ Kapani, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, s. 27-29; Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı**, s. 197-198; Atalay, **a.g.e.**, s. 43; Kalabalık, **a.g.e.**, s. 68-69; Sencer, **a.g.e.**, s. 44; Anayurt, **a.g.e.**, s. 56; İşgören, **a.g.e.**, s. 25.

⁹⁴ “*Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi*” (*International Covenant on Civil and Political Rights*) metninin Türkçe çevirisi için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: II, s. 95-139. İngilizce resmi metin için bkz.: Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri/Human Rights Instruments**, C: IV, s. 381-410. “*Bu sözleşmenin başlığında yer alan ‘Civil rights’ terimi Türkçeye genellikle ‘medeni haklar’ ya da ‘yurttaşlık hakları’ diye çevrilmektedir. Ancak, söz konusu hakların büyük bir bölümünün sadece vatandaşlara değil, fakat sırf insan olmak sıfatıyla herkese tanınan, insan kişiliğine bağlı haklar olması bakımından, kelime anlamını değil de kavramı en iyi karşılayan deyim olarak ‘kişisel haklar’ terimini kullanmak daha yerinde olacaktır kanısındayız.*” Alıntı için bkz.: Kapani, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, s. 31. “*Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi*” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, C: 1, s. 228-326.

⁹⁵ “*Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi*” (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*) metninin Türkçe çevirisi için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: II, s. 21-43. İngilizce resmi metin için bkz.: Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri/Human Rights Instruments**, C: IV, s. 363-379. “*Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi*” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, C: 1, s. 326-413.

⁹⁶ Anayurt, **a.g.e.**, s. 56; Kapani, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, s. 31-32; Sencer, **a.g.e.**, s. 45.

olmasıdır⁹⁷. Bundan başka, *Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi*, *Evrensel Bildiride* yer alan hak ve özgürlüklerin tamamına yer vermemiş, ancak bu hak ve özgürlüklerden ele aldıklarını ayrıntılı bir biçimde düzenlemiş; bununla birlikte, *Evrensel Bildiride* yer almayan birtakım hak ve özgürlüklere de değinmiştir⁹⁸.

Toplanma özgürlüğü, *Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi*'nin 21. maddesinde⁹⁹ düzenlenmiştir. Her iki metin toplanma özgürlüğü bakımından kıyaslandığında ise, *Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi*'nde toplanma ve örgütlenme özgürlüklerinin birbirinden bağımsız olarak hüküm altına alındığı ve toplanma özgürlüğüne yönelik sınırlamaların ilgili madde metninde sayıldığı görülmektedir.

3. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi

Evrensel Bildirinin temel ilkelerini benimseyen¹⁰⁰ *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS)*¹⁰¹, *Evrensel Bildiriye* kıyasla şeklen daha dar kapsamlı görünmekle birlikte, niteliği bakımından daha üstün bir hukuksal belgedir¹⁰².

⁹⁷ Anayurt, **a.g.e.**, s. 56-57; Kapani, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, s. 33.

⁹⁸ Kapani, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, s. 32-33; Akıllıoğlu, **a.g.e.**, s. 213-214.

⁹⁹ **Madde 21** - “Barışçıl nitelikte toplanma/(toplantı) hakkı tanınacaktır. Bu hakkın kullanımına, ulusal güvenlik ya da kamu emniyeti, kamu düzeni yararı bakımından, (yahut) kamu sağlığını ya da genel ahlaki korumak yahut başkalarının haklarını ve özgürlüklerini korumak için yasaya uygun biçimde öngörülmüş ve demokratik bir toplumda gerekli olan kayıtlamalardan başka hiçbir kayıtlama getirilemez.” İlgili madde metni için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: II, s. 117.

¹⁰⁰ Atalay, **a.g.e.**, s. 43; Mumcu, **a.g.e.**, s. 134.

¹⁰¹ Tam adı “*İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi*” şeklindedir. İleride *İHAS* yahut *Sözleşme* olarak da anılacaktır. Alıntılarda “*Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*” (*AIHS*) olarak da geçebilir. Öğreti de her ne kadar her iki kısaltma biçimi kullanılıyor olsa da, tezimiz de *İHAS* biçiminde kısaltmayı tercih etmemizin başat nedeni; *Sözleşme*'nin kısa adı olan “*European Convention on Human Rights*” tamlamasının “*İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi*” olarak çevirilmesi gerekliliğidir. “*İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi*” (*Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*) metninin (11. ve 14. Protokoller ile değişik) Türkçe çevirisi için bkz.: **Türk Anayasa Hukuku Mevzuatı**, Haz. Anayasa Hukukçuları Derneği, 4. bsk., Ankara, Adalet Yayınevi, 2015, s. 603-617; Osman Doğru, **Anayasa ile Karşılaştırmalı İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Mahkeme İçtüzüğü**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2010, s. 1-141. İngilizce resmi metin için bkz.: Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri/Human Rights Instruments**, C: I, s. 273-298 (11. Protokol ile değiştirilmeden önce)/s. 299-321 (11. Protokol ile değişik). Protokollerin Türkçe ve İngilizce metinleri için aynı esere başvurulabilir. *İHAS* ve *Protokolleri* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, C: 2, s. 12-167; A. Şeref Gözübüyük, Feyyaz Gölcüklü, **Avrupa İnsan**

Avrupa Konseyi üyesi devletler tarafından 4 Kasım 1950 tarihinde Roma’da imzalanan ve 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe giren *İHAS*, *klasik haklar* olarak da adlandırılan *kişisel ve siyasal hakları* kesin ve ayrıntılı bir biçimde tanımlayarak somutlaştırmıştır¹⁰³. Bununla birlikte, *İHAS*’ın ulusalüstü insan hakları düzenine sağladığı bir diğer kazanım, salt hak ve özgürlükler listesi sunmakla kalmayıp, bu hak ve özgürlüklere teminat sağlamak adına *etkili* bir ulusalüstü yargısal denetim mekanizması getirmiş olmasıdır¹⁰⁴.

İHAS’ın 11. maddesinde¹⁰⁵ hüküm altına alınan toplanma özgürlüğü, 1. fıkrada tanımlanmış; 2. fıkrada ise toplanma özgürlüğünün sınırları sayılmıştır. *İHAS* m. 11’e göre, toplanma özgürlüğünün koruma alanındaki toplanmalar ancak barışçıl olanlardır. Bununla birlikte, ulusal güvenlik, kamu emniyeti, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın, ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması adına toplanma özgürlüğünün sınırlanması mümkündür; ancak bu sınırlamaların kanunla öngörülen ve demokratik bir toplum düzeninde gerekli olan sınırlamalar olması zorunludur. Başka bir ifadeyle toplanma özgürlüğü, eğer kanunla

Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi, 9. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2011, s. 9-24.

¹⁰² Sencer, **a.g.e.**, s. 395.

¹⁰³ Atalay, **a.g.e.**, s. 43; Anayurt, **a.g.e.**, s. 57; Kapani, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, s. 45. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, 18 Ekim 1961 tarihinde Torino’da imzalanan ve 26 Şubat 1965 tarihinde yürürlüğe giren “*Avrupa Sosyal Şartı*” (*ASŞ*) ile düzenlenmiştir. Bkz.: Anayurt, **a.g.e.**, s. 57; Kapani, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, s. 45; Mumcu, **a.g.e.**, s. 137; Sencer, **a.g.e.**, s. 483. “*Avrupa Sosyal Şartı*” (*European Social Charter*) metninin Türkçe çevirisi için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 297-323. İngilizce resmi metin için bkz.: Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri/Human Rights Instruments**, C: II, s. 373-401. *Protokollerin Türkçe ve İngilizce metinleri için aynı esere başvurulabilir. ASŞ ve Protokollerini hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Gemalmaz, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, C: 2, s. 169-201.

¹⁰⁴ Anayurt, **a.g.e.**, s. 57; Kapani, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, s. 45; Kalabalık, **a.g.e.**, s. 89; Sencer, **a.g.e.**, s. 395; Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı**, s. 213; Fatih Karaosmanoğlu, **İnsan Hakları**, 2. bsk., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2011, s. 174.

¹⁰⁵ **Madde 11 - Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü**

“1. Her kişi, barışçıl nitelikli toplanma özgürlüğü ve menfaatlerini korumak için sendikalar kurmak ve sendikalara girmek hakkı dâhil olmak üzere, başkalarıyla birlikte örgütlenme özgürlüğü hakkına sahiptir.

2. Bu hakların kullanımına, ulusal güvenlik ya da kamu emniyeti yararı için, düzensizliğin ya da suçun/(suç işlenmesinin) önlenmesi için, sağlığın ya da ahlakın korunması yahut başkalarının haklarının ve özgürlüklerinin korunması için, yasa tarafından öngörülen ve bir demokratik toplumda gerekli olanlardan başka hiçbir kayıtlama getirilmeyecektir. Bu Madde, bu hakların silahlı kuvvetler, polis örgütü ya da Devlet idaresi mensupları tarafından kullanılmasına yasaya/(hukuka) uygun kayıtlamalar getirilmesini engellemeyecektir.” İlgili madde metni için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 13.

öngörülmişse madde metninde sayılan meşru amaçlardan birini veya birkaçını korumak adına demokratik bir toplum düzeninde gerekli/zorunlu olduğu ölçüde sınırlanabilir; ancak bunlar dışında herhangi bir nedene dayanılarak sınırlanması meşru kabul edilmeyecektir¹⁰⁶. Bu sınırlama nedenlerinin, sınırlama için meşru olarak görülmesi, onların öngörüldükleri amaç dışında kullanılmaları anlamına gelmemektedir. Nitekim İHAS, 18. maddesi¹⁰⁷ ile sınırlama nedenlerinin amaca aykırı kullanılmasının önüne geçmek istemiştir¹⁰⁸.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki; 11. maddenin 2. fıkrasındaki meşru amaçlardan herhangi birinin, öngörülen amaca uygun olarak kullanılması, bu amaçların anlamının, öngörülen kapsam dâhilinde yorumlanmasını gerektirmektedir. Başka bir ifadeyle sınırlama nedenleri, öngörülen amaç ve kapsamı aşan geniş bir

¹⁰⁶ “İHAS hak ve hürriyetlerin olağan hallerde sınırlandırılmasında iki ayrı teknik kullanmakta; bir hak ve hürriyetin koruma ya da norm alanını açıkça belirleyerek sınırlama nedenlerini tüketici olarak sıralamakta veya belli maddelerin 2. paragraflarında genel nitelikli sınırlama nedenlerini düzenlemektedir. ...Sözleşme'nin 8, 9, 10, 11. maddelerinin 2. paragraflarında, 4. Protokol'un 2. maddesinin 3. ve 4. paragraflarında örneklenen genel nitelikli sınırlama nedenleri ise, bir hak ve hürriyetin ancak, yasayla öngörülmesi halinde, 'meşru amacı' korumak için ve demokratik bir toplumda zorunlu olduğu ölçüde sınırlanabileceğini belirler...” Alıntı için bkz.: Naz Çavuşoğlu, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Avrupa Topluluk Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1994, s. 47-48; “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 8, 9, 10 ve 11. maddelerinde... temel hakların sınırlanabilmesi için, meşru bir sınırlama nedeninin, meşru bir amacın (but legitime vise) bulunmasını zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla, tüm sınırlamalar, **meşru amaçlardan** birini gerçekleştirmeye yönelik olmalıdır. ...Bu amaçlar, Sözleşme'nin 8, 9, 10 ve 11. maddelerinin 2. fıkralarında sayılan **sınırlama nedenlerinden** ibarettir...” Alıntı için bkz.: Süheyl Batum, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Anayasal Sistemine Etkileri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1993, s. 255-256.

¹⁰⁷ **Madde 18 - Haklar üzerindeki kayıtlamaların sınırı**

“Bu Sözleşme çerçevesinde söz konusu haklara ve özgürlüklere getirilmesine izin verilen kayıtlamalar, öngörüldüklerinden başka herhangi bir amaçla uygulanmayacaktır.” İlgili madde metni için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 14.

¹⁰⁸ Batum, **a.g.e.**, s. 257.

yorumu tâbi tutulamaz¹⁰⁹. Nitekim *İHAS*'ın 17. maddesinde¹¹⁰ sınırlama nedenlerinin geniş yorumlanamayacağına değinilmiştir¹¹¹.

Bununla birlikte, sınırlama nedenlerinin dar yorumlanması gerekliliği, *İHAS*'ın yargısal denetim mekanizması¹¹² olan *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi* (*İHAM*)¹¹³ kararlarında da belirtilmiştir¹¹⁴.

4. Amerikan Kıta Belgeleri

San Jose Paktı olarak da anılan *Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi*¹¹⁵, 22 Kasım 1969 tarihinde kabul edilmiş ve 18 Temmuz 1978 tarihinde yürürlüğe

¹⁰⁹ Batum, a.g.e., s. 257.

¹¹⁰ **Madde 17 - Hakların kötüye kullanımı yasağı**

“Bu Sözleşmenin hiçbir hükmü, herhangi bir Devlete, gruba ya da kişiye, bu Sözleşmede düzenlenen hakların ve özgürlüklerin tahrip edilmesini yahut bu Sözleşmede öngörülenden daha geniş ölçüde sınırlandırılmasını amaçlayan herhangi bir faaliyette bulunmak ya da eylemi/(tasarrufu) gerçekleştirmek hakkını tanıyor olarak yorumlanamaz.” İlgili madde metni için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 14.

¹¹¹ Anayurt, a.g.e., s. 58. Şu hususa da yeri gelmişken değinmemiz gerekir ki; *İHAS* m. 17, “hak ve özgürlüklerin tahrip etmeye elverişli hak ve özgürlükler” bakımından uygulanma kabiliyeti kazanan bir hükümdür; başka bir ifadeyle, “hak ve özgürlükleri tahrip etmeye elverişli olmayan hak ve özgürlükler” bakımından 17. maddenin uygulanması mümkün değildir. Bu maddenin uygulanma kabiliyeti kazandığı iki başat özgürlük, *İHAS* m. 10'da düzenlenen ifade özgürlüğü ile *İHAS* m. 11'de düzenlenen toplanma ve örgütlenme özgürlüğüdür. Bkz.: O. Serkan Gülfidan, **İfade Özgürlüğü Hakkı Örneği Çerçevesinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Kötüye Kullanma Yasağı**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013, s. 15.

¹¹² *İHAS*, 11. Protokol'den önce, yargısal denetim mekanizmasını üç organ üzerine kurulu olarak öngörmüştür. Bu organlar; -ileride *Komisyön* olarak da geçecek olan- *İnsan Hakları Avrupa Komisyonu* (*İHAK*), *Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi* ve *İnsan Hakları Avrupa Divanı*'dır. 11. Protokol ile birlikte *Komisyön* ve *Divan* kaldırılarak her iki yargı organı yerine geçecek olan *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi* kurulmuş; *Komite* ise, yargılama yetkisini yitirmiştir. Bkz.: Erol Karaaslan, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yapısı ve Yargılama Yöntemi”, **Ankara Barosu Dergisi**, 2004/3, s. 109-111.

¹¹³ İleride *İHAM* yahut *Mahkeme* olarak da anılacaktır. Alıntılarda “*Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi*” (*AİHM*) olarak da geçebilir. Öğreti de her ne kadar her iki kısaltma biçimi kullanılıyor olsa da, tezimizde *İHAM* biçiminde kısaltmayı tercih etmemizin başat nedeni; *Mahkeme*'nin adı olan “*European Court of Human Rights*” tamlamasının “*İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi*” olarak çevirilmesi gerekliliğidir. Aynı yönde bir diğer görüş için bkz.: Tolga Şirin, **Türkiye'de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru): İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulaması ile Mukayeseli Bir İnceleme**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013, s. 2-3 (dipnot 6).

¹¹⁴ Batum, a.g.e., s. 257; Anayurt, a.g.e., s. 58; ÇAVUŞOĞLU, *İHAM*'ın görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: “...sınırlama nedenleri Sözleşme'nin tanıdığı bir hakka istisna getirdikleri için dar yorumlanacaklardır. Bu çerçevede, ‘meşru amaç’ nedeniyle temel hak ve hürriyetin sınırlandırılması ancak, sınırlamanın demokratik bir toplumdaki zorunlu olması şartına bağlıdır.” Alıntı için bkz.: Çavuşoğlu, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Avrupa Topluluk Hukuku'nda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine**, s. 52.

¹¹⁵ “*Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi*” (*American Convention on Human Rihts*) metninin Türkçe çevirisi için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel**

girmiş olmakla birlikte, Amerika’da insan haklarının gelişimi 1948 yılında gerçekleşen *Bogota Konferansı*’na kadar uzanmaktadır. Bu Konferansta Amerikan Devletleri Örgütü (ADÖ)¹¹⁶ kurucu belgesi olan *Amerikan Devletleri Örgütü Şartı* (ADÖ Şartı)¹¹⁷, bunun yanı sıra *Evrensel Bildiri* ile aynı temeli paylaşan 2 Mayıs 1948 tarihli *Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi*¹¹⁸ kabul edilmiştir¹¹⁹. *Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi* -adından da anlaşılacağı üzere- bir bildiri niteliğinde olması nedeniyle, insan haklarına ilişkin bir liste sunmuş; ancak hukuken bağlayıcı olmadığından¹²⁰, bu listedeki haklara herhangi bir koruma

Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler, C: I, s. 729-761. İngilizce resmi metin için bkz.: Gemalmaz, İnsan Hakları Belgeleri/Human Rights Instruments, C: III, s. 381-416. “Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi” ve Protokolleri ile Amerikalılararası sistemde diğer insan hakları sözleşmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Semih Gemalmaz, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi Bağlamında Latin Amerika’da İnsan Hakları, 3. bs., İstanbul, Kavram Yayınları, 1994, s. 89-125; Gemalmaz, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, C: 2, s. 344-438.

¹¹⁶ “Amerikan Devletleri Örgütü” (*Organization of American States - OAS*) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Gemalmaz, *Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi Bağlamında Latin Amerika’da İnsan Hakları*, s. 44-59; Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, C: 2, s. 335-337.*

¹¹⁷ “Amerikan Devletleri Örgütü Şartı” (*Charter of the Organization of American States*) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Gemalmaz, *Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi Bağlamında Latin Amerika’da İnsan Hakları*, s. 44-59; Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, C: 2, s. 335-341.*

¹¹⁸ “Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi” (*American Declaration of the Rights and Duties of Man*) metninin Türkçe çevirisi için bkz.: Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler, C: I, s. 719-726. İngilizce resmi metin için bkz.: Gemalmaz, İnsan Hakları Belgeleri/Human Rights Instruments, C: III, s. 365-375. “Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Gemalmaz, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi Bağlamında Latin Amerika’da İnsan Hakları, s. 75-88; Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, C: 2, s. 341-344.**

¹¹⁹ Kapanı, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, s. 68; Kalabalık, *a.g.e.*, s. 434-435; Akıllıoğlu, *a.g.e.*, s. 252-253, Anayurt, *a.g.e.*, s. 60.

¹²⁰ “...Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi’nin (*Ame.İHM*) 14/07/1989 tarih ve No.10 (*OC-10/89*) sayılı Tavsiye Görüşü. Ancak Mahkeme bu Tavsiye Görüşünde, Amerikan Bildirisinin bağlayıcı olup olmadığı konusunu netliğe kavuşturmadan ziyade, Sözleşme (md.64) uyarınca, Bu Bildiriyi de yorumlamaya yetkili olduğunu belirlemiştir. Bununla birlikte, Bildiri özeli bakımından önem taşıyan tespitler de bulunmaktadır. Bir kez, Bildiri kabul edildiği 1948 koşullarında değil, dinamik yorum gereği ulaşılan aşamada mevcut koşullar bağlamında değerlendirilmelidir. İkincisi, Mahkeme, ADÖ Şartının ilgili hükümlerince gönderme yapılan insan hakları tanımlamalarını ve düzenlemelerini (Komisyona ilişkin olanlar da) özellikle vurgulayarak, ve ayrıca, ADÖ Genel Kurulunun çok sayıdaki kararında ‘Bildirinin, ADÖ üyesi Devletlerin üstlendikleri uluslararası yükümlülüklerin bir kaynağı olduğu’ yönündeki tespitlere işaret ederek, Bildirinin, ADÖ üyesi Devletlerin uluslararası yükümlülükler kaynakları arasında yer aldığı sonucuna varmıştır.” Alıntı için bkz.: Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, C: 2, s. 343* (dipnot 16). Ayrıca bkz.: Gemalmaz, *Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi Bağlamında Latin Amerika’da İnsan Hakları*, s. 75-88.

sağlayamamıştır¹²¹. Bunun üzerine, koruma mekanizması da sağlayacak nitelikte bir metin oluşturma çalışmalarına başlanmış, bu çalışmaların sonunda *Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi* ortaya çıkmıştır¹²².

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin nüvesini temsil eden *Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi* toplanma özgürlüğüne 21. maddesinde¹²³ yer vermiştir. *Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi* ise toplanma özgürlüğünü 15. maddesinde¹²⁴ düzenlemiştir.

Görüldüğü üzere, *Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi* toplanma özgürlüğünü salt bir hak olarak tanıırken, *Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi* tanınmanın yanında hakkın sınırlanma nedenlerini de saymıştır. *İHAS*'la geniş bir ortak paydaya sahip olan¹²⁵; ancak şeklen ve koruma mekanizmaları bakımından birtakım farklılıklar gösteren¹²⁶ *Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi* ile *İHAS* arasında toplanma özgürlüğü bakımından herhangi bir ilkesel ayırım bulunmamaktadır.

5. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı

1963'de gerçekleşen *Addis Ababa Konferansı*¹²⁷'nda, *Afrika Birliği Örgütü (ABÖ)*¹²⁸'nin kurulması yönünde karar alınmış ve kurucu belge olan *Afrika*

¹²¹ Kapani, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, s. 68; Kalabalık, *a.g.e.*, s. 435; Akilhoğlu, *a.g.e.*, s. 253.

¹²² Kapani, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, s. 68; Kalabalık, *a.g.e.*, s. 435.

¹²³ **Madde 21 - Toplanma Hakkı**

“Her kişi, herhangi bir konudaki ortak çıkarlara ilişkin hususlarla bağlantılı olarak, başka insanlarla bir resmi aleni toplantı yahut gayri resmi olarak bir araya gelme şeklinde barışçıl nitelikli toplanma hakkına sahiptir.” İlgili madde metni için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 723.

¹²⁴ **Madde 15 - Toplanma hakkı**

“Silahsız olarak, barışçıl toplanma hakkı tanınmıştır. Bu hakkın kullanılması üzerine, yasaya uygun olarak öngörülen ve bir demokratik toplumda ulusal güvenlik, kamu emniyeti ya da kamu düzeni yararı, yahut genel sağlığın ya da ahlakın ya da başkalarının haklarının ya da özgürlüklerinin korunması için gerekli olanlardan başka hiçbir kayıtlama konulamaz.” İlgili madde metni için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 737.

¹²⁵ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı**, s. 246; İşgören, *a.g.e.*, s. 27; Kapani, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, s. 68-69; Anayurt, *a.g.e.*, s. 60.

¹²⁶ Kapani, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, s. 69.

¹²⁷ Mehmet Semih Gemalmaz, “Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı Üzerine Düşünceler”, **İstanbul Üniversitesi Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (MHB)**, Cilt: 7, Sayı: 2, Yıl: 1987, s. 132.

*Birliği Örgütü Şartı (ABÖ Şartı)*¹²⁹ kabul edilmiştir. Bu *Konferans*, Afrika'nın birlikleşme çalışmalarının ilki olmadığı gibi¹³⁰, 1963 yılı da Afrika'da insan hakları düşüncesinin miladı değildir; zira bu tarihten önce insan hakları üzerine birtakım metinler ortaya konulmuştur¹³¹. Ancak *1963 Konferansı*'nın önemi; 27 Haziran 1981 tarihinde kabul edilen ve 21 Ekim 1986 tarihinde yürürlüğe giren¹³² *Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı*¹³³,nın öncülü olmasındadır¹³⁴.

*Banjul Şartı (Banjul Charter)*¹³⁵ olarak da adlandırılan *Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı*, Afrika'nın hak ve özgürlük anlayışının ifadesi olmakla birlikte, en önemli özelliği; insan haklarının bütünselliği ilkesi doğrultusunda kişisel ve siyasal haklarla ekonomik, sosyal ve kültürel hakları tek bir metinde düzenlemesi¹³⁶; ayrıca *halkların hakları* kavramıyla¹³⁷ dayanışma haklarına da yer vermesidir¹³⁸.

¹²⁸ “*Afrika Birliği Örgütü*” (*Organization of African Unity - OAU*) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, C: 2, s. 439-451.

¹²⁹ “*Afrika Birliği Örgütü Şartı*” (*Charter of the Organization of African Unity*) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, C: 2, s. 451-476.

¹³⁰ Gemalmaz, “*Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı Üzerine Düşünceler*”, s. 132.

¹³¹ Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, C: II, s. 440-444.

¹³² Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, C: II, s. 451; Akıllıoğlu, **a.g.e.**, s. 254; Kapani, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, s. 70; Kalabalık, **a.g.e.**, s. 106; Anayurt, **a.g.e.**, s. 58.

¹³³ “*Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı*” (*African Charter on Human and Peoples' Rights*) metninin Türkçe çevirisi için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 967-987; İbrahim Ö. Kaboğlu, Oğuz Dönmez, “*Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı*”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı: 3, Yıl: 1985, s. 401-418. İngilizce resmi metin için bkz.: Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri/Human Rights Instruments**, C: III, s. 573-595. “*Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı*” ve *Protokolleri* ile *ABÖ*'nün ürettiği diğer insan hakları belgeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, C: II, s. 451-513; Gemalmaz, “*Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı Üzerine Düşünceler*”, s. 131-145; Mehmet Semih Gemalmaz, “*Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın Kavram, Kurum ve İşlevleri Üzerine Eleştirel Bir Çözümleme Denemesi*”, **İstanbul Üniversitesi Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (MHB)**, Cilt: 8, Sayı: 2, Yıl: 1988, s. 265-294.

¹³⁴ Anayurt, **a.g.e.**, s. 58.

¹³⁵ Kalabalık, **a.g.e.**, s. 106.

¹³⁶ **A.e.**; Akıllıoğlu, **a.g.e.**, s. 255; Anayurt, **a.g.e.**, s. 58-59.

¹³⁷ *Halkların hakları* kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Gemalmaz, “*Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın Kavram, Kurum ve İşlevleri Üzerine Eleştirel Bir Çözümleme Denemesi*”, s. 269-276.

¹³⁸ Kalabalık, **a.g.e.**, s. 106; Gemalmaz, “*Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı Üzerine Düşünceler*”, s. 137; Gemalmaz, “*Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın Kavram, Kurum ve İşlevleri Üzerine Eleştirel Bir Çözümleme Denemesi*”, s. 266; Anayurt, **a.g.e.**, s. 58-59.

Banjul Şartı 11. maddesini¹³⁹ toplanma özgürlüğüne ayırmıştır. *Banjul Şartı*'nda da -tıpkı *İHAS*'da ve *Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi*'nde olduğu gibi- toplanma özgürlüğü hak olarak tanındıktan sonra tâbi olduğu sınırlama nedenleri sayılmıştır. Ancak şu hususa dikkat etmek gerekir: *Banjul Şartı*, bireyin haklarını ve ödevlerini birbirinden ayırmaksızın¹⁴⁰, bunları da dayanışma haklarıyla bir arada anlamlandırmakta¹⁴¹; nitekim *İnsan ve Halkların Haklarını* sıraladıktan sonra her bir bireyin içinde bulunduğu topluma/topluluğa karşı yükümlü olduğu *Ödevleri* ele almaktadır. Bu nedenle, toplanma özgürlüğü de 11. maddede sayılan sınırlamalara tâbi olmanın dışında -diğer hak ve özgürlükler gibi- *Ödevlerin* -ki bu *Ödevler* hak ve özgürlükleri kısıtlarmışçasına ayrıntılandırılmıştır¹⁴²- getirdiği yükümlülüklerin ihlal edilmemesi kaydıyla¹⁴³ kullanılabilir demektir.

6. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Metinleri

1 Ağustos 1975 tarihinde *Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK)*¹⁴⁴,nda alınan kararları metinleştiren *Helsinki Nihai Senedi*¹⁴⁵, hukuki bağlayıcılıktan ve dolayısıyla yaptırım gücünden yoksun olmakla birlikte, insan hakları hususunda kayda değer hükümlere sahiptir¹⁴⁶.

¹³⁹ **Madde 11** - “Her birey başkaları ile serbestçe toplanma/(toplanma özgürlüğü) hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanımı sadece, özellikle ulusal güvenliğin, emniyetin, sağlığın, ahlakın ve başkalarının haklarının ve özgürlüklerinin yararına çıkarılanlar olmak üzere, yasayla öngörülen gerekli kısıtlamalara tâbi olacaktır.” İlgili madde metni için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 971.

¹⁴⁰ Akıllıoğlu, **a.g.e.**, s. 256; Gemalmaz, “Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı Üzerine Düşünceler”, s. 138.

¹⁴¹ Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s. 122.

¹⁴² Madiot, **a.g.e.**, s. 92'den aktaran Anayurt, **a.g.e.**, s. 59.

¹⁴³ C. Leclercq, **Libertés Publiques**, 2. éd., Litec, Paris, 1994, s. 63'den aktaran **a.e.**

¹⁴⁴ 1975 yılında başlayan “*Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı*” (*AGİK*) süreci, 1994 yılı sonlarına kadar devam etmiş; bu yıldan sonra ise “*Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı*” (*AGİT*) adını alarak örgütlü bir yapıya dönüşmüştür. Bkz.: Aslan Gündüz, **Milletlerarası Hukuk: Temel Belgeler - Örnek Kararlar**, 5. bs., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2009, s. 674.

¹⁴⁵ 1 Ağustos 1975 tarihinde imzalanmıştır ve tam adı “*Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) Sonuç Bağıt*” (*Conference on Security and Co-operation in Europe: CSCE Final Act*) şeklindedir. İngilizce resmi metin için bkz.: (Çevrimiçi), <http://www.osce.org/mc/39501?download=true>, 9 Mart 2015. “*Helsinki Nihai Senedi*” metninin Türkçe çevirisi için bkz.: İsmail Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları Cilt II (1945-1990): Kesim A (Çok Tarafli Bağlılar)**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1991, s. 765-830; Gündüz, **a.g.e.**, s. 679-685.

¹⁴⁶ Anayurt, **a.g.e.**, s. 60; İşören, **a.g.e.**, s. 28.

“Düşünce, Vicdan, Din ve İnanç Özgürlüklerini de Kapsamak Üzere, İnsan Haklarına ve Temel Özgürlüklere Saygı” başlıklı VII. madde¹⁴⁷, genel nitelikli bir madde olup düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüğü bağlamında tüm insan haklarını ve temel özgürlükleri temsil etmektedir. Maddenin son paragrafında ifade edildiği üzere, Katılan Devletler *Evrensel Bildiri*'ye uygun olarak davranacaklarını ve insan haklarına ilişkin uluslararası metinlerdeki yükümlülüklerini de yerine getireceklerini bildirmektedir.

Toplanma özgürlüğü madde metninde açıkça zikredilmiyor olsa da, VII. maddenin genel niteliği ve Katılan Devletlerin uluslararası insan hakları metinlerini tanıma yönündeki beyanları, toplanma özgürlüğünün bu madde kapsamına dolaylı olarak girdiğini göstermektedir.

AGİK kapsamında toplanma özgürlüğünü açıkça düzenleyen ilk metin 1990 yılında imzalanan *Kopenhag Belgesi*¹⁴⁸ olmuştur¹⁴⁹. *Kopenhag Belgesi* ile aynı yıl imzalanan *Paris Şartı*¹⁵⁰ ise “İnsan Hakları, Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü” başlıklı bölüm altında toplanma özgürlüğünün hak olarak tanındığını yinelemiştir¹⁵¹.

¹⁴⁷ Soysal, **a.g.e.**, s. 770-771; Gündüz, **a.g.e.**, s. 683-684.

¹⁴⁸ 29 Haziran 1990 tarihinde imzalanmıştır ve tam adı “*AGİK İnsani Boyut Konferansı Kopenhag Toplantısı Belgesi*” (*Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*) şeklindedir. Bkz.: Naz Çavuşoğlu, “Azınlık Nedir?”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 19-20, Yıl: 1997-1998, s. 95 (dipnot 8); Mustafa Şahin, “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 31, Sayı: 4, Yıl: 1998, s. 102. İngilizce resmi metin için bkz.: (Çevirimiçi), <http://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>, 9 Mart 2015. “*Kopenhag Belgesi*” metninin Türkçe çevirisi için bkz.: Gündüz, **a.g.e.**, s. 705-721. “(9.2) - Her kişi barışçı toplantı ve gösteri düzenlemek hakkına sahip olacaktır. Bu hakların kullanımına getirilebilecek her kısıtlama kanun tarafından öngörülmüş ve uluslararası normlarla tutarlı olmalıdır.” İlgili madde metni için bkz.: Gündüz, **a.g.e.**, s. 710.

¹⁴⁹ Jale Civelek, “Helsinki Son Senedi, Paris Şartı ve AGİK”, **Avrupa Araştırmaları Dergisi (Journal of European Studies)**, Cilt: 14, Sayı: 1, Yıl: 2006, s. 20; Gökçen Alpkaya, **AGİK Sürecinden AGİK’e İnsan Hakları**, İstanbul, Kavram Yayınları, 1996, s. 79; İlgören, **a.g.e.**, s. 28.

¹⁵⁰ 21 Kasım 1990 tarihinde imzalanmıştır ve tam adı “*Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı*” (*Charter of Paris for a New Europe*) şeklindedir. Bkz.: Melda Sur, “Paris Şartı’nda İnsan Hakları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (AÜSBFD)**, Cilt: 47, Sayı: 3-4, Yıl: 1992, s. 299; Melda Sur, “Paris Şartı’nın Hukuki Niteliği: Andlaşma Niteliği Taşımayan Çok Yanlı İşlemler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (AÜSBFD)**, Cilt: XLVI, Sayı: 1-2, Yıl: 1991, s. 395. İngilizce resmi metin için bkz.: (Çevirimiçi), <http://www.osce.org/mc/39516?download=true>, 9 Mart 2015. “*Paris Şartı*” metninin Türkçe çevirisi için bkz.: Gündüz, **a.g.e.**, s. 686-697. “(...) Ayırım gözetmeksizin herkesin düşünce, vicdan, din ya da inanç hürriyetine, ifade hürriyetine, örgütlenme ve toplantı düzenleme hürriyetine, seyahat etme hürriyetine sahip olduğunu (...) teyit ederiz.” İlgili madde metni için bkz.: Gündüz, **a.g.e.**, s. 687.

¹⁵¹ Alpkaya, **AGİK Sürecinden AGİK’e İnsan Hakları**, s. 79; Sur, “Paris Şartı’nda İnsan Hakları”, s. 301.

7. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı

Avrupa Birliği (AB)¹⁵², *ulusüstü/uluslarüstü (supranational)*¹⁵³ bir yapı olup “*Birlik üyesi devletlerden Birlik organlarına yetki aktarımı*” temeline dayanan ve kamu iktidarı kullanabilen devlet benzeri *sui generis* bir örgütlenme modelidir¹⁵⁴.

Birliğin *sui generis* niteliği hukuk alanında da gözlenmektedir; daha açık bir anlatımla, Birlik hukuku¹⁵⁵ yalnız üye devletler değil, üye devletlerin iç hukuk kişileri açısından da *doğrudan bağlayıcı kurallar* ve bu kurallara uyulmaması durumunda *yaptırım uygulayacak bir yargı mekanizması*¹⁵⁶ öngördüğünden uluslararası hukukun alışılagelen çizgisinden ayrıřmaktadır¹⁵⁷.

İnsan hakları, başlarda Birliğin kendi sorumluluk alanında gördüğü bir konu olmamıştır; zira Birliğin erken dönemi, ekonomik yönüyle öne çıkan ulusalüstü bir örgütlenme modelini temsil etmektedir¹⁵⁸. Ancak bu durum, Birlik hukuku içerisinde insan haklarına yer olmadığı anlamına gelmemelidir¹⁵⁹. Birlik hukukunun

¹⁵² İleride “*Birlik*” olarak da anılacaktır. Avrupa’da birlikleşme hareketinin ortaya çıkışı, öncü topluluklar, kurucu antlaşmalar, birleşme süreci, işleyişi sağlayan kurumlar ve Birliđe ilişkin diğer hususlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Paul Craig, Gráinne de Búrca, **EU Law: Text, Cases, and Materials**, 5. ed., New York, Oxford University Press, 2011, s. 4-70; S. Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 8. bsk., İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım, 2005, b.a.; Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **Avrupa Birliği Hukuku**, 4. bsk., Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2008, s. 3 vd.; Nurettin Bilici, **Avrupa Birliği ve Türkiye (Temel Bilgiler, İktisadi-Mali Konular)**, 4. bsk., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2010, s. 33 vd.; Stephen Weatherill, **Cases and Materials on EU Law**, 7. ed., New York, Oxford University Press, 2006, s. 3-25.

¹⁵³ *Uluslarüstülik (supranasjonality)* kavramı için bkz.: Ömer Atalar, “Avrupa Birliği ve İnsan Hakları”, **T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi**, Ankara, 2002, s. 81.

¹⁵⁴ Engin Selçuk, “Avrupa Birliği Anayasal Düzeninde Temel Hakların Serüveni”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 32, Mart 2005, s. 14.

¹⁵⁵ Birlik hukuku hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Alina Kaczorowska, **European Union Law**, 2. ed., Oxon, Routledge, 2011, s. 296-364; Josephine Steiner, Lorna Woods, **EU Law**, 10. ed., New York, Oxford University Press, 2009, s. 85-130; Bozkurt, Özcan, Köktaş, **Avrupa Birliği Hukuku**, s. 180-190.

¹⁵⁶ Birliğin yargı mekanizması, *Avrupa Birliği Antlaşması (Avrupa Topluluğu’nu kuran antlaşmayı tadil eden Lizbon Antlaşması)*’ndan önce *Avrupa Topluluğu Adalet Divanı (ATAD)* iken, 1 Aralık 2009 tarihinde, *Lizbon Antlaşması*’nın yürürlüğe girmesiyle *Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD)* olmuştur.

¹⁵⁷ Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk**, 14. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2015, s. 11.

¹⁵⁸ Mehmet Semih Gemalmaz, “Ulusalüstü Hukuk Düzeni: Avrupa Topluluğu ve İnsan Hakları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XLVI, Sayı: 1-2, Yıl: 1991, s. 205.

¹⁵⁹ Birlik hukukunun insan haklarına yaklaşımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Burak Bilgin, “Avrupa Birliği’nde İnsan Haklarının Gelişimi ve Korunması”, **T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi**, 2 c., İstanbul, 2015, b.a.

hak ve özgürlüklere yaklaşımı insan hakları temelli “temel haklar” ve ekonomi temelli “temel özgürlükler” ayrımı doğrultusunda şekillenmiştir¹⁶⁰. Birlik hukukunda “temel haklar” anlayışı özellikle *Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD)*¹⁶¹ içtihadı eliyle kurumsallaşmıştır¹⁶². Nitekim ABAD içtihadıyla birlikte temel hakların Birliğin genel ilkeleri arasında yer aldığı; insan hakları hususunda başta *İHAS* olmak üzere diğer uluslararası sözleşmelerin ve Birlik üyesi ülkelerin anayasal geleneklerinin esas alındığı ortaya konulmuştur¹⁶³.

Avrupa mekânında Avrupa Konseyi’nin, evrensel mekânda ise BM’nin insan hakları alanında yürürlüğe koyduğu hukuksal metinlerden yararlanan Birlik, gelişen süreç içerisinde kendi insan hakları belgesini oluşturma gereği duymuştur¹⁶⁴.

AB’nin 7 Aralık 2000 tarihinde, Nice’de imzaladığı ve ilan ettiği¹⁶⁵ Birliğin “*Temel Haklar Bildirgesi*” sayılan¹⁶⁶ “*Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*” (*THŞ*)¹⁶⁷, Birlik üyesi devletlerin anayasalarında, *İHAS*’da ve BM’nin insan hakları metinlerinde yer alan haklardan esinlenerek oluşturulan bir insan hakları listesi içermektedir. Şart’ın amacı, temel haklara Birlik düzeyinde koruma sağlamaktır¹⁶⁸.

¹⁶⁰ A. Aslı Bilgin, “Divan’ın İkilemi: Temel Haklar ve Temel Özgürlükler Arasında Denge?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, Yıl: 2011, s. 54.

¹⁶¹ İleride “*ABAD*” yahut “*Divan*” olarak da anılacaktır.

¹⁶² Gemalmaz, “Ulusalüstü Hukuk Düzeni: Avrupa Topluluğu ve İnsan Hakları”, s. 208.

¹⁶³ Azime Aslı Bilgin “Avrupa Birliği Hukukunun Önceliği İlkesi Kapsamında Avrupa Birliğinde Temel Hak Koruması”, **T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı (Hukuk Bilim Dalı) Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2011, s. 6.

¹⁶⁴ 12 Nisan 1989 tarihli “*Avrupa Parlamentosu Temel Haklar ve Özgürlükler Bildirisi*” ve 2 Ekim 2000 tarihli “*Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*” AB tarafından üretilen iki önemli insan hakları belgesidir. Bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, C: 2, s. 576. “*Avrupa Parlamentosu Temel Haklar ve Özgürlükler Bildirisi*” metninin Türkçe çevirisi için bkz.: **Temel Belgelerde İnsan Hakları: Maddi Hukuk**, Çev. Mehmet Semih Gemalmaz, 2. bs., İstanbul, İnsan Hakları Derneği (İHD) Yayını, 1996, s. 70-74. “*Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*” ile ilgili atıf aşağıdadır.

¹⁶⁵ Zafer Gören, “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının Ana İlkesi: Dokunulmaz İnsan Onuru”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 12, Yıl: 6, Güz 2007/2, s. 22.

¹⁶⁶ Sinem Aydın Büyükcinar, “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı Sözleşmesi Bağlayıcı Hukuki Metin mi? Politik Deklarasyon mu?”, **Ankara Barosu Dergisi**, 2002/1, s. 255.

¹⁶⁷ İleride “*Şart*” olarak da anılacaktır. “*Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*” (*Charter of Fundamental Rights of the European Union*) metninin Türkçe çevirisi için bkz.: Kamuran Reçber, **Avrupa Birliği Kurumlar Hukuku ve Temel Metinleri**, Bursa, Alfa Aktüel, 2010, s. 666-680. İngilizce resmi metin için bkz.: (Çevrimiçi), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=EN>, 17 Mart 2016.

¹⁶⁸ Yüksel Metin, “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Dergisi**, Cilt: 57, Sayı: 4, Yıl: 2002, s. 46.

13 Aralık 2007 tarihinde imzalanan ve 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren “Lizbon Antlaşması”¹⁶⁹ ile mevcut “Avrupa Birliği Antlaşması” (ABA)¹⁷⁰ değiştirilmiş; böylece *Şart*, hukuken bağlayıcı bir belge niteliği kazanarak AB kurumları ve Birlik üyesi devletler bakımından uyulması zorunlu hale gelmiştir¹⁷¹.

Toplanma özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğüyle birlikte, *Şart*’ın iki numaralı “Özgürlükler” başlığı altında, “Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü” kenar başlıklı 12. maddesinde¹⁷² düzenlenmiştir. *Şart*’ın 12. maddesinin 1. fıkrasında, toplanma özgürlüğünün “herkes” tarafından “barışçıl bir biçimde” kullanılabilmesi belirtilmiştir. Ancak diğer bazı hukuki metinlerden farklı olarak burada, herhangi bir sınırlama hükmüne yer verilmemiştir. Madde metninde sınırlama hükmünün olmayışı, AB mekânında toplanma özgürlüğüne tanınan hakkın sınırsız olduğunu akla getirmemelidir. Zira yukarıda da değindiğimiz üzere, *Şart*’ın bağlayıcılık kazanmasından önce dahi, insan hakları alanında ABAD tarafından içtihat hukuku oluşturulduğu ve *Divan*’ın bu hususta özellikle *İHAS*’dan ve *İHAM* içtihadından yararlandığı¹⁷³ göz önüne alındığında, toplanma özgürlüğü hakkına¹⁷⁴

¹⁶⁹ Ahmet M. Güneş, “Lizbon Antlaşması Sonrasında Avrupa Birliği”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: XII, Sayı: 1-2, Yıl: 2008, s. 740. Tam adı “Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Topluluğu’nu Kuran Antlaşma’yı Tadil Eden Lizbon Antlaşması” (*Treaty of Lisbon Amending The Treaty on European Union and The Treaty Establishing The European Community*) olan “Lizbon Antlaşması” metninin Türkçe çevirisi için bkz.: Enver Bozkurt, Mehmet Özcan, Arif Köktaş, **Avrupa Birliği Temel Mevzuatı**, 2. bsk., Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2008, s. 17-172. İngilizce resmi metin için bkz.: (Çevrimiçi), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12007L/TXT&from=EN>, 17 Mart 2016.

¹⁷⁰ “Avrupa Birliği Antlaşması” (*Treaty on European Union*) metninin Türkçe çevirisi için bkz.: Reçber, **a.g.e.**, s. 387-421. İngilizce resmi metin için bkz.: (Çevrimiçi), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012M/TXT&from=EN>, 17 Mart 2016.

¹⁷¹ **Handbook on European non-discrimination law**, European Union Agency for Fundamental Rights/Council of Europe, Luxembourg: Publications Office of the European Union, Imprimerie Centrale, 2011, s. 15.

¹⁷² **Madde 12 - Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü**

“1. Herkes, barışçıl bir biçimde toplanma özgürlüğü ile her düzeyde, özellikle siyaset, sendika ve yurttaşlıkla ilgili konularda örgütlenme özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu, herkesin kendi çıkarlarını korumak için sendika kurma ve sendikalara girme hakkını da içerir.

2. Birlik düzeyindeki siyasi partiler, Birliğin vatandaşlarının siyasi iradesinin ifade edilmesine katkıda bulunur.” İlgili madde metni için bkz.: Reçber, **a.g.e.**, s. 669.

¹⁷³ Selçuk, **a.g.e.**, s. 20-21; Haydar Efe, “Avrupa Birliği’nde İnsan Haklarının Gelişimi”, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 5, Bahar 2010, s. 48-49.

¹⁷⁴ Hemen belirtelim ki, ABAD’ın toplanma özgürlüğü hakkına ilişkin tek kararı; çevreci eylemciler tarafından gerçekleştirilen yasaklanmamış gösteri kapsamında bir otoyolun yaklaşık otuz saat boyunca kapatılmasına binaen Schmidberger adlı uluslararası nakliyat firmasının Avusturya’ya karşı açtığı davaya ilişkindir. Bkz.: *C-112/00 - Schmidberger*, 12.06.2003.

yönelik sınırlama rejiminin de yine İHAS'a ve İHAM içtihadına koşut olacağı sonucuna ulaşmak mümkündür¹⁷⁵.

II. KAVRAMSAL BİR BAKIŞ AÇISIYLA TOPLANMA

ÖZGÜRLÜĞÜ

A. Toplanma Özgürlüğünün Temel Kavramları

1. Toplantı

Toplantı, sözlük anlamı olarak “*birden çok kimsenin türlü amaçlarla bir araya gelmesi*” olarak tanımlanmaktadır¹⁷⁶. Toplantı kavramı, toplanma

¹⁷⁵ Nitekim Lizbon Antlaşması ile değiştirilen ABA'nın bir numaralı “Ortak Düzenlemeler” başlığı altındaki 6. maddesinin 2. ve 3. fıkralarında, Birliğin İHAS'a katıldığı ve İHAS kapsamında korunan temel hak ve özgürlüklerin Birlik hukukunun genel ilkelerinden olduğu açıkça belirtilmiştir. Bkz.: Reçber, **a.g.e.**, s. 392. Şu hususa da yeri gelmişken değinmemiz gerekir ki; 14. Protokol'ün 17. maddesiyle İHAS'ın “İmza ve onay” kenar başlıklı 59. maddesine getirilen “**Avrupa Birliği bu Sözleşme'ye katılabilir.**” hükmü -her ne kadar henüz bu olasılık gerçekleşmemişse de- ABA'nın 6. maddesiyle birlikte düşünüldüğünde, İHAS'ın AB mekânında daha da etkili olacağına işaret etmektedir. AB'nin İHAS'a katılması durumunda hâlihazırda İHAS'a ve İHAM içtihadına atıfta bulunan ABAD'ın insan hakları alanında etkinliği, yine buna koşut olarak İHAS'ın da ulusüstülük derecesi artacaktır. Bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, C: 2, s. 59-60. Protokol No. 14/Madde 17 için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 221. İHAS/Madde 59 - “İmza ve onay” için bkz.: **Türk Anayasa Hukuku Mevzuatı**, s. 617. AB'nin İHAS'a katılımı hakkındaki görüşler için bkz.: Bahar Yeşim Deniz, “Avrupa Birliği Hukukunda Temel Haklar ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi ile Etkileşim”, **Türkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 97, Yıl: 2011, s. 65-72; Naz Çavuşoğlu, “Avrupa Birliği ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi: Katılım Meselesi”, **Anayasa Yargısı 22: Anayasa Mahkemesi'nin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Haz. Emine Aydoğdu, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2005, s. 306-327; Ayşe Özkan Duvar, “Avrupa Birliği'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Katılımının İnsan Hakları Yargısına Etkileri”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 11, Sayı: 43, Yıl: 2015 s. 77-89; Ahmet Ozan Değer, “Avrupa Toplulukları Adalet Divanı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Arasında Yargı Yetkisinin Kullanılmasında İşbirliği”, **T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2008, s. 116-124; Bahadır Yakut, “Lizbon Sonrası AB'nin Yeni Kurumsal Yapısı ve Karar Alma Süreçlerinin Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanındaki Yansımaları”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (TAAD)**, Sayı: 2, Yıl: 1, Temmuz 2010, s. 69-70; Füsün Arsava, “Lizbon Sözleşmesi - Reform Sözleşmesinin Önemli Unsurları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2 c., C: II, Cilt: 11, Özel Sayı, Yıl: 2009 (Basım Yılı: 2010), s. 1466-1467; Güneş, **a.g.e.**, s. 749-751; Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, C: II, s. 59-60.

¹⁷⁶ “Toplantı” sözcüğü, sözlükte, -yukarıda belirttiğimiz üzere- “*birden çok kimsenin türlü amaçlarla bir araya gelmesi*” anlamını karşılamakta ve “*içtima*” sözcüğü ile eşanlamlı kullanılmaktadır. “*Toplanmak*” sözcüğü ise, “*toplantı yapmak*” anlamına gelmekte; bununla birlikte, “*kişilerin bir araya gelmesi*” anlamında “*toplanılmak*” sözcüğü de tercih edilmekte ve her iki sözcüğün “*toplanma*” ve “*toplanılma*” yapıları da aynı anlamları karşılayacak şekilde kullanılmaktadır. Bkz.: **Türkçe Sözlük**, Haz. İsmail Parlatır v.d., 2 c., 9. bsk., Ankara, Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlük Bilim

özgürlüğünün kullanım biçimlerinden yalnızca birisini temsil etmektedir. Zira toplantı, *gösteri* ve *yürüyüşü* (yaygın kullanımla *gösteri yürüyüşü*)¹⁷⁷ kapsayacak nitelikte bir kavram değildir¹⁷⁸. Bununla birlikte, yukarıdaki tanım, hukuk terminolojisinden ziyade günlük dildeki kullanımın karşılığıdır. Nitekim her tür toplantı bu tanım içerisine girmekte, dolayısıyla toplantı ve toplanma kavramları birbirleri yerine kullanılmaktadır. Ancak birden çok kimsenin birlikteliği, yalnız toplantı için değil, genellikle toplu eylem olarak gerçekleştirilen gösteri ve yürüyüşler¹⁷⁹ için de geçerli bir durumdur. Başka bir ifadeyle, toplantı, gösteri, yürüyüş vb. birliktelikler toplanma özgürlüğünün alt ayrımları veya yukarıda ifade ettiğimiz üzere kullanım biçimleri olarak adlandırılabilir. Bu nedenle toplanma özgürlüğünü toplantı, gösteri ve yürüyüş ile sınırlamak, özgürlüğün kullanım alanını sınırlamakla eş değerdir.

Kanaatimiz toplanma kavramının bir üst kavram olduğu; toplantı, gösteri, yürüyüş ve diğer olası toplanma biçimleri¹⁸⁰ ni kapsadığı yönündedir. Tezimizde toplanma özgürlüğü ifadesi tercih edilmekle birlikte, yukarıda açıkladığımız toplantı kavramı, toplanma özgürlüğü yerine değil, toplanma özgürlüğünün alt ayrımlarından biri olarak kullanılmıştır.

Toplantının unsurlarına geçmeden önce hangi tür toplantıların tezimiz dâhilinde olduğunu belirtmemiz gerekir. Hukuk terminolojisinde toplantı; kişi, amaç,

ve Uygulama Kolu Yayınları, Türkçe Sözlükler Dizisi: 1, 1998, C: II, s. 2235. Nitekim “*içtima*” sözcüğü de, hem “*toplanma*” hem de “*toplantı*” anlamına gelmekte; “*içtima etmek*” ise, “*toplanmak*” anlamını karşılamaktadır. Bkz.: **Türkçe Sözlük**, C: I, s. 1044. Toplantı kavramına yönelik öğretilerde görüşler için bkz.: Anayurt, **a.g.e.**, s. 7-9; Çağlayan Kara, “Düşüncüyü Açıklama ve Yayma Özgürlüğünün Aracı Olarak Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı”, **T.C. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Antalya, 2005, s. 4-5.

¹⁷⁷ İleride, “**Gösteri ve Yürüyüş**” başlığı altında, *gösteri* ve *yürüyüş* kavramlarını birbirinden bağımsız olarak kullanmamızın gerekçesi açıklanacaktır.

¹⁷⁸ Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 10. bs., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2011, s. 180.

¹⁷⁹ *Gösteri* ve *yürüyüş*lerin toplu gerçekleştirilmesi yönünde bir zorunluluk olmadığı kabul edilmektedir. Bu konu, ileride, “**Gösteri ve Yürüyüş**” başlığı altında açıklanacaktır.

¹⁸⁰ *Toplantı, gösteri, yürüyüş ve diğer olası toplanma biçimleri, birer toplantıdır*; başka bir ifadeyle, *eylem olarak birer toplanma işidir*. Nitekim sözlük anlamı olarak da toplanma biçimi, “*toplantı*” veya “*toplanmak işi (toplanma)*” ifadeleriyle açıklanmaktadır. Bkz.: **Türkçe Sözlük**, C: II, s. 2235.

süre ve yer unsurları¹⁸¹ ile nitelenen birliktelikleri ifade etmektedir. Ancak hukuken toplantı olan her birliktelik, toplanma özgürlüğünün konusunu oluşturmaz. 2911 sayılı *Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu*¹⁸², “İstisnalar” kenar başlıklı 4. maddesinde bu Kanun hükümlerine tâbi olmayan toplantıları sıralamıştır. Bunlar, kısaca söylemek gerekirse; tüzel kişilerin özel kanunlarına ve kendi tüzüklerine göre yapacakları toplantılar ile sportif, bilimsel, ticari ve ekonomik amaçlı toplantılardır. Bu faaliyetlerin toplantı olup olmadığı tartışma konusu değildir; zira 2911 sayılı Kanun bu faaliyetleri toplantı olarak tanımlamaktadır. Ancak Türk hukukunda 1982 Anayasasının 34. maddesi ve 2911 sayılı Kanun ile düzenlenen toplanma özgürlüğü, bu toplantıları içermemektedir; başka bir ifadeyle, bu toplantılar toplanma özgürlüğünün kapsamına girmemektedir¹⁸³. Bu doğrultuda, kapsam dışındaki toplantılara yer vermeyi gerekli görmüyoruz.

a. Toplantının Unsurları

(1) Kişi Unsuru

Toplantı, sözlük anlamından da anlaşılacağı üzere, birden fazla kişinin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. Dolayısıyla, tek kişinin gerçekleştirebileceği bir toplantı düşünülemez. Ancak toplantının gerçekleşmesi için gerekli olan asgari sayıdan söz etmek de mümkün değildir. Zira bu konuda öğretide de görüş birliği sağlanmamıştır¹⁸⁴.

Comman Law en az üç kişinin bir araya gelmesini toplantının varlık şartı olarak ararken¹⁸⁵, Alman öğretisi de bu doğrultuda en az üç kişinin bir araya gelmesini gerekli görmüştür¹⁸⁶. Toplanma özgürlüğünün Türk hukukundaki temel

¹⁸¹ İşgören, **a.g.e.**, s. 58; Yarsuvat, **a.g.e.**, s. 29-34; Atalay, **a.g.e.**, s. 3-6; Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s. 62. Toplantının unsurlarına yönelik diğer başlıklandırmalar için bkz.: Anayurt, **a.g.e.**, s. 10-15.

¹⁸² Kabul Tarihi: 06.10.1983, Resmi Gazete Tarihi: 08.10.1983, Sayı: 18185, (Çevrimiçi), <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2911.pdf>, 9 Mart 2015.

¹⁸³ Özen Ülgen, “Türk Hukukunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü”, **T.C. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2004, s. 9.

¹⁸⁴ Atalay, **a.g.e.**, s. 4; Ülgen, **a.g.e.**, s. 5.

¹⁸⁵ Yarsuvat, **a.g.e.**, s. 30; Atalay, **a.g.e.**, s. 4; Ülgen, **a.g.e.**, s. 5.

¹⁸⁶ Atalay, **a.g.e.**, s. 4; Ülgen, **a.g.e.**, s. 5.

statüsü olan Anayasa m. 34’de ise bu hususa ilişkin herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak 2911 sayılı kanunun “*Düzenleme Kurulu*” kenar başlıklı 9. maddesi, bu Kanuna göre yapılacak toplantıların ez az yedi kişiden oluşan bir düzenleme kurulu tarafından düzenleneceğini hükme bağlamıştır¹⁸⁷.

(2) Amaç Unsuru

Toplantıya katılanların ortak bir amaç etrafında bir araya gelmelerini ifade eden amaç unsuru, toplantının *olmazsa olmaz (sine qua non)* unsurlarından biridir¹⁸⁸. Nasıl ki, tek kişilik bir toplantı düşünülemezse, ortak bir amacı olmayan birlikteliklerin de toplantı olduğu söylenemez. Burada dikkat edilmesi gereken husus, aynı değil, *ortak* amacın aranmasıdır¹⁸⁹. Başka bir ifadeyle, bir araya gelenlerin her biri, ayrı ayrı aynı amaca sahip olabilir. Örneğin bir tiyatro temsilini izlemek için bir arada olanların hepsi, o temsili izlemek amacıyla orada bulunmaktadır; ancak hep birlikte izlemek amacıyla bir araya gelmemiştir. Ortak amaç etrafında bir araya gelenler, “*biz*” (*birlik*) bilinci ile hareket ederek amaca ulaşmak adına ortak bir çaba göstermektedir; dolayısıyla, topluluğu oluşturanlar arasındaki *psikolojik birlik*¹⁹⁰ veya *iç bağlantı*¹⁹¹ olarak da adlandırabileceğimiz bu bilincin olmaması, ani veya önceden kararlaştırılmış olması fark etmeksizin, o birlikteliği toplantı olmaktan çıkaracaktır¹⁹².

Öğretide ortak amacın niteliğine ilişkin yaygın görüş, bu amacın entelektüel bir amaç olması yönündedir¹⁹³. Ancak burada şu hususa dikkat edilmelidir; entelektüel olmayan ortak bir amaç etrafında bir araya gelinmesi, bu birlikteliğin toplantı olma niteliğini ortadan kaldırmayacaktır. Nitekim yukarıda da

¹⁸⁷ Ülgen, **a.g.e.**, s. 5. 2911 sayılı Kanunun 9. maddesine ve diğer maddelerine ilişkin eleştirimiz, ileride “*Türk Hukukunda Toplanma Özgürlüğü*” bölümünde yer alacaktır.

¹⁸⁸ Ülgen, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁸⁹ Ülgen, **a.g.e.**, s. 8-9.

¹⁹⁰ Alman İmparatorluk Mahkemesi ve Karlsruhe Yüksek Eyalet Mahkemesi’nin bir toplantının varlığı için aradığı “*psikolojik birlik*” (*innere vereinigung*) unsuru; RGST 21, 71 (73); OLG Karlsruhe, Badische Rechtspraxis 12 Jahrgang, s. 186-187. Her iki karar için bkz.: W. Müller, **Wirkungsbereich und Schranken der Versammlungsfreiheit, insbesondere im Verhaeltnis zur Meinungsfreiheit**, Berlin, 1974, s. 50’den aktaran Atalay, **a.g.e.**, s. 5.

¹⁹¹ Herzog’un öngördüğü şekliyle “*iç bağlantı*” (*innere verbindung*) unsuru; T. Maunz, G. Dürig, R. Herzog, **Grundgesetz Kommentar**, Bd. 1, München, 1971, Art. 8, Anm. 41’den aktaran **a.e.**

¹⁹² **A.e.**; Ülgen, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁹³ Ülgen, **a.g.e.**, s. 9; İşgören, **a.g.e.**, s. 59-60; Anayurt, **a.g.e.**, s. 14-15.

değindiğimiz üzere, entelektüel bir amaca yönelmeyen toplantılar da 2911 sayılı Kanuna göre toplantı olarak kabul edilmiş, ancak toplanma özgürlüğü kapsamında görülmemiştir. Dolayısıyla, herhangi bir birlikteliğin toplantı sayılması için ortak amacın entelektüel nitelikli olması gerekliliği yerine, entelektüel bir amaca yönelen toplantıların, toplanma özgürlüğünün konusunu oluşturduğunu ifade etmek yerinde olacaktır¹⁹⁴.

(3) Süre Unsuru

Toplantılar, belirli bir süre içerisinde gerçekleştirilen, devamlı olması beklenmeyen birlikteliklerdir¹⁹⁵ ve kolektif özgürlüklerden biri olmaları nedeniyle aralarında bağ bulunan örgütlü yapılardan (dernek, sendika, siyasi parti vb.) örgütlenmemiş olmaları ile ayrılan gruplaşmalardır¹⁹⁶.

Toplantılar da -ani nitelikli toplantılar özgürlüğün koruma alanında olmakla birlikte- genellikle önceden planlanmış, daha doğru bir ifadeyle örgütlenmiş birlikteliklerdir. Bu nedenle toplantıları tanımlarken yaygın olarak kullanılan *örgütlenmemiş* deyiminin *kurumlaşmamış*¹⁹⁷ anlamına geldiğini belirtmemiz gerekir.

Açıklamalarımızı sürdürmeden önce, ani toplantıların konumunu belirlemek bakımından düzenleme unsuruna¹⁹⁸ değinmemiz gerekmektedir. Düzenleme unsuruna (zorunlu bir unsur olup olmadığı öğretide tartışmalıdır)¹⁹⁹ ilişkin görüşümüz; bu unsurun ne tamamen göz ardı edilmesi ne de bir toplantının varlık nedeni sayılacak derecede öne çıkarılması yönündedir. Düzenleme unsurunun birincil nitelikli, *olmazsa olmaz (sine qua non)* bir gereklilik olarak görülmesi halinde, ani nitelikli toplantıların özgürlüğün koruma alanından faydalanamayacağı açıktır²⁰⁰. Ancak toplantıları rastgele/gelişigüzel birlikteliklerden ayırmanın yolu,

¹⁹⁴ Ülgen, **a.g.e.**, s. 9.

¹⁹⁵ İşgören, **a.g.e.**, s. 60; Anayurt, **a.g.e.**, s. 13; Yarsuvat, **a.g.e.**, s. 30; Atalay, **a.g.e.**, s. 5; Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s. 61.

¹⁹⁶ Ülgen, **a.g.e.**, s. 7; Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s. 81.

¹⁹⁷ Ülgen, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁹⁸ Öğretide *düzenleme* (bkz.: İşgören, **a.g.e.**, s. 61) ile birlikte *teşkilat* (bkz.: Anayurt, **a.g.e.**, s. 10) veya *organizasyon* (bkz.: Ülgen, **a.g.e.**, s. 6; Kara, **a.g.e.**, s. 10) unsuru olarak da adlandırılmaktadır.

¹⁹⁹ Ülgen, **a.g.e.**, s. 6; Kara, **a.g.e.**, s. 10.

²⁰⁰ İşgören, **a.g.e.**, s. 61.

asgari de olsa düzenlemenin aranmasıdır²⁰¹. Fransız Yargıtayı (*Cour de Cassation*)’nın “*belirli bir amaca yönelmiş, kasten/bilerek ve isteyerek oluşmuş ve düzenli olmaya elverişli/muktedir*” toplanmaları toplantı olarak tanımlaması²⁰², kanaatimizce hem *belirli bir amaç* ve *kast* aramakla toplantıları gelişigüzel birlikteliklerden ayırmakta hem de *düzenli olmaya elverişliliği* yeterli sayarak mutlak bir düzeni dayatmamakta, dolayısıyla ani nitelikli toplantıları da özgürlüğün kapsamına almaktadır. Nitekim katılımcıların ortak amaç için bir araya gelme yönündeki iradesi, ani nitelikli bir toplantıyı gelişigüzel bir birliktelikten ayırmaktadır. Zira toplantının ani nitelikli olması katılımcıların ortak amaç için bir araya gelmelerine engel değildir. Oysaki gelişigüzel bir birliktelik ortak amaca yönelmiş katılımcılardan oluşmamıştır. Ani nitelikli de olsa, o toplantının gerçekleştirmek istediği bir amaç vardır. Bu nedenle, bu tip toplantılar düzenleme unsurunu tam anlamıyla içermese de, Fransız Yargıtayı’nın deyişiyle düzenli olmaya elverişlidir.

Toplantıların ayırıcı özelliği, birlikteliğin kurumlaşmış gruptaki gibi daimi olmayışında yatmaktadır. Toplantıya katılanlar birlikteliğin sona ereceği bilincindedir; ancak bu sona erme, mutlaka kısa, bölünmemiş/tek seferlik bir zaman dilimi ile eş görülmemelidir. Birlikteliğin süresi, toplantının amacına ulaşmasına bağlıdır²⁰³. Başka bir ifadeyle, ortak amaca ulaşmak için geçen süre içerisinde sistematik ve periyodik toplantıların gerçekleştirilmesi mümkündür.

O halde, toplantılar süreklilik gösterebilen veya göstermeyen gruplaşmalardır. Bir toplantının sürekli olması, nasıl ki o toplantıyı kurumlaştırmayacaksa, o toplantı sürekli olması nedeniyle de toplanma özgürlüğünün koruma alanı dışında kalmayacaktır²⁰⁴.

²⁰¹ Ülgen, **a.g.e.**, s. 6.

²⁰² **A.e.** (dipnot 24); Anayurt, **a.g.e.**, s. 11.

²⁰³ Kara, **a.g.e.**, s. 12-13.

²⁰⁴ Ülgen, **a.g.e.**, s. 7.

(4) Yer Unsuru

Gelişen teknoloji koşutluğunda, genel anlamda toplantıların telekomünikasyon araçları ile gerçekleştirilebilmesi mümkündür²⁰⁵; ancak bu toplantılar toplanma özgürlüğünün güvencesinden yararlanmazlar²⁰⁶. Toplanma özgürlüğü kapsamındaki toplantılarda, katılımcıların fiziken toplanma yerinde bulunmaları, toplantıya fiilen katılarak birliktelik oluşturmaları aranmaktadır²⁰⁷. Bununla birlikte, şunu da hemen belirtmemiz gerekir ki; özellikle ulusal veya evrensel boyutlara ulaşmış protesto gösterilerinde yahut kamuoyu sağlamak adına gerçekleştirilen faaliyetlerde ortak bir amaç etrafında aynı anda; ancak farklı mekânlarda meydana gelen toplanmalar²⁰⁸ da, kanaatimizce toplanma özgürlüğü kapsamındadır. Zira bu toplantılar ulusal veya evrensel boyuta ulaştıklarından toplantının yeri, herhangi bir meydan ile sınırlı kalmayacaktır; zira mekânsal sınırlılık bu boyuttaki toplantıların amacına ulaşmasını engelleyecektir. Bu toplantılar yer bakımından birbirinden bağımsız gözükse de; kişi, amaç, süre bakımından farklılık göstermemektedir²⁰⁹. Bu nedenle, bu toplantıların oluşturmak istediği farkındalık veya kamuoyu göz önünde tutularak, ayrı toplantılar değil; aynı toplantının mekânsal farklılık gösteren bileşenleri²¹⁰ olarak kabul edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

b. Toplantı Türleri

(1) Genel - Özel Toplantılar

Toplanma özgürlüğüne ilişkin pozitif hukuk düzenlemeleri ağırlıklı olarak genel (kamuya açık) toplantıları kapsamaktadır; özel (kamuya kapalı) toplantılar ise kişi güvenliği, özel hayatın gizliliği ve konut dokunulmazlığına ilişkin hükümlerin alanına bırakılmıştır²¹¹.

²⁰⁵ Ülgen, **a.g.e.**, s. 8.

²⁰⁶ Kara, **a.g.e.**, s. 12.

²⁰⁷ Kara, **a.g.e.**, s. 11; Ülgen, **a.g.e.**, s. 8.

²⁰⁸ Kara, **a.g.e.**, s.12.

²⁰⁹ **A.e.**

²¹⁰ **A.e.**

²¹¹ Ülgen, **a.g.e.**, s. 10; İşgören, **a.g.e.**, s. 66; Anayurt, **a.g.e.**, s. 26-27.

Genel ve özel toplantıların ayırımında toplantının yeri, katılımcıların sayısı ve katılım usulü kıstasları göz önünde tutulmaktadır²¹². Ancak salt toplantının yerine bakılarak toplantının niteliğinin belirlenmesi yetersizdir²¹³; zira genel yerler olarak kabul edilen mekânlarda özel nitelikli toplantıların yapılması, özel yerler olarak kabul edilen mekânlarda da genel nitelikli toplantıların yapılması mümkündür²¹⁴. Katılımcıların sayısı da, tıpkı toplantının yeri gibi, doğrudan ayırıcı bir kıstas değildir²¹⁵. Sayısal çoğunluk ancak toplantının genel nitelikli olduğuna dair bir karine oluşturacaktır²¹⁶. Katılım usulü ise, genel ve özel nitelikli toplantıların ayırımında kullanılan en önemli kıstastır²¹⁷. İlk iki kıstas olan toplantının yeri ve katılımcıların sayısı fark etmeksizin, sözlü veya yazılı şahsi davet ile çağrı yapılması; bununla birlikte, toplantının hem işitebilme ve izleyebilme hem de katılabilme bakımından yalnızca davetlilere açık olması o toplantının özel nitelikli toplantı olarak kabul edilmesini sağlamaktadır²¹⁸.

(2) Açık - Kapalı Yer Toplantıları

Açık hava toplantıları olarak da adlandırılan açık yer toplantıları, aleni ve açıkta gerçekleştirilen, ortak amaç doğrultusunda benimsenen düşünceyi açıklamak ve bu yönde kamuoyu oluşturmak adına herkes tarafından işitilebilen, izlenebilen ve herkese açık olan toplantılardır²¹⁹. Kapalı yer toplantıları ise, üstü örtülü, sınırları belirli ve dışarıya kapalı alanlarda gerçekleştirilen toplantılardır²²⁰.

Toplantıların bu ayrıma tâbi tutulmasının temelinde, kamu düzeninin korunması amacı yer almaktadır. Zira açık yer toplantıları kamu düzeninin bozulması bakımından kapalı yer toplantılarına kıyasla daha fazla olası tehdit/tehlike arz etmekte²²¹, kolluğun yetkileri ve bu yetkilerin sınırları da bu ayırım dikkate alınarak

²¹² Anayurt, **a.g.e.**, s. 27-29; İşgören, **a.g.e.**, s. 66-67.

²¹³ Anayurt, **a.g.e.**, s. 28; İşgören, **a.g.e.**, s. 66; Ülgen, **a.g.e.**, s. 10.

²¹⁴ Anayurt, **a.g.e.**, s. 28; İşgören, **a.g.e.**, s. 66; Yarsuvat, **a.g.e.**, s. 35-36.

²¹⁵ Ülgen, **a.g.e.**, s. 11; İşgören, **a.g.e.**, s. 66; Anayurt, **a.g.e.**, s. 29.

²¹⁶ **A.e.; a.e.; a.e.**

²¹⁷ Ülgen, **a.g.e.**, s. 11; Anayurt, **a.g.e.**, s. 29.

²¹⁸ Ülgen, **a.g.e.**, s. 11-12; İşgören, **a.g.e.**, s. 67; Atalay, **a.g.e.**, s. 55.

²¹⁹ Anayurt, **a.g.e.**, s. 36; Yarsuvat, **a.g.e.**, s. 39.

²²⁰ İşgören, **a.g.e.**, s. 69; Ülgen, **a.g.e.**, s. 13; Atalay, **a.g.e.**, s. 57.

²²¹ G. Malinverni, **La Liberté de Réunion, Etude de Droit Constitutionnel Suisse**, Librairie de l'Université George et Cle S.A., Genève, 1981, s. 14'den aktaran Anayurt, **a.g.e.**, s. 36.

düzenlenmektedir²²². Nitekim kapalı yer toplantısında meydana gelebilecek olayların kolluk tarafından kontrol altına alınması açık yer toplantılarına kıyasla daha kolay olacaktır²²³.

(3) Ani - Planlı Toplantılar

Önceden kararlaştırılarak yapılan, başka bir ifadeyle belirli bir organizasyon doğrultusunda gerçekleştirilen toplanmalar, planlı toplantılar; aniden ve kendiliğinden meydana gelen toplanmalar ise ani toplantılar olarak adlandırılmaktadır²²⁴.

Ani nitelikli toplantıların, toplanma özgürlüğünün güvencesinden yararlanması bakımından düzenleme unsurunun bir toplantının varlık nedeni sayılacak derecede zorunlu görülmemesi gerektiği yönündeki düşüncemize yukarıda yer vermiştik. Ani nitelikli toplantılar genellikle beklenmedik bir olay karşısında meydana gelen protestonun ifadesi şeklinde ortaya çıktığından²²⁵, bu tip toplantılarda düzenleme unsurunun aranması toplantının gerçekleştirilmesinden beklenen yararı ortadan kaldıracaktır.

Önceden planlanmamış olması bir toplantıyı, toplanma özgürlüğünün güvencesinden yoksun bırakmamaktadır. Başka bir ifadeyle, ani veya planlı olması fark etmeksizin tüm toplantılar toplanma özgürlüğünün güvencesinden eşit şekilde yararlanmaktadır.

2. Gösteri ve Yürüyüş

Siyasal, sosyal ve ekonomik konulara ilişkin düzenlemeler veya uygulamalar hakkında toplumda beliren istek veya tepkiyi ifade etmek adına protesto yoluna başvurarak kolektif bir düşünce açıklamasında bulunmak şeklinde nitelenen gösteri ve yürüyüş kavramları -birbirinden farklı anlamlara sahip olmakla birlikte- Türk hukukundaki yaygın tercih doğrultusunda, gösteri yürüyüşü biçiminde tek bir

²²² Anayurt, **a.g.e.**, s. 34; İşgören, **a.g.e.**, s. 69.

²²³ İşgören, **a.g.e.**, s. 69.

²²⁴ Atalay, **a.g.e.**, s. 53; Ülgen, **a.g.e.**, s. 15; Kara, **a.g.e.**, s. 40.

²²⁵ Ülgen, **a.g.e.**, s. 15.

kavram olarak kullanılmaktadır²²⁶. Görüşümüz, *gösteri* ve *yürüyüş* kavramlarının ayrı eylem türlerini ifade etmesi nedeniyle iki ayrı kavram olarak kullanılması²²⁷ yönündedir. Ancak şunu hemen belirtmemiz gerekir ki, her iki eylem türü birbirinden tamamen bağımsız olmadığından bir arada veya art arda gerçekleşmeleri de mümkündür²²⁸. Nitekim biz de *gösteri* ve *yürüyüş* kavramları arasındaki ilişkiyi göz önünde tutarak, her iki kavramı, tezimizde aynı alt başlık altında incelemeyi tercih etmekteyiz.

Toplanma özgürlüğü kapsamında *gösteri*; “*bir istek veya karşı görüşün, halkın ilgisini çekecek biçimde topluca ve açıkça yapılması, nümayiş*”²²⁹ ifadesiyle açıklanmaktadır²³⁰. Toplantılarda hitap etme veya soru - cevap usulüyle tartışma yolları kullanılarak katılımcılara düşünce aktarımında bulunulurken; gösterilerde hitabetin yerini jest, işaret, alkış, marş, slogan, amblem, pankart, döviz, flama, bayrak vb. ifade yöntemleri almakta²³¹, katılımcılar bizzat kendi varlıklarıyla, daha açık bir anlatımla ses ve beden hareketleriyle düşüncelerini açıklamaktadır²³². Gösteriler de tıpkı toplantılar gibi hareketsiz toplanmalardır²³³; ancak gösteriler toplantılara kıyasla katılımcıların değil, üçüncü kişilerin üzerinde etki sağlamayı amaçladığından bu ifade yöntemlerinin kullanılması doğaldır.

Hareketli toplanmalar olarak da adlandırılan²³⁴ ve “*bir olayı protesto etmek, bir konuya dikkati çekmek amacıyla topluca yürüme*”²³⁵ ifadesiyle açıklanan *yürüyüşler* ise, tıpkı gösteriler gibi üçüncü kişileri, daha açık bir anlatımla halkı etkileyerek kamuoyu oluşturmayı amaçlamaktadır. Hareketli olmalarıyla birlikte

²²⁶ Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, s. 63; İşgören, *a.g.e.*, s. 61.

²²⁷ G. Burdeau, *Les Libertés Publiques*, 3. éd., LGDJ, Paris, 1966, s. 211’den aktaran Anayurt, *a.g.e.*, s. 17; Ülgen, *a.g.e.*, s. 18.

²²⁸ Colliard, *a.g.e.*, s. 744’den aktaran Anayurt, *a.g.e.*, s. 18; İşgören, *a.g.e.*, s. 61.

²²⁹ *Türkçe Sözlük*, C: 1, s. 879.

²³⁰ Ülgen, *a.g.e.*, s. 18.

²³¹ Colliard, *a.g.e.*, s. 744’den; Malinverni, *a.g.e.*, s. 15’den aktaran Anayurt, *a.g.e.*, s. 18. Gösterilerde, toplantılarda olduğu gibi hitabet yönteminin kullanılması, o gösteriyi toplantıya yakınlaştıracaktır. Bkz.: M. L. Clère, *Les Réunions Manifestation et Attroupement en Droit Français et Comparé*, Thèse Pour Le Doctorat, Université de Paris, Faculté de Droit, Paris, 1945, s. 43’den; Malinverni, *a.g.e.*, s. 15’den aktaran Anayurt, *a.g.e.*, s. 18-19; Ülgen, *a.g.e.*, s. 18-19.

²³² M. R. Tercinet, “La Liberté de Manifestation en France”, *RDP*, 1979/4, s. 1010; J. Robert, J. Duffar, *Droits de l’Homme et Libertés Fondamentales*, Montchrestion, Paris, 1993, s. 709’dan aktaran Anayurt, *a.g.e.*, s. 18.

²³³ Ülgen, *a.g.e.*, s. 18.

²³⁴ Yarsuvat, *a.g.e.*, s. 41; Atalay, *a.g.e.*, s. 7.

²³⁵ *Türkçe Sözlük*, C: 2, s. 2485.

kamuoyu oluşturmayı da amaçladıklarından doğaları gereği genel yollar, meydanlar gibi kamuya açık yerlerde gerçekleştirilen yürüyüşlerin, trafiği aksatacağı veya durduracağı gerekçesiyle toplumsal yaşamdan uzak alanlarda yapılması, eylemden beklenen yararı ortadan kaldıracaktır. Zira yürüyüşlerin amacı, tam da toplumsal yaşamı aksatmak veya durdurmak, böylelikle kamuoyunun ilgisini çekmektir.

Gösterilerde olduğu gibi, yürüyüşlerde de hitabet yerine jest, işaret, alkış, marş, slogan, amblem, pankart, döviz, flama, bayrak vb. ifade yöntemleri kullanılmakta; bununla birlikte, motorlu ve motorsuz taşıtlar da yürüyüşe katılanlara eşlik edebilmektedir.

Gösteri ve yürüyüşler genel kabule göre kolektif düşünce açıklama yollarındandır. Nitekim uygulamada da toplanma özgürlüğü kapsamındaki eylemlerin kolektif olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Yukarıda değindiğimiz üzere, tek kişilik bir toplantı mümkün değildir; ancak aynı genel-geçer ifadeyi gösteri ve yürüyüşler için kullanmak doğru olmayacaktır. Zira her ne kadar kolektif olmaması nedeniyle düşünceyi açıklama özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi olası olan ve tek kişilik gösteri veya yürüyüş olarak adlandırılan eylemler de uygulamada görülmüştür. Biz de -hukuken hangi özgürlüğün güvencesinde olduğu hususu tartışmalı olmakla birlikte²³⁶- tek kişilik gösteri ve yürüyüşlerin mümkün olduğu kanaatindeyiz²³⁷.

²³⁶ Kolektif olmamalarından dolayı ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilmeleri gerektiği fikrindeyiz, nitekim *İHAM* da -ileride görüleceği üzere- bir veya iki kişilik eylemleri ifade özgürlüğü bağlamında ele almıştır; ancak öğretilerde bir toplanma eyleminin asgarî kaç kişiyle gerçekleştirilebileceğine yönelik herhangi bir oйдаşma olmadığından, buna koşul olarak *Mahkeme* de, eylemin toplanma özgürlüğü kapsamında görülmesini sağlayacak asgarî kişi sayısı belirleme yoluna gitmediğinden bu hususun tartışmalı olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Nitekim iki kişilik toplanma eyleminin *İHAS* m. 11'in güvencesinde olmadığını *yekten* söylemek mümkün gözükmemekte; zira madde lafzında bu durumu yasaklayacak herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Konuyu ileride, *kolektif olma unsuru*nu incelerken tekrar ele alacağız. Öğretilerdeki asgarî kişi sayısı tartışmaları için bkz.: Yarsuvat, **a.g.e.**, s. 29-30; Atalay, **a.g.e.**, s. 3-4.

²³⁷ İlgören, **a.g.e.**, s. 62. Yukarıda görüldüğü üzere, Türk Dil Kurumu'nun genel amaçlı sözlüğünde hem *gösteri* hem de *yürüyüş* sözcüklerinin tanımında "*toplucu*" ifadesine yer verilmiş olmakla birlikte, biz de *İŞGÖREN* gibi tek kişilik gösteri ve yürüyüşün mümkün olduğu kanaatindeyiz; zira burada tartışılan, tek kişilik bir eylemin toplanma özgürlüğü kapsamında olup olmadığından ziyade, yalnızca gösteri ve yürüyüş eylemlerinin tek kişilik gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği hususudur.

B. Toplanma Özgürlüğünün Benzer Özgürlükler İle İlişkisi

1. Düşünce Özgürlüğü İle İlişkisi

Yukarıda değindiğimiz üzere, toplanma özgürlüğü, düşünce özgürlüğünün kolektif kullanım biçimini temsil etmektedir. Düşünce özgürlüğü ile kastedilen düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti olduğuna göre²³⁸, düşüncenin açıklanması ve yayılması amacına hizmet eden en etkili yollardan biri toplanma özgürlüğüdür.

Düşünmenin insanı insan yapan en önemli yeti olduğuna yukarıda değinmiştik. İnsanın bu en önemli yetisi onu özgürleştirirken, insanın sahip olduğu tüm özgürlüklere de öncülük etmiştir. Başka bir ifadeyle yalnız toplanma özgürlüğünün değil, diğer özgürlüklerin de doğduğu kaynak, düşünce özgürlüğünden beslenmektedir.

Toplanma özgürlüğü, düşünce özgürlüğünü kullanma yollarından yalnız biridir; zira düşünce özgürlüğünü kullanma amacıyla başka birçok yola başvurmak mümkündür. Nitekim düşünce özgürlüğünün kullanılması için toplanma özgürlüğü zaruri bir araç değildir; ancak toplanma özgürlüğünün kullanılması için düşünce özgürlüğünün varlığı hayatidir. Düşünce özgürlüğü ne kadar kayıtlanırsa, beslediği diğer tüm özgürlükler de o kadar kayıtlanacaktır²³⁹.

Şunu hemen belirtmemiz gerekir ki; -her ne kadar zaruri değilse de- bu araçlar içerisinde toplanma özgürlüğünün yeri diğerlerine kıyasla daha önce gelmektedir. Zira düşünce açıklamalarının hemen hepsi bireysel gerçekleştirilmekte, açıklanan düşüncenin yayılması ve kamu üzerindeki etkisi de çoğu kez istenilen dereceye ulaşamamaktadır. İşte toplanma özgürlüğü, bireylerin -herhangi bir nedenle- tek başlarına ifade edemedikleri yahut ifade etseler dahi toplumsal karşılık bulamayan düşüncelerini bir araya gelerek, hep birlikte ve daha yüksek sesle ifade

²³⁸ M. Duverger, *Eléments de Droit Public*, 11. éd., PUF, Paris, 1985, s. 213'den aktaran Anayurt, *a.g.e.*, s. 81.

²³⁹ Anayurt, *a.g.e.*, s. 83-84.

etmelerini sağlamaktadır. Düşünce özgürlüğünün aracı, araç olmaktan da öte kullanım biçimi olan toplanma özgürlüğü, düşüncenin en kalabalık ancak yekpare hali; düşünce özgürlüğünün yegâne kolektif görünümüdür ve bu nedenle diğer araçlara kıyasla bir adım öndedir.

2. Örgütlenme Özgürlüğü İle İlişkisi

Toplanma özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ile birlikte kolektif özgürlükler ailesinin fertlerini oluşturmaktadır²⁴⁰. Örgütlenme özgürlüğünü kullanan bireyler de, tıpkı toplanma özgürlüğünü kullananlar gibi, ortak bir düşünce savunusunun ve bu doğrultuda gerçekleştirilmek istenilen ortak bir amacın etrafında bir araya gelmektedir²⁴¹.

Yukarıda değindiğimiz üzere, toplanma özgürlüğü karşısında daimi olması nedeniyle örgütlü (kurumlaşmış anlamında) kolektif özgürlük olarak da adlandırılan örgütlenme özgürlüğünün özneleri (dernek, sendika, siyasi parti vb.), aynı zamanda toplanma özgürlüğünün de öznelerindedir²⁴². Nitekim örgütlü grupların istek ve tepkilerini ortaya koymak amacıyla en sık başvurdukları yol toplanma özgürlüğünü kullanmak olmuştur; aksinin olmasını beklemek örgütlenmenin doğasına aykırı olmakla birlikte, örgütlü grupların toplumsal rolünü de değersizleştirecektir.

Dayanışma olgusunun toplumdaki somutlaşmış hali olan örgütlenmeler, toplanma özgürlüğü ne kadar az kayıtlırsa, bu doğrultuda o kadar çok güçlenecek ve gelişecektir. Kardeş özgürlükler dediğimiz toplanma ve örgütlenme özgürlüğünün zeminindeki dayanışma olgusu, bu özgürlüklerin aralarındaki dayanışmada da kendini göstermekte; başka bir ifadeyle biri, diğeri olmadan anlamını yitirmektedir²⁴³.

²⁴⁰ Anayurt, **a.g.e.**, s. 86.

²⁴¹ Anayurt, **a.g.e.**, s. 16.

²⁴² Anayurt, **a.g.e.**, s. 86.

²⁴³ **A.e.**; Toplanma özgürlüğü olmadan etkili bir örgütlenmenin sağlanması da mümkün değildir. Bkz.: Robin C. A. White, Clare Ovey, **The European Convention on Human Rights**, 5. ed., New York, Oxford University Press, 2010, s. 451.

3. Sivil İtaatsizlik İle İlişkisi

“*Sivil itaatsizlik*” (*civil disobedience*), hukuk ihlallerinin doğurduğu haksız uygulamalara karşı, etik ve politik bir itici güçle hareket eden; halkta duyarlılık yaratmayı ve belirli bir istikamette kamuoyu oluşturmayı amaçlayan; kanunu çiğneyen ancak hukuku üstün tutan; bilerek ve isteyerek çiğnenen kanunun yaptırımına gönüllü olarak katılan ve hiçbir şekilde şiddet yoluna başvurmayan; bireysel yahut kolektif bir biçimde, kamuya açık olarak gerçekleştirilen haklı bir protesto eylemidir²⁴⁴.

Yukarıdaki tanımdan anlaşılacağı üzere, toplanma özgürlüğü, şiddet yoluna başvurulmaması, kamuoyu yaratmayı amaçlaması, kamuya açık ve kolektif olarak gerçekleştirilmesi bakımından sivil itaatsizlik ile benzeşmektedir. Son tahlilde, her ikisi de geniş anlamıyla düşünce özgürlüğünün somutlaşmış hallerini ifade etmektedir; ancak tamamen aynı olduklarını söylemek mümkün değildir. Öncelikle belirtmemiz gerekir ki, sivil itaatsizlik, hukuka aykırı (olduğu iddia edilen) kanunu çiğneme bilinciyle gerçekleştirilmekte; toplanma özgürlüğü ise, kanunun/hukukun özgürlüğe çizdiği alan dâhilinde kullanılmaktadır. Kanunu çiğneme olgusu, sivil itaatsizliği sivil itaatsizlik yapan ve onu toplanma özgürlüğünden ayıran en önemli özelliktir²⁴⁵. Bireysel veya kolektif olarak gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemleri, kolektif olma yönüyle toplanma özgürlüğüne yaklaşırken, bireysel olma bakımından ise tek kişilik gösteri veya yürüyüşleri akla getirmektedir. Ancak yukarıda değindiğimiz üzere, tek kişilik gösteri ve yürüyüşlerin hukuki konumu tartışmalı olduğundan, bireysel sivil itaatsizlik eylemleri ile tek kişilik gösteri ve yürüyüşleri birleştiren ortak payda, geniş anlamda düşünce özgürlüğünün görünümlerinden olmalarıdır.

Sonuç olarak, toplanma özgürlüğü ve sivil itaatsizlik kapsamındaki eylemler kısmen benzeşip kısmen ayrılmakla birlikte, toplanma özgürlüğünün asgari

²⁴⁴ Jürgen Habermas, **Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması Federal Cumhuriyette Otoriter Yasacılığa Karşı**, Çev. Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, Afa Yayınları, 1995, s. 35-36; Hayrettin Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, Afa Yayınları, 1994, s. 108-130; Hayrettin Ökçesiz, “Sivil İtaatsizlik Hakkı”, **Sivil İtaatsizlik**, Haz. Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD) Yayını, 1999, s. 50-58; Şükrü Nişancı, **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, 2003, s. 193-211.

²⁴⁵ Ülgen, **a.g.e.**, s. 29; Kara, **a.g.e.**, s. 49.

ölçüde kayıtlanması, sivil itaatsizliğe tanınan özgürlük alanının azami ölçüde genişlemesini sağlayacaktır²⁴⁶.

4. Düşünce Özgürlüğünün Görünümü Olan Diğer Hak ve Özgürlükler İle İlişkisi

Toplanma özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve sivil itaatsizlik eylemleri dışında basın özgürlüğü, dilekçe hakkı ve siyasal katılma hakkı ile de yakından ilişkilidir. Temelde basın özgürlüğü de, tıpkı toplanma özgürlüğü gibi, düşünce açıklamasına hizmet etmekte²⁴⁷ ve bu doğrultuda kamuoyu oluşturmayı amaçlamaktadır. Dilekçe hakkı ise, tarihi gelişimi bakımından Anglo-Amerikan hukuk sisteminde toplanma özgürlüğü ile birlikte kullanılmış, ancak daha sonra bağımsız bir hak kimliği kazanmıştır²⁴⁸.

Basın özgürlüğü ve dilekçe hakkı genellikle bireysel olarak kullanılıyor olsa da, toplanma özgürlüğü kapsamındaki bir eylemin öncesinde veya sonrasında toplu olarak basın açıklamasında bulunulması yahut dilekçe verilmesi yoluyla istek veya tepkinin ilgili makama yönlendirilmesi, basın özgürlüğü ve dilekçe hakkının toplanma özgürlüğü ile bir arada kullanımını göstermektedir.

Toplanma ve basın özgürlükleri ile dilekçe hakkının en önemli ortak işlevi; bu hak ve özgürlüklerin *siyasal katılma faaliyetlerinde araç* rolünü üstlenmesidir²⁴⁹. Nitekim her üçü de kamuoyu oluşturarak siyasi iktidar üzerinde etki

²⁴⁶ Toplanma özgürlüğü ve sivil itaatsizlik arasındaki ilişki, bu çıkarımı, uygulama bakımından da doğrulamaktadır. Nitekim, ileride görüleceği üzere, 2911 sayılı Kanunu *çiğneme/ihlal* olgusuna dayanan ve bu bağlamda, sivil itaatsizlik örneği olarak gösterilen “Cumartesi Anneleri” eylemi, *İHAM* önüne taşınmış ve *Mahkeme* tarafından *İHAS* m. 11 dâhilinde ele alınmıştır. Başka bir ifadeyle, toplanma özgürlüğünü *İHAS*’a göre daha dar yorumlayan 2911 sayılı Kanun, “Cumartesi Anneleri” eylemini, özgürlüğe tanınan hakkın kapsamı dışında bırakırken; özgürlüğe geniş bir yorumla yaklaşan *Mahkeme*, eylemi, 11. madde kapsamına alarak sivil itaatsizliğe toplanma özgürlüğü bağlamında “özgürlük alanı” tanımıştır.

²⁴⁷ Kara, **a.g.e.**, s. 48.

²⁴⁸ Anayurt, **a.g.e.**, s. 23.

²⁴⁹ Anayurt, **a.g.e.**, s. 85; Kara, **a.g.e.**, s. 48.

sağlamayı amaçladığından birer siyasi hak ve/veya özgürlük olarak kabul görmektedir²⁵⁰.

²⁵⁰ Toplanma özgürlüğü *İHAS* ile korunan siyasi haklardan biridir. Bu nedenledir ki, toplanma özgürlüğü, demokrasi kavramı ile birlikte değerlendirilmeye muhtaçtır. Zira *İHAS*'ın bütünü bakımından, dâhilindeki tüm hak ve özgürlüklerin demokratik bir siyasal sistem içerisinde gereği gibi işlevsellik kazanacağı aşikârdır. Bireylerin siyasi hakları salt oy kullanmak ile sınırlı değildir. Nitekim oy kullanma hakkının yanı sıra siyasi partilere veya baskı gruplarına katılma; basın yoluyla kamuoyu oluşturma; toplantı, gösteri ve yürüyüş düzenleme yahut bunlara katılma geniş anlamıyla siyasi haklardandır ve bu haklar özellikle *İHAS* m. 10 ve 11 altında korunmaktadır. Bkz.: Howard Davis, **Human Rights Law Directions**, 3. ed., Oxford, Oxford University Press, 2013, s. 375-376.

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARI AVRUPA SÖZLEŞMESİ'NDE ve İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİ İÇTİHADINDA TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ

I. TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜNÜN İNSAN HAKLARI AVRUPA SÖZLEŞMESİ'NDE DÜZENLENMESİ

A. Toplanma Özgürlüğü Hakkı: “Hak mı, Özgürlük mü?”

Sorunsalı

Bilindiği üzere, hak ve özgürlük kavramları, değişmez sınırlar çizilerek birbirinden ayrılacak kavramlar değildir. En yalın tâbiriyle hak; özgürlüğün pozitif hukuk metinlerindeki somutlaşmış hali olarak kabul edilmektedir. Soyut bir kavram olan özgürlüğün hukuk düzleminde görünür kılınması ihtiyacı hak kavramını doğurmuştur.

Bireyin özgürlüğüne makul/meşru bir sınır koymak adına, yüzünü -çok da uzağa değil- yine bireye döndüren John Stuart Mill, özgürlüğü, “*bir başkasına zarar vermeyen davranışlarda bulunabilmek*” şeklinde tanımlarken, özgürlüğe kendiliğinden/müdahalesiz bir sınırlama getirmektedir: “*Kişinin özgürlüğü, başkasının özgürlüğünün başladığı yerde biter*”. Daha açık bir anlatımla, özgürlüğün sınırı, başkasının özgürlüğüdür¹. Dolayısıyla, pozitif hukuk yasal bir sınırlama getirmemiş olsa dahi, her özgürlük başka bir özgürlükle karşılaştığı/çatıştığı noktada sınırlanmış olacaktır. Ancak bu sınırlama, hukuk devleti bakımından yasal kabul edilemez. Salt özgürlük somut bir kullanılabilirliğe sahip değildir; özgürlüğü belirgin

¹ Muzaffer Dülger, “John Stuart Mill’de Bireysel ve Toplumsal Fayda”, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 153-154. Doğal haklar teorisindeki sınır anlayışı da benzer bir temelde şekillense de, J. S. Mill bunu, özgürlük ve zarar kavramlarını bütünleştirerek farklı bir minvalde ele almıştır. Bkz.: Dülger, a.g.e., s. 154.

kılan, pozitif hukuk tarafından tanınması ve hak olarak düzenlenmesidir. Bu düzenleme, özgürlüğün meşru kullanım alanını belirlemekle birlikte, bireylere hukuki bir güvence sağlamaktadır. Zira hakkı kullanan kişi, bu hakkını üçüncü kişilere ve devlete karşı ileri sürebilme yetkisine sahiptir².

Sonuç olarak, *özgürlük, potansiyel bir sınırsızlık³, soyutluk iken; hak, özgürlüğün sınırları belirli, somutlaşmış halidir*. Bu nedenle öğretilerde, her iki kavram kesin bir ayırım yapılmadan, iç içe kullanılmaktadır⁴. Nitekim toplanma özgürlüğü bakımından, ulusal ve ulusüstü mevzuatta hak ve özgürlük kavramları ya birbirinin yerine tercih edilmiş yahut bir arada kullanılmıştır⁵.

İHAS'da ise, kenar başlığında *özgürlük* kavramına yer verilirken⁶, madde metninde *"Her kişi, barışçıl nitelikli toplanma özgürlüğü...hakkına sahiptir."*⁷ denilerek *özgürlüğe tanınan bir hak⁸* tan söz edilmiştir. Biz de tezimizde, öncelikli olarak özgürlük kavramını tercih etmekteyiz; ancak öğretilerde kesin bir ayırım

² Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı**, s. 15-17.

³ Özgürlüğe atfedilen sınırsızlık nitelemesi, Doğal Hukuk Ekolü çerçevesinde temellenen klasik özgürlük yaklaşımının ürünüdür. Bkz.: Fazıl Sağlam, **Temel Hakların Sınırlanması ve Özü**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1982, s. 129-130.

⁴ Hak ve özgürlük kavramlarının ayrılmazlığını savunan *KUBALI*'ya göre; *"Önce şunu belirtelim ki 'hak' ve 'hürriyet' terimlerini, hukukçuların çoğunlukla yaptıkları gibi, biz de bir arada kullanmak lüzumunu duymaktayız. Çünkü 'hak' ve 'hürriyet' aslında bir tek gerçeğin iki yönüdür. Çünkü hürriyet bir haktır ve her hak hürriyetle gerçekleşebilir. Hak hürriyetin konusu, hürriyet ise hakkın vasıtasıdır. Hak yoksa hürriyet lüzumsuz, hürriyet yoksa hak faydasızdır."* Alıntı için bkz.: Kubalı, **a.g.e.**, s. 164.

⁵ 1982 Anayasası'nda, *"Kişinin Hakları ve Ödevleri"* başlıklı ikinci bölümde, *"Toplantı Hak ve Hürriyetleri"*nden biri olarak, 34. madde altında *"Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı"* kenar başlığı ile düzenlenmiş, madde metninde hak kavramı tercih edilmiş, maddenin üst başlığında hak ve hürriyet kavramları bir arada kullanılmıştır. Hakkın kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usullerin gösterildiği *2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu*'nda, *"Genel Hükümler"* başlıklı birinci bölümde, 3. madde altında Anayasaya koşut olarak *"Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı"* kenar başlığı ile düzenlenmiş, madde metninde hak kavramı kullanılmıştır. Uluslararası mevzuattaki kullanımlar ise, tezin birinci bölümünde *"Ulusüstü Belgelerde Toplanma Özgürlüğü"* başlığı altında ilgili maddelerin Türkçe çevirilerine yer verilerek gösterilmiştir. Ancak Türkçe çevirilerdeki farklılıklar göz önüne alındığında, çevirilerde hak ve özgürlük kavramlarının birbirleri yerine tercih edildiğini belirtmemiz gerekir.

⁶ *"Article 11 - Freedom of assembly and association"*; İngilizce resmi metin için bkz.: Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri/Human Rights Instruments**, C: I, s. 305.

⁷ *"Everyone has the right to freedom of peaceful assembly..."*; İngilizce resmi metin için bkz.: Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri/Human Rights Instruments**, C: I, s. 305.

⁸ Aynı yönde bir diğer görüş; *"Bu yazıda, yazının amaçlarıyla sınırlı olarak, AIHS'nin ifadesi kullanıldı: AIHS'nin resmi metninde bu hak, '(barışçıl) toplanma özgürlüğüne hak; right to freedom of (peaceful) assembly; droit à la liberté de réunion (pacifique)' olarak geçiyor."* Alıntı için bkz.: Gökçen Alpkaya, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 56, Sayı: 3, Yıl: 2001, s. 2 (dipnot 1). Adı geçen makalenin genelinde *"toplama özgürlüğü/toplanma özgürlüğüne hak/toplanma özgürlüğü hakkı"* ifadeleri kullanılmıştır.

yapılmadığından⁹ ve buna koşut olarak, hak ve özgürlük kavramlarının kullanımı bağlamında *kavramsal bir bulanıklık* olduğundan gerekli görülen yerlerde hak kavramını da kullanacağız.

B. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi m. 11'in Sözleşme

Sistemindeki Yeri

Toplanma özgürlüğü İHAS'ın "*Hak ve Özgürlükler*" başlıklı birinci bölümünde 11. madde¹⁰ altında "*Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü*" kenar başlığı ile düzenlenmiştir.

11. maddenin 1. fıkrasında toplanma özgürlüğü, yakından ilişkili olduğu örgütlenme özgürlüğü ile birlikte ele alınmıştır. Yukarıda değindiğimiz üzere, her iki özgürlüğün aynı zemini paylaştığı dikkate alındığında birlikte düzenlenmiş olmalarının isabetli bir tercih olduğu görülecektir¹¹.

⁹ Aynı yönde bir diğer görüş; "*Hak ve özgürlük kavramları arasındaki farklılık ve ilişki konusunda bugüne kadar savunulan görüşlerin çeşitliliği, bu konuda herhangi bir oydaşma sağlanabileceği umuduna bile fırsat bırakmıyor.*" Alıntı için bkz.: a.e.

¹⁰ **Madde 11 - Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü**

"1. Her kişi, barışçıl nitelikli toplanma özgürlüğü ve menfaatlerini korumak için sendikalar kurmak ve sendikalara girmek hakkı dâhil olmak üzere, başkalarıyla birlikte örgütlenme özgürlüğü hakkına sahiptir.

2. Bu hakların kullanımına, ulusal güvenlik ya da kamu emniyeti yararı için, düzensizliğin ya da suçun/(suç işlenmesinin) önlenmesi için, sağlığın ya da ahlakın korunması yahut başkalarının haklarının ve özgürlüklerinin korunması için, yasa tarafından öngörülen ve bir demokratik toplumda gerekli olanlardan başka hiçbir kayıtlama getirilmeyecektir. Bu Madde, bu hakların silahlı kuvvetler, polis örgütü ya da Devlet idaresi mensupları tarafından kullanılmasına yasaya/(hukuka) uygun kayıtlamalar getirilmesini engellemeyecektir." İlgili madde metni için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 13.

¹¹ Kanaatimizce, günümüz insan hakları hukuku bakımından toplanma (toplantı, gösteri, yürüyüş vb.) ve örgütlenme (dernek, sendika, siyasi parti vb.) özgürlüklerini **kati bir biçimde** birbirinden ayırmaya çalışmak yapay bir ayırım yaratmak olacaktır. İHAS'ın 11. maddesinde toplanma ve örgütlenme özgürlükleri bir arada düzenlenmiştir. İHAS'ın bu tercihi yerindedir. Zira her iki özgürlük birbiriyle azami ölçüde ilişki içerisindedir. Her ne kadar bazı Türkçe çevirilerde 11. maddenin kenar başlığı (toplantı ve) dernek kurma özgürlüğü olarak çevirilse de, madde içeriğinin sendikalara ve diğer örgütlenmelere de işaret ettiği göz önünde tutulmalı, dernek kurma ifadesi yerine örgütlenme ifadesi tercih edilmelidir. Esasen kolektif özgürlükler doğaları gereği örgütlü yapıların kullandığı özgürlüklerdir. Her ne kadar toplanmalar, örgütlenmelerde olduğu gibi bir kurumlaşmaya sahip olmasa da, **ortak bir amaç etrafında bir araya gelmek örgütlü olmanın varlık nedenidir**. Zira dernek, sendika veya siyasi parti, ortak bir amaç etrafında toplanmış kişilerin oluşturduğu yapılardır. Bu yapılardaki örgütlülük, tam anlamıyla kurumlaşmayı karşılamakta, kurumlaşma ise süreklilik unsurunu gerektirmektedir. Dolayısıyla kurumlaşmamış toplanmaların sürekli olmayacağı/olamayacağı ileri sürülecektir. Ancak özellikle günümüz insan hakları savunucuları

Toplanma özgürlüğü, kolektif özgürlükler zemininde benzeştiği örgütlenme özgürlüğünün yanı sıra, demokratik toplum düzeninin varlığı ve bu düzenin sürdürülebilirliği bağlamında yalnız örgütlenme özgürlüğüyle değil, *İHAS* sisteminde m. 11'e komşu olan diğer bazı özgürlüklerle de yakından ilişkilidir. *İHAM*'ın da sıklıkla başvurduğu kıstaslardan biri olan demokratik toplum düzeni, varlığı ve sürdürülebilirliği bakımından esas olarak *İHAS* m. 10'da hüküm altına alınan ifade özgürlüğüne *yaşam zinciri*yle bağlıdır. İfade özgürlüğüyle bütünleşen toplanma özgürlüğü, keza *İHAS* m. 9'da düzenlenen düşünce, vicdan ve din özgürlüğü de bu zincire eklenmektedir¹². Ancak aynı madde altında yer alan toplanma ve örgütlenme özgürlükleri nasıl ki ayrı alanlara sahipse¹³, m. 9, 10 ve 11'de düzenlenen özgürlükler de ayrı alanlara sahiptir¹⁴. Nitekim *Mahkeme* de, somut olayın dinamiklerine göre hangi maddenin *özel hüküm (lex specialis)* oluşturduğunu tespit ederek ilgili madde ışığında değerlendirme yapmaktadır¹⁵.

arasında yer alan *dayanışma, hareket, savunma, platform, forum* vb. örgütlenmeler, kurumlaşmamasına rağmen eylemleri bağlamında süreklilik göstererek sistematik ve periyodik olarak toplanmaktadır. O halde bu toplanmalar hangi özgürlüğün güvencesi altındadır; toplanma özgürlüğünün mü, örgütlenme özgürlüğünün mü? Yukarıda değindiğimiz üzere, bu tip toplanmalar da, toplanma özgürlüğünün kapsamındadır. Sonuç olarak, her iki özgürlüğün -birbirine yaklaşan yönleri dikkate alındığında- **pozitif hukuk bakımından sınırları çizilmekle birlikte, katı bir biçimde** birbirinden ayrılmasının gerekli olmadığı düşüncesindeyiz. Bu nedenle, başta belirttiğimiz üzere, *İHAS*'ın düzenlemesini isabetli bulmaktayız. İleride, "*Eylemin Etken Değeri: Özne*" başlığı altında -hem toplanma hem de örgütlenme özgürlükleri bakımından önem arz eden- "*örgüt*" ve "*örgütlenme*" kavramları ile *dayanışma, hareket, savunma, platform, forum* vb. günümüz örgütlenme biçimleri hakkında gerekli açıklamalara yer verilecektir.

¹² Philip Leach, **Taking a Case to the European Court of Human Rights**, 3. ed., New York, Oxford University Press, 2011, s. 379-380. İfade özgürlüğünün öncülü olan düşünce özgürlüğü ve m. 9 dâhilinde düşünce özgürlüğüne eklenen vicdan ve din özgürlüğü, yalnız m. 10 ile değil, bir o kadar m. 11 ile de yakından ilişkilidir. Bkz.: Leach, **a.g.e.**, s. 354. Keza 9. ve 11. maddelerle bağlantılı olan 10. maddeye, sıklıkla diğer iki maddeyle birlikte başvurulmaktadır. Bkz.: Leach, **a.g.e.**, s. 360-361. Son olarak, toplanma ve örgütlenme özgürlüğünün düzenlendiği 11. madde ise, 9. ve 10. maddelerin bireye sağladığı düşünce ve ifade özgürlüklerini topluluklara ve örgütlere sağlamaktadır. Bkz.: Leach, **a.g.e.**, s. 379-380.

¹³ Daniel Moeckli, Sangeeta Shah, Sandesh Sivakumaran, **International Human Rights Law**, Consultant Editor David Harris, 2. ed., New York, Oxford University Press, 2014, s. 234.

¹⁴ Her bir özgürlüğün ayrı alanlara sahip olması, somut olaya uygulanacak en uygun maddenin tespit edilmesi bakımından önem arz etmektedir. Temelde ifade, toplanma ve örgütlenme özgürlükleri, düşünce özgürlüğünün türevleridir. 11. madde bağlamında değerlendirmek gerekirse, toplanma özgürlüğü ve gösteri yoluyla şikâyetin bildirilmesi hakkı, esasen ifade özgürlüğünü gerektirir; dolayısıyla uygulamada birbirleriyle ilişkili ve bağlı olan bu özgürlükler arasındaki ayrım teoriktir. Bkz.: Moeckli, Shah, Sivakumaran, **a.g.e.**, s. 218.

¹⁵ Leach, **a.g.e.**, s. 380; Karen Reid, **A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights**, 4. ed., Sweet & Maxwell, London, 2011, s. 444.

Belirtelim ki, *İHAS* sistemi içerisinde, korumaya yöneldiği menfaatler bakımından m. 11, m. 9 ve 10 ile birlikte *demokrasinin üç silahşoru*¹⁶ olarak adlandırılabilir. Zira her üç madde de demokratik toplumun esaslarından sayılmaktadır¹⁷. *İHAM* içtihadında *çoğulculuk, hoşgörü* ve *açık fikirlilik* ile nitelenen demokratik toplum¹⁸, düşünce, ifade, toplanma ve örgütlenme özgürlükleri olmaksızın var olamazken; demokrasinin hüküm sürmediği bir toplumda da bu özgürlüklere yaşam alanı tanınmayacağı açıktır.

Toplanma özgürlüğü, demokratik toplumun esaslarından biri olduğu için dar yorumlanamaz; ancak bu durum, toplanma özgürlüğünün herhangi bir sınırlamaya tâbi tutulamayacağı anlamına gelmemektedir¹⁹. Bilakis m. 11, *İHAS* sistemi içerisinde, m. 8, 9 ve 10'un da dâhil olduğu bir sınırlama rejimine tâbidir. Görüldüğü üzere sınırlama hususunda, m. 9, 10 ve 11'den oluşan zincire m. 8 de eklenmiştir. Bu dört maddenin her birinin ilk paragrafında ilgili hak ve özgürlüklerin kapsamı tanımlanırken; ikinci paragrafında ise, bu hak ve özgürlüklere yönelik meşru müdahalenin şartları sayılmıştır. Buna göre, müdahalenin meşruiyeti, *evleviyetle (a fortiori) kanunla öngörülebilir* olmasına, bununla birlikte, *müdahalenin madde metninde sayılan meşru amaçlardan birine dayanmasına* ve *demokratik bir toplumda gerekli* olmasına bağlıdır²⁰.

Sonuç olarak, m. 11, doğası gereği bütünlük arz ettiği ve *İHAS*'ın öngördüğü sistem içerisinde düzenleme bakımından ortaklaştığı ilgili maddeler ile birlikte ele alınmalıdır. Nitekim -ileride görüleceği üzere- *Mahkeme*, somut olaya

¹⁶ Alexandre Dumas'ın "*Les Trois Mousquetaires*" (*Üç Silahşor*) adlı eserinin adına atfen kullandığımız bu nitelermeyi tercih etmemiz, ilgili maddelerde düzenlenen özgürlüklerin demokratik toplum savunusunun temelinde yer almasından ileri gelmektedir. Her üç maddenin demokratik toplum düzeninin sağlanması ve korunması bağlamında da birbirleriyle ilişkili ve bağlı olduğunu açıklamak adına yine "*Les Trois Mousquetaires*" eserinden "*Tous pour un, un pour tous.*" (*Hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için.*) ifadesinin anlamlı olacağı kanaatindeyiz. Alıntı için bkz.: Alexandre Dumas, *Les Trois Mousquetaires I*, Collection Bouquins, Éditions Robert Laffont, Édition établie par Claude Schopp, 1991, s. 240, (Çevrimiçi), http://beq.ebooksgratuits.com/vents/Dumas_Les_trois_mousquetaires_1.pdf, 25 Mart 2015. Eserin Türkçe çevirisi için bkz.: Alexandre Dumas, *Üç Silahşor*, Çev. Volkan Yalçintoklu, 5. bs., İstanbul, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

¹⁷ Leach, a.g.e., s. 354 (Article 9), s. 360 (Article 10), s. 380 (Article 11).

¹⁸ Mustafa Yıldız, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin İşlevsel Konumu", *Anayasa Yargısı*, C: 14, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1997, s. 262.

¹⁹ Leach, a.g.e., s. 380; Reid, a.g.e., s. 445.

²⁰ Leach, a.g.e., s. 311.

ilişkin değerlendirmelerinde m. 9 ve 10'u da dikkate alarak hüküm kurma yoluna gitmiştir.

C. İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi m. 11'i Sınırlamanın

Sınırı: “Müdahaleyi Meşru Kılan Nedir?”

Toplanma özgürlüğü nasıl ki *herhangi bir sınırlamaya tâbi tutulamaz* bir özgürlük değilse, bu özgürlüğü sınırlamak amacıyla öngörülen sınırların da sınırlanamaz olmasını düşünmek mümkün değildir. *İHAS* m. 11/2'de *sınırlı sayıda* (*numerus clausus*) düzenlenen sınırlama nedenleri, nicelik bakımından (sayıca) sınırlı olmakla birlikte, nitelik bakımından da sınırlıdır. Daha açık bir anlatımla; toplanma özgürlüğüne müdahalenin meşruiyeti, müdahalede dayanılacak amaçların (sınırlama nedenlerinin) bizzat kendilerinden kaynaklanmamakta; bilakis bu amaçların “*kanunla öngörülebilir*” ve “*demokratik bir toplumda gerekli*” olmalarına bağlıdır. Başka bir ifadeyle; *İHAS* m. 11/2 bağlamında ulusal güvenlik, kamu emniyeti yararı, düzensizliğin veya suçun/(suç işlenmesinin) önlenmesi, sağlığın ve ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amaçlarından birine yahut birkaçına dayanılarak gerçekleştirilen müdahale, kanunla öngörülmemiş ve demokratik bir toplumda gerek arz etmemiş ise, o müdahalenin meşru olduğu söylenemez.

O halde vurgulamak gerekirse, *İHAS* m. 11 ve -yukarıda değindiğimiz üzere- aynı sınırlama rejimine tâbi olduğu *İHAS* m. 8, 9 ve 10, madde metinlerinin ikinci paragraflarında yer alan sınırlama nedenleriyle sınırlanırken, bu sınırlama nedenlerinin sınırı da yine aynı paragraflarda “*kanunla öngörülme*” ve “*demokratik bir toplumda gerekli olma*” şeklinde düzenlenmiştir. Ancak şu husus gözden kaçırılmamalıdır ki; bu dört madde dâhilinde koruma altına alınan hak ve özgürlüklerin *Sözleşme*'ye koşut olarak sınırlandırılması ve bu bağlamda onlara yönelik müdahalenin meşru sayılması, her üç şartın kümülatif olarak gerçekleşmesine bağlıdır. Daha açık bir anlatımla; eğer bir müdahale söz konusuysa, bu müdahale kanunla öngörüldüğü, meşru amaçlardan birine veya birkaçına dayandığı ve nihayet demokratik bir toplumda gereklilik arz ettiği takdirde meşru bir müdahale olacak; bu

şartlardan birinin yokluğu dahi ilgili maddelerin *Sözleşmecî devlet* tarafından ihlal edildiği sonucuna götürecektir.

1. Kanunilik Şartı

“*Kanunla öngörülebilir*” (*prescribed by law*) ifadesi, sınırlamanın/müdahalenin dayanağı olan hukuki düzenlemelerin *yeterince ulaşılabilir* (*adequately accessible*) ve *önceden görülebilir/bilinebilir* (*foreseeable*) olmasını gerektirmektedir²¹. *İHAS* m. 9, 10 ve 11’de “*prescribed by law*” (*kanunla öngörülen*) ifadesi yer alırken *İHAS* m. 8’de ise “*in accordance with the law*” (*kanun gereğince/kanuna uygun olarak*) ifadesinin kullanıldığı görülmektedir; ancak madde metinleri arasındaki bu lafzi farklılık anlam bakımından herhangi bir ayırım yaratmamaktadır. Zira her iki ifadenin de aynı anlamı karşıladığı kabul görmektedir²².

Burada önemli olan husus, her iki ifade arasındaki lafzi farklılıktan ziyade “*kanun*” (*law*) ifadesinin hangi anlamı karşıladığıdır. Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki, “*kanun*” ifadesi, *Sözleşmecî devletlerin* iç hukuklarına atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla ilgili hak ve özgürlüğe yönelik müdahalenin iç hukuktan kaynaklanan bir dayanağı olması; *Sözleşme*’nin deyimiyile *kanunla öngörülmesi* gerekmektedir. Ancak “*kanun*” ifadesiyle kastedilenin *maddi anlamda kanun*²³ mu yahut *şekli anlamda kanun*²⁴ mu olduğu *Sözleşme* lafzıyla açıklığa kavuşturulamadığından *İHAM*’ın yorumuna muhtaçtır.

²¹ Leach, **a.g.e.**, s. 312.

²² T. Ayhan Beydoğan, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türk Hukukunda Siyasî İfade Hürriyeti**, Ankara, Liberal Düşünce Topluluğu, 2003, s. 86-87; Karagöz, **a.g.e.**, s. 93. *İHAM* bu durumun *İHAS*’ın İngilizce ve Fransızca metinlerinin lafzından kaynaklandığını ortaya koyarak her iki ifadenin herhangi bir anlam farkına yol açmadan yorumlanması gerektiğini belirtmiştir. Bkz.: **Sunday Times v. Birleşik Krallık**, Başvuru no. 6538/74, 26.04.1979, paragraf 48.

²³ *Maddi anlamda kanun* (*maddi kanun*); objektif, genel, soyut, asli, sürekli/tükenmez (bir kez uygulanmakla ortadan kalkmayan, yürürlükte oldukça tekrar tekrar uygulanan) ve geçmişe yürümeyen kurallar bütünüdür. Bu kuralların hangi yetkili organ elinden çıktığı önem arz etmemektedir. Dolayısıyla maddi anlamda kanun, salt yasama organının “*kanun*” olarak adlandırılan işlemlerini değil, diğer yetkili organların yukarıda sayılan nitelikleri taşıyan işlemlerini de kapsamaktadır. Bkz.: Zafer Gören, **Anayasa Hukuku**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2006, s. 159-160; Emin Memiş, **Anayasa Hukuku Notları: Türkiye’de Anayasa Gelişimleri Eğrisi (1808 - 2005)**, 4. bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005, s. 319.

²⁴ *Şekli anlamda kanun* (*şekli kanun*); yasama organının öngörülen usule uygun olarak yaptığı işlemleri deyimlemektedir. Fransa’da Carré de Malberg tarafından savunulan bu görüşe göre, yasama

“*Kanun*” ifadesinin *Mahkeme* tarafından etraflıca ele alındığı *Sunday Times v. Birleşik Krallık* kararında, “*common law*” tarafından öngörülen bir kuralın “*kanun*” niteliği taşıyıp taşımadığı tartışılmıştır. *Mahkeme*, “*hukuk*” sözcüğünün salt “*kanun*” anlamı taşımadığından dolayı *yazılı veya yazısız olması fark etmeksizin tüm hukuk kurallarını* içerdiğini belirtmiş; *yeterince ulaşılabilir* kavramını, belirli bir olaya uygulanabilecek kanun hükmünün vatandaşlar tarafından gerektiği kadar bilinebilmesi şeklinde açıklarken *önceden görülebilir/bilinebilir* kavramını ise, mutlaklığı imlememekle birlikte, belirli bir eylemden dolayı doğabilecek sonuçların, durumun elverdiği makul ölçüde ve ihtiyaç varsa danışılması suretiyle vatandaşlar tarafından önceden görülebilmesi şeklinde ifade etmiştir²⁵.

Ancak yazısız hukuk kurallarının dahi müdahalenin *kanunla öngörülmesi* şartını sağlıyor olması, *Sözleşmecî devletlerin iç hukuklarında* yer alan her düzenlemenin bu şartı sağladığı sonucunu doğurmamaktadır. Nitekim *Mahkeme* de, müdahaleyi hiçbir şekilde öngörmeyen veya öngörse dahi yürürlükte olmayan²⁶ yahut kamu makamlarınca veya yerel mahkemelerce iptal edilen²⁷ düzenlemelerin, 11. maddenin 2. fıkrası anlamında bir düzenleme olmadığı kanaatine varmıştır.

Bununla birlikte, *Mahkeme*, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına yönelik genel ilkeleri içeren Anayasa maddelerinin dahi, toplanma özgürlüğüne tanınan hakkı kullananlara müdahale etme bakımından yeterince ayrıntılı sayılmadığını, dolayısıyla *kanunla öngörülme* şartını sağlayacak nitelikte olmadığını belirtmiştir²⁸.

Görüldüğü üzere *Mahkeme*, maddi anlamda kanun anlayışını benimseyerek *Sözleşme*'deki “*kanun*” ifadesini bu minvalde yorumlamıştır. Ancak

organının kanun yapma usulüne bağlı kalarak aldığı her karar “*kanun*” kabul edilmektedir. Maddi anlamda kanunda bir arada bulunan ayırt edici niteliklerin tümü, şekli anlamda kanunda bir arada gözlenmemektedir. Bkz.: Gören, *Anayasa Hukuku*, s. 160; Memiş, *a.g.e.*, s. 320.

²⁵ *Sunday Times v. Birleşik Krallık*, paragraf 47-49.

²⁶ *Mkrtyan v. Ermenistan*, Başvuru no. 6562/03, 11.01.2007, paragraf 43.

²⁷ *Bączkowski ve Diğerleri v. Polonya*, Başvuru no. 1543/06, 03.05.2007, paragraf 70.

²⁸ *Gsell v. İsviçre*, Başvuru no. 12675/05, 08.10.2009 tarihli karardan aktaran Ziya Çağa Tanyar, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadında Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD), Cilt: 60, Sayı: 3, Yıl: 2011, s. 624. *Gsell v. İsviçre* kararına konu olan İsviçre Konfederasyonu Federal Anayasası'nın “*Temel Hakların Kısıtlanması*” kenar başlıklı 36. maddesi için bkz.: (Çevrimiçi), <https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/isvicre.pdf>, 3 Şubat 2016.

şu hususa da hemen dikkat çekmek gerekir ki; *Mahkeme*'nin “*kanunen öngörülme*” ifadesini değerlendirmeye aldığı ilk karar²⁹ olan *Sunday Times v. Birleşik Krallık* kararına konu olan somut olay Anglo-sakson hukukun hüküm sürdüğü Birleşik Krallık'ta vuku bulduğundan yazısız hukuk kurallarının Birleşik Krallık vatandaşları bakımından *yeterince ulaşılabilir ve önceden görülebilir/bilinebilir* olmasında engel teşkil edecek herhangi bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında maddi anlamda kanun anlayışının benimsenmesinde sakınca gözükmemektedir. Ancak *Sözleşmecî devletlerin* tamamına yakınının Kıta Avrupası hukukuna tâbi olduğu göz önüne alındığında şekli anlamda kanun anlayışının benimsenmesi yerinde olacaktır. Ayrıca kanunun *yeterince ulaşılabilir ve önceden görülebilir/bilinebilir* olması şartı da bu halde gerçekleşebilecektir. Kanaatimizce *Mahkeme*'nin *Sözleşmecî devletlerin* iç hukuklarından kaynaklanan farklılıkları değerlendirmeye alması gerekmektedir³⁰.

2. Meşru Amaç Şartı

Sıklıkla yinelediğimiz üzere, *İHAS* m. 8, 9, 10 ve 11'de düzenlenen hak ve özgürlüklere yönelik herhangi bir müdahalenin madde metinlerinde sayılanlar dışında bir sınırlama nedenine dayanılarak gerçekleştirilmesi müdahalenin meşruiyetini ortadan kaldırmaktadır. Sınırlama nedenleri bu dört madde bakımından birebir aynı olmamakla birlikte benzeşmekte; kısmi farklılıklar ise ilgili hak ve özgürlüğün niteliğinden kaynaklanmaktadır³¹.

İHAS m. 11/2'ye göre toplanma özgürlüğüne tanınan hak, ulusal güvenlik, kamu emniyeti yararı, düzensizliğin veya suçun/(suç işlenmesinin) önlenmesi, sağlığın ve ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amaçlarından birine veya birkaçına dayanılarak sınırlanabilir. Görüldüğü üzere, bu sınırlama nedenlerinin bir kısmı kamunun bir kısmı ise bireyin menfaatlerini korumaya yöneliktir³².

²⁹ Beydoğan, **a.g.e.**, s. 87.

³⁰ Aynı yönde bir diğer görüş için bkz.: Karagöz, **a.g.e.**, s. 98.

³¹ Karagöz, **a.g.e.**, s. 103.

³² *İHAS* m. 10 bağlamında benzer bir ayırım için bkz.: **a.e.**

Her bir sınırlama nedenine ilişkin uygulamanın *Sözleşmecî devletlerin iç hukukları bakımından farklılık arz etmesi muhtemel olacağı gibi, İHAM da, önüne gelen somut olaylar bağlamında -yerleşik bir kural oluşturmakla birlikte- sınırlama nedenlerini ilgili olayın dinamiklerine göre yorumlamaktadır. Ancak bu durum Sözleşmecî devletlerin keyfî tutum gösterebileceği anlamına gelmemektedir. Zira - yukarıda belirttiğimiz üzere- İHAS m. 17 ve 18, sınırlama nedenlerinin geniş yorumlanmasını ve amaç dışı kullanılmasını yasakladığından hak ve özgürlüklere yönelik müdahalelerde bir nevi *fren mekanizması* işlevi üstlenmiştir. Nitekim İHAM da birçok kararında sınırlama nedenlerinin dar yorumlanması gerektiğini vurgulamıştır³³.*

3. Demokratik Toplumda Gereklik Şartı

“*Demokratik bir toplumda gerekli*” (*necessary in a democratic society*) ifadesi, “*zorlayıcı toplumsal bir ihtiyaç*” (*a pressing social need*) bulunmasını ve müdahalenin “*izlenen meşru amaçla orantılı*” (*proportionate to the legitimate aim pursued*) olmasını gerektirmektedir³⁴.

*Mahkeme, demokratik toplum tanımına, diğer birçok kararında da atıfta bulunduğu Handyside v. Birleşik Krallık*³⁵ kararında yer vermiş; sonraki kararlarında ise bu tanımı daha vurucu bir ifadeyle yinelemiştir: “*Demokratik toplumun olmazsa olmaz esaslarından olan ifade özgürlüğü, (demokratik) toplumun ilerlemesinin ve her insanın gelişmesinin temel şartlarından biridir. (...)çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirliliğin olmadığı bir yerde demokratik toplumdaki söz edilemez.*”³⁶

*Mahkeme, Lingens v. Avusturya*³⁷ kararında ise bu tanıma, daha önce kullandığı “*her insanın gelişmesi*” (*development of every man*) ifadesi yerine “*her bireyin kendini gerçekleştirme*” (*each individual's self-fulfilment*) ifadesini

³³ Karagöz, a.g.e., 104.

³⁴ Leach, a.g.e., s. 313.

³⁵ Başvuru no. 5493/72, 07.12.1976.

³⁶ *Handyside v. Birleşik Krallık*, paragraf 49.

³⁷ Başvuru no. 9815/82, 08.07.1986.

yerleştirmişir³⁸. Aynı ifadenin sonraki birçok kararda da kullanılarak yerleşiklik kazandığı görölmektedir³⁹.

Göröldüğü üzere *Mahkeme*, demokratik toplumu, ifade özgürlüğü, çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirlilik üzerine inşa etmekte; bu unsurları demokratik toplum yapısının varlık ve ilerleme şartlarından kabul etmekte; bununla birlikte, bireyin kendini geliştirmesi/gerçekleştirmesi bağlamında ifade özgürlüğünün önemini ayrıca vurgulamaktadır⁴⁰.

“*Demokratik bir toplumda gerekli olma*” hususunda yine *Sunday Times v. Birleşik Krallık* kararına baktığımızda, buradaki “*gerekli*” (*necessary*) kavramının, mahiyeti bakımından, “*indispensable*” sözcüğünün karşıladığı *zorunlu, zaruri, mecburi, vazgeçilmez, kaçınılmaz, olmazsa olmaz* vb. anlamları ihtiva etmediğı gibi, “*kabul edilebilir*” (*admissible*), “*alışıl gelmiş*” (*ordinary*), “*elverişli*” (*useful*), “*makul*” (*reasonable*) veya “*makbul*” (*desirable*) sözcüklerinin yumuşaklığını da ihtiva etmediğı; “*gerekli*” (*necessary*) kavramının anlam olarak “*zorlayıcı toplumsal bir ihtiyaç*” (*a pressing social need*) bulunması durumunu imlediğini görmekteyiz⁴¹.

Dikkat edilirse, müdahalenin demokratik bir toplumda gereklilik arz etmesi yalnız zorlayıcı toplumsal bir ihtiyacın hâsıl olmasına bağlı değildir. Aynı zamanda müdahalenin izlenen meşru amaçla orantılı⁴² olması da gerekmektedir. “*Ölçülülük ilkesi*” olarak da bilinen bu gereklilik hali, *İHAM* içtihadı bakımından ayrıca ele alınmayarak “*demokratik toplumda gereklilik*” şartı kapsamında

³⁸ *Lingens v. Avusturya*, paragraf 41.

³⁹ *Vogt v. Almanya*, Başvuru no. 17851/91, 26.09.1995, paragraf 52 (i); *Zana v. Türkiye*, Başvuru no. 69/1996/688/880, 25.11.1997, paragraf 51 (i); *Incal v. Türkiye*, Başvuru no. 41/1997/825/1031, 09.06.1998, paragraf 46; *Başkaya ve Okçuoğlu v. Türkiye*, Başvuru no. 23536/94, 24408/94, 08.07.1999, paragraf 61 (i).

⁴⁰ Belirtelim ki, *Mahkeme*’nin ifade özgürlüğünü birey ve toplum yönünden ele alması yerindedir; zira Maslow’un “*İhtiyaçlar Hiyerarşisi*” teorisi, bireyin kendini gerçekleştirmesini ihtiyaçlar hiyerarşisinin en üst basamağına yerleştirmekte; kendini gerçekleştiren insanı ise “*demokratik bir kişiliğe sahip olan*” şeklinde tanımlamaktadır. Bkz.: Cemalettin Parıltı, “Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramında Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı”, *Kamu-İş (Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası) İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 4, Yıl: 1999, s. 274. Demokratik bireylerden oluşan toplumun da demokratik olacağı olgusundan hareketle şunu söyleyebiliriz ki; ifade özgürlüğü, demokratik toplumun her bakımdan nüvesidir.

⁴¹ *Sunday Times v. Birleşik Krallık*, paragraf 59.

⁴² “*Orantılılık ilkesi*”, “*dar anlamda ölçülülük ilkesi*” olarak da adlandırılmaktadır. Bkz.: Karagöz, a.g.e., s. 128.

yorumlanmaktadır⁴³. Bu ilke *İHAM* içtihadı bakımından başat niteliktedir; zira *Mahkeme* ölçülülük ilkesinin *Sözleşme*'nin tamamına egemen olduğunu vurgulamaktadır. Ölçülülük ilkesi temelde, hukuki ilişkilerin adaletli, dengeli ve ölçülü bir şekilde yürütülmesi esasına dayanmaktadır. Nitekim *İHAM* da bu ilkeyi, *toplumsal menfaatin gözetilmesi ile temel hak ve özgürlüklere saygı gösterilmesi* amaçları arasında adil bir denge sağlanması yaklaşımıyla değerlendirmektedir⁴⁴. Şunu da hemen belirtmemiz gerekir ki; *Mahkeme*, “*demokratik toplumda gereklilik*” şartına ilişkin yukarıda açıkladığımız yerleşik kuralı oluşturmakla birlikte, müdahalenin demokratik bir toplumda gereklilik arz edip etmediğini, her somut olayın kendi dinamikleri çerçevesinde yorumlamaktadır⁴⁵.

Belirtelim ki, yukarıda, 11. maddenin düzenlemesine yer verirken, toplanma özgürlüğüne ve toplanma özgürlüğüne tanınan hakkın *İHAS* sistemi içerisinde ilgili olduğu diğer hak ve özgürlüklerle ilişkisine yönelik açıklamalarda bulunmakla birlikte, *eylemi niteleyen barışçıl sıfatna ve barışçıl nitelikli toplanma eyleminin öznesi olan her kişi ifadesine* değinmedik. Benzer şekilde, m. 11/2'de *sınırlı sayıda (numerus clausus)* düzenlenen *toplama özgürlüğü hakkının sınırlanabileceği durumlardan* ve buna koşut olarak, *öznesine getirilen istisnalardan* da söz etmedik. Zira lafzi olarak tek seferde anlaşılabilir duran bu kavramlar, *İHAS*'a dinamik bir yapı kazandıran *İHAM* içtihadı ile birlikte yorumlanmadıkça yeterli açıklığa kavuşamayacaktır⁴⁶. *İHAS* ve *İHAM* içtihadının bütünselliği göz önünde tutulduğunda, *Sözleşme*'nin günümüz şartlarında da uygulanabilirliği, metnin lafzının ötesinde içtihadın metni geliştirici yönüne bağlıdır.

⁴³ Veysel Dinler, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Partiler”, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2003, s. 140.

⁴⁴ A.e.

⁴⁵ Zühtü Arslan, “Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması: Anayasa'nın 13. Maddesi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Anayasa Yargısı*, C: 19, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2002, s. 149-150.

⁴⁶ *İHAS*'ın günümüzde de güncelliğini koruyan bir sözleşme olması, *İHAM*'ın geliştirdiği “*dinamik/gelişmeci yorum*” yöntemine bağlıdır. Zira *Mahkeme*'nin *Sözleşme*'ye özgülediği bu yöntem, *Sözleşme*'nin günün şartları ışığında yorumlanmasını ve dolayısıyla dinamik bir yapı kazanmasını sağlamaktadır. Bkz.: Yüksel Metin, *Anayasanın Yorumlanması*, Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2008, s. 115. *İHAS*'ın yorumlanması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Metin, *Anayasanın Yorumlanması*, s. 91-122. Bu nedenle, madde hükümleri, içtihadı oluşturan kararlarla birlikte ele alındığında en doğru şekilde anlaşılacaktır.

Bu nedenle, m. 11'in ayrıntılı değerlendirmesini içtihadın ışığında yapmayı uygun görmekteyiz.

II. TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜNÜN İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİ'NCE ELE ALINMASI

A. Toplanma Özgürlüğünün Kapsamı

1. Eylem Olarak Toplanmanın Tanımlanması

İHAS m. 11/1'de kullanılan ifadeden anlaşılacağı üzere, madde metninde toplanma eyleminin ne olduğuna ilişkin herhangi bir tanım getirilmemiş⁴⁷ veya hangi hallerin toplanma eyleminden sayılacağına ilişkin herhangi bir örnekleme de yapılmamıştır. İfade olunan, yalnız, toplanma özgürlüğünün bir hak olarak tanımlandığıdır.

Sınırları belirli, kapalı bir tanımlama yerine bu yöntemin tercih edilmesi, özgürlüğün kapsamını geniş tutmak bakımından yerindedir. Zira özgürlükler üzerine tanımlama yapmak, ister istemez tanım dışında kalan, dolayısıyla sağlanan güvenceden yararlanamayan somut durumların varlığı sorununu ortaya çıkaracaktır⁴⁸.

Toplanma; *bir düşüncüyü veya amacı açıklamak için kapalı veya halka açık yerlerde toplantı, gösteri, yürüyüş vb. biçimlerde birden fazla kişinin bir araya gelmesidir*⁴⁹. *İHAS*'da toplanma kavramının ne olduğuna ilişkin açık bir ifade olmamakla birlikte, "*düşüncüyü açıklamak veya başkalarına ulaştırmak amacıyla birden fazla kişinin bir araya gelmesi*" tanımını kabul görmektedir⁵⁰.

⁴⁷ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, 2. bsk. Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2004, s. 473.

⁴⁸ Alpkaya, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak", s. 4.

⁴⁹ Kalabalık, **a.g.e.**, s. 243; Gözübüyük, Gölçüklü, **a.g.e.**, s. 367.

⁵⁰ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, Ankara, T.C. Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı, 2004, s. 287; Durmuş Tezcan v.d., **İnsan Hakları El Kitabı**, 3. bsk., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2010, s. 328.

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda, *İHAS* m. 11/1 kapsamına toplantı, gösteri, yürüyüş vb. herhangi bir biçimde gerçekleştirilen her türlü toplanma eylemi girmektedir⁵¹. Madde lafzından anlaşıldığı üzere, biçimsel bir kısıtlama getirilmediği gibi, herhangi bir özne, süre, zaman ve mekân kısıtlaması da getirilmemiştir. Başka bir ifadeyle, herhangi bir süre zarfında veya zamanda; kamusal veya özel alan ayrımı olmaksızın açıkta veya kapalı mekânlarda⁵²; hareketli (yürüyüş vb.) veya hareketsiz (toplantı, gösteri, oturma eylemi, barışçıl işgal vb.); araçsız yahut motorlu veya motorsuz taşıtlar⁵³ eşliğinde (kortej, konvoy vb.); gerçek veya tüzel kişiler yahut tüzel kişiliği olmayan kişi toplulukları tarafından düzenlenen⁵⁴; belirli bir kesime hitap eden (meslek örgütlerinin eylemleri vb.) veya halka açık tüm toplanmalar *İHAS* m. 11/1 güvencesindedir⁵⁵. Nitekim *İHAM* da eylemin biçimine, bu bağlamda, öznesine, süresine, zamanına ve mekânına ilişkin herhangi bir sınırlayıcı tutum sergilememiş; bilakis, toplanma eyleminin unsurlarını olabildiğince dinamik yorumlayarak *İHAS* m. 11/1'in koruma alanını genişletmiştir⁵⁶.

⁵¹ *Djavit An v. Türkiye*, Başvuru no. 20652/92, 20.02.2003, paragraf 56; *İrkçılığa ve Faşizme Karşı Hristiyanlar v. Birleşik Krallık*, Başvuru no. 8440/78, 16.07.1980, Komisyon Kararı, sayfa 148, paragraf 4; *Rassemblement Jurassien et Unité Jurassienne v. İsviçre*, Başvuru no. 8191/78, 10.10.1979, Komisyon Kararı, sayfa 119, paragraf 3. Adı geçen kararlarda, özel toplantıların yanı sıra kamuya açık yollarda yapılan durağan toplantıların ve toplu yürüyüşlerin de 11. madde kapsamına girdiği belirtilmiştir.

⁵² Tezcan, Erdem, Sancakdar, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, s. 474.

⁵³ Çevreci sivil toplum kuruluşlarından *Greenpeace*, eylemlerinde deniz taşıtlarını kullanmaktadır. Nitekim *Greenpeace*, ilk eylemini de *küçük bir balıkçı teknesiyle* gerçekleştirmiştir. Bkz.: Hüseyin Arslan, "Bir 'Doğrudan Eylem Hareketi' Olarak Greenpeace (Yeşil Barış)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 23, Yıl: 2011, s. 250; "Boğazda Eylem: Yasa Dışı Balık Avına Son!", *Greenpeace*, 17.01.2011, (Çevrimiçi), <http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/bogazda-eylem-yasa-disi-balik-avina-son-170111/>, 30 Mart 2015.

⁵⁴ Tezcan v.d., *a.g.e.*, s. 328.

⁵⁵ Alpkaya, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak", s. 4.

⁵⁶ İleride, "*Toplanma Eyleminin Unsurları*" başlığı altında, *İHAM* içtihadının ayrıntılı değerlendirmesine yer verilecektir.

2. Toplanma Eyleminin Unsurları

a. Eylemin Etken Değeri: Özne

(1) Klasik Özneler

Toplanma özgürlüğü, toplantı, gösteri, yürüyüş vb. toplanma eylemlerine katılma dışında, bunların düzenlenmesi ve yürütülmesini de kapsamaktadır⁵⁷. Tüm bu eylemlerin gerçekleştirilmesi İHAS m. 11/1'e göre *her kişiye* tanınan bir haktır. Başka bir ifadeyle, hakkın öznesi *herkestir*⁵⁸. Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki; *Sözleşme*de "*her kişi*" ifadesinin kullanılmış olması, hakkın öznesi konumunda olabilecek herhangi bir kişinin, haktan yararlanabilecek özne grubunun dışında kalmaması bakımından yerindedir. Hakkın *herkese* tanınmış olması, *Sözleşme*'nin her bir hükmü açısından geçerli olan *genel ayrımcılık yasağı*⁵⁹na uygun olarak hakkı kullananlar arasında yaş, cinsiyet, cinsel yönelim, vatandaşlık vb. bir nedenle

⁵⁷ *Djavit An v. Türkiye*, paragraf 56; *İrkçılığa ve Faşizme Karşı Hristiyanlar v. Birleşik Krallık*, sayfa 148, paragraf 4; *W.M. ve H.O. v. Federal Almanya Cumhuriyeti*; Başvuru no. 13235/87, 06.03.1989, Komisyon Kararı.

⁵⁸ Uluslararası insan hakları metinlerinin çevirilerinde hakkın öznesi tanımlanırken *herkes*, *her kişi*, *her şahıs* veya *her birey* gibi farklı sözcükler kullanılmakla birlikte, bu farklılık dilin sağladığı kullanım çeşitliliğinden kaynaklanmakta; ancak haktan yararlanacak özne tanımını daraltacak yahut genişletecek nitelikte temel ayırım oluşturduğu yönünde herhangi bir anlayışa neden olmadığı düşünülmektedir. Nitekim *herkes*, *her kişi*, *her şahıs* sözcükleri anlambilim (semantik) bakımından birbirleriyle örtüşmektedir. Farsça kökenli olan *her* sözcüğü, "*birer birer olarak ...hepsi*" anlamını karşılarken (Bkz.: *Türkçe Sözlük*, C: 1, s. 979), Arapça kökenli olan *şahıs* sözcüğü ise, "*kimse, kişi, zat*" (Bkz.: *Türkçe Sözlük*, C: 2, s. 2066) ve yine *kişi* sözcüğü de "*insan, kimse, şahıs*" (Bkz.: *Türkçe Sözlük*, C: 2, s. 1331) anlamlarını karşılamaaktadır. *Herkes* sözcüğü "*insanların bütünü*" (Bkz.: *Türkçe Sözlük*, C: 1, s. 981) anlamını karşılıyorsa da, Farsça'da "*her*" ve "*kes*" ayrı sözcüklerken Türkçe'ye "*herkes*" biçiminde geçmiş; ancak anlamda herhangi bir çatışma olmamıştır. Nitekim "*kes*" sözcüğü Farsça'da "*kimse, insan*" demektir (Bkz.: Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat: Gencineî Güftar: Fehrengî Ziya*, 2 c., İstanbul, Maarif Matbaası, 1944, C: 2, s. 1536) "*her*" sözcüğü ise "*umum*" (herki=herkes=her kimse) ifade etmektedir (Bkz.: Şükûn, *a.g.e.*, C: 2, s. 1980); dolayısıyla Türkçe'deki kullanımıyla anlamdaştır. Nihayet "*birey*" sözcüğünün anlamına baktığımızda, "*toplumları oluşturan düşünsel, duygusal, iradeyle ilgili nitelikleri toplum içinde belirlenen insanların her biri, fert*" tanımını görmekteyiz (Bkz.: *Türkçe Sözlük*, C: 1, s. 308). Yukarıdaki açıklamalara binaen *herkes*, *her kişi*, *her şahıs* sözcüklerinin *birey* sözcüğüyle temel anlamları bakımından ayrıştığını söyleyemsek de, hukuki anlam bakımından birbirlerinden farklılaştıkları aşikârdır. Zira hakkın öznesi salt gerçek kişilerden oluşmamakta, bilakis tüzel kişileri ve tüzel kişiliği olmayan kişi topluluklarını da kapsamakta; dolayısıyla, *birey* sözcüğünün kullanımı hakkın öznesine ilişkin tanımları daraltmaktadır. *Birey* sözcüğünün kullanımına ilişkin "*Bireysel Başvuru*" ifadesi üzerinden eleştiri yönelten aynı yönde bir diğer görüş için bkz.: Şirin, *Türkiye'de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru): İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulaması ile Mukayeseli Bir İnceleme*, s. 9.

⁵⁹ *Protokol No. 12/Madde 1 - "Genel ayrımcılık yasağı"* için bkz.: Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler*, C: I, s. 192.

ayrımcılık yapılmasını da yasaklamıştır. Yalnız gerçek kişilerin değil, tüzel kişilerin⁶⁰ de toplanma özgürlüğünden yararlanması mümkündür⁶¹. Yukarıda değindiğimiz üzere, örgütlenme özgürlüğünün özneleri olan dernek, sendika, siyasi parti vb. kuruluşlar, aynı zamanda toplanma özgürlüğünün de öznelerindedir.

İHAS m. 11/1'deki "her kişi" ifadesi *İHAM* içtihadında da tüzel kişileri kapsayacak şekilde yorumlanmıştır. Nitekim *Danimarka, Norveç, İsveç ve Hollanda v. Yunanistan*⁶² kararında, toplanma özgürlüğünün siyasi partilerin faaliyetleri bakımından önem taşıdığı ve bu özgürlük ile serbest seçimlere ilişkin *1. Protokol*'ün⁶³ 3. maddesi⁶⁴ arasında yakın ilişki olduğu; seçim toplantılarının da bu ilişki göz önünde tutularak değerlendirilmesi gerektiği, dolayısıyla somut olay bakımından, *1. Protokol*'ün 3. maddesi ile birlikte toplanma özgürlüğünün de - Anayasanın askıya alınarak muhalefet üzerinde baskı oluşturulması suretiyle- Hükümet tarafından ihlal edildiği belirtilmiştir⁶⁵.

Görülmektedir ki; toplanma özgürlüğüne tanınan hakkın kullanımında salt gerçek kişiler değil, tüzel kişiler de hak öznesi sıfatını haizdir.

(2) Nevi Şahsına Münhasır Özneler

Gerçek ve tüzel kişilerin yanı sıra tüzel kişiliği olmayan kişi toplulukları da toplanma özgürlüğünün özneleri arasında yer almaktadır. Kanaatimizce, toplanma özgürlüğünün özneleri bağlamında üzerinde durulması -diğerlerine nispetle- daha önemli olan hak öznesi tüzel kişiliği olmayan kişi topluluklarıdır. Zira her ne kadar hakkın özneleri sıralanırken ilk olarak gerçek kişi belirtiliyor olsa da, toplanma

⁶⁰ Burada kastedilen özel hukuk tüzel kişileridir.

⁶¹ Tezcan v.d., **a.g.e.**, s. 328.

⁶² Başvuru no. 3321/67, 3322/67, 3323/67 ve 3344/67, 05.11.1969, Komisyon Kararı.

⁶³ "İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi'nin, Bu Sözleşmede Hâlihazırda Yer Alanlardan Başka Belli Hakları ve Özgürlükleri Güvence Altına Alan Protokol No. 1" (*Protocol No. 1 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, securing certain rights and freedoms other than those already included in the Convention*); Avrupa Konseyi tarafından 20 Mart 1952 tarihinde Paris'te imzalanmış ve 18 Mayıs 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. *Protokol No. 1*'in Türkçe çevirisi için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 151-154. İngilizce resmi metin için bkz.: Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri/Human Rights Instruments**, C: I, s. 387-389.

⁶⁴ *Protokol No. 1/Madde 3* - "Serbest seçimlere hak" için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 153.

⁶⁵ Reyhan Sunay, **Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları**, Ankara, Liberal Düşünce Topluluğu, 2001, s. 183 (dipnot 391).

özgürlüğü hakkı doğası gereği tekil değil çoğul şahısların, başka bir ifadeyle, tek bir gerçek kişinin değil gerçek kişilerin kullanabileceği bir haktır⁶⁶. Dernek, sendika, siyasi parti vb. tüzel kişiler ise yine varlık amaçlarına uygun olarak toplanma özgürlüğünden yararlanmaktadır. Zira bu oluşumların kendilerini topluma ifade etmekte kullandıkları en yaygın araç toplanma özgürlüğü ve dolayısıyla bu özgürlüğün hâlihazır ve olası kullanım biçimleridir.

Gerçek ve tüzel kişilerin, kolektif özgürlüklerin öznelere olmaları bağlamında birbirlerinden ayrılmalarını sağlayan temel kıstas, *örgüt*⁶⁷ unsurudur. Yukarıda değindiğimiz üzere, buradaki *örgüt* ifadesinden anlaşılması gereken *kurumlaşmadır*; kurumlaşmış yapılar, bu özellikleri dolayısıyla süreklilik arz etmektedir. Kurumlaşma ve süreklilik birbirini gerektirdiğinden, gerçek veya tüzel kişilerin özne konumunda olması fark etmeksizin, toplanma özgürlüğü kapsamına giren eylemlerin süreklilik arz edemeyeceği yönünde görünürde bir kanaate ulaşılmaktadır. Nitekim ortak amaç etrafında bir araya gelme eyleminin -kısaca

⁶⁶ Yukarıda değindiğimiz üzere, tek kişilik gösteri veya yürüyüş eylemleri genel-geçer tanım içerisine yerleştirilememekle birlikte, bu eylemlerin ifade yahut toplanma özgürlüklerinden hangisi dâhilinde olacağını kanaatimizce somut olayın dinamikleri belirleyecektir. İleride görüleceği üzere, *İHAM* içtihadı da, kolektif olma unsurunu gözetmekle birlikte, somut olayın 11. madde dâhilinde ele alınmasını gerektirir nitelikte eylemin kaç kişiyle gerçekleştirileceğine yönelik herhangi bir sayı sınırlaması getirmemiştir. Şunu da hemen belirtmemiz gerekir ki; -yine ileride görüleceği üzere- hakkın kolektif olarak kullanımı, salt birey olarak haktan yararlanılamayacağı anlamına gelmemektedir. Daha açık bir anlatımla, toplanma özgürlüğünün sağladığı tüm haklardan birey tek başına yararlanabilmekte; devletin hakka ilişkin pozitif veya negatif yükümlülüklerinin yokluğunda bireyin hakkına yönelik bir ihlal belirmektedir; dolayısıyla kolektif olma unsuru, haktan yaralanma değil, hakkı kullanma biçimine atıf yapmaktadır. Nitekim 11. madde lafzında özneyi imleyen *her kişi* ifadesi de aksi bir yorumu mümkün kılmamakla birlikte, yine 11. maddede düzenlenen örgütlenme özgürlüğü için de aynı yorum geçerlidir.

⁶⁷ Kolektif özgürlükler olan toplanma ve örgütlenme özgürlüklerini; bununla birlikte, bu özgürlüklerin öznelere olan gerçek ve tüzel kişileri birbirinden ayırmak için kullanılan "*örgüt*" kavramı, bu bağlamda "*kurumlaşma*" anlamında kullanılsa da, genel anlamıyla "*belirli bir amacı gerçekleştirmek için iki veya daha fazla kişinin çabalarının veya güçlerinin bilinçli olarak koordine edildiği sistem*" ifadesiyle tanımlanmaktadır. Bkz.: Doğan Nadi Leblebici, "*Örgüt Kuramının Temelleri*", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, Yıl: 2008, s. 114 (dipnot 3). Özellikle modern örgüt kuramı karşısında gelişen postmodern örgüt kuramının, "*örgüt*" kavramına biçilen şekli gereklilikleri değişmez ve zaruri görmemesi "*Nevi Şahsına Münhasır Özneler*" başlığı altında değerlendirdiğimiz toplulukların birer örgüt oldukları savunusunu da güçlendirmektedir. Zira postmodern örgüt kuramı örgütle değil, örgütlenmeyle ilgilenmekte; örgütü "*kendisini oluşturan tüm paydaşlar tarafından sürekli olarak yeniden üretilen kültürel varlık*" ifadesiyle tanımladığından "*tek bir örgüt yapısı*" yerine "*kendine has örgüt yapısı*" yaklaşımını benimsemektedir. Bkz.: Erkan Erdemir, "Postmodern Örgüt Kuramı", **Örgüt Kuramı**, Haz. Deniz Taşcı, Erkan Erdemir, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2013, s. 176. "*Örgüt Kuramı*" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Leblebici, **a.g.e.**, b.a.; **Örgüt Kuramı**, Haz. Deniz Taşcı, Erkan Erdemir, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2013, b.a.; "*Postmodern Örgüt Kuramı*" bakımından Erdemir, **a.g.e.**, b.a.

toplanmanın- kurumlaşmış hali örgütlenme özgürlüğünü, arızı hali ise toplanma özgürlüğünü temsil etmektedir. Ancak toplanma özgürlüğü dâhilindeki eylemlere yüklenen geçici olma özelliği, bu geçiciliğe ilişkin herhangi bir süre sınırlaması yahut kesintisizlik beklentisi getirmemektedir. Yukarıda değindiğimiz üzere, eylemin süresini belirleyecek olan kıstas, o eylemle ulaşılmak istenilen amacın gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Daha açık bir anlatımla, bir eylem amacına ulaşana kadar süreklilik gösterebilecek, dolayısıyla bu süre içerisinde aralıklı olarak birden fazla toplanmayı da içerebilecektir. İşte, tüzel kişiliği olmayan kişi topluluklarını öne çıkaran husus buradadır. Tüzel kişiliği olmamasına rağmen örgütlü bir yapı gösteren ve ortak amaca ulaşılan kadar sistematik ve periyodik toplanmalarını sürdüren bu kişi topluluklarının eylemleri, geçici/sürelili olma unsurunun ortak amacın gerçekleşmesi ile koşutluk gösterdiğini ve bu doğrultuda her ikisinin birlikte düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

*Yeni toplumsal hareketler*⁶⁸’in üreticisi olan günümüz baskı gruplarının *insan hakları savunucuları*⁶⁹ ayağını oluşturan *dayanışma, hareket, savunma,*

⁶⁸ 1960’ların sonu ve 1970’lerin başı ile birlikte tüm dünyada açıkça gözlemlenebilen hak ve özgürlük mücadeleleri ile öğrenci/gençlik hareketleri; yine 1970 ve 1980’li yıllarda kendini tarih sahnesinde gösteren barış, çevre, kadın ve (nükleer) silahsızlanma hareketleri; nihayet 1990’ların sonuyla başlayan küreselleşme karşıtı hareketler ve bunlara ilaveten etnik aidiyet/azınlık, cinsel kimlik, kültür, sağlık vb. temelli yaşam biçimine ilişkin diğer hareketler; kısaca gündün güne kök salan çağdaşlaşmanın yarattığı sayılan yeni sorunlar, yeni çözümler, yeni sorun çözümler üçlemesiyle temsil edilen ve kitle iletişim araçlarına koşut olarak gelişen toplumsal yapı, sanayi toplumunun tezahürü kabul edilen eski sosyal hareketler karşısında “*yeni toplumsal hareketler/yeni toplumsal hareket siyaseti*” veya “*kimlik yönelimli hareketler*” olarak adlandırılmaktadır. Bkz.: Vehbi Bayhan, “Yeni Toplumsal Hareketler ve Gezi Parkı Direnişi”, **Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 7, Yıl: 2014, s. 26-28; Elif Topal Demiroğlu, “Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, Yıl: 2014, s. 134-135; Leyla Sanlı, “Yeni Toplumsal Hareketler ve Gelişme Koşulları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (İÜİFM)**, Cilt: 53, Sayı: 1, Yıl: 2003, s. 56; Mustafa Kemal Coşkun, “Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye’de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 61, Sayı: 1, Yıl: 2006, s. 69.

⁶⁹ 9 Aralık 1998 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve tam adı “*Evrensel Olarak Tanınan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Geliştirilmesi ve Korunmasında Bireylerin, Grupların ve Toplumsal Kuruluşların Hakları ve Sorumlulukları Üzerine Bildirge*” (*Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms*) olan “*İnsan Hakları Savunucuları Bildirgesi*” (*The Declaration on Human Rights Defenders*) ile sıklıkla kullanılmaya başlanan *insan hakları savunucusu* terimi, bireysel yahut kolektif olarak insan haklarını geliştirmek/ilerletmek veya korumak amacıyla harekete geçen kişi veya kişi topluluklarını tanımlamaktadır (Bkz.: **Human Rights Defenders: Protecting the Right to Defend Human Rights**, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Geneva, Human Rights Fact Sheets No. 29, 2004, s. 2 (dipnot 2)). İnsan hakları savunucularının kimler olduğuna veya olabileceğine ilişkin özel bir belirleme yapılmamıştır; ancak başlangıç bölümünün dördüncü paragrafında bireyler, gruplar ve kuruluşlar

platform, forum vb. örgütlenmelerin toplanma özgürlüğünden yararlanma yaklaşımları, bu özgürlüğün öznelerinden tüzel kişiliği olmayan kişi topluluklarını nitelemek bakımından yerinde bir örnek teşkil etmektedir. Bu kişi topluluklarının tüzel kişilikleri olmamakla birlikte, topluluğu oluşturan kişilerce benimsenen ortak amaca ulaşılincaya kadar süreklilik gösteren ve örgütlü olma eğiliminde olan bir yapısı mevcuttur. Başka bir ifadeyle, *geçici/sürekli topluluk* sayılan bu yapılar, kurumlaşmadığından ve bundan dolayı da sürekli olmadığından geçici ve sürelidir⁷⁰; ancak ortak bir amaç etrafında bir araya gelen bu kişilerin birlikteliği, herhangi bir protesto eylemi için toplananlara nispetle devamlılığını sürdürmektedir⁷¹.

Tüzel kişiliği olmayan kişi toplulukları, pozitif hukuk bağlamında dernek yahut başkaca bir örgüt sınıfına girmemektedir; ancak şurası aşikârdır ki, bu yapılar herhangi bir geçici topluluk sayılamayacak kadar da örgütlü çalışmakta ve

işaret edilmiştir (Bkz.: **Human Rights Defenders: Protecting the Right to Defend Human Rights**, s. 6). İngilizce resmi metin için bkz.: **Human Rights Defenders: Protecting the Right to Defend Human Rights**, s. 39-46. İnsan hakları savunucuları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Hakan Ataman, **İnsan Hakları Savunucuları**, Ankara, İnsan Hakları Gündemi Derneği, 2008, b.a.

⁷⁰ Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s. 61.

⁷¹ Somut bir örnek ile izah etmek gerekirse; *İstanbul Kent Savunması*, kentin ve kentlinin haklarını savunmak adına bir araya gelen *Kuzey Ormanları Savunması*, *kent hareketleri*, *kent dayanışmaları*, *park forumları*, *mahalle dernekleri* ve *çevre örgütleri* tarafından kurulmuştur. Basın toplantısı vasıtasıyla duyurulan kuruluş bildirgesi, ilk onay ve birlikte çalışma taahhüdü niteliğinde görülerek imzaya açılmış; *mesleki örgüt/oda/komisyon*, *sendika*, *siyasi parti*, *kooperatif*, *vakıf*, *mahalle dernekleri*, *dayanışma*, *hareket*, *savunma*, *platform*, *forum*, *meclis*, *blok*, *kolektif*, *girişim*, *grup* vb. örgütlü yapılar ve nihayet *internet medyası bileşenleri* tarafından imzalanmıştır. Bildirge, imzacı kurumlar, basın açıklaması metinleri için bkz.: (Çevrimiçi), <http://www.yeniyol.org/wp-content/uploads/2014/06/%C4%B0KS-B%C4%BOLD%C4%BORGE.doc>; <http://www.yeniyol.org/wp-content/uploads/2014/06/%C4%B0KS-%C4%B0MZACI-KURUMLAR.docx>; <http://www.yeniyol.org/wp-content/uploads/2014/06/istanbul-kent-savunmas%C4%B1-bas%C4%B1n-a%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1.doc>, 16 Kasım 2015. Görüldüğü üzere *İstanbul Kent Savunması*, üçüncü kuşak insan hakları arasında sayılan (sağlıklı) çevre hakkı ve yeni gelişen insan haklarından kentli hakları (Bkz.: Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, **Kent ve Kentli Hakları**, Ankara, TODAİE, 2014, s. 54-58) temelinde mücadele eden insan hakları savunucularından biri olduğu gibi, yeni toplumsal hareketlerin üreticilerinden de biridir; bunun gereği günümüz ifade özgürlüğü araçları arasında kabul edilen sosyal ağlar üzerinden iletişim sağlamakta ve bu yolla yayılabilirliğini sürdürmektedir. Bkz.: (Çevrimiçi), <https://tr-tr.facebook.com/IstanbulKentSavunmasi/>; <https://twitter.com/kentsavunmasi>, 16 Kasım 2015. Her hafta *forum* biçiminde toplanan bu yapı, bileşenlerini oluşturan diğer kent mücadelelerinin eş güdümlü çalışmasını sağlamayı amaçlamakta; kente ve kentliye dair tüm hak ve özgürlük mücadeleleri içerisinde olmayı, tekil direnişlerle dayanışma göstermeyi, kısaca kent ve kentli haklarını savunmayı öngörmektedir. Sonuç olarak; *İstanbul Kent Savunması*, tüzel kişiliği olmayan kişi topluluklarından yalnız biridir ve bu bağlamda toplanma özgürlüğünün öznesi sıfatını haizdir. Bununla birlikte, *İstanbul Kent Savunması* gibi kent ve çevre savunusu yahut herhangi bir başka savunusu üzerinden örgütlenen *dayanışma*, *hareket*, *savunma*, *platform*, *forum* vb. diğer birçok topluluk da mevcut olup bu topluluklardan bazıları *İstanbul Kent Savunması* bileşenlerindedir. Dolayısıyla bu topluluklar, iç ilişkilerinde örgütlü davranırken dış ilişkilerinde de dayanışma göstermektedir.

devamlılığını sürdürmektedir. Zira topluluğu oluşturan kişileri bir araya getiren olgu -ortadan kalkmadığı müddetçe- toplanmanın ortak amacı olarak varlığını koruyacaktır. Sonuç olarak, bu yapılar, dernek değildir; ancak geçici topluluk da değildir; o halde tüzel kişiliği olmayan bu kişi topluluklarını, **toplama özgürlüğünün nevi şahsına münhasır özneleri** olarak adlandırmak kanaatimizce yerinde olacaktır.

(3) Özneye Getirilen Sınırlamalar

Özgürlüğe tanınan hakkın özü (çekirdeği), hakkın dokunulmaz (mutlak) alanını oluşturmakta, bu alana ilişkin herhangi bir sınırlama ihlal kabul edilmektedir⁷². Bu nedenle, *her kişi/herkes* kavramı dâhilindeki özneler aleyhine hakkın dokunulmaz alanının sınırlanması meşru değildir. Ancak öznenin konumuna bakılarak, hakkın dokunulmaz alanı dâhilinde olmayan kullanım alanına ilişkin farklı düzenlemeler getirilmesi mümkündür. Başka bir ifadeyle, öznenin konumu/sosyal statüsü nedeniyle hakkın kullanım alanı, öznenin lehine genişletilebilir veya aleyhine daraltılabilir. Nitekim İHAS m. 11/2, toplanma ve örgütlenme özgürlüklerinin kullanımına ilişkin istisna bir hüküm getirerek, madde metninde sayılan kamu görevlilerini kapsayacak şekilde hakkın kullanım alanını sınırlamıştır. Hakkın kullanımının özne aleyhine daraltıldığı durumlarda dikkat edilmesi gereken en önemli husus, sınırlamanın meşru nedenlere dayandırılmış olmasıdır.

Madde metninde “*Bu Madde, bu hakların silahlı kuvvetler, polis örgütü⁷³ ya da Devlet idaresi mensupları tarafından kullanılmasına yasaya/(hukuka) uygun kayıtlamalar getirilmesini engellemeyecektir.*”⁷⁴ ifadesine yer verilerek getirilen sınırlamanın, *Sözleşme*’ye taraf devletlerin keyfî tasarrufuna bırakılan bir alan

⁷² Abdurrahman Eren, **Özgürlüklerin Sınırlanmasında Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere**, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2004, s. 98.

⁷³ Bu madde dâhilinde ve *Sözleşme*deki ilgili diğer maddeler bağlamında, silahlı kuvvetler ve polis örgütü mensuplarının istisna kişilerden sayılmasının gerekçesi **Rekvenyi v. Macaristan** (Başvuru no. 25390/94, 20.05.1999) kararında açıklanmıştır. “*Rekvenyi Macaristan'a karşı davasında kolluk güçlerinin siyasi faaliyetlerinin yasaklanması (ifade özgürlüğüyle ilgili olarak) siyasi olarak tarafsız kolluk gücünün halkın yararına olduğu temelinde dayanarak savunulmuştur.*” Alıntı için bkz.: Jonathan Cooper, “Dernek ve Toplantı Özgürlüğü İHAS m. 11”, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İdari Yargı**, Haz. Teoman Ergül v.d., Ankara, Türkiye Barolar Birliği (TBB) İHAUM Yayınları, 2006, s. 174.

⁷⁴ Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 13.

oluşturduğu sonucuna varmak mümkün değildir⁷⁵. Zira İHAS m. 11/2'deki “*Bu hakların kullanımına, ulusal güvenlik ya da kamu emniyeti yararı için, düzensizliğin ya da suçun/(suç işlenmesinin) önlenmesi için, sağlığın ya da ahlâkın korunması yahut başkalarının haklarının ve özgürlüklerinin korunması için, yasa tarafından öngörülen ve bir demokratik toplumda gerekli olanlardan başka hiçbir kayıtlama getirilmeyecektir.*”⁷⁶ hükmü, sınırlamanın hangi meşru amaçlara dayanılarak gerçekleştirileceğini saymıştır. Kanaatimizce, sınırlamanın sınırı, istisna haller için de geçerlidir⁷⁷. Bununla birlikte, bu hallerde dahi, *Sözleşme*'nin 17. ve 18. maddelerinde hüküm altına alınan *hak ve özgürlüklerin geniş ölçüde sınırlandırılması*⁷⁸ ve *sınırlamaların öngörülen amacı aşması*⁷⁹ yasağı işler durumdadır⁸⁰.

“*Silahlı kuvvetler*” ve “*polis örgütü*” ifadeleri ile kastedilen statü sahipleri doğrudan anlaşılabilir de, “*Devlet idaresi mensupları*” ifadesinin hangi statüdeki kişileri kapsadığı *Sözleşme*de açık değildir⁸¹. *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM), Vogt v. Almanya*⁸² kararında “*Devlet idaresi mensupları*”nın dar yorumlanması gereken bir kavram olduğu hükmüne varmıştır⁸³. Burada dikkat

⁷⁵ Ülgen, *a.g.e.*, s. 139.

⁷⁶ Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler*, C: I, s. 13.

⁷⁷ Aynı yönde görüşler için bkz.: *a.e.*; Osman Ermumcu, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. Maddesinin Tahlili”, s. 2, (Çevrimiçi), <http://www.izmirbim.adalet.gov.tr/makaleler/mesleki/A%C4%B0HS.11.MADDES%C4%B0N%C4%B0N%20TAHL%C4%B0L%C4%B0%200.ERMUMCU.doc>, 20 Mart 2015.

⁷⁸ *İHAS/Madde 17 - “Hakların kötüye kullanımı yasağı”* için bkz.: Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler*, C: I, s. 14.

⁷⁹ *İHAS/Madde 18 - “Haklar üzerindeki kayıtlamaların sınırı”* için bkz.: Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler*, C: I, s. 14.

⁸⁰ Sunay, *a.g.e.*, s. 191.

⁸¹ Fikriye Şentürk, “Dernek Kurma ve Toplantı Özgürlüğü”, s. 2, (Çevrimiçi), http://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/sunumlar/senturkmad11.pdf, 20 Mart 2015.

⁸² Başvuru no. 17851/91, 26.09.1995.

⁸³ *Vogt v. Almanya*, paragraf 67. “*Vogt Almanya'ya karşı davasında Alman hukukuna göre teknik olarak devlet idaresine dâhil olmalarına rağmen öğretmenlerin madde 10 ve dolayısıyla madde 11 haklarından yararlanabilecekleri sonucuna varılmıştır. Bu yüzden madde 11'in bu hükmü dar olarak yorumlanmalıdır.*” Alıntı için bkz.: Cooper, *a.g.e.*, s. 174; “*Vogt kararında AIHM, 'administration of the State', (fr. 'administration de l'Etat')* kavramının bütün kamu görevlilerini kapsayacak anlama sahip bulunmadığını, bu nedenle dar bir çerçevede ele alınması ve ilgili kamu görevlisinin yürüttüğü görev ve bulunduğu makam ve mevki ışığında sonuca gidilmesi gerektiği sonucuna varmıştır.” Alıntı için bkz.: Ülgen, *a.g.e.*, s. 139 (dipnot 291). *Vogt v. Almanya* kararı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Osman Doğru, “İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Uygulamasında Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü”, *Türkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi*, Sayı: 64, Yıl: 2006, s. 62-66. Aynı yönde bir

edilmesi gereken husus, devlet idaresine mensup kişilerin statüleri arasındaki farklardır. Başka bir ifadeyle, silahlı kuvvetler veya polis örgütü mensuplarının statüsüne denk sayılan görevlerde bulunan devlet idaresi mensupları, istisna kişiler arasında kabul edilebilir⁸⁴. Nitekim *İHAM*'ın *Vogt v. Almanya* kararında vurguladığı kıstas, kişilerin devlet idaresi içerisindeki işlevine bakılması yönündedir⁸⁵. Bununla birlikte, devlet adına zor kullanma yetkisine sahip olan silahlı kuvvetler ve polis örgütü mensupları ile devlet idaresi mensuplarının, statülerini kullanmaksızın katıldıkları toplanma özgürlüğü eylemlerinin sınırlanması, *İHAS* m. 11/2'nin amacına aykırı olacaktır. *İHAS* m. 11/2'ye uygun bir sınırlama, her üç gruptaki kamu görevlilerinin devlet idaresi içerisinde üstlendikleri görevlere ve sorumluluklara güvence sağlayacak nitelikte olmalıdır⁸⁶. Zira yukarıda belirttiğimiz üzere, sınırlamanın temel dayanağı, silahlı kuvvetler ve polis örgütü mensupları ile devlet idaresi mensuplarının, devlet idaresi içerisinde yerine getirdikleri görevlerdir; başka bir ifadeyle, *İHAS* m. 11/2'deki sınırlama, göreve bağlı bir sınırlamadır. Bu kişilerin, görevlerinden soyutlanarak, salt birey olarak toplanma özgürlüğü hakkını kullanmaları meşrudur⁸⁷. Zira bu sınırlama ile amaçlanan, madde metninde sayılan kamu görevlilerinin kamu hizmetinin ifasında tarafsızlığını sağlamak ve kamuoyunun güvenini korumaktır; kamu görevlilerinin toplanma özgürlüğü hakkını, -dolayısıyla ifade özgürlüğünü- kısmen ortadan kaldırmak, başka bir ifadeyle hakkın kullanımını haktan yararlanılamayacak biçimde kısıtlamak değildir⁸⁸. Bununla

diğer karar; *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani v. İtalya*, Başvuru no. 35972/97, 02.08.2001, paragraf 31. *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani v. İtalya* kararı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Doğru, "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Uygulamasında Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü", s. 66-69.

⁸⁴ Şentürk, **a.g.e.**, s. 2.

⁸⁵ Ülgen, **a.g.e.**, s. 139. Aynı yönde bir diğer karar; *Council of Civil Service Unions v. Birleşik Krallık*, Başvuru no. 11603/85, 20.01.1987, "Komisyon, detaylı bir tanım vermekten kaçınarak, somut olaya ilişkin tespit yapmakla yetinmiştir. Somut olaydaki kişilerin görevlerinin ordu ve polis teşkilatındakilerin görevleriyle büyük benzerlik gösterdiği ve yaptıkları hizmetin ulusal güvenlik için son derece önemli (vitale) olduğu gerekçesiyle, bu kişilerin 3. gruba dâhil oldukları kararını vermiştir." Alıntı için bkz.: **a.e.** (dipnot 291).

⁸⁶ Şirin, **30 Soruda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı (Anayasa ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Işığında)**, s. 55.

⁸⁷ Alpkaya, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak", s. 9; Sunay, **a.g.e.**, s. 193.

⁸⁸ Şirin, **30 Soruda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı (Anayasa ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Işığında)**, s. 55.

birlikte, *İHAS* m. 11/2, toplanma özgürlüğü hakkının kamu görevlileri bakımından tamamen ortadan kaldırılmasına da *evleviyetle (a fortiori)* cevaz vermemektedir⁸⁹.

Tutuklular da, özne olarak toplanma özgürlüğü bakımından istisna kişiler durumundadır. Nitekim *İHAM* bu hususu; **James Bollan, Anne Bollan ve Stephanie Bollan v. Birleşik Krallık**⁹⁰ kararında, **Thomas McFeeley ve Diğerleri v. Birleşik Krallık**⁹¹ kararına atıfta bulunarak açıklığa kavuşturmuş; tutukluların sosyal ilişki kurma amaçlı toplanmalarını konu yönünden (*ratione materiae*) toplanma özgürlüğü kapsamında görmemiştir⁹².

Özne bahsinde son olarak yabancıların konumuna değinmek gerekmektedir. *Sözleşme*'nin 16. maddesi⁹³, yabancıların siyasi faaliyetlerine sınırlama getiren bir düzenlemedir ve bu bağlamda *İHAS*, m. 10⁹⁴, 11⁹⁵ ve 14⁹⁶,e ilişkin sınırlamaları taraf devletlere bırakmaktadır. Her ne kadar *12. Protokol*⁹⁷ ile

⁸⁹ Sunay, **a.g.e.**, s. 191-192. “*FAWCETT*’e göre ise söz konusu istisna hükmünü devletlere hiçbir kayıta bağlı olmaksızın, bu hakları serbestçe sınırlayabilme hatta kişileri bu haklardan tamamen mahrum edebilme yetkisini verir şekilde yorumlamak da mümkündür. Ancak yazara göre çok ender rastlanabilecek nitelikteki bu yola özellikle Silahlı Kuvvetler Mensuplarının sendika kurma hakları bakımından gidilmesi söz konusu olabilecektir.” Alıntı için bkz.: Sunay, **a.g.e.**, s. 192 (dipnot 404). Aynı yönde bir diğer görüş; “*Bu hüküm esasen başta sendikal faaliyetler ve dernek özgürlüğü bakımından önem arz etmektedir.*” Alıntı için bkz.: Ülgen, **a.g.e.**, s. 138 (dipnot 288).

⁹⁰ Başvuru no. 42117/98, 04.05.2000.

⁹¹ Başvuru no. 8317/78, 15.05.1980, Komisyon Kararı.

⁹² **James Bollan, Anne Bollan ve Stephanie Bollan v. Birleşik Krallık**, paragraf 3; **Thomas McFeeley ve Diğerleri v. Birleşik Krallık**, sayfa 98, paragraf 114-115.

⁹³ *İHAS/Madde 16 - “Yabancıların siyasal faaliyetleri üzerinde kayıtlamalar”* için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 14.

⁹⁴ *İHAS/Madde 10 - “İfade özgürlüğü”* için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 12.

⁹⁵ *İHAS/Madde 11 - “Toplanma ve örgütlenme özgürlüğü”* için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 13.

⁹⁶ *İHAS/Madde 14 - “Ayrımcılık yasağı”* için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 13.

⁹⁷ *İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi Protokol No. 12 (Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms)*; Avrupa Konseyi tarafından 4 Kasım 2000 tarihinde Roma’da imzalanmış ve 1 Nisan 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. *Protokol No. 12*’nin Türkçe çevirisi için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 191-194. İngilizce resmi metin için bkz.: Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri/Human Rights Instruments**, C: I, s. 461-464.

İHAS'ın tüm maddelerinin, *genel ayrımcılık yasağı*⁹⁸na göre uygulanacağı hüküm altına alınsa da⁹⁹, *Sözleşme*'nin 16. maddesi varlığını korumaya devam etmektedir¹⁰⁰.

b. Öznenin Hareket Alanı yahut Eylemin Konusu

(1) Barışçıl Nitelikli Toplanma

Yukarıda belirttiğimiz üzere, *İHAS* m. 11/1'de toplanmanın tanımına yer verilmemiştir; ancak madde metninde toplanma özgürlüğünün, dolayısıyla toplanma eyleminin *olmazsa olmaz (sine qua non)* bir niteliği vurgulanmıştır: **“Barışçıl nitelikli toplanma özgürlüğü...hakkı”**¹⁰¹.

Barışçıl olmanın da ne olduğuna ilişkin de her hangi bir açıklama madde metninde bulunmamakla birlikte, *Rassemblement Jurassien et Unité Jurassienne v. İsviçre*¹⁰² kararı, *barışçıl olmayan toplanma biçimini*¹⁰³ tanımlamıştır. Bu karara

⁹⁸ Protokol No. 12/Madde 1 - “Genel ayrımcılık yasağı” için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 192.

⁹⁹ Protokol No. 12/Madde 3 - “Sözleşme ile ilişki” için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 193.

¹⁰⁰ Alpkaya, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak”, s. 9-10.

¹⁰¹ Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 13.

¹⁰² Başvuru no. 8191/78, 10.10.1979, *Komisyon Kararı*.

¹⁰³ Azınlıkta kalan bir görüşe göre; toplanmanın barışçıl olması için, toplanma eyleminin amacının veya amacı doğrultusunda açıklanacak düşüncelerin değil, toplanmanın yürütülüş biçiminin barışçıl olması yeterlidir. *İnsan Hakları Avrupa Komisyonu (İHAK) -Komisyon* olarak da geçmektedir- ise; toplanmanın barışçıl kabul edilmesi ve bu bağlamda toplanma özgürlüğü hakkının güvencesinden yararlanabilmesi, katılımcıların ve düzenleyicilerin toplanma eylemine katılmakta ve toplanma eylemini düzenlemekteki amaçlarının ve bu doğrultudaki düşünce açıklamalarının barışçıl olmasına bağlıdır demektir. Başka bir ifadeyle, toplanmanın barışçıl niteliğine, azınlık görüşü, yalnız şekli bir anlam yüklerken; *Komisyon* hem görünürde hem içerikte anlam kazandırmaktadır. Bkz.: Alpkaya, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak”, s. 7-8. Ancak şunu belirtmemiz gerekir ki; toplanma özgürlüğü hakkı, savunulan düşüncenin bizzat kendisine bağlı değildir. O düşüncenin tam aksi yönündeki düşünceye veya toplumda çoğunluk tarafından benimsenmemiş ve muhalifleri açısından tedirginlik, rahatsızlık, hoşnutsuzluk vb. olumsuz etkiler uyandıran düşüncelere dahi kolektif olarak ifade edilebilmeleri bakımından toplanma özgürlüğü hakkı tanınmaktadır. Bkz.: *Plattform “Arzte für das Leben” v. Avusturya*, Başvuru no. 10126/82, 21.06.1988, paragraf 32; *Stankov ve Birleşik Makedon Örgütü İinden v. Bulgaristan*, Başvuru no. 29221/95, 29225/95, 02.10.2001, paragraf 86. Bununla birlikte, özellikle devlet veya toplumun belirli bir kesimi aleyhindeki düşüncelerin de özgürce ifade edilebilmesi gerekmektedir. Bkz.: *Handyside v. Birleşik Krallık*, paragraf 49; *Piermont v. Fransa*, Başvuru no. 15773/89, 15774/89, 27.04.1995, paragraf 73-78. Sonuç olarak, *İHAM* içtihadı, temel haklardan biri olan toplanma özgürlüğü hakkının sosyal, kültürel, politik vb. her türlü amaçla gerçekleştirilen; toplantı, gösteri, yürüyüş, oturma eylemi vb. herhangi bir biçimde düzenlenen; hangi amaç ve biçimde olursa olsun her hâlükârda barışçıl olan

göre; *katılımcıların veya düzenleyicilerin kamu düzenini bozmaya yönelik şiddet eylemlerine başvurma niyetleri* olduğunun anlaşılması, o toplanma eylemini barışçıl olmayan toplanma olarak nitelemekte, dolayısıyla *İHAS* m. 11/1 kapsamı dışında bırakmaktadır¹⁰⁴.

Eylemcilerin şiddete başvurma niyetlerinin açıkça gözlemlendiği *G. v. Federal Almanya Cumhuriyeti*¹⁰⁵ kararında, müdahalenin, m. 11/2 anlamında meşru olduğu kabul edilmiştir. Bu karara göre; *oturma eylemi* yapan göstericilerin Amerikan askeri kışlasına giden yolları kesmeleri ve trafiği aksatmaları sabit olmakla birlikte, göstericilere verilen cezanın gerekçesi *oturma eyleminin gerçekleştirilmesi* veya bu eyleme iştirak edilmesi değil; *eylem sırasında sergilenen tutum ve davranışlar* olduğundan¹⁰⁶ 11. maddenin ihlali söz konusu değildir¹⁰⁷.

İHAS m. 11/1 bağlamında toplanma özgürlüğünün konusunu oluşturan toplanmalar; **barışçıl toplanmalar**dır. Ancak barışçıl olma niteliği madde metninde geçmiyor olsaydı da, barışçıl olmayan bir toplanma eylemi düşünülemezdi; zira şiddet içeren bir toplanma eyleminin olabileceği savunusu, hakkın/özgürlüğün niteliğinden kaynaklanan objektif sınırların aşılması anlamına gelmektedir¹⁰⁸. Başka bir ifadeyle, özgürlüklerin doğası gereği sınırlılığı söz konusudur¹⁰⁹, dolayısıyla barışçıl olması belirtilmemiş olsa dahi, toplanma özgürlüğü güvencesindeki toplanma eylemleri barışçıl olacaktır; aksi bir iddia hiçbir meşru gerekçeyle temellendirilemez. Barışçıl olma şartının hukuki metinlerde düzenlenmesi “*malumun ilanı*” sayılmaktadır¹¹⁰. Bununla birlikte, toplanma özgürlüğü, düşünce özgürlüğünün doğal

tüm toplanma eylemlerini kapsadığına işaret etmektedir. Bkz.: Doğru, **Anayasa ile Karşılaştırmalı İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Mahkeme İçtüzüğü**, s. 71.

¹⁰⁴ Sunay, **a.g.e.**, s. 201.

¹⁰⁵ Başvuru no. 13079/87, 06.03.1989 tarihli kabul edilebilirlik kararı.

¹⁰⁶ “Komisyonun bu kararını verirken kullandığı yöntem ise Amerikan Federal Yüksek Mahkemesinin açık ve mevcut tehlike ölçütünü yorumlarken geliştirdiği ‘Second Step Approach’ yöntemi ile benzerlik arz etmektedir. Bu yöntemde herhangi bir fikrin açıklanması tarzının (basın, toplantı, vs.) o fikrin içeriğine bakılmaksızın kamu düzeni gerekçesiyle sınırlanması söz konusudur.” Alıntı için bkz.: Sunay, **a.g.e.**, s. 202 (dipnot 421).

¹⁰⁷ *G. v. Federal Almanya Cumhuriyeti*, paragraf 2 (*The Law*).

¹⁰⁸ Sağlam, **a.g.e.**, s. 129-137.

¹⁰⁹ Eren, **a.g.e.**, s. 16-20.

¹¹⁰ Konuyu *İHAS* bağlamında değerlendirdiğimizde, 11. maddede düzenlenen toplanma özgürlüğü hakkı kapsamındaki eylemlerin barışçıl niteliğe sahip olması gerekliliğinin “*Her kişi, barışçıl nitelikli toplanma özgürlüğü...hakkına sahiptir.*” ifadesiyle belirtildiğini görmekteyiz. Ancak bu ifadenin madde metninde yer alması, yalnızca **zımni bir durumun sarîh hale getirilmesini** sağlamaktadır.

uzantısı/sonucu olduğundan dolayı da barışçıl olmak zorundadır¹¹¹. Nitekim *Mahkeme* de gerektiği hallerde, toplanma özgürlüğünü *Sözleşme*'nin 9.¹¹² ve 10.¹¹³ maddesi ile birlikte düşünerek yorumlamış; bu maddelerin ihlal nedenlerini, toplanma özgürlüğü hakkının da ihlal nedenleri arasında saymıştır¹¹⁴.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında, *Sözleşme* ancak ve ancak barışçıl, başka bir ifadeyle hiçbir biçimde şiddet içermeyen toplanma eylemlerine hak tanımaktadır. Nitekim *Mahkeme* de önüne gelen somut olaylar bakımından 11. maddenin ihlal edilip edilmediği yönünde doğrudan incelemeye geçmemekte, öncelikle toplanmanın barışçıl olup olmadığına bakmakta, barışçıl bir toplanma eylemi olduğu kanaatine varırsa, bu eylem bakımından toplanma özgürlüğü hakkının ihlal edilip edilmediğini incelemektedir¹¹⁵. Ancak burada şunu belirtmemiz gerekir ki; *Mahkeme*, barışçıl olmadığı yönünde kanaate vardığı toplanma eylemlerini, yukarıda değindiğimiz *James Bolland, Anne Bolland ve Stephanie Bolland v. Birleşik Krallık*¹¹⁶ ve *Thomas McFeeley ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*¹¹⁷ kararlarında olduğu gibi *konu yönünden* (*ratione materiae*) reddetmemekte, -genellikle- 11. maddeyi somut olaya uygulamakta¹¹⁸; daha açık bir anlatımla *Kamil Kartal ve Diğerleri v. Türkiye*¹¹⁹

Daha açık bir anlatımla, 11. madde kapsamındaki eylemler, madde metninde yer alan ifadeden dolayı değil, bilakis *toplama özgürlüğünün doğası gereği barışçıl olmak zorundadır*; 11. madde hükmü, özgürlüğün bizzat kendisinde var olan barışçıl niteliğin/objektif sınırın ifşasından ibarettir. 11. maddenin 1. fıkrasındaki hüküm, *toplama özgürlüğü hakkının sınırlılığının/objektif sınırının* tezahürü iken; 2. fıkrasındaki hüküm ise, *hakkın sınırlanmasında dayanılan meşru amaçların* ifadesidir. Konuyu, 1982 Anayasası'nın "*Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı*" kenar başlıklı 34. maddesi üzerinden değerlendiren aynı yönde bir diğer görüş için bkz.: Eren, **a.g.e.**, s. 20-21. Hakların sınırlılığı ve sınırlanması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Sağlam, **a.g.e.**, b.a., "*objektif sınır*" kavramı bakımından s. 47-53 ile 129-137 arası.

¹¹¹ Anayurt, **a.g.e.**, s. 115.

¹¹² *İHAS/Madde 9 - "Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü"* için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 12.

¹¹³ *İHAS/Madde 10 - "İfade özgürlüğü"* için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 12.

¹¹⁴ *Young, James ve Webster v. Birleşik Krallık*, Başvuru no. 7601/76, 13.08.1981, paragraf 57; *Ezelin v. Fransa*, Başvuru no. 11800/85, 26.04.1991, paragraf 37; *Vogt v. Almanya*, Başvuru no. 17851/91, 26.09.1995, paragraf 64; *Sibson v. Birleşik Krallık*, Başvuru no. 14327/88, 20.04.1993, paragraf 29.

¹¹⁵ *Stankov ve Birleşik Makedon Örgütü İlinden v. Bulgaristan*, Başvuru no. 29221/95, 29225/95, 02.10.2001, paragraf 76-78.

¹¹⁶ *James Bolland, Anne Bolland ve Stephanie Bolland v. Birleşik Krallık*, paragraf 3.

¹¹⁷ *Thomas McFeeley ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*, sayfa 98, paragraf 114-115.

¹¹⁸ Ümit Kılınc, "Barışçıl Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Yapma Hakkı ve Devletin Yükümlülükleri", **Türkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 110, Yıl: 2014, s. 283 (dipnot 6).

¹¹⁹ Başvuru no. 29768/03, 16.12.2008.

kararında olduğu gibi, somut olayı barışçıl olmaktan alıkoyan şiddet eylemlerini belirledikten sonra başvuruyu reddetmektedir.

Kamil Kartal ve Diğerleri v. Türkiye kararına konu olan somut olayda; 150 kişilik bir gösterici grubu, ABD'nin Irak'a müdahale ihtimalini protesto etmek amacıyla İstiklal Caddesi'nden Taksim Meydanı yönüne doğru yürüyüş başlatmıştır. Taksim Meydanı'na varmadan polis barikatı marifetiyle durdurulan göstericiler, bildirim şartını yerine getirmedikleri, dolayısıyla kanuna aykırı eylem yaptıkları gerekçesiyle polis şefi tarafından uyarılmıştır. Göstericilerin uyarıya rağmen geri çekilmeyip taşıdıkları pankartların sopalarıyla polisler vurmayaya başlaması üzerine, polis güç kullanarak grubu dağıtmış; bununla birlikte, 21 göstericiyi de gözaltına almıştır. Doktor muayenesinden geçen göstericilerde ve 24 polis memurunda darp izleri tespit edilmiştir. *Mahkeme*, somut olayda, uyarıya rağmen hem polisler saldırdığı hem de olay yerindeki araçlara ve iş yerlerine zarar verildiği; dolayısıyla *gösterinin barışçıl bir toplanma eylemi olmadığı* gerekçesiyle başvuruyu reddetmiştir¹²⁰.

Mahkeme, barışçıl olma unsurunu 11. madde dâhilindeki toplanmaların varlık nedeni olarak aramakla birlikte, toplanma eylemlerine katılanların toplanma özgürlüğü hakkını ayrı ayrı gözetmekte, daha açık bir anlatımla şiddet yoluna başvurmayan katılımcıların 11. maddeden yararlanma hakkını saklı tutmaktadır.

Toplanma özgürlüğü hakkı, doğası gereği birden çok kişinin bir arada kullandığı bir haktır ve hakkın güvencesindeki eylemler de kolektif gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte, bu hakkı kullanmak adına bir araya gelenlerin ortak bir amaç doğrultusunda toplandıkları da muhakkaktır. Ancak katılımcıların toplanma eyleminin amacına ulaşma yolunda birebir aynı ifade araçlarını (pankart, flama, marş, slogan vb.) kullanması yahut eylemin ortak amacı yanında, katılımcıları eyleme dâhil olmaya sevk eden bireysel amaçların aynı olması beklenemez¹²¹. Bu bağlamda, toplanma eyleminin geneline ilişkin bir değerlendirme yapmak; daha açık bir anlatımla, eylemin barışçıl olup olmadığı hususunda münferit

¹²⁰ A.e.; Tanyar, a.g.e., s. 607.

¹²¹ Şirin, 30 Soruda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı (Anayasa ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Işığında), s. 95.

olaylardan yola çıkarak genel kanaate varmak, eylemin barışçıl niteliğini tespit bakımından doğru ve yeterli değildir¹²². Zira şiddete yönelen katılımcıların (ve/veya düzenleyicilerin) neden oldukları şiddet hareketleri, eylemin barışçıl niteliğini ortadan kaldırmayacağı gibi, şiddete başvurmeyen katılımcıların (ve/veya düzenleyicilerin) toplanma özgürlüğüne müdahale edilmesine de meşru bir gerekçe doğurmamaktadır¹²³. Nitekim *İHAM* içtihadı da bu yöndedir.

Mahkeme'nin sonraki birçok kararında da atıf yaptığı *Ezelin v. Fransa*¹²⁴ kararı, “yer yer” meydana gelen ve genele sirâyet etmeyen şiddet içerikli hareketlerin, toplanmanın barışçıl niteliğini etkilemediğini ortaya koymaktadır¹²⁵. Karara konu olan somut olayda; Guadeloupe (Basse-Terre) bölgesinde ikamet eden ve Guadeloupe Barosu Sendikası başkan yardımcısı olan başvuru avukatı Roland Ezelin, üç eylemcinin kamu binalarına zarar verme suçundan hapis ve para cezasına mahkûm edildiği iki mahkeme kararını protesto etmek amacıyla Guadeloupe bölgesinin bağımsızlığını savunan bazı hareketler ve sendikalar tarafından düzenlenen bir gösteriye katılarak pankart taşımıştır¹²⁶. Bölge başkomiserinin tuttuğu rapordan anlaşıldığı üzere, göstericiler, gösteri (ve yürüyüş) boyunca polis ve yargı aleyhine slogan atmış; bazı binaların dış cephesine duvar yazıları yazmıştır. Polis merkezi önünde toplanarak burada polisler, birlikte hareket edilmesi yönünde çağrıda bulunan ve slogan atan göstericiler, buradan ayrılmalarının akabinde sırasıyla adliye ve cezaevi önünde durmuş; yargıçları aşağılayan, hükümlü eylemcilerle dayanışmayı vurgulayan konuşma ve sloganların ardından dağılmıştır¹²⁷. Kamu binalarına zarar verme ve yargıyı aşağılama suçlarına istinaden açılan adli soruşturma bağlamında Bölge İstinaf Mahkemesi Başsavcısı, Guadeloupe Baro Başkanı'na yazdığı yazıda, polis raporunu dayanak göstererek, suç işlenmiş bir gösteriye katılmış olması gerekçesiyle başvuru hakkında görüş istemiş¹²⁸; Baro

¹²² A.e.

¹²³ A.e.

¹²⁴ Başvuru no. 11800/85, 26.04.1991.

¹²⁵ “Yer yer” (*sporadique*) ifadesi ile kastedilen; şiddet hareketlerinin genele yayılmayarak sınırlı kalması, böylelikle toplanma eyleminin barışçıl niteliğini korumasıdır. Bkz.: *Ezelin v. Fransa*, Başvuru no. 11800/85, 14.12.1989 tarihli *Komisyon* raporu, paragraf 34'den aktaran Tanyar, a.g.e., s. 610 (dipnot 41).

¹²⁶ *Ezelin v. Fransa*, paragraf 9-10.

¹²⁷ *Ezelin v. Fransa*, paragraf 11.

¹²⁸ *Ezelin v. Fransa*, paragraf 12-13.

başkanı, “Güvenlik ve Özgürlük Yasası”nı protesto etmek amacıyla Baro Sendikasının adının yer aldığı pankartı taşımak suretiyle yasaklanmamış bir gösteriye katılma eyleminin suç oluşturmadığı yönünde görüş bildirmiştir¹²⁹. Bununla birlikte, Başsavcının, başvuru hakkında disiplin soruşturması açılması talebine binaen Baro soruşturma başlatmış; ancak soruşturma sonucunda disiplin cezası verilmesi yerinde görülmemiştir¹³⁰. Bunun üzerine Başsavcı, Bölge İstinaf Mahkemesi’nden uyarı cezası verilmesini talep etmiş¹³¹; İstinaf Mahkemesi ise, başvuruçunun, göstericilerin saldırgan ve onur kırıcı davranışlarından kendini azade tutmaması ve yürüyüş eyleminde kalmaktan imtina etmemesi gerekçesiyle Baro’nun kararını iptal ederek kınama cezasına hükmetmiştir¹³². Başvuruçucu İHAS’ın 10. ve 11. maddelerinin ihlal edildiği iddiasıyla kararı temyiz etmişse de, Temyiz Mahkemesi de, İstinaf Mahkemesi’nin gerekçesine katılarak talebi reddetmiştir¹³³.

Somut olayın İHAM önüne taşınmasıyla savunmada bulunan Hükümet, başvuruçunun niyet/amaç ve davranışlarının barışçıl nitelikte olduğunu kabul etmekle birlikte, kendisine verilen cezanın toplanma özgürlüğünü kullanabilmesi bakımından herhangi bir biçimde ihlal teşkil etmediğini¹³⁴; zira ilgili yürüyüşe katılarak toplanma ve ifade özgürlüğü haklarından müdahalesizce yaralandığını belirtmiştir¹³⁵. İHAM kararında ifade edildiği üzere; barışçıl bir toplanma eylemine katılma özgürlüğü, katılımcının mesleki sıfatı fark etmeksizin -eğer katılımcı eylem boyunca toplanma özgürlüğü hakkının kendisine tanımadığı cezalandırılabilir bir davranışta bulunmadıysa- her ne surette olursa olsun sınırlanamayacak derecede önemlidir¹³⁶. Bununla birlikte, toplanma özgürlüğüne müdahalenin meşru amaçla ne kadar orantılı olduğu bakımından dikkat edilmesi gereken; yollarda yahut halka açık diğer mekânlarda/kamusal alanlarda toplanan katılımcıların söylemle, eylemle veya susma haliyle dahi özgürce ifade ettikleri düşüncelerinin Sözleşme’nin 11/2. maddesinde amaçlanan şartlarla ne kadar dengeli olduğudur. Ancak bu denge (ve

¹²⁹ *Ezelin v. Fransa*, paragraf 14.

¹³⁰ *Ezelin v. Fransa*, paragraf 17-18.

¹³¹ *Ezelin v. Fransa*, paragraf 19.

¹³² *Ezelin v. Fransa*, paragraf 20.

¹³³ *Ezelin v. Fransa*, paragraf 21.

¹³⁴ *Ezelin v. Fransa*, paragraf 40.

¹³⁵ *Ezelin v. Fransa*, paragraf 38.

¹³⁶ *Ezelin v. Fransa*, paragraf 53.

denge sağlama adına somut olayda -mesleki sıfatının getirdiği yükümlülükler gerekçesiyle- başvurucuya verilen ceza) bireyleri düşüncelerini açıklamaktan imtina etmeye sevk etmemelidir¹³⁷. Sonuç olarak *Mahkeme, demokratik bir toplumda zorunlu tedbir niteliği gösterecek/gereklilik arz edecek bir sınırlamanın bulunmaması* nedeniyle, *Sözleşme*'nin 11. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir¹³⁸.

Görüldüğü üzere, *Ezelin v. Fransa* kararının önemi; gösteri ve yürüyüş boyunca “yer yer” şiddetvari davranışların sergilenmiş olduğu bir toplanma eyleminde, -şiddet eylemin tamamına yayılmadığından- eylemin barışçıl niteliğini doğrudan kaybetmeyeceğini ve hatta kaybetmiş olsaydı dahi şiddete başvurmamış katılımcıların toplanma özgürlüğü hakkına yönelmiş herhangi bir müdahalenin hakkın ihlali sayılacağını ortaya koymasından ileri gelmektedir. Nitekim kararda da, polis raporunun ve yine yürüyüş boyunca kamu binalarının dış cephelerine yazılan duvar yazılarının, başvurucuyu şahsen suçlayabilecek nitelikte deliller olmadığı vurgulanmış¹³⁹; bu nedenle başvurucunun toplanma özgürlüğü hakkına yönelik müdahale ihlal sayılmıştır.

O halde şu sonuca varılabilir ki; toplanma özgürlüğünün barışçıl eylemcilere tanıdığı hak; onlar, bu vasıflarını sürdürdüğü müddetçe baki'dir. Keza varılabilecek bir diğer sonuç ise, toplanma özgürlüğü hakkı her ne kadar kolektif kullanılan bir hak olmakla birlikte, temelde ifade özgürlüğünün kolektif kullanımı olduğundan bireysel yönünü de korumakta; başka bir ifadeyle, topluluğu oluşturan katılımcılar haktan şahsen yararlanmaktadır¹⁴⁰.

¹³⁷ *Ezelin v. Fransa*, paragraf 51-52.

¹³⁸ *Ezelin v. Fransa*, paragraf 53.

¹³⁹ *Ezelin v. Fransa*, paragraf 41. Somut olayda, duvar yazılarını yazanlar veya aşağılayıcı yahut tehditkar söylemlerde bulunanlar tespit edilemediğinden, adli soruşturma şahsen belirlenemeyen katılımcılar aleyhine açılmış (bkz.: *Ezelin v. Fransa*, paragraf 12), ve yine bu nedenle sonlandırılmıştır (bkz.: *Ezelin v. Fransa*, paragraf 16).

¹⁴⁰ Yukarıda özne bahsinde değindiğimiz üzere; birey, kolektif haklardan tek başına da yararlanabilmektedir. Nitekim *İHAS* m. 11'de tanımlanan toplanma ve örgütlenme özgürlüğü hakkı her kişiye tanınmıştır. Somut olay bağlamında değerlendirecek, şiddet içerikli eylemlerde bulunmayan göstericilerin toplanma özgürlüğü hakkına, toplanmanın genelinde şiddet eğilimi olsa dahi müdahalede bulunulursa *İHAS* m. 11 ihlal edilmiş olacaktır.

İHAM, barışçıl toplanma eylemlerine müdahalenin 11. maddenin ihlali olduğunu belirtirken, barışçıl olmayan toplanma eylemlerinde ise müdahaleyi yerinde görmektedir. Nitekim yakın tarihli *Protopapa v. Türkiye*¹⁴¹ kararında da, şiddet hareketleri içeren toplanmaları 11. maddenin koruması dışında bırakmıştır. Karara konu olan somut olayda; ikamet yeri Nicosia olan başvuru, yine burada bulunan Ayios Kassianos bölgesinde, 19 Temmuz 1989 tarihinde -katılımcılar arasında *Chrysostomos ve Papachrysostomou v. Türkiye*¹⁴² ve *Loizidou v. Türkiye*¹⁴³ davaları başvuruçularının da bulunduğu- Türk aleyhtârı bir gösteriye katılmıştır¹⁴⁴. Başvuru, Kıbrıs'a Türk müdahalesinin 15. yıldönümünde gerçekleştirilen bu eylemin barışçıl nitelikli olup insan hakları ihlallerini protesto etmeyi amaçladığını iddia etmiş¹⁴⁵; Hükümet ise, başvuruçunun yer aldığı bu gösterinin Türk aleyhtârlığını kışkırtmaya yönelik şiddet içerikli bir gösteri olduğunu savunmuştur¹⁴⁶. BM'nin 7 Aralık 1989 tarihli raporuna göre; olay günü çoğu kadın olan yaklaşık 1000 kadar Kıbrıslı Rum gösterici BM kontrolündeki tampon bölgeyi zor kullanmak suretiyle aşmış ve BM Kıbrıs Barış Gücü tarafından muhafaza edilen tel örgüleri yarararak gözlem mevkiini kullanılamaz duruma getirmiştir. Akabinde göstericiler, askerlerce kurulan hattı geçerek daha fazla ilerlemelerini önlemek için takviye kuvvetlerin toplandığı eski bir okula girmiştir. Kısa bir süre sonra, Kıbrıs Türk polisi ve güvenlik kuvvetleri alana zorla girerek 101'i kadın olan 111 kişiyi yakalamıştır. 21 Temmuz'da yaklaşık 300 Kıbrıslı Rum, olaylar sırasında yakalanan kişilerin devam eden gözaltında tutulma hallerini protesto etmek amacıyla BM karargâhının da bulunduğu Nicosia BM koruma bölgesinin ana giriş kısmında toplanmıştır. Sayıları 200 ilâ 2000 arasında değişen göstericiler, Kıbrıs Türk makamlarının gözaltındaki son iki kişiyi de 30 Temmuz'da serbest bırakmasına kadar BM koruma bölgesini trafiğe kapatmıştır¹⁴⁷. *İHAM* önüne taşınan davada başvuru, katıldığı gösterinin barışçıl olduğunu ve kendisinin yalnızca *Sözleşme*'nin 9., 10. ve 11. maddelerinden doğan haklarını kullandığını, bu bağlamda barışçıl

¹⁴¹ Başvuru no. 16084/90, 24.02.2009.

¹⁴² Başvuru no. 15299/89; 15300/89.

¹⁴³ Başvuru no. 15318/89, 18.12.1996.

¹⁴⁴ *Protopapa v. Türkiye*, paragraf 7-8.

¹⁴⁵ *Protopapa v. Türkiye*, paragraf 9.

¹⁴⁶ *Protopapa v. Türkiye*, paragraf 18.

¹⁴⁷ *Protopapa v. Türkiye*, paragraf 21.

toplanma özgürlüğü hakkının ihlal edildiğini iddia etmiş¹⁴⁸; Hükümet ise, gösterinin şiddet içerikli olduğu gerekçesiyle *Sözleşme*'nin 11. maddesinin kapsamı dışında kaldığını; bununla birlikte, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) polisinin, asayişin sağlanması ve suçun önlenmesi amacıyla ulusal güvenlik ve/veya kamu güvenliği yararına müdahalede bulunduğunu savunarak başvuruçunun iddiasına itiraz etmiştir¹⁴⁹. Müdahil üçüncü taraf sıfatıyla davaya dâhil olan Kıbrıs Hükümeti, başvuruçunun, *Sözleşme*'nin 11. maddesi altında düzenlenen gösteri hakkına şiddetli ve tehlikeli bir biçimde müdahale edildiğini; davalı Hükümetin eylemlerinin, BM inzibat devriyelerine tâbi olan ve KKTC'nin yetki iddiasında dahi bulunamayacağı bir alanda gerçekleştirilen meşru gösteriyi engellemeyi amaçlayan kasdi ve kışkırtıcı eylemler olduğunu ve nihayet başvuruçunun haklarına yönelik müdahalenin kanunla tanımlanmadığını, barışçıl ve meşru bir gösteri karşısında ölçsüz ve orantısız olduğunu ileri sürmüştür¹⁵⁰.

İHAM somut olaya ilişkin değerlendirmesinde, başvuruçunun da aralarında bulunduğu kadınların Ayios Kassianos civarındaki okulda Kıbrıs Türk polisiyle çatıştığını, gösterinin dağıtılıp başvuruçuyla birlikte bazı göstericilerin gözaltına alındığını tespit ederek toplanma hakkına müdahale olduğuna kanaat getirmiş¹⁵¹; ancak bu müdahalenin -Kıbrıs Hükümetinin ileri sürdüğünün aksine- kanunla tanımlandığı sonucuna varmış; bu bağlamda Kıbrıs Ceza Kanunu ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun ilgili maddelerinin bu müdahalenin hukuki dayanağını oluşturduğunu belirtmiştir¹⁵². *Mahkeme*, önceki kararları doğrultusunda oluşan içtihadı bağlamında 11. maddeye ilişkin temel ilkelere atıfta bulunarak gösterilerin barışçıl bir biçimde yürütülmesi ve bütün vatandaşların güvenliğinin sağlanması hususunda yetkili makamların yükümlü olduğunu; ancak bu hususta izlenecek yolun seçiminde yetkili makamlara geniş bir takdir yetkisi tanındığını; bununla birlikte, yasal olmayan her durumun toplanma özgürlüğünün ihlal edilmesini tek başına haklı kılmayacağını yinelemiştir¹⁵³. 11. madde bağlamında müdahalenin

¹⁴⁸ *Protopapa v. Türkiye*, paragraf 99-102.

¹⁴⁹ *Protopapa v. Türkiye*, paragraf 100-101.

¹⁵⁰ *Protopapa v. Türkiye*, paragraf 103.

¹⁵¹ *Protopapa v. Türkiye*, paragraf 104.

¹⁵² *Protopapa v. Türkiye*, paragraf 105.

¹⁵³ *Protopapa v. Türkiye*, paragraf 108.

ilkesel olarak meşruluğunu -tıpkı hâlihazır davada mevcut olduğu üzere- göstericilerin şiddet eylemlerinde bulunduğu vakalarda, asayişin sağlanması veya suçun önlenmesi ve üçüncü kişilerin hak ve özgürlüklerinin korunması amaçlarıyla bağdaştıran *Mahkeme* -BM'nin raporunu da göz önünde tutarak- göstericilerin şiddet içerikli eylemleri nedeniyle müdahalede bulunulduğuna; bu şartlar dâhilinde devletlerin geniş takdir yetkisi de dikkate alındığında, somut olay ışığında müdahalenin *İHAS'ın m. 11/2 hükmü gereğince orantısız olmadığına*, dolayısıyla *11. maddenin ihlal edilmediğine* karar vermiştir¹⁵⁴.

Yukarıdaki anlatımlarımızdan şu sonuca varabiliriz ki; toplanma özgürlüğünün konusu yahut toplanma özgürlüğüne tanınan hakkın norm alanı denildiğinde, bu mefhumun içeriğini dolduracak en baskın ve öz ifade şüphesiz ki -sıklıkla yinelediğimiz üzere- *barışçıl toplanma* olacaktır. Nitekim *İHAS* m. 11'in lafzında toplanma özgürlüğü hakkı -başkaca hiçbir özellik sayılmaksızın- *barışçıl nitelikli* ifadesiyle betimlenmiştir; ancak bu ifadeye yer verilmemiş olsa dahi -yukarıda da belirttiğimiz üzere- herhangi bir toplanmanın barışçıl nitelik taşımadan toplanma özgürlüğü hakkı kapsamında görülmesi mümkün değildir¹⁵⁵.

İHAM içtihadından örneklerle açıkladığımız üzere *Mahkeme*, toplanmanın barışçıl niteliğini kaybettiği yönünde karar verirken öncelikle *bir şiddet olayının baş göstermesini gerek şart* olarak aramakta; ancak salt bu durum üzerine barışçıl niteliğin ortadan kalktığını kabul etmemekte, *şiddetin toplanmanın geneline yayılmasını da yeter şart* olarak aramaktadır. Başka bir ifadeyle, bir toplanma eyleminin barışçıl niteliğini kaybetmesi, her iki şartın kümülatif olarak

¹⁵⁴ *Protopapa v. Türkiye*, paragraf 109-112.

¹⁵⁵ Daha önce kısaca değindiğimiz üzere, potansiyel bir sınırsızlık halini imleyen *özgürlüklerin* dahi bir sınırı vardır. Bu sınır, pozitif hukuk normunun (hakkın ve/veya) özgürlüğün objektif alanını açıkça sınırlamadığı durumlarda da geçerlidir. Başka bir ifadeyle, özgürlüğün niteliği bakımından herhangi bir yasal sınırlama gerektirmeden var olan bu sınır -ki bu halde *sınırlılık* olarak ifade edilir- özgürlüğün doğasında mevcuttur. Bkz.: Eren, *a.g.e.*, s. 16-20; Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, 15. bsk., Ankara, Yetkin Yayınları, 2014, s. 121. *İHAS* toplanma özgürlüğünün sınırını "*Her kişi, barışçıl nitelikli toplanma özgürlüğü...hakkına sahiptir.*" ifadesiyle 11. maddede açıkça düzenlemiştir; ancak barışçıl olmaya cevaz veren yahut barışçıl olmamayı memnu sayan bir kavram madde metninde geçerse dahi barışçıl olmak toplanma özgürlüğünün kullanımından doğan objektif beklenti olduğundan özgürlüğün sınırı olarak varlığını sürdürmeye devam edecektir. Daha açık bir anlatımla, *barışçıl olma sınırının* şiddete ilişkin her türlü unsur yahut şiddet eğilimli kişi veya kişiler nedeniyle aşıldığı ve bu şiddet halinin toplanmanın tamamına yayıldığı durumlarda, *İHAS* m. 11 kapsamında bir toplanma eyleminden söz etmek mümkün değildir.

gerçekleşmesine bağlıdır. *Şiddetin toplanmanın geneline yayılması* ifadesinden anlaşılması gereken; eyleme katılanların tamamına yakınının şiddet hareketlerine yönelmesi, aynı zamanda eylem boyunca şiddet hareketlerinin sürekliliğini korumasıdır. Şiddet eğilimli kişilerin bazı hareketleri nedeniyle meydana gelebilecek geçici ve sınırlı hareketlenmeler, toplanmanın barışçıl niteliğini ortadan kaldırmayacak; hatta şiddetin toplanmanın geneline yayıldığı hallerde dahi şiddete başvurmayan kişilerin toplanma özgürlüğü hakkı 11. madde kapsamında korunmaya devam edecektir. Görülmektedir ki, toplanmanın barışçıl olması kuralı, özgürlüğün kapsamını daraltmamak; böylelikle sayıca daha çok kişinin ve eylemin 11. maddenin korumasından yararlanmasını sağlamak adına olabildiğince geniş yorumlanmıştır.

(2) Kolektif Eylem

İHAM, barışçıl olma niteliğini -yukarıdaki kararlardan da anlaşılacağı üzere- toplanma eylemlerinin *vazgeçilmez* unsuru olarak görmektedir. *Barışçıl olma* niteliğinin 11. madde bakımından değişmezliği mutlak olmakla birlikte, *İHAM*, toplanma özgürlüğü hakkının -genellikle-¹⁵⁶ ***kolektif kullanılabilen bir hak***¹⁵⁷ olduğuna da dikkat çekmektedir.

Lapon etnik kökenine mensup iki Norveçlinin, yaşadıkları vadide hidroelektrik santrali yapılacağı ve bunun sonucunda vadinin bir bölümünün su altında kalacağı gerekçesiyle, hidroelektrik santrali yapımını protesto etmek için Norveç Parlamentosu önüne çadır kurmak suretiyle gerçekleştirdiği eylem, dördüncü saatin sonunda polis müdahalesiyle durdurulur. ***G. ve E. v. Norveç***¹⁵⁸ kararına konu

¹⁵⁶ *Genellikle* ifadesi tarafımızca kullanılmıştır. Bu ifadeyi kullanmamızdaki temel neden; *Mahkeme*'nin *kolektif olma unsuruna* yönelik herhangi bir tanım veya sayı sınırlaması getirmemiş olmasındandır. Özellikle *tek kişilik gösteri veya yürüyüş eylemi* örneğinden hareketle, benzer eylemlerin hangi madde altında inceleneceğine ilişkin yaygın bir kural mevcut değildir. *İHAM* içtihadının dinamik yapısı göz önünde tutulduğunda, ileriye yönelik bir şerh düşmekte fayda olduğu kanaatindeyiz. İleride, *kolektif olma unsurunu*, daha ayrıntılı bir biçimde değerlendireceğiz.

¹⁵⁷ “*Sözleşme*'nin 11. maddesindeki haklar (toplama özgürlüğü hakkı ve örgütlenme özgürlüğü hakkı), kişinin başkalarıyla birlikte kullandığı haklar olduğundan, toplu haklar kategorisinde değerlendirilmektedir. Fakat bu hakların toplu olarak kullanılması, bireylerin tek başına bu haklardan faydalanmayacağı anlamına gelmemektedir. 11. maddedeki haklardan gerçek kişi/tüzel kişi veya şahıs/topluluk ayrımı olmadan ‘herkes’ faydalanmaktadır. Bu nedenle *Sözleşme*'nin bu hükmünde korunan haklar, hem toplu haklar hem de bireysel haklar kategorisine girmektedir. Ancak bu hakkı diğer bireysel haklardan ayıran en önemli yanı, kolektif olarak başkalarıyla birlikte de kullanılabilmesidir.” Alıntı için bkz.: Kılınç, **a.g.e.**, s. 282 (dipnot 4).

¹⁵⁸ Başvuru no. 9278/81, 9415/81, 03.10.1983.

olan eylemin, protesto niteliği taşıdığı kabul edilmekle birlikte, *kolektif* bir biçimde gerçekleştirilmemiş olması nedeniyle, somut olay, 11. maddenin değil, ifade özgürlüğünü düzenleyen 10. maddenin kapsamında incelenmiştir¹⁵⁹.

G. ve E. v. Norveç kararında olduğu gibi, çevre sorunlarına dikkat çekmek amacıyla gerçekleştirilen bir başka eylemde, başvurulardan Eileen Appleby, eşi ve oğluyla birlikte, şehrin civarındaki yeşil alan üzerine bina yapılması kararı aleyhine kamunun dikkatini çekmek ve imza toplamak amacıyla alışveriş merkezlerinden birinin girişine iki adet stant kurar; ancak alışveriş merkezinin güvenlik görevlileri tarafından eyleme izin verilmez; bunun üzerine başvuruçular imza toplamayı durdurur ve stantları kaldırmak zorunda kalır¹⁶⁰. *Appleby ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*¹⁶¹ kararında; *Mahkeme*, somut olaydaki eylemi -11. maddenin değil, 10. maddenin ışığında değerlendirerek- ifade özgürlüğü kapsamında görmüştür¹⁶².

Yukarıda değindiğimiz üzere, düşünce özgürlüğünün bir diğer görünümü olan basın özgürlüğü güvencesindeki bildiri dağıtma eyleminin konu olduğu *Arrowsmith v. Birleşik Krallık*¹⁶³ ve *E. v. İsviçre*¹⁶⁴ kararlarında da, söz konusu eylemler kolektif olma unsurunun gerçekleşmemesi nedeniyle toplanma özgürlüğünün değil, ifade özgürlüğünün kapsamında görülmüştür.

Arrowsmith v. Birleşik Krallık kararına konu olan olayda, başvuruçuların askerlerin Kuzey İrlanda'ya gönderilmemesi gerektiği yönünde düşünce açıklamasına yer veren bir bildiriye, askeri birliklerin birinde dağıtmıştır. *Mahkeme*, başvuruçunun yanında başkalarının da olmasına rağmen eylemin *kolektif* değil, tek başına işlendiği gerekçesiyle somut olayı 11. madde yerine, 10. madde altında incelemiştir¹⁶⁵.

¹⁵⁹ Tanyar, *a.g.e.*, s. 603.

¹⁶⁰ *Appleby ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*; paragraf 13-14.

¹⁶¹ Başvuru no. 44306/98, 06.05.2003.

¹⁶² *Appleby ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*; paragraf 51-52.

¹⁶³ Başvuru no. 7050/75, 16.05.1977 tarihli kabul edilebilirlik kararı.

¹⁶⁴ Başvuru no. 10279/83, 07.05.1984 tarihli kabul edilebilirlik kararı.

¹⁶⁵ Tanyar, *a.g.e.*, s. 603.

E. v. İsviçre kararında ise, görevi dışında, siyasi içerikli bir bildiri dağıtması gerekçesiyle hakkında disiplin cezası uygulanan bir hâkimin başvurusu, 11. maddenin değil, 10. maddenin kapsamında görülmüştür¹⁶⁶.

Toplanma özgürlüğünün barışçıl nitelikli olması muhakkaktır; ancak kolektif olması hususunda *Mahkeme*, aynı derecede kesin bir tutum sergilememiştir. Burada ifade etmek istediğimiz *Mahkeme*'nin, bir eylemin 11. madde kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceğine ilişkin olarak kolektif olma unsurunu göz ardı ettiği değildir; bilakis yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, *sayıca azlık* olan durumlarda *Mahkeme* somut olayı 11. madde yerine çoğu kez 10. madde ışığında incelemiştir. Ancak *İHAM* içtihadı bakımından 11. madde kapsamındaki eylemlerin en az kaç kişiyle gerçekleştirilebileceğine yönelik herhangi bir sayı sınırlamasından bahsetmek de mümkün değildir. Toplanma özgürlüğünün *doğası gereği salt kolektif nitelikli* olduğu aşikâr olduğundan *sayıca çokluk* olan durumlarda 11. maddenin uygulama alanı bulması şüphesizdir; bununla birlikte, 9., 10. ve 11. maddeler arasındaki *lex generalis - lex specialis* ilişkisi göz önünde tutulduğunda her somut olayın kendi dinamiklerine göre değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Son tahlilde şuna da değinmemiz gerekir ki; *KABOĞLU*'nun da savunduğu üzere, esasen toplanma özgürlüğü, *yalnızca topluluk ve/veya örgütler tarafından kullanılabilir olmasından dolayı göreceli olmaksızın kolektif özgürlüklerdendir*¹⁶⁷ ve bu nedenle kolektif olma unsuru, toplanma özgürlüğünün *karakteristik niteliğidir*¹⁶⁸.

¹⁶⁶ **A.e.**

¹⁶⁷ *KABOĞLU, özgürlüğün kullanılış biçimini*, özgürlükler arasında ayırım ölçütü olarak ele alırken şu temellendirmeyi yapmaktadır: “*Bireysel ve kolektif özgürlük ayrımı, ilkin ilgili özgürlüğü kullanış biçimine göre yapılır. Bu biçimsel ayırım klasik olanıdır. Bu anlamda bireysel özgürlükler, herkesin kişisel olarak iradesi doğrultusunda uygulamaya koyabildiği haklardır. (...) Buna karşılık, kolektif özgürlükler, ancak birden çok kişinin belli bir yönde irade uyumu sağlamaları suretiyle kullanılabilir. (...) Şu halde toplu özgürlükleri ötekilerden ayıran biricik ölçüt kullanılış biçimleridir. (...) Toplanma özgürlüğünü kullanmak, gösteri ve yürüyüş düzenlemek kolektif niteliklidir. (...) Kısacası, toplu hareket veya topluluk olmaksızın hak veya özgürlüğün varlığından söz edilemiyorsa, bu kolektif niteliklidir. (...) Kullanılış bakımından topluluğu gerektiren özgürlükler doğaları gereği kolektif özgürlükler olarak nitelenebilir. Toplu özgürlükleri anlatmak amacıyla hangi deyim yeğlenirse yeğlensin ‘bireysel’in karşısı olarak ‘toplu’ sıfatının vurgulanması da kullanılış biçiminin belirleyici olduğunu gösterir.*” Alıntı için bkz.: *Kaboğlu, Kolektif Özgürlükler*, s. 33-34.

¹⁶⁸ *Kaboğlu, Kolektif Özgürlükler*, s. 107. Kolektif olmanın, toplanma eyleminin gereği olduğunu belirtmek bakımından, tezimizde sıklıkla kullandığımız; ancak tanımına yer vermediğimiz kolektif sözcüğünün hangi anlamı veya anlamları karşıladığını açıklama gereği duymaktayız. Dilimize Fransızca’dan geçen kolektif (*collectif/collective*) sözcüğü -sözlükteki sırasıyla- “*birçok kimselerden veya birçok şeylerden meydana gelen, birleşimli*”; “*birçok kimselerin yaptığı, imceli*”; “*topluluk*

(3) Toplanma Biçimleri

Yukarıda değindiğimiz üzere, toplanma kavramı; *toplantı*, *gösteri*, *yürüyüş* vb. birlikteliklerin tamamını tanımlayan bir kavramdır. Nitekim *İHAS* m. 11’de de, -hem *11. Protokol*¹⁶⁹ ile eklenen kenar başlığında hem de madde metninin içerisinde- “*meeting*” (*toplantı*) ve/veya “*demonstration*” (*gösteri*) yahut “*march*” (*yürüyüş*) kavramları yerine, bunların tamamını içerisine alan “*assembly*” (*toplama*) kavramı tercih edilmiştir¹⁷⁰. Toplantı, tıpkı gösteri ve yürüyüş gibi toplanma özgürlüğü biçimlerinden yalnız birisidir; toplanma ise, her üçünü ve *olası toplanma biçimlerini* toplanma özgürlüğü hakkının güvencesi dışında bırakmayacak kadar kucaklayıcı bir üst kavramdır¹⁷¹.

ismi” anlamlarını nitelemektedir. Bkz.: **Fransızca - Türkçe Sözlük**, Haz. Mehmet Ali Ağakay, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1971, s. 131. Türkçedeki karşılığı ise “*toplu*” (*hep bir arada, toplanmış*)/“*topluca*” (*toplu olarak*) sözcükleriyle ifade edilmiştir. Bkz.: **Türkçe Sözlük**, C: 2, s. 2235.

¹⁶⁹ *İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi ile Kurulan Denetim Mekanizmasının Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin, Protokol No. 11 (Protokol No. 11 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, restructuring the control machinery established thereby)*; Avrupa Konseyi tarafından 11 Mayıs 1994 tarihinde Strasbourg’da kabul edilmiş ve 1 Kasım 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir. *Protokol No. 11*’in Türkçe çevirisi için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 171-189. İngilizce resmi metin için bkz.: Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri/Human Rights Instruments**, C: I, s. 439-459.

¹⁷⁰ Yukarıda da değindiğimiz üzere, *toplantı* ve *toplama* kavramları birbirleri yerine kullanılmakla birlikte, *toplantı* kavramı yerine *toplama* kavramının tercih edilmesi; *toplama* ile verilmek istenilen anlamın, *toplantı*, *gösteri*, *yürüyüş* ve *diğer olası toplanma biçimlerini* kapsayacak kadar kucaklayıcı nitelikte olmasındandır. “*Assemble/assembly*” ve “*meet/meeting*” kavramlarının her ikisi de, geniş anlamıyla “*toplanmak/toplanma*” anlamını karşılarsa da, Türkçe’ye “*miting*” olarak yerleşen “*meeting*” kavramı, dar anlamıyla “*meydan toplantısı*” demektir. Bkz.: **Redhouse Sözlüğü (İngilizce - Türkçe)**, Haz. Robert Avery v.d., İstanbul, Redhouse Yayınevi, 1974, s. 612. “*Assembly*” ise, Türkçe’de “*meclis*” ve “*içtima (etmek)*” kavramlarıyla karşılanan “*bir araya gelenlerin oluşturduğu topluluk*” ve “*toplama/toplantı (yapmak)*” anlamlarını vermektedir. Bkz.: **Redhouse Sözlüğü (İngilizce - Türkçe)**, s. 49. Her ne kadar tek kişilik *gösteri* ve/veya *yürüyüş* eylemi gerçekleştirmek mümkün olsa da, -uygulamada örneği görülen bu durumun toplanma özgürlüğünün mü yahut ifade özgürlüğünün mü güvencesinde olduğu somut olayın dinamiklerine göre değişebilmektedir- “*assembly*” sözcüğü, -bu eylemlerin esasen kolektif eylemler oldukları göz önünde tutulduğunda- “*toplama*” anlamından dolayı *toplantı*, *gösteri*, *yürüyüş* dâhil diğer olası toplanma eylemlerinin tümünü kapsamaktadır. Nitekim sözlükte, *toplantı* kavramı, “*assembly*”, “*gathering*”, “*meeting*” sözcüklerinden biriyle karşılanabiliyorken, *toplama hakkı*, “*right of assembly*” şeklinde ifade edilmiştir. Bkz.: **Redhouse Sözlüğü (Türkçe - İngilizce)**, Haz. Robert Avery v.d., 2. bsk., İstanbul, Redhouse Yayınevi, 1974, s. 1182; **Redhouse Sözlüğü (İngilizce - Türkçe)**, s. 49.

¹⁷¹ *Toplanma* kavramının sözlük anlamı bakımından *bir araya gelme* ifadesiyle karşılandığını ve *toplantı* kavramı ile birbirleri yerine kullanıldıklarını yukarıda belirtmiştik. *Bir araya gelme* ifadesi üzerinden hareket edildiğinde, *toplama* kavramının toplanma özgürlüğü dâhilindeki tüm eylem biçimlerini kapsayacak şekilde geniş nitelikli bir kavram olduğunu, -toplama ve örgütlenme özgürlükleri arasındaki ilişki göz önünde tutulduğunda- örgütlenme özgürlüğünün de *toplama* kavramından doğduğunu söyleyebiliriz. Zira temelde, *toplama*; düşüncenin toplu olarak

İHAS m. 11'deki toplanma kavramını, ulusalüstü insan hakları mahkemelerinden beklenecek kadar *özgürlükçü* yorumlayan *İHAM*, *toplantı*, *gösteri*, *yürüyüş* gibi toplanma özgürlüğü denildiğinde akla ilk gelen klasik eylem biçimlerinin yanı sıra *oturma eylemi*, *barışçıl işgal*¹⁷², *yol kesme*¹⁷³ vb. eylem biçimlerini de toplanma özgürlüğü hakkı içerisinde görmektedir. Nitekim olması gereken de budur; zira *İHAS* özgürlüğün eylemli görünümüne yönelik herhangi bir sınırlama getirmemiştir¹⁷⁴. Buna koşul olarak, *İHAM* içtihadının dinamik yapısı da göz önünde tutulduğunda, ***toplama özgürlüğü biçimleri*** ifadesinin hâlihazır biçimlerle birlikte olası biçimleri de nitelediğini söylemek gerekmektedir.

Yukarıda değindiğimiz üzere, *hareketli toplanma* olarak adlandırılan *yürüyüş* ve hitabet yerine ikincil ifade yöntemlerinin (jest, işaret vb.) kullanıldığı

açıklanmasına hizmet etmektedir. Örgütlü veya örgütsüz olması fark etmeksizin, toplu düşünce açıklamasında kurucu eylem *bir araya gelmedir*. Her ikisini birden ***klasik kolektif (toplula) eylem özgürlükleri*** (Bkz.: Kaboğlu, ***Kolektif Özgürlükler***, s. 67-88) olarak adlandırdığımız toplanma ve örgütlenme özgürlükleri, ***özneleri bakımından birbirinden ayrılmaktadır*** (Bkz.: Kaboğlu, ***Kolektif Özgürlükler***, s. 56-64). Başka bir ifadeyle, *kolektif olma/toplanma* eylemi, örgütsüz ve örgütlü özneler tarafından gerçekleştirilir; dolayısıyla toplanma bir özgürlükse, esasen örgütsüz (toplantı, gösteri, yürüyüş, oturma eylemi, barışçıl işgal vb.) ve örgütlü (dernek, sendika, siyasi parti vb.) toplanmaların özgürlüğüdür. Ancak örgütlü toplanmaların yapısı, onların örgütlenme özgürlüğü adı altında yer almasını gerektirmiştir. Her ne kadar ayrı iki özgürlük olsalar da, toplanma ve örgütlenme özgürlükleri birbiriyle azami ölçüde ilişkilidir. Nitekim yukarıda değindiğimiz üzere, günümüz toplanma biçimlerinden ***dayanışma, hareket, savunma, platform, forum*** vb. yapılar; süreklilik göstermeleriyle örgütlenme özgürlüğüne yaklaşan, örgütsüz (kurumlaşmamış anlamında) olmalarıyla toplanma özgürlüğü çatısı altında kendilerine yer bulan ***nevi şahsına münhasır öznelerdir***; salt bu öznenin varlığı dahi her iki özgürlüğün yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Toplanma özgürlüğünün özneleri bağlamında kişi topluluklarının konumuna ilişkin benzer bir yaklaşım için bkz.: Kaboğlu, ***Kolektif Özgürlükler***, s. 64.

¹⁷² *Barışçıl işgal* denildiğinde ilk akla gelen evrensel hareket *Greenpeace*'dir. Çevreci sivil toplum kuruluşlarından biri olan *Greenpeace*, *barışçıl işgal* eylemlerine sıklıkla başvurmaktadır. "*Greenpeace barışçıl işgallere yabancı değil.*" Alıntı için bkz.: "Dünyayı İşgal Et!", ***Greenpeace***, 03.11.2011, (Çevrimiçi), <http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/dunyayi-ısgal-et-031111/>, 30 Mart 2015; "Meksika Körfezi'nde Eylemciler Petrol Platformunu İşgal Etti", ***Greenpeace***, 23.11.2010, (Çevrimiçi), <http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/meksika-korfezinde-eylem-231110/>, 30 Mart 2015.

¹⁷³ ***Barraco v. Fransa***, Başvuru no. 31684/05, 05.03.2009 tarihli karardan aktaran Kılınç, ***a.g.e.***, s. 284.

¹⁷⁴ Burada kastedilen eylemin hangi toplanma biçiminde gerçekleştirildiğidir. Soyut bir kavram olan toplanma özgürlüğü, *toplantı*, *gösteri*, *yürüyüş*, *oturma eylemi*, *barışçıl işgal* vb. olası biçimler vasıtasıyla somut bir görünüm alır; bu görünümün sayıca kaç farklı biçimde olacağı niceliğe ilişkin iken, bu biçimlerin her birinin mutlak surette barışçıl olması gerekliliği niteliğe ilişkindir. Daha açık bir anlatımla, 11. madde bağlamında toplanma biçiminin nicel ve nitel iki yönü olduğu düşünüldüğünde, "***barışçıl nitelikli toplanma***" *toplama biçiminin barışçıl bir biçimde yürütülmesini*; "***özgürlüğün eylemli görünümü***" ise, toplanmanın yukarıda sayılan biçimlerden hangisi vasıtasıyla gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Bu nedenle "*Her kişi, barışçıl nitelikli toplanma özgürlüğü...hakkına sahiptir.*" ifadesinden de anlaşılacağı üzere, *barışçıl olduğu müddetçe* toplanmanın biçimine yönelik bir sınırlama getirmek mümkün gözükmemektedir.

gösteri birbirinden bağımsız birer toplanma biçimi olmaları dolayısıyla ayrı ayrı gerçekleştirilmekle birlikte, her iki toplanma biçiminin bir arada gerçekleştirilmesi de mümkündür.

Mahkeme'nin 11. maddeye ilişkin önemli tespitlerinin de yer aldığı *Plattform "Artze für das Leben" v. Avusturya*¹⁷⁵ kararına, *gösteri* ve *yürüyüşün* bir arada gerçekleştirildiği bir toplanma eylemi konu olmuştur. Olaya göre; kürtaj aleyhtârı doktorlardan oluşan *Plattform "Artze für das Leben"* örgütü tarafından gerçekleştirilen toplanma eyleminde; başvuru örgüt, önce Stadl Paura Kilisesi'nde ayine katılacak, ardından kürtaj uygulamalarında bulunan bir doktorun muayenehanesine kadar yürüyüş düzenleyecektir¹⁷⁶. Karşıt gösteri ihtimali üzerine yürüyüşün güzergâhı ve ayinin yeri değiştirilmişse de, kürtaj lehtârı göstericiler yürüyüşü ve ayini sabote etmiş; bunun üzerine polis, her iki topluluk arasında kordon oluşturmak suretiyle şiddete başvurulmasının önüne geçmiştir¹⁷⁷. *İHAM*'ın bu kararı, *gösteri* ve *yürüyüşlerin* de -ayine katılmak dahi somut olay bakımından toplanma eyleminin içerisinde- 11. maddenin koruması altında olduğunu göstermektedir.

Görüldüğü üzere, toplanmanın hangi biçimde yapıldığı, daha açık bir anlatımla eylemin toplantı, gösteri, yürüyüş vb. herhangi bir biçimde somutlaştığı *İHAM* bakımından o toplanma eyleminin 11. madde dâhilinde görülmesine engel teşkil etmemektedir. Toplanmanın hangi biçimde gerçekleştirileceği hususunda sınırlamaya gitmeyen *İHAM*, toplanma biçimlerinden biri olan toplantının konusu hususunda da sınırlamaya gitmeyerek siyasi, sosyal, dini, ticari, iktisadi vb. her türlü toplantıyı 11. madde anlamında *toplantı* olarak nitelemektedir.

*Öllinger v. Avusturya*¹⁷⁸ kararına konu olan somut olayda; Yeşiller Partisi'ne mensup milletvekillerinden biri olan başvuru, SS kuvvetleri tarafından İkinci Dünya Savaşı'nda öldürülen Salzburg Yahudileri adına, dini bir bayram olan Azizler Günü'nde ve Salzburg Mezarlığı'nda *anma töreni* düzenlemek istemektedir. SS kuvvetleri de, yine aynı savaşta ölen arkadaşlarını anmak amacıyla her yıl, aynı

¹⁷⁵ Başvuru no. 10126/82, 21.06.1988.

¹⁷⁶ *Plattform "Artze für das Leben" v. Avusturya*, paragraf 8-9.

¹⁷⁷ *Plattform "Artze für das Leben" v. Avusturya*, paragraf 10-13.

¹⁷⁸ Başvuru no. 76900/01, 29.06.2006.

gün ve yerde *dini tören* düzenlemektedir¹⁷⁹. *Mahkeme*, başvuruyu 11. madde kapsamında inceleyerek¹⁸⁰ somut olaydaki *anma töreni* vb. toplanmaların da toplanma özgürlüğü güvencesinden yararlanmasını sağlamıştır.

11. madde bağlamında, *İHAM* tarafından meşru görülen bir diğer toplanma biçimi ise ***barışçıl işgal***dir.

Mahkeme'nin *barışçıl işgale* ilişkin en çarpıcı kararlarından biri, -hatta en önemlisi- kilise işgalinin konu olduğu *Cisse v. Fransa*¹⁸¹ kararıdır. Karara konu olan somut olayda; Senegal uyruklu başvurucu ile birlikte çoğunlukla Afrika kökenli olan ve oturma izinleri bulunmayan iki yüz kadar (yasadışı) göçmen göstericinin oluşturduğu bir grup, oturma izni alabilmeleri hususundaki sorunlara kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla Paris'te bulunan Saint Bernard Kilisesi'ni iki ay boyunca *işgal* etmiştir¹⁸². Bu zaman zarfında, Kiliseye gidiş gelişler sürmüş ve herhangi bir kimse zarar görmemiştir. *Eylemin barışçıl olması* nedeniyle kamu düzeni bozulmamış, aynı gerekçeyle eyleme müdahale de edilmemiştir. Ancak ikinci ayın sonunda, açlık grevi yapan on göstericinin hayati tehlike arz eden sağlık durumları ve tamamen yetersiz kalan genel sağlık şartları göz önünde tutularak eyleme müdahale edilmiştir¹⁸³. *Mahkeme*, iki ay boyunca devam eden bu eylemi, toplanma biçimlerinden biri olarak kabul etmiş ve 11. maddenin kapsamında görmüştür¹⁸⁴.

Cisse v. Fransa kararına atfen, işgal kavramının olumsuz anlam taşıdığını, -kendi ifadesiyle- *şiddeti çağrıştırdığını* düşünen *FIRAT*¹⁸⁵, *İHAM*'ın bu tâbirini eleştirse de, -nitekim ilgili kararda doğrudan "*occupation*" (*işgal*) kavramı kullanılmıştır- *Mahkeme*, somut olay bakımından toplanmanın biçimine bakmaksızın eylemin barışçıl olup olmadığı hususu üzerinden hareket etmiştir. Kanaatimiz,

¹⁷⁹ Engin Fırat, "Toplanma Özgürlüğü ve Sınırları: Toplumsal Olaylara Müdahalenin AİHS'nin 3. Maddesi Kapsamında Değerlendirilmesi", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (TAAD)*, Sayı: 19, Yıl: 2014, s. 768-769; Tanyar, **a.g.e.**, s. 615-616.

¹⁸⁰ Tanyar, **a.g.e.**, s. 604.

¹⁸¹ Başvuru no. 51346/99, 09.04.2002.

¹⁸² **A.e.**; Fırat, **a.g.e.**, s. 764; Kerem Altıparmak, "Gezi'nin Hatırlattığı Hak: Barışçıl Toplantı", **Bianet**, 03.07.2013, (Çevrimiçi), <http://www.bianet.org/bianet/toplum/148157-gezi-nin-hatirlattigi-hak-bariscil-toplanti>, 26 Mart 2015.

¹⁸³ Altıparmak, **a.g.e.**, s. 3; Fırat, **a.g.e.**, s. 764.

¹⁸⁴ Tanyar, **a.g.e.**, s. 604.

¹⁸⁵ Fırat, **a.g.e.**, s. 764.

Mahkeme'nin görüşüne koştur olarak, işgal olarak adlandırılan bir eylemde dahi, herhangi bir şiddet eğilimi baş göstermediğinde eylemin barışçıl kabul edilmesi gerektiği yönündedir.

Yukarıdaki kararda görüldüğü üzere, *kapalı ve kamuya açık bir mekânın işgali, barışçıl olduğu gerekçesiyle, İHAS* m. 11 bağlamında toplanma biçimi sayılmıştır. Aynı durum kapalı olmayan mekânlar için de geçerlidir. Başka bir ifadeyle, *barışçıl olmak kaydıyla, açık hava mekânlarının işgali* de toplanma özgürlüğü hakkı kapsamındadır. Nasıl ki, açık hava veya kapalı mekân toplantıları 11. maddenin güvencesinden yararlanıyorsa, yukarıdaki kararda olduğu gibi, kilise vb. kapalı veya park, meydan vb. açık mekânlar da *barışçıl işgal* alanı olduğu müddetçe 11. maddenin güvencesinden aynı ölçüde yararlanacaktır.

Toplanma özgürlüğü hakkının güvencesinden yararlanması bağlamında en az *barışçıl işgal* kadar önemli olan bir diğer toplanma biçimi ise *oturma eylemidir*.

Yukarıda değindiğimiz *G. v. Federal Almanya Cumhuriyeti* kararında, göstericilerin, *oturma eylemi* yapmak suretiyle, Amerikan askeri kışlasına giden yolları kesmeleri ve trafiği aksatmaları 11. madde altında ele alınmıştır¹⁸⁶.

*Ciloğlu ve Diğerleri v. Türkiye*¹⁸⁷ kararında ise, en uzun soluklu toplanma eylemlerinden biri olan ve kamuoyunda “*Cumartesi Anneleri*” adıyla bilinen *oturma eylemi*, *İHAM* tarafından 11. madde kapsamında görülmüştür. Somut olayda; 175 hafta boyunca, her cumartesi Galatasaray Lisesi önünde, önceden bildirim yapılmaksızın gerçekleştirilen *oturma eylemi*, 176. toplanmada polis müdahalesiyle dağıtılmıştır¹⁸⁸.

¹⁸⁶ *G. v. Federal Almanya Cumhuriyeti*, paragraf 2-3 (*The Law*).

¹⁸⁷ Başvuru no. 73333/01, 06.03.2007.

¹⁸⁸ Altıparmak, **a.g.e.**, s. 3. *İHAM*'ın Türkiye içtihadından örnek verebileceğimiz bir diğer *oturma eylemi* kararı ise, İsrail'in Flistin'e karşı yürüttüğü operasyonları protesto etmeyi amaçlayan İnsan Hakları Derneği'nin Tünel Meydanı'nda gerçekleştirdiği eylemin konu olduğu *Samüt Karabulut v. Türkiye* kararıdır. Bkz.: *Samüt Karabulut v. Türkiye*, Başvuru no. 16999/04, 27.01.2009, paragraf 5. Aralıksız gerçekleştirilen *oturma eylemine* ise, evsizlerin yaşadığı sorunlara kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla, Viyana'da bulunan bir yaya alt geçidinin, gece gündüz devam eden *oturma eylemiyle* yaya trafiğine kapatıldığı *Friedl v. Avusturya* kararını örnek gösterebiliriz. Bkz.: *Friedl v. Avusturya*, Başvuru no. 15225/89, 26.01.1995, paragraf 6-7.

Denilebilir ki, 11. maddenin lafzında salt “*toplanma*” (*assembly*) sözcüğünün kullanılmış olması, *İHAM*’ın toplanma özgürlüğü biçimlerini içtihat yoluyla geliştirmesinin önünü açmıştır. Yukarıda da değindiğimiz üzere, “*assembly*” sözcüğü anlam bakımından kapsayıcı olmakla birlikte, böyle olmasaydı dahi *Mahkeme* geniş yorum yoluna gittiğinden herhangi bir şekli şart aranmaksızın -yalnız barışçıl olmak kaydıyla- etken veya edilgen olarak icra edilen tüm toplanma biçimleri 11. madde güvencesinde olacaktır. Bu nedenle -yukarıda görüldüğü üzere- toplanma özgürlüğünün hâlihazır biçimlerinin yanı sıra ***olası biçimleri*** olduğunu da sıklıkla belirtmekteyiz. Zira *İHAM* içtihadının giderek geliştiği göz önünde tutulduğunda, klasik olarak niteleyebileceğimiz *toplantı*, *gösteri* ve *yürüyüş* biçimlerine *oturma eylemi* ve hatta *işgal* biçimleri de eklenmiştir; bu bağlamda somut olayların *Mahkeme* önüne gelmesiyle *eylem repertuarı*¹⁸⁹’nın genişleyeceğini söylemek güç değildir.

(4) Toplanmanın Mekânı

Yukarıda değindiğimiz ve ortak özellikleri bağlamında toplumların çoğunda kutsal kabul edilen mekânların eylem yeri olarak seçildiği *Cisse v. Fransa*, *Plattform “Artze für das Leben” v. Avusturya* ve *Öllinger v. Avusturya* kararlarından da anlaşılacağı üzere; *Mahkeme*, ***toplanma özgürlüğünün mekânı*** hususunda da özgürlükçü bir tutum sergileyerek dar yorum yapmaktan imtina etmiştir. Nitekim adı geçen kararlarda, kilise ve mezarlık toplanma eylemine mekân olmuş, *Mahkeme* bu hususta yasaklayıcı nitelikli herhangi bir görüş açıklamasında bulunmamıştır. Zira *Mahkeme*’nin gözettiği vazgeçilmez unsur, hangi mekânda ve hangi biçimde gerçekleştirildiği fark etmeksizin toplanma eyleminin her şartta¹⁹⁰

¹⁸⁹ “*Eylem repertuarı, toplumsal hareketler alanında, kolektif eylemleri gerçekleştiren gruplar tarafından çeşitli talepleri dile getirebilmek, bunları iktidarın gündemine sokabilmek ve daha fazla insanı kendi hareketlerine çekebilmek için kullandıkları araçları ifade eden bir kavramdır. Literatüre Charles Tilly tarafından kazandırılan ‘eylem repertuarı’ nun ortaya konan çeşitli eylem türlerini ifade ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Eylem repertuarı, ‘ortak çıkarlar temelinde toplu hareket etme araçları’ anlamında kullanılmaktadır.*” Alıntı için bkz.: Tuba Emiroğlu, “Duvarlardan Parklara Gezi’nin Eylem Repertuarı”, *Bianet*, 19.12.2013, (Çevrimiçi), <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/152195-duvarlardan-parklara-gezi-nin-eylem-repertuarı>, 26 Mart 2015.

¹⁹⁰ Yukarıda, *Ezelin v. Fransa* kararında değindiğimiz üzere, toplanma eyleminin -bazı göstericilerin şiddet eğilimi göstermesi nedeniyle- barışçıl niteliğini doğrudan kaybetmesi mümkün değildir; bu durum, -genele sirâyet etmedikçe- yalnız şiddete başvuran göstericiler bakımından toplanma özgürlüğü hakkına müdahale nedeni oluşturur. Başka bir ifadeyle, toplanma eylemi sırasında geçici ve

barışçıl olmasıdır. Bu doğrultuda *İHAM*, barışçıl toplanmalara yönelik tutumunun hükümetler tarafından da sürdürülmesini; başka bir ifadeyle hükümetlerin barışçıl olduğu müddetçe her türlü toplanma eylemine “*bir miktar hoşgörü*” ile yaklaşmasını beklemektedir¹⁹¹. *İHAM* bu görüşünü temellendirirken, eylemin mekânı bağlamında özellikle açık hava toplanmalarının *hayatın olağan akışını katlanılabilir ölçüde bozabileceğini* belirtmiştir¹⁹². Nitekim bir toplanma eyleminden beklenen yarar, *evleviyetle (a fortiori)*, savunulan düşünce yönünde kamuoyu oluşturmak olduğuna göre, buna barışçıl ancak ivedi ve toplumda etki uyandıran bir yolla ulaşılması bakımından hayatın olağan akışının katlanılabilir ölçüde bozulması kabul edilebilir bir durumdur. Dolayısıyla hemen her toplanma eylemine bu gerekçeyle müdahale edilmesi, müdahalenin meşruiyetini ortadan kaldıracaktır. *Zira Mahkeme*, her toplanma eylemini somut olayın özelliklerine bakarak değerlendirmekte; başka bir ifadeyle, eylemin *kategorik yasaklar* ile sınırlandırılmasını uygun görmemektedir¹⁹³.

Toplanma eyleminin mekânının kamusal alan mı yahut özel alan mı olacağı hususunda da *İHAM*, -mülkiyet hakkı olgusunun toplanma eyleminin mekânı sorunsalına dâhil olması üzerine- tümünden kısıtlayıcı bir kural koymamış; özel alan bağlamında *mülkiyet hakkı* ile *toplama özgürlüğü hakkının* “*çatışan haklar sorunu*” oluşturduğunu tespit etmiştir¹⁹⁴. Yukarıda değindiğimiz, *Appleby ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*¹⁹⁵ kararında başvuruçular, eylem yeri olan alışveriş merkezinin yarı kamusal alan olduğunu ileri sürmüşse de, *Mahkeme*, alışveriş merkezi sahibinin eylemin gerçekleştirilmesi yönünde kabulü olmayışını dikkate alarak onun mülkiyet hakkı ile başvuruçuların ifade özgürlüğü¹⁹⁶ hakkının çatıştığını belirtmiş ve somut olayda mülkiyet hakkını üstün tutmuştur¹⁹⁷.

sınırlı olarak şiddet baş göstermesi, toplanma eyleminin her şartta barışçıl olması ilkesine aykırı düşmez. Aksi kabulde, *barışçıl eylemcilerin* toplanma özgürlüğü hakkı ihlal edilmiş olacaktır.

¹⁹¹ Şirin, **30 Soruda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı (Anayasa ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Işığında)**, s. 67.

¹⁹² A.e.

¹⁹³ Şirin, **30 Soruda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı (Anayasa ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Işığında)**, s. 67-68.

¹⁹⁴ Şirin, **30 Soruda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı (Anayasa ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Işığında)**, s. 69.

¹⁹⁵ Başvuru no. 44306/98, 06.05.2003.

¹⁹⁶ *Appleby ve Diğerleri v. Birleşik Krallık* kararında, başvuruçular *İHAS* m. 10, 11, ve 13’ün ihlal edildiğini ileri sürmüştür. *Mahkeme*, her üç maddenin de ihlal edilmediğine karar vermekle birlikte,

Esasen *İHAM*, yalnız özel alanları değil, kamusal alanları da toplanma özgürlüğüne mekân olarak *doğrudan* özgülememektedir¹⁹⁸. Yukarıda değindiğimiz üzere, *İHAM*, hangi *biçimde* ve *yerde* yapılırsa yapılsın barışçıl toplanma özgürlüğüne müdahale olup olmadığına bakmaktadır. Nitekim *Appleby ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*¹⁹⁹ kararında *Mahkeme*, başvuruçuların stant kurmalarının engellenmiş olmasına rağmen eylemle ulaşılmak istenilen amacın gerçekleştiği yönünde kanaat getirmiştir. Başka bir ifadeyle, alışveriş merkezi sahibinin izni olmaması üzerine, bina içerisinde (alışveriş merkezi girişinde ve geçiş güzergâhlarında) stant kurmak veya el ilanı/broşür dağıtmak mümkün olmamış; ancak bina dâhilindeki bağımsız bölümlerin sahiplerinden bu eyleme rıza gösterenlerin mekânları içerisinde stant kurmak veya el ilanı/broşür dağıtmak mümkün olmuş; nitekim alışveriş merkezindeki hipermarketlerden biri -bir kereliğine mahsus- bu eyleme izin vermiştir. Başvuruçular, her ne kadar insanlara ulaşabilmek adına kullandıkları yöntemden daha kolay ve etkili bir başka yöntem olamayacağını savunsalar da, *Mahkeme*'ye göre, tercih edilebilecek farklı yöntemler mevcut olmakla birlikte, şu halde dahi yeterli sayıda insana ulaşılmıştır. Bu gerekçeyle *Mahkeme*, çatışan haklar arasındaki denge ile kısıtlamanın niteliği ve kapsamını da dikkate alarak başvuruçuların ifade özgürlüğünün ihlal edilmediğine karar vermiştir²⁰⁰.

11. maddeye ilişkin ihlal iddiasını incelerken, *somut olay bakımından bu madde hükmü uyarınca ortaya çıkan düşüncelerin 10. madde hükmü altında büyük ölçüde işlendiğini* belirtmiştir (Bkz.: *Appleby ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*, paragraf 52). Başka bir ifadeyle, *Mahkeme*, 10. ve 11. maddeler arasında bir nevi *lex generalis - lex specialis* ilişkisi kurmuştur. Nitekim *Mahkeme*, bağımsız bir rolü ve özel bir uygulama alanı olan 11. maddenin, somut olayın dinamiklerine göre 10. maddenin ışığında değerlendirilmesi gerektiğini ve kişisel görüşlere sağlanan korumanın 10. maddenin güvencesi altında olduğu kadar 11. maddenin de amaçları arasında yer aldığını vurgulamıştır (Bkz.: *Young, James ve Webster v. Birleşik Krallık*, Başvuru no. 7601/76, 13.08.1981, paragraf 57; *Ezelin v. Fransa*, Başvuru no. 11800/85, 26.04.1991, paragraf 37; *Vogt v. Almanya*, Başvuru no. 17851/91, 26.09.1995, paragraf 64).

¹⁹⁷ A.e.

¹⁹⁸ *Appleby ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*, paragraf 47.

¹⁹⁹ Başvuru no. 44306/98, 06.05.2003.

²⁰⁰ *Appleby ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*, paragraf 48-50. Çalışmamızın konusu bağlamında, bu bölümde ayrıca kamusal alan sorunsalına değinmedik; ancak somut olay bakımından şu kadarını söyleyebiliriz ki, çatışan haklar arasında denge oluşturulmaya çalışılmışsa da, eylemin amacına ulaşip ulaşmadığı hususunda, başvuruçuların benimsedikleri yöntem yerine, eylemi tamamen alışveriş merkezi dışına taşımayı amaçlayan yöntemlerin *Mahkeme* tarafından seçenek olarak sunulması ve belirli bir insan sayısına ulaşılmasının yeterli görülmesi, ifade özgürlüğünün amacını ve amaca uygun kullanımını kısıtlayan bir savdır. Bununla birlikte, ifade özgürlüğünün mekânına sınırlama getirmek,

Dikkati çekelim ki, toplanma özgürlüğünün mekânı hususu, en az toplanma özgürlüğünün biçimi hususu kadar çeşitlilik gösterebilecek zenginliktedir. Nitekim yukarıda toplanma kavramını tanımlarken dahi kamusal veya özel alan, kapalı veya açık alan farkı olmaksızın her yerde toplanma eylemlerinin gerçekleştirilebileceğini; hatta yalnız karada değil, deniz üzerinde de gerçekleştirilen toplu eylemlerin toplanma özgürlüğü kapsamında görülebileceğini belirtmiştik²⁰¹. İHAM içtihadında da, toplanma özgürlüğünün mekânı olması bağlamında, toplumun çoğunluğu tarafından *yadırganabilecek* alanlar dahi eylem yapılabilir nitelikte görülmüştür. Özellikle yukarıda *Cisse v. Fransa* kararında görüldüğü üzere, dini bir mekânda gerçekleştirilen işgal tipi eylemin salt barışçıl olması, toplanma özgürlüğünün kullanımına mekânsal bakımdan genişleme sağlamıştır; zira böyle bir yerde kalabalık sayılabilecek bir kitle tarafından gerçekleştirilen eylemin, özgürlüğün sınırları içerisinde kalması, kapalı veya açık olması fark etmeksizin herhangi bir yerde toplu eylem yapılmasını *evleviyetle (a fortiori)* özgürlüğün sınırları içerisinde bırakacaktır.

(5) Toplanmanın Süresi ve Zamanı

İHAM içtihadı, toplanmanın süresi ve zamanı bakımından da herhangi bir sınırlama öngörmemiştir. Zira bir eylemin süresi ve zamanı, o eylemle ulaşılmak istenilen amaca koşul olarak tezahür etmektedir²⁰². Nitekim yukarıda değindiğimiz

örtülü bir kısıtlama sayılabileceği gibi, başvuruçuların da belirttiği üzere, yerel yönetimin yürüttüğü kampanyaya tahsis edilen alışveriş merkezinin kamuyu uyarıcı nitelikteki eyleme dolaylı olarak kapatılması, *Mahkeme*'nin somut olay bakımından mülkiyet hakkını üstün tuttuğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. İfade ve toplanma özgürlüğünün mülkiyet hakkı karşısındaki konumu hakkında ayrıntılı bilgi ve *Appleby ve Diğerleri v. Birleşik Krallık* kararına ilişkin değerlendirme için bkz.: H. Burak Gemalmaz, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Mülkiyet Hakkı**, İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım, 2009, s. 237-242. Kamusal alan - özel alan kavramlarının ayırımına ilişkin görüşlere burada yer vermememizin temel nedeni, ayırımın taraflarını oluşturan bu iki kavramın tanımlarına yönelik tartışmaların öğretilerde henüz nihayet bulmamasıdır. Kamusal alan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: **Kamusal Alan**, Haz. Meral Özbek, İstanbul, Hil Yayın, 2004, b.a.

²⁰¹ Sıklıkla yinelediğimiz üzere, toplanma özgürlüğü doğası gereği, toplu biçimde düşünce açıklamasında bulunulmasıdır. Deniz üzerinde herhangi bir deniz taşıtı veya başkaca bir platform üzerinde gerçekleştirilen düşünce açıklamaları ve gösteriler toplanma özgürlüğü kapsamında değerlendirilmeye müsaittir. Nitekim *Greenpeace* örgütünün teknelerle oluşturduğu kafileler vasıtasıyla gerçekleştirdiği düşünce açıklamaları ve deniz üzerinde kurulu platformlarda yaptığı toplu eylemler bu durumun en iyi örneklerini oluşturmaktadır.

²⁰² Aynı yönde bir diğer görüş için bkz.: Olgun Akbulut, "Toplantı ve Örgütlenme Özgürlükleri", **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru**

Cisse v. Fransa ve *Çiloğlu ve Diğerleri v. Türkiye* kararlarında da görüldüğü üzere, uzun süreli bir toplanma eylemi -aralıksız veya aralıklı olması fark etmeksizin- hakkın koruma alanındadır.

Eylemin süresine olduğu gibi zamanına da herhangi bir sınırlama getirmek, *hakkın amacına uygun kullanımını* engelleyecektir. Özellikle güncel bir olayı protesto etme amacıyla yapılmak istenilen acil nitelikli eylemlere yahut protesto edilen olayla eş zamanlı yapılmaması halinde amacını yitiren ani nitelikli eylemlere zaman bakımından herhangi bir sınırlama getirmek, eylemin amacını ortadan kaldıracaktır.

Nasıl ki her eylem, somut olayın kendi dinamikleri çerçevesinde şekilleniyorsa, yine eylemin süresi ve zamanı da o dinamikler doğrultusunda belirlenecektir. Zira her toplanma eylemine doğrudan uygulanabilecek nitelikte bir süre ve zaman mevcut değildir. *Mahkeme*, eylemin süresine ilişkin değerlendirmelerinde kıstas olarak, toplanma özgürlüğü hakkını kullananların bu haktan yeterince yararlanıp yararlanmadığına bakmaktadır. Eğer kullanıcılar bu haktan yeterince yararlanamamışsa, ifade özgürlüğünün kolektif kullanımından beklenen kamuoyu oluşturma yararı ortadan kalkmış olacaktır. Nitekim *Mahkeme*, *Cisse v. Fransa* kararında, iki ay boyunca devam eden kilise işgalinin, protesto edilen durum aleyhine kamuoyu oluşturmayı sağladığını, dolayısıyla amacına ulaştığını tespit etmiştir²⁰³.

Keza, *Samüt Karabulut v. Türkiye* kararında da *Mahkeme*, barışçıl eylemcilere, hiçbir şekilde hoşgörü gösterilmeksizin ve görüşlerini ifade etmeleri için yeterli zaman tanınmaksızın müdahalede bulunulmasını, 11. maddenin ihlali olarak görmüştür²⁰⁴.

Kapsamında Bir İnceleme, Haz. Sibel İnceoğlu, 2. bsk., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2013, s. 389.

²⁰³ Akbulut, **a.g.e.**, s. 390.

²⁰⁴ *Samüt Karabulut v. Türkiye*, paragraf 37-39.

B. Toplanma Özgürlüğünün Kullanımında Devletin Yükümlülükleri

Mahkeme -yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere- *İHAS* m. 11’de düzenlenen toplanma özgürlüğü hakkına yönelik müdahalelerin meşru olup olmadığını değerlendirirken -esasen somut olay bağlamında- toplanma özgürlüğü hakkının, hakkın amacına uygun kullanılıp kullanılmadığına bakmaktadır. *Mahkeme*’nin *Sözleşme*’yle tanınan tüm hak ve özgürlükler bakımından gözettiği bu tutum, *İHAS*’ın 1. maddesinden²⁰⁵ ileri gelmektedir²⁰⁶.

Bu maddeyle taraf devletlere yüklenen hak ve özgürlüklere güvence sağlama yükümü, salt hak ve özgürlükleri ihlal etmekten imtina etmek değil; aynı zamanda hak ve özgürlüklerden beklenen ölçüde yararlanılmasını sağlamak anlamına da gelmektedir. Konumuz özelinde ifade etmek gerekirse, toplanma özgürlüğü hakkının, *hakkın amacına uygun kullanımı*, devletlere *hem pozitif*²⁰⁷ *hem negatif*²⁰⁸ *olmak üzere çifte yüküm* yüklemektedir²⁰⁹.

²⁰⁵ **Madde 1 - İnsan haklarına saygı gösterilmesi yükümlülüğü**

“Yüksek Sözleşmeciler Tarafından, bu Sözleşmenin I. Bölümünde tanımlanan hakları ve özgürlükleri, kendi yargı yetki alanında bulunan herkes için güvence altına alacaklardır.” İlgili madde metni için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 7.

²⁰⁶ Oya Boyar, “Devletin Pozitif Yükümlülükleri ve Dolaylı Yatay Etki”, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme**, Haz. Sibel İnceoğlu, 2. bsk., İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım, 2013, s. 54.

²⁰⁷ Pozitif yükümlülük; devletin, hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesini önleme yönünde etken tutum sergilemesini gerektiren yükümlülük olup *koruma (protect) ve gerçekleştirme (fulfill) yükümlülüklerini* ifade etmektedir. Bkz.: Boyar, **a.g.e.**, s. 54-55.

²⁰⁸ Negatif yükümlülük; devletin, hak ve özgürlükleri ihlal etmeme yönünde edilgen tutum sergilemesini gerektiren yükümlülük olup *saygı (respect) yükümlülüğünü* ifade etmektedir. Bkz.: **a.e.**

²⁰⁹ Toplanma özgürlüğü hakkı bağlamında devletin yükümlülüğü iki yönlü olduğundan bu hakka yönelik müdahaleler, kamu makamlarının eylem ve işlemleri yahut bu makamların ihmâleri veya kendilerinden beklenen edimde bulunmaması nedeniyle meydana gelebilir. Bu doğrultuda, meşru olmayan eylem ve işlemlerin gerçekleştirilmesi negatif yükümlülüğün yerine getirilmemesi suretiyle hakkın ihlalini; ihmâl ve beklenen edimde bulunulmaması ise pozitif yükümlülüğün yerine getirilmemesi suretiyle hakkın ihlalini oluşturmaktadır. Bkz.: Doğru, “İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Uygulamasında Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü”, s. 40.

1. Yükümlülüğün Pozitif Yönü

İHAS'ın *yaşayan bir belge*²¹⁰ olmasının getirisi olan dinamik yapı, *İHAM* içtihadında, pozitif yükümlülük bağlamında da kendini göstermektedir. Daha açık bir anlatımla, *Mahkeme*'nin her ne kadar pozitif yükümlülöklere ilişkin yerleşik bir içtihadı mevcutsa da, son tahlilde *Mahkeme*, her somut olayı kendi dinamikleri içerisinde incelemek gerekliliğinden dolayı pozitif yükümlülükler teorisi oluşturma yoluna gitmemiştir²¹¹.

Toplanma özgürlüğüne ilişkin pozitif yükümlülükler -özgürlüğün kamuya açık tarafı ve *İHAM* içtihadının seyri göz önünde tutulduğunda- hiç şüphe yoktur ki, bir toplanma eyleminin karşıt görüşlü olsun veya olmasın başka bir toplanma eylemiyle aynı anda ve aynı yerde düzenlenmesi yahut toplanma özgürlüğü hakkını kullanan bir topluluğun karşıt görüşlü başka bir topluluk tarafından kışkırtılması veya bu topluluğun saldırısına uğraması durumlarında belirlemektedir. Kısacası, toplanma özgürlüğü hakkı bakımından devlete düşen pozitif yükümlülük, bu hakkı kullananların karşıt göstericilere karşı korunmasıdır. Bu yükümlülük 11. maddeyle korunan toplanma özgürlüğü hakkında gereğince yararlanılmasını sağlamaya yöneliktir²¹².

İHAM'ın pozitif yükümlülükler hususundaki başat kararlarından biri olan -yukarıda değindiğimiz- *Plattform "Artze für das Leben" v. Avusturya* kararına, *bir gösteri yürüyüşüne katılanların karşıt göstericiler tarafından kışkırtılması* konu olmuştur.

Kürtaj aleyhtârı doktorlardan oluşan *Plattform "Artze für das Leben"* örgütü, 28 Aralık 1980 tarihinde Stadl Paura Klisesi'nde ayine katılmak, akabinde kürtaj uygulamalarında bulunan bir doktorun muayenehanesine yürüyüş düzenlemek

²¹⁰ *İHAM*'a göre *Sözleşme*, "yaşayan bir belge" (a living instrument) olması dolayısıyla "günün şartları ışığında" (in the light of present-day conditions) yorumlanmalıdır. Bkz.: *Tyrer v. Birleşik Krallık*, Başvuru no. 5856/72, 25.04.1978, paragraf 31; *Inze v. Avusturya*, Başvuru no. 8695/79, 28.10.1987, paragraf 41; *Demir ve Baykara v. Türkiye*, Başvuru no. 34503/97, 12.11.2008, paragraf 146.

²¹¹ *Plattform "Artze für das Leben" v. Avusturya*, paragraf 31.

²¹² David Harris et. al., *Law of the European Convention on Human Rights*, 2. ed., New York, Oxford University Press, 2009, s. 517.

üzere bildirimde bulunmuştur. Başvurucu örgüte kamuya açık bir anayol tahsis edilmekle birlikte, kürtaj lehtërlarınca aynı anda ve aynı yerde düzenleneceği duyurulan iki gösteri ise yasaklanmıřtır²¹³. Başvurucu örgüt, herhangi bir olayın çıkmaması adına yürüyüşten hemen önce yürüyüşün güzergâhını ve ayin yerini değiştirmek istemişse de, kolluk kuvvetleri, eski yere konuşlanıldığı ve tayin edilen yeni yerin topluluğu kontrol altında tutmaya müsait olmadığı gerekçesiyle yürüyüşe katılanların güvenliğini sağlamayı kabul etmemiş; güzergâh değişikliğinin karşıt göstericileri engelleyemeyeceğini de belirtmiřtir²¹⁴. Bildirimde bulunmayan karşıt görüşlü göstericiler yürüyüşü ve ayini sabote etmişse de, herhangi bir müdahaleyle karşılaşmamış; ancak şiddet olaylarının meydana gelebileceği sırada kolluk kuvvetleri her iki topluluk arasında kordon oluřturmuřtur²¹⁵.

Plattform “Artze für das Leben” örgütünün 1 Mayıs 1982 tarihinde, Salzburg’daki katedral meydanında gerçekteşirmek istediği kürtaj aleyhtârı ikinci gösteriye de izin verilmiş; ancak başvuru örgütün bildiriminden daha sonra bildirim yapıldığı gerekçesiyle Sosyalist Parti’nin her yıl aynı tarihte, aynı meydana düzenlediği toplantı yapılamamıştır. Karşıt göstericilerin katedralin önünde toplanması üzerine, kolluk kuvvetleri gösteriye katılanları korumak amacıyla kordon oluşturmuş; olaylara başvuru örgütü destekleyen başka bir topluluk da dâhil olmuş; örgüt başkanı bu topluluğu dağıtamayınca kolluk kuvvetleri meydana boşaltmıřtır²¹⁶.

Başvurucu örgüt, öncelikle *Komision* önünde, gösterilerin herhangi bir huzursuzluk yaşanmadan gerçekteştirilmesini sağlamak adına tatbikî mümkün tedbirler almayarak toplanma özgürlüğünün esas anlamını ihmâl ettikleri gerekçesiyle Avusturya makamlarından şikâyetçi olmuřtur²¹⁷. Hükümet ise, *Sözleşme*’nin 11. maddesinin gösterilerin korunması yönünde herhangi bir pozitif yükümlülük yüklediğini, bu maddenin bireyler arası ilişkilerde uygulanamayacağını ve başvurulacak araçların her hâlükârda devletin takdir

²¹³ *Plattform “Artze für das Leben” v. Avusturya*, paragraf 8-9.

²¹⁴ *Plattform “Artze für das Leben” v. Avusturya*, paragraf 10-11.

²¹⁵ *Plattform “Artze für das Leben” v. Avusturya*, paragraf 12-13.

²¹⁶ *Plattform “Artze für das Leben” v. Avusturya*, paragraf 19.

²¹⁷ *Plattform “Artze für das Leben” v. Avusturya*, paragraf 28.

yetkisinde olduğunu belirtmiş; ancak *Komisyon* kabul edilebilirlik kararında, 11. maddenin gösterileri engellemek veya aksatmak isteyenler hususunda devlete zımnî olarak koruma yükümü yüklediğine karar vermiştir²¹⁸.

Bunun üzerine *Mahkeme*, *Sözleşme*'den doğabilecek pozitif yükümlülüklerle ilişkin genel bir teori geliştirmenin gerekmediğini; ancak 11. maddenin yorumlanmasının akabinde başvuruçunun iddiasının ileri sürülebilirliği hakkında hüküm kurmaya geçilebileceğini ifade etmiştir²¹⁹. Karara göre; bir gösteri, yüceltmeye yöneldiği düşüncelerin muhaliflerini rahatsız veya tedirgin etse dahi, gösteriye katılanlar, muhaliflerinden gelebilecek fiziksel şiddete maruz kalma korkusu duymaksızın gösteriyi düzenleyebilmelidir; böylesine bir korku, toplumsal fikir ve menfaatleri savunan örgüt ve diğer toplulukları, toplumu etkileyen oydaşmasız hususlarda fikirlerini açıkça dillendirmekten alıkoyacaktır; oysaki demokraside karşıt gösteri hakkı, gösteri hakkının kullanımını kısıtlayacak kadar geniş değildir. Gerçek, etkili barışçıl toplanma özgürlüğü, devlet bakımından - yalnızca negatif algılama biçimine koşut olarak- salt müdahale etmeme yükümüne indirgenemez; zira bu algılama biçimi 11. maddenin konusu ve amacıyla bağdaşmamaktadır. Tıpkı 8. madde gibi 11. madde de, ihtiyaç hâsıl olduğunda bireyler arası ilişkilerde dahi kimi zaman pozitif tedbirler alınmasını gerektirmektedir²²⁰. Devletler, meşru gösterilerin barışçıl bir biçimde sürdürülebilmesi adına makul ve uygun tedbirleri almakla yükümlüdür; ancak bunu mutlak surette sağlayamamakla birlikte, başvurulacak araçların seçiminde de geniş bir takdir yetkisine sahiptir; bu bağlamda, 11. maddenin devletlere yüklediği yükümlülük, tedbirlerin alınmasına yönelik olup ulaşılabilecek sonuçlara yönelik değildir²²¹.

Başvuruçucu örgüt, kolluk kuvvetlerinin, her iki gösteri bakımından da tamamen hareketsiz kaldığı görüşüne sahip olsa da, Hükümet ve *Komisyon* bu görüşe katılmayarak herhangi bir ciddi saldırı olmadığından derhal müdahalenin haksız olacağını ve fiziksel şiddeti kaçınılmaz surette tetikleyeceğini belirtmiş; *Mahkeme* ise

²¹⁸ *Plattform "Artze für das Leben" v. Avusturya*, paragraf 29-30.

²¹⁹ *Plattform "Artze für das Leben" v. Avusturya*, paragraf 31.

²²⁰ *Plattform "Artze für das Leben" v. Avusturya*, paragraf 32.

²²¹ *Plattform "Artze für das Leben" v. Avusturya*, paragraf 34.

bu gösteriler bakımından gereken tedbirlerin alınmadığına ilişkin ileri sürülebilir bir iddianın mevcudiyetini değerlendirmekle birlikte, kolluğun başvurduğu yol ve yöntemlerin amaca uygunluğunu ve etkililiğini değerlendirmenin gerekmediğine kanaat getirmiştir²²². *Mahkeme* değerlendirmesinde, 28 Aralık 1980 tarihinde Stadl Paura’da gerçekleşen olaylar bağlamında kürtaj lehtârlarınca aynı anda ve aynı yerde düzenlenmesi planlanan iki gösterinin yasaklandığına; kolluğun belirlenen ilk güzergâha göre konuşlanmışken güzergâhın değiştirilmesi kararı üzerine, bu kararda sakınca gördüğü halde göstericileri korumayı reddetmediğine; herhangi bir zarar olmadığı veya ağır çatışma yaşanmadığı gibi şiddet olaylarının meydana gelebileceği sırada kolluğun her iki topluluk arasına geçmesi suretiyle karşıt göstericilerin eylemlerinin yürüyüşün ve ayinin sonuna kadar sürmesine engel olmadığına işaret etmektedir²²³.

1 Mayıs 1982 tarihinde Salzburg’da düzenlenen gösteri bağlamında ise *Mahkeme*, başvuru örgütün katedral meydanı için daha önce bildirimde bulunması nedeniyle Sosyalistlerin geleneksel yürüyüşünün iptal edildiğine; kolluğun gösteriye katılanları korumak amacıyla olay yerine gönderildiğine ve ayinin bozulmasını engellemek adına meydanı boşalttığına dikkat çekmektedir²²⁴. *Mahkeme* bu değerlendirmesi sonucunda, Avusturya makamları tarafından makul ve uygun tedbirlerin alındığına; dolayısıyla 11. maddenin ihlal edildiğine ilişkin ileri sürülebilir bir iddia olmadığına hükmetmiştir²²⁵.

Karardan anlaşılacağı üzere, toplanmanın eylemsel olarak gerçekleştirildiği her toplanma eylemi, 11. maddenin amacına uygun bir hak kullanımı değildir. Başka bir ifadeyle, belli bir yerde ve zamanda, belli bir amaç doğrultusunda bir araya gelen kişilerin bu eylemlerinin, toplanma özgürlüğü hakkının öngördüğü biçimde bir toplanma olması için; eylemin, amacına ulaşmasını engelleyecek herhangi bir etmene maruz kalmaması gerekmektedir. Toplanma özgürlüğü esasen tek başına ifade edilemeyen veya edilse dahi beklenen karşılığı bulamayan fikirlerin topluma duyurulmasını sağladığından, kişinin salt birey olarak

²²² *Plattform “Artze für das Leben” v. Avusturya*, paragraf 35-36.

²²³ *Plattform “Artze für das Leben” v. Avusturya*, paragraf 37.

²²⁴ *Plattform “Artze für das Leben” v. Avusturya*, paragraf 38.

²²⁵ *Plattform “Artze für das Leben” v. Avusturya*, paragraf 39.

duyduğu *karşıt görüş korkusunu* -en azından- fikren ortaklaştığı kişilerle birlikteyken duymaması istenmektedir. Zira herhangi bir fiziksel şiddet gerçekleşmemiş olsa da, kişinin bu korku altında baskılanması toplanma özgürlüğünü kullanmaktan gitgide imtina etmesine yol açacaktır.

Toplanma özgürlüğünün amacına uygun kullanımı, her şeyden önce böyle bir korkunun ortadan kaldırılmasına; dolayısıyla eylemin herhangi bir saldırıya uğramadan sürdürülebilmesinin temin edilmesine bağlıdır. Bu teminatı, 11. madde bağlamında pozitif yükümlü olan devlet sağlayacak olmakla birlikte, *Mahkeme*'ye göre bu yükümlü yerine getirilmesine ilişkin ölçüt; alınan tedbirlerin sonuca ulaşım sağlamadığından ziyade makul ve uygun tedbirlerin alınıp alınmadığıdır. Nitekim yukarıdaki somut olay bakımından, her iki toplanma eyleminde de kolluk, fiziksel şiddet doğurmayı önleyici tedbirler aldığından ve eylemler herhangi bir zarar veya ağır çatışma meydana gelmeksizin sonuna kadar sürdürülebildiğinden pozitif yükümlülüğün yerine getirildiğine hükmedilmiştir.

Yukarıdaki olaya benzer bir başka olayın konu olduğu *İrkçılığa ve Faşizme Karşı Hristiyanlar v. Birleşik Krallık* kararında da, *İrkçılığa ve Faşizme Karşı Hristiyanlar (Christians against Racism and Fascism/CARAF)* adındaki örgüt 22 Nisan 1978 tarihinde, güzergâhı Londra'daki Saint Paul Katedrali'nden başlayarak Westminster Katedrali'ne kadar uzanan bir yürüyüş düzenleme kararı almıştır²²⁶. Benzer şekilde, başvuru örgütün muhalif olduğu *Milliyetçi Cephe (National Front)* ise 25 Şubat 1978 tarihinde, Londra/Ilford bölgesinde bir yürüyüş gerçekleştirmeyi planlamıştır²²⁷. Ancak 24 Şubat 1978 Cuma günü sabah saat 6'dan itibaren başlamak üzere iki ay boyunca kamuya açık tüm yürüyüşler *Kamu Düzeni Yasası (Public Order Act)* dayanak gösterilerek Londra Emniyet Müdürlüğü tarafından yasaklanmıştır²²⁸.

Komisyon incelemede bulunurken, öncelikle, somut olaydaki yasaklama niteliğindeki tedbirin *Kamu Düzeni Yasası (Public Order Act)* dayanak gösterilerek alındığını; keza, alınan tedbirin asayişin sağlanması, suçun önlenmesi ve üçüncü

²²⁶ *İrkçılığa ve Faşizme Karşı Hristiyanlar v. Birleşik Krallık*, sayfa 140, paragraf 3.

²²⁷ *İrkçılığa ve Faşizme Karşı Hristiyanlar v. Birleşik Krallık*, sayfa 141, paragraf 6.

²²⁸ *İrkçılığa ve Faşizme Karşı Hristiyanlar v. Birleşik Krallık*, sayfa 141, paragraf 5.

kişilerin hak ve özgürlüklerinin korunması meşru amaçlarını takip ettiğini; dolayısıyla 11. maddenin gereklerine uygun olduğunu tespit etmiştir. Nihayet bu tedbirin demokratik bir toplumda zorunlu olup olmadığına ilişkin değerlendirmesinde, 1977 yılının Ağustos ayında *Milliyetçi Cephe (National Front)* tarafından gerçekleştirilen yürüyüş dolayısıyla meydana gelen ağır çatışmaları ve 1978 Londrasının içinde bulunduğu gergin ortamı da dikkate alarak bu tip bir yasaklamanın gereklilik arz ettiği kanaatine varan *Komisyon*²²⁹, başvurunun kabul edilemez olduğuna hükmetmiştir²³⁰.

Yukarıdaki iki kararı kıyasladığımızda, aralarında belirgin bir dönem farkı bulunmayan her iki somut olay bakımından hem *Komisyon* hem *Mahkeme* devletlerin aldığı tedbirleri 11. maddenin gereklerine uygun görmüştür. Ancak ileride *Mahkeme*'nin yakın dönemli kararlarına yer verdiğimizde görülecektir ki, *İHAM* içtihadının gelişmeci yapısı bu denli sıkı tedbirlerin, özellikle genel nitelikli yasaklamaların ve karşıt gösteri olgusu bağlamında bir toplanma eylemine izin verilmesi sonucu bir diğerinin yasaklanmasının 11. maddenin devlete yüklediği pozitif yükümlülüklerden sayılamayacağını ortaya koymaktadır. Zira genel nitelikli bir yasaklama hiçbir hak ve özgürlük bakımından tedbir olarak adlandırılmayacağı gibi, yine alınan hiçbir tedbir de hak öznelerinden herhangi birine *hakkın amacına uygun kullanımını* sağlarken bir diğerinin aynı haktan yararlanmasını kısıtlayamayacak veya ortadan kaldıramayacaktır. Toplanma özgürlüğü özelinde ifade edersek, iki farklı topluluğun aynı zamanda ve aynı mekânda toplanma eylemi gerçekleştirmek istemesi olasılığında, her iki topluluğun da 11. maddeden yararlandırılması gerekmektedir²³¹.

Karşıt gösteri olgusuna yaklaşım bakımından içtihadın en iyi örneklerinden biri, şüphesiz ki *Öllinger v. Avusturya* kararıdır. Yukarıda toplanmanın biçimi ve mekânı hususları bağlamında da değindiğimiz karara konu olan somut olayda; Vienna (Viyana)'da ikamet eden 1951 doğumlu, *Yeşiller Partisi*

²²⁹ *İrkçılığa ve Faşizme Karşı Hristiyanlar v. Birleşik Krallık*, sayfa 149-151, paragraf 5.

²³⁰ *İrkçılığa ve Faşizme Karşı Hristiyanlar v. Birleşik Krallık*, sayfa 153, paragraf 7.

²³¹ Karşıt gösteri olgusunun bulunduğu olaylarda, her iki taraf da 11. maddeden yararlanmayı talep edecektir; ancak bu taraflardan biri, diğerinin eyleminde kargaşa çıkartmayı amaçlamaktaysa, o halde yerel makamlara düşen yükümlülük, barışçıl tarafın toplanma hakkını korumak olacaktır. Bkz.: Harris et. al., *a.g.e.*, s. 517.

(*Green Party*) milletvekili başvuru, 1 Kasım 1998 tarihli Azizler Günü'nde, sabah saat 9 ile öğleden sonra saat 1 arasında, Salzburg kent mezarlığındaki savaş anıtı önünde, İkinci Dünya Savaşı sırasında SS askerleri tarafından öldürülen Salzburg Yahudilerini anmayı amaçlayan bir toplantı düzenlemek için 30 Ekim 1998 tarihinde Salzburg Federal Polisi'ne bildirimde bulunmuştur²³².

Başvuru eylem yöntemi olarak, slogan veya pankart gibi ifade araçlarını kullanmayacak; bunun yerine, katılımcılardan altısı verilmek istenilen anma mesajını ellerinde taşıyacak ve kıyafetlerine ilâştirecektir²³³. Ancak Salzburg Federal Polisi, 31 Ekim 1998 tarihinde, kamu düzeninin ve güvenliğinin tehlikeye düşeceği gerekçesiyle toplantıyı yasaklamış²³⁴; yasaklama gerekçesinde, başvuru, kendi toplantısıyla aynı anda ve aynı yerde kanuna aykırı toplantı düzenleyeceğini iddia ettiği *Comradeship IV* topluluğunun kayıtlı bir örgüt olmakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı sırasında ölen SS askerlerinin anısına ithaf ettikleri geleneksel anma törenlerini Azizler Günü'nde, Salzburg kent mezarlığında gerçekleştirdiğini; karşıt görüşlü topluluklarca düzenlenen protesto amaçlı bu ve benzeri anma törenlerinin kargaşa yaratmak suretiyle mezarlığa gelen ziyaretçilere rahatsızlık verdiğini dikkate almıştır²³⁵.

Mahkeme somut olaya ilişkin değerlendirmesinde; öncelikle, "çatışan/yarışan temel haklar" hususunu ele alarak somut olay bağlamında korunması gereken yalnız *başvurucunun toplanma ve ifade özgürlüğü hakkı* değil, bu hakla birlikte *karşıt görüşlü topluluğun toplanma özgürlüğü hakkı* ve *mezarlığı ziyaret edenlerin dini inançlarını dışa vurma hakkı* olduğunu; dolayısıyla *bu haklar arasında dengenin sağlanması gerektiğini* tespit etmiştir²³⁶. *Mahkeme*'ye göre; - vurgulamak gerekirse- 11. maddeyle garanti altına alınan toplanma özgürlüğü, *Sözleşmecî devletlere* hem negatif hem pozitif yükümlülük yüklemekte; diğer taraftan bir gösterinin, yüceltmeye yöneldiği düşüncelerin muhaliflerini rahatsız veya tedirgin etmeye dahi varabilmesi mümkün olduğundan, devletin müdahaleden imtina

²³² *Öllinger v. Avusturya*, paragraf 7-9.

²³³ *Öllinger v. Avusturya*, paragraf 9.

²³⁴ *Öllinger v. Avusturya*, paragraf 10.

²³⁵ *Öllinger v. Avusturya*, paragraf 11-12.

²³⁶ *Öllinger v. Avusturya*, paragraf 34.

etmesi mecburiyeti doğmakla birlikte, meşru bir gösterinin karşıt göstericilerden korunması adına 11. maddenin öngördüğü pozitif tedbirleri alması da gerekmektedir²³⁷. Bu bağlamda, Hükümet tarafından alınması gereken önleyici tedbir, toplantıların her ikisine birden izin verilerek kolluğun hazır bulundurulması suretiyle her iki toplantının da birbirinden ayrı tutulmasıdır; ancak Avusturya makamları bunun yerine, başvuruçunun düzenlemek istediği toplantıyı herhangi bir gerekçe göstermeksizin yasaklamıştır. Tüm bunları göz önüne alan *Mahkeme*, tedbir olarak yasaklama yoluna başvurulması suretiyle mezarlığı ziyaret edenlerin menfaatlerinin, başvuruçunun ve karşıt görüşlü topluluğun menfaatlerinden üstün tutulduğuna; dolayısıyla bu hususta devlete tanınan takdir yetkisinin gereğince kullanılmayarak *çatışan/yarışan menfaatler arasında adil bir denge sağlanamaması sonucu 11. maddenin ihlal edildiğine* karar vermiştir²³⁸.

Mahkeme'nin dikkat çektiği önemli hususlardan biri, karşıt gösterinin yasaklanması yerine bilakis verilmek istenilen mesajın yerini bulması adına iki gösterinin aynı anda ve aynı yerde yapılabilmesinin gerekliliğidir. Başvuruçunun düzenlemek istediği toplantının esas amacı, SS askerlerinin işlediği suçları anımsatmak ve onlar tarafından öldürülen Salzburg Yahudilerini anmaktır; dolayısıyla bu toplantının, *Comradeship IV* topluluğunun gerçekleştirmek istediği anma töreni ile zaman ve mekân bakımından rastlaşması, başvuruçunun vermek istediği mesajın asli gereğidir. Bununla birlikte, parlamento üyesi olan başvuruçunun *Comradeship IV* topluluğunu protesto etme isteği, öncelikli olarak, kamu yararı görülen bir konuda düşünce açıklamasında bulunulmasıdır; ancak Avusturya makamları tarafından olayın bu yönüne hiç önem izafe edilmemiştir²³⁹. Bir diğer husus ise, başvuruçunun benimsediği eylem yöntemi bakımından yasaklamanın *takip edilen amaçla orantısız* olduğudur. Zira bu toplantı, hiçbir surette mezarlığı ziyaret edenlerin dini inançlarını dışa vurmasına yönelmiş değildir. Ayrıca başvuruçunun, yalnızca birkaç katılımcının barışçıl ve sessiz ifade araçları kullanarak protesto eylemi gerçekleştirmesini; daha açık bir anlatımla, bariz bir biçimde slogan ve pankart kullanımına imkân vermemeyi öngörmüştür. Dahası, önceki yıllardaki

²³⁷ *Öllinger v. Avusturya*, paragraf 35-37.

²³⁸ *Öllinger v. Avusturya*, paragraf 48-51.

²³⁹ *Öllinger v. Avusturya*, paragraf 43-44.

olaylarda ortaya çıkan tahrik edici çatışmalar, herhangi bir şiddet olayının meydana gelebileceği hususunda ileri sürülebilir bir gerekçe değildir²⁴⁰.

Görüldüğü üzere, karşıt gösteri bağlamında devletlere düşen yükümlülük, karşıt gösterinin yasaklanması değil, birbirine muhalif her iki gösterinin de 11. maddenin güvencesinden yararlanarak sürdürülmesini sağlamaktır. Zira karşıt gösteri de barışçıl olduğu müddetçe toplanma özgürlüğünün biçimlerinden birini oluşturmaktadır. Bu bakımdan her karşıt gösterinin her zaman kargaşa doğuracağı veya herhangi bir şiddet olayına yol açacağı şeklinde genel bir kanaate varmak mümkün değildir; ancak bu hususta alınması gereken tedbir, karşıt gösterinin kışkırtma eğilimli olup olmadığına bakılmaksızın kolluğun, her iki gösteriye katılanların güvenliğini sağlamak adına toplanma yerinde hazır bulundurulmasıdır. *Plattform “Artze für das Leben” v. Avusturya* kararında belirtildiği üzere, bir gösteri, yüceltmeye yöneldiği düşüncelerin muhaliflerini rahatsız veya tedirgin edebilir; hatta *İHAM* içtihadındaki meşhur deyimle, bu düşünceler *şok edici*²⁴¹ dahi olabilir. Esasen genel anlamda *muhalefet hakkı*²⁴²’nin de kullanım biçimlerinden biri olan toplanma eyleminin iletmek istediği düşünce, çoğulculuğun yerleşmesi için bir miktar can sıkıcı olmalıdır. Karşıt gösteri, ne zaman ki salt can sıkıcı olmaktan şiddet eğilimli olmaya evrilir, daha açık bir anlatımla gösteri hakkının kullanımını engellemeye veya ortadan kaldırmaya başlar; ancak o zaman 11. maddenin koruma alanı dışında kalmakta, dolayısıyla müdahaleye meşruiyet kazandırmaktadır.

İHAM’ın karşıt gösteri olgusunu tartıştığı *Öllinger v. Avusturya* kararında, kolluğun başvurduğu yasaklama tedbirinin aşırılığı nedeniyle 11.

²⁴⁰ *Öllinger v. Avusturya*, paragraf 47.

²⁴¹ *Handyside v. Birleşik Krallık*, paragraf 49.

²⁴² Muhalefet hakkı, salt siyasal muhalefet hakkına indirgenemeyecek kadar geniş bir hak ve özgürlükler demetini barındırdığından bireysel veya örgütlü kullanılabilen her türlü hak ve özgürlük ile ilişkilendirilebilir bir mâhiyettir. İnsan haklarının bütünlüğü, bölünmezliği ve bağımlılığı ilkelerinin tezahürü olan bu durum, bazı hak ve özgürlükler bakımından diğerlerine nispetle daha baskındır. Düşünce ve ifade özgürlükleri, bu özgürlüklerin kolektif kullanımları olan toplanma ve örgütlenme özgürlükleri, bireysel veya toplu olarak kullanılabilen basın özgürlüğü ve nihayet siyasal hak ve özgürlükler muhalefet hakkıyla oldukça yakından ilişkilidir. Demokrasinin temel gereklerinden olan çoğulculuğun başat sağlayıcısı kabul edebileceğimiz muhalefet hakkına bu işlevini kazandıran ise karşıt görüşün bizzat kendisidir. “*Muhalefet Hakkı*” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Bülent Algan, *Muhalefet Hakkı ve Türkiye’deki Görünümü*, Ankara, Adalet Yayınevi, 2015, b.a.; özetlediğimiz kısım için bkz.: “*Muhalefet Hakkının Anlamı ve Kapsamı*” bakımından Algan, *a.g.e.*, s. 9-27 arası; “*Muhalefet Hakkının Diğer Haklarla İlişkisi*” bakımından Algan, *a.g.e.*, s. 58-92 arası.

maddenin ihlali söz konusu olmakla birlikte, yine kolluğun müdahalede yetersiz kalması halinde de devletin pozitif yükümlülüğünü yerine getirmemesi nedeniyle 11. madde ihlal edilmiş sayılmaktadır. **Birleşik Makedon Örgütü Ilinden ve Ivanov v. Bulgaristan**²⁴³ kararına, kolluğun müdahaleden imtina ettiği karşıt gösterici topluluğunun, fiziksel şiddet uygulayarak katılımcılara saldırdığı ve toplantının düzenlenmesini engellediği bir olay konu olmuştur. Başvurucular; 14 Nisan 1990 tarihinde -Sandanski, Petrich ve Blagoevgrad kentlerinin de dâhil olduğu- Pirin veya Pirin Makedonyası olarak da bilinen güney batı Bulgaristan'da kurulan Ilinden örgütü²⁴⁴ ve Sandanski'de ikamet eden, 1932 doğumlu, örgüt başkanı Yordan Kostadinov Ivanov'dur²⁴⁵. Somut olaya göre; Ilinden örgütü, 12 Eylül günü, Blagoevgrad kent merkezinde, Gotze Delchev'in anıtı önünde anma töreni düzenleme talebini, 23 Ağustos 2002 tarihinde, Blagoevgrad belediye başkanına bildirmiş; ancak bu talebe herhangi bir yanıt verilmemiştir²⁴⁶. 12 Eylül 2002 tarihinde, yaklaşık olarak öğleden sonra saat 3.30'da, anıtın bir kilometre yakınında toplanan Ilinden üyeleri ve lehtârları anıta doğru yürümeye başlamıştır. Ancak anıtın etrafı, topluluğa yönelerek tahkir edici surette bağırarak yaklaşık yirmi kişilik bir grup tarafından çevrilmiştir. Grup içerisinde birkaç kişi taşınan bayrağın sopasını kırmak, başka bir bayrağı almaya çalışmak, posteri yırtmak, üyelere birinin taşıdığı çelengini şeridini almak ve kamera ile kayıt alan üyeye arkadan saldırarak kameranın elektrik kablolarını koparmak suretiyle fiziksel şiddete başvurmuştur. Kolluk olay yerinde hazır bulunarak Ilinden üyeleri ve lehtârları ile hasım grup arasında kordon oluşturmuş; ancak şiddet olaylarını önleyememiştir. Bununla birlikte, anıta çelenk konulması mümkün olmuşsa da, örgüt başkanının konuşması hasım grubun bağırışlarıyla sürekli olarak kesilmiş; Ilinden üyeleri ve lehtârları kolluk eşliğinde anıttan ayrılmıştır²⁴⁷.

Mahkeme değerlendirmesinde, Ilinden üyeleri ve lehtârlarının anıta yaklaşırken kolluk tarafından önlenmediğine; ancak düzenlemek istedikleri toplantının hasım grubun saldırısıyla engellendiğine dikkat çekmektedir. Karara

²⁴³ Başvuru no. 44079/98, 20.10.2005.

²⁴⁴ **Birleşik Makedon Örgütü Ilinden ve Ivanov v. Bulgaristan**, paragraf 9-10.

²⁴⁵ **Birleşik Makedon Örgütü Ilinden ve Ivanov v. Bulgaristan**, paragraf 1.

²⁴⁶ **Birleşik Makedon Örgütü Ilinden ve Ivanov v. Bulgaristan**, paragraf 61.

²⁴⁷ **Birleşik Makedon Örgütü Ilinden ve Ivanov v. Bulgaristan**, paragraf 62.

göre; kolluğun, Ilinden üyeleri ve lehtârlarının toplantı düzenleyebilmesi için bazı tedbirleri aldığı görülmekle birlikte, Bulgaristan makamlarının, gösterinin barışçıl bir biçimde sürmesini sağlamak adına makul ve uygun tüm tedbirleri alıp almadığı hususu kuşku uyandırmaktadır²⁴⁸. *Mahkeme*, somut olay bakımından, *devletin üzerine düşen pozitif yükümlülüğü yerine getirmediğinden* hareketle 11. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir.

Denilebilir ki, yukarıdaki kararlardan anlaşılacağı üzere, *İHAM*'ın pozitif yükümlülüklerle bakışı, barışçıl nitelikli her toplanma eyleminin 11. maddenin koruma alanından azami ölçüde yararlanması minvalinde evrilmiştir. Pozitif yükümlülüklerle biçtiği değer bakımından *Mahkeme*'nin benzer yaklaşımlar sergilediği *Plattform “Artze für das Leben” v. Avusturya* ve *İrkçılığa ve Faşizme Karşı Hristiyanlar v. Birleşik Krallık* kararlarında, “yasaklama” bir tedbir olarak görülmüş; *Plattform “Artze für das Leben” v. Avusturya* kararında aynı anda ve aynı yerde gösteri yapmak isteyen iki gruptan birinin eylemi, daha önce duyurulmuş olmasına rağmen muhalif olduğu gerekçesiyle iptal edilirken; *İrkçılığa ve Faşizme Karşı Hristiyanlar v. Birleşik Krallık* kararında muhalif grupların çatışmalarının engellenmesi adına toplanma özgürlüğü askıya alınmıştır. Oysaki *Mahkeme*, yakın dönemdeki kararlarından *Öllinger v. Avusturya* kararında, salt karşıt gösterinin - özellikle kamu yararı görülen bir hususta düşünce açıklaması niteliğindeyse-varlığının dahi verilmek istenilen mesaj bakımından ne denli önemli olduğunu; *Birleşik Makedon Örgütü Ilinden ve Ivanov v. Bulgaristan* kararında ise, karşıt göstericilerin şiddet eylemlerini durduramayarak toplanmanın barışçıl niteliğini koruyamayan “görünüşte” tedbirlerin, pozitif yükümlülüğün yerine getirilmesi bakımından yetersiz kaldığını vurgulamaktadır.

Son olarak belirtilmelidir ki; *Plattform “Artze für das Leben” v. Avusturya* kararında *Mahkeme*, gösterilerin barışçıl bir biçimde sürdürülebilmesi adına makul ve uygun tedbirlerin alınmasının mutlak surette sağlanamayacağı; bu bağlamda, pozitif yükümlülüğün ulaşılacak sonuçlara yönelik olmadığı²⁴⁹ ilkesini ortaya koymuştur. Ancak bu ilkenin ifadesi, *Birleşik Makedon Örgütü Ilinden ve*

²⁴⁸ *Birleşik Makedon Örgütü Ilinden ve Ivanov v. Bulgaristan*, paragraf 104.

²⁴⁹ *Plattform “Artze für das Leben” v. Avusturya*, paragraf 34.

Ivanov v. Bulgaristan kararının içtihatındaki yerini almasıyla anlam bakımından daha aydınlatıcı olmuştur. Nitekim Bulgaristan Hükümetinin savunmasından hareketle, kolluğun olay yerinde hazır bulundurulması iki grup arasında kordon oluşturması - devletin bu husustaki takdir yetkisi de göz önüne alındığında- makul ve uygun bir tedbirin alındığı; ancak sonuca ulaşamadığı izlenimini yaratmak için yeterlidir²⁵⁰. Kanaatimizce, alınan tedbirin makul ve uygun olup olmadığı, toplanma eyleminin barışçıl bir biçimde sürdürülüp sürdürülmediğiyle koşuttur. Zira *Mahkeme* de, gösteri boyunca barışçılığın sağlanması adına makul ve uygun tüm tedbirlerin alındığına dair kuşkuya yer bırakılmamasını beklemektedir²⁵¹. O halde, pozitif yükümlülük kapsamında alınacak tedbirler, göstericilere yönelebilecek sözel veya fiziksel saldırıların her birini bertaraf edemese de, bu saldırıların toplanmanın barışçıl niteliğini ortadan kaldıracak dereceye ulaşmasını bertaraf etmek zorundadır.

2. Yükümlülüğün Negatif Yönü

Özgürlüklerin tamamen sınırsız olmadığını, pozitif hukukun öngördüğü bir sınır olmasa dahi her özgürlüğün objektif bir sınırı olduğunu ve nihayet toplanma özgürlüğünün de toplanmanın barışçıl olmaması halinde sınırlandığını yukarıda ifade etmiştik. 11. maddenin 1. fıkrası toplanma özgürlüğünün objektif sınırına yer verirken, 2. fıkrası ise meşru sınırlama nedenlerini düzenlemiştir. *İHAS* m. 11/2'ye göre ulusal güvenlik ya da kamu emniyeti yararı, düzensizliğin ya da suçun/(suç işlenmesinin) önlenmesi, sağlığın ya da ahlâkın korunması yahut başkalarının haklarının ve özgürlüklerinin korunması amaçlarından biri veya birkaçına dayanılarak kanun tarafından öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olan sınırlamalar meşru kabul edilmektedir. Daha açık bir anlatımla, *İHAS* m. 11/2'nin lafzından anlaşılacağı üzere, sınırlama nedenlerinin sınırlı sayıda düzenlenmiş olması devletin hakka müdahalede başkaca hiçbir nedene dayanmasına cevaz vermemekte, dayanması halinde ise müdahalenin meşruiyetini ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla *sınırlı sayıda (numerus clausus)* düzenlenen meşru amaçlardan birine dayanılmadan gerçekleştirilen toplanma özgürlüğüne yönelik müdahaleler, 11. maddeye ilişkin

²⁵⁰ *Birleşik Makedon Örgütü İlinden ve Ivanov v. Bulgaristan*, paragraf 84.

²⁵¹ *Birleşik Makedon Örgütü İlinden ve Ivanov v. Bulgaristan*, paragraf 104.

negatif yükümlülüğün yerine getirilmemesi suretiyle toplanma özgürlüğü hakkının ihlalini oluşturacaktır.

Yukarıda değindiğimiz üzere, *İHAS* sistematigi içerisinde sınırlama rejimi bakımından ortaklık gösteren 8., 9., 10. ve 11. maddeler, başvuruçunun şikâyeti üzerine *İHAM* önüne geldiği takdirde, ilgili maddenin somut olay bağlamında ihlal edilip edilmediği hususunda üç aşamalı bir değerlendirmeye tâbi tutulmaktadır. Sırasıyla, ihlal edildiği ileri sürülen maddenin *somut olaya uygulanabilirliği* tespit edilmekte; *uygulanabilir* bulunursa, kamu makamlarınca takdir edilen eylem veya işlemin ilgili maddede korunan hak ve/veya özgürlüğe müdahale niteliğinde olup olmadığı incelenmekte; müdahale niteliğinde görülürse, bu müdahalenin, ilgili maddenin 2. fıkrasında düzenlenen sınırlama rejimi bakımından meşru sayılıp sayılmadığı belirlenmektedir²⁵². Müdahalenin meşruluğu ise, *kanunla öngörülme*²⁵³, *2. fıkrada sayılan meşru amaçlardan birini takip etme*²⁵⁴ ve *demokratik bir toplum düzeninde gerekli olma*²⁵⁵ şartlarının kümülatif olarak gerçekleşmesine bağlıdır²⁵⁶.

Toplanma özgürlüğü hakkı kapsamındaki toplanma biçimlerinin çoğunlukla kamuya açık olarak gerçekleştirilmesi, *hakkın amacına uygun kullanımının* sağlanması adına kamu gücü tarafından birtakım hazırlıkların

²⁵² Gözübüyük, Gölcüklü, **a.g.e.**, s. 331.

²⁵³ Yukarıda, “*kanunla öngörülme*” (*prescribed by law*) ifadesinin, ilgili hukuki düzenlemelerin *yeterince ulaşılabilir* (*adequately accessible*) ve *önceden görülebilir/bilinebilir* (*foreseeable*) olması gerektiği anlamına geldiğini belirtmiştik.

²⁵⁴ Daha önce değindiğimiz üzere, *İHAS* sistematigi içerisinde 8., 9., 10. ve 11. maddelerin 2. fıkralarında sınırlı sayıda düzenlenen sınırlama nedenleri, devletin hak veya özgürlüklere müdahale ederken takip etmesi zorunlu kılınan meşru amaçları ifade etmektedir. Bu amaçlar, ilgili hak veya özgürlüklerin niteliklerine koşut olarak belirlenmiştir. İlgili hak veya özgürlüklere müdahalede devletin bu amaçları takip edip etmediği hususu ise *İHAM*’ın denetimi altındadır. Devletin müdahalede bu amaçlardan bir veya birkaçını takip etmesi mümkün olmakla birlikte, *Mahkeme* bazı durumlarda yalnız bir amacı yerinde görmektedir. Bkz.: Sibel İnceoğlu, “Hak ve Özgürlükleri Sınırlama ve Güvence Rejimi”, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme**, Haz. Sibel İnceoğlu, 2. bsk., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2013, s. 27-29.

²⁵⁵ Yukarıda, “*demokratik bir toplumda gerekli olma*” (*necessary in a democratic society*) ifadesinin, “*zorlayıcı toplumsal bir ihtiyaç*” (*a pressing social need*) bulunması ve müdahalenin “*izlenen meşru amaçla orantılı*” (*proportionate to the legitimate aim pursued*) olması gerektiği anlamına geldiğini belirtmiştik.

²⁵⁶ Gözübüyük, Gölcüklü, **a.g.e.**, s. 373. Şartların kümülatif olarak gerçekleşmesi arandığından, müdahalenin *kanunla öngörülmesi* şartının gerçekleşmediği durumlarda *Mahkeme*, diğer iki şartın değerlendirmesini dahi yapmadan 11. maddenin ihlal edildiğine karar vermektedir. Bkz.: **Mkrtyan v. Ermenistan**, paragraf 44-45; **Bączkowski ve Diğerleri v. Polonya**, paragraf 72-73.

yapılmasını gerektirmekte; bu gereklilik doğrultusunda *önceden bildirim* veya *izin* sistemlerine başvurulmaktadır. Bu sistemlerin varlığının hakkın kullanımını doğrudan sınırladığını söylemek mümkün değildir. Bilakis *Mahkeme* bildirim ve izin sistemlerinin hakkın kullanımını kolaylaştırdığını düşünmektedir²⁵⁷. Ancak ileride *İHAM* içtihadından vereceğimiz örneklerde görülecektir ki, *Sözleşmecî devletlerin* bildirim veya izin yokluğu nedeniyle müdahalede bulunduğu birçok olayda *Mahkeme* 11. maddenin ihlaline hükmetmiş; bazı durumlarda ise ihlal görmemiştir. Zira *Mahkeme* bu hususta da -birtakım belirli ilkeler ortaya koymakla birlikte- genel bir teori geliştirmeksizin somut olayın dinamiklerine göre hareket etmektedir.

Bildirim veya izin yokluğu nedeniyle müdahale edilen eylemler, kural olarak öncelikle *ani ve acil nitelikli toplanmaları*²⁵⁸ çağrıştırmaktadır. Bu toplanmaların gerçekleştirilmesindeki menfaat, bildirim yapılması veya izin alınması halinde eylemin amacına ulaşamamasından dolayı ortadan kalkmaktadır. Daha açık bir anlatımla, o anda yapılması gereken yahut düzenlenmesi bakımından aciliyet gerektiren bir toplanma eyleminin gecikerek yapılması, o eylemin hiç yapılmamasıyla aynı sonucu doğurmaktadır.

Ani nitelikli toplanma eylemleri bakımından içtihadındaki en karakterize kararlardan biri şüphesiz ki *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*²⁵⁹ kararıdır. Başvurucular; -sırasıyla- 1943, 1945 ve 1951 doğumlu, Budapeşte’de ikamet eden üç

²⁵⁷ Bkz.: Akbulut, *a.g.e.*, s. 386-387.

²⁵⁸ Ani ve acil nitelikli toplanmalar arasındaki ayrımın kesinlik arz etmediğini belirtmekle birlikte, genel kabule göre; beklenmedik bir anda, kendiliğinden gelişen toplanmalar ani nitelikli; güncel bir olayı protesto etmek amacıyla gerçekleştirilen toplanmalar ise acil nitelikli olarak kabul edilmektedir. Ani nitelikli toplanma, o anda gerçekleşen bir olayı protesto etmek amacıyla kendiliğinden geliştiğinden herhangi bir izin veya bildirim usulüne tâbi olması söz konusu değildir; benzer şekilde, acil nitelikli toplanma, güncel bir olayın güncelliğini kaybetmeden protesto edilmesini amaçladığından izin veya bildirim yükümlülüğüne uyulması halinde eylem anlamını yitirebilmektedir. Ayrıca bu eylemler genellikle siyasi olayları protesto etmeyi amaçladığından, bildirim veya izin yükümlülüğü yerine getirildiği takdirde eylemlerin kolluk kuvvetleri tarafından engellenmesi de olasılık dâhilindedir. Aşağıda *İHAM* kararlarında da görüleceği üzere, *Mahkeme* bu hususta temel bir ayrım öngörmeyerek acilen tepki verilmesi gereken (*immediate response*) hallerde bildirimsiz veya izinsiz gerçekleştirilen tüm toplanmaları “*spontane*” (*spontaneous*) kavramıyla deyimlemiştir. Kanaatimizce, ani ve acil nitelikli toplanmaların, nitelik bakımından iç içe geçtiği dikkate alınırsa herhangi bir ayrımı başvurmaya gerek kalmadığı görülecektir. Konunun, Alman öğretisi ve içtihadı bağlamında ele alınışı için bkz.: Ahmet Mert Duygun, “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkının Kullanılmasında Bir Bilinmeyen: Spontane ve Acele Eylemler”, *Anayasa Hukuku Dergisi (AYHD)*, Cilt: 3, Sayı: 6, Yıl: 2014, s. 133-161.

²⁵⁹ Başvuru no. 25691/04, 17.07.2007.

Macar'dır²⁶⁰. Somut olaya göre; 1 Aralık 2002 tarihinde, Romanya Başbakanı, Budapeşte'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Transilvanya'nın Macaristan'dan Romanya'ya geçişini ilan eden 1918 Gyulafehérvár Milli Meclisi anısına Romanya Milli Günü münasebetiyle bir resepsiyon verilmiştir²⁶¹. Başvurucular, resepsiyona katılacağını kamuya duyuran Macaristan Başbakanının, 1918 Gyulafehérvár Milli Meclisi'nin Macar tarihindeki menfi anlamından dolayı bu resepsiyona katılmasını istemediklerinden resepsiyonun verileceği Budapeşte'deki Kempinsky otelinin önünde kolluğu bilgilendirmeksizin bir gösteri düzenlemeye karar vermiştir²⁶². 1 Aralık 2002 tarihinde, öğleden sonra, aralarında başvurucuların da bulunduğu yaklaşık 150 kişi otelin önünde toplanmış; şiddetli gürültü üzerine, olay yerinde hazır bulunan kolluk, resepsiyonun güvenliği bakımından toplanma eyleminin tehlike arz ettiğini göz önünde tutarak göstericileri otelin yanındaki parka doğru geri çekilmeye zorlamış ve kısa zaman sonra oradan ayrılmalarını sağlamıştır²⁶³. İHAM önüne gelen olayda, Hükümet, 11. maddenin 2. fıkrası uyarınca müdahalenin meşru olduğunu ileri sürmüştür²⁶⁴. Mahkeme incelemesinde, öncelikle, *kanunla öngörülme şartının sağlanıp sağlanmadığını* tespit ederek müdahalenin Toplantı Kanunu'na dayandırılmasından dolayı kanunla öngörüldüğüne kanaat getirmiştir²⁶⁵.

İkinci olarak *müdahalenin meşru bir amacı takip edip etmediği* hususu değerlendirilmiştir. Bu hususta Hükümet, barışçıl toplanma hakkının kamusal alanda kullanımını dolayısıyla müdahalenin üçüncü kişilerin hareket hakkını korumaya ve trafiğin olağan akışını sağlamaya yönelik olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Mahkeme, alınan tedbirin asayişin sağlanması ve üçüncü kişilerin haklarının korunması meşru amaçlarını takip ettiği kanaatine varmıştır²⁶⁶. Son olarak Mahkeme, *müdahalenin demokratik toplumda gerekliliği* hususu üzerinde durmuştur. Başvurucular, ani (*spontaneous*) gelişen barışçıl nitelikli gösterilerinin salt Toplantı Kanunu'nda öngörülen ön bildirim yokluğu nedeniyle dağıtıldığını; bununla

²⁶⁰ *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, paragraf 5.

²⁶¹ *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, paragraf 7.

²⁶² *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, paragraf 8-9.

²⁶³ *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, paragraf 10.

²⁶⁴ *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, paragraf 24.

²⁶⁵ *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, paragraf 26.

²⁶⁶ *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, paragraf 28-30.

birlikte, duyulan patlama sesinin alınan tedbiri meşru kılmadığını iddia etmiştir²⁶⁷. Hükümet ise başvurucuların toplanma eyleminin ön bildirim yokluğu nedeniyle değil; patlamanın, otelede bulunan devlet görevlilerinin güvenliği bakımından tehlike arz ettiği gerekçesiyle dağıtıldığını savunmuştur²⁶⁸. Bunun üzerine *Mahkeme*, öncelikle, 11. maddenin 2. fıkrasının toplanma özgürlüğü hakkının kullanımına meşru sınırlamalar getirilmesi bakımından devletlere takdir yetkisi tanıdığını belirtmekle birlikte, yerel mahkeme kararlarında olayların yasallığı/meşruluğu ele alınırken başvurucuların toplanma eyleminin dağıtılmasının yasal dayanağı olarak yalnızca ön bildirim yokluğunun ileri sürüldüğüne, yine kolluğun başvurduğu tedbirlerin yasallığını beyan etmek bakımından salt aynı gerekçeye dayanıldığına, somut olayın diğer yönlerinin ve özellikle toplanma eyleminin barışçıl niteliğinin göz önünde tutulmadığına da dikkat çekmiştir²⁶⁹. *Mahkeme*'ye göre; kamuya açık toplanmaların *ön izin (prior-authorisation)* usulüne tâbi olması, kural olarak hakkın özüne dokunmamaktadır. Ancak somut olay bakımından, Başbakanın resepsiyona katılma niyeti hakkında kamuya yeterince erken bilgi verilmediğinden başvurucular ya barışçıl toplanma hakkını kullanmaktan feragat edecek yahut bu haklarını idari gerekliliklere aykırı olarak kullanacaklardı²⁷⁰. Siyasi bir olaya gösteri biçiminde ivedilikle karşılık verilmesinin meşru olduğu özel durumlarda, *katılımcıların kanuna aykırı herhangi bir hareket sergilemediği barışçıl toplanmanın salt ön bildirim yokluğundan dolayı dağıtılması* barışçıl toplanma özgürlüğüne getirilen *orantısız* bir sınırlamadır²⁷¹. Kamusal alandaki bir toplanmanın kaçınılmaz surette neden olacağı asgari düzensizlik dışında, başvurucuların kamu düzeni adına tehdit oluşturduklarını ortaya koyan herhangi bir bulgu mevcut değildir. Göstericilerin şiddet hareketinde bulunmadığı durumlarda, *Sözleşme*'nin 11. maddesi altında güvence sağlanan *toplama özgürlüğünün esas anlamını kaybetmemesi için kamu otoritelerinin barışçıl toplanmalara bir dereceye kadar hoşgörü göstermeleri* önemlidir. Yukarıda geçen açıklamalar dikkate alındığında, başvurucuların barışçıl toplanma eyleminin

²⁶⁷ *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, paragraf 31.

²⁶⁸ *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, paragraf 32.

²⁶⁹ *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, paragraf 33-34.

²⁷⁰ *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, paragraf 35.

²⁷¹ *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, paragraf 36.

dağıtılması, *demokratik bir toplum bakımından gereklilik arz etmediğinden Sözleşme*'nin 11. maddesi ihlal edilmiştir²⁷².

Mahkeme, Bukta ve Diğerleri v. Macaristan kararına benzer şekilde, *derhal tepki verilmesini gerektiren siyasi bir olayı protesto etmek amacıyla bildirim yükümlülüğüne uyulmaksızın gerçekleştirilen* bir toplanma eyleminin konu olduğu *Éva Molnár v. Macaristan*²⁷³ kararında ise, genel seçim sonuçlarının protesto edildiği eylemin²⁷⁴, sonuçların açıklanmasından iki ay sonra gerçekleştirildiği gerekçesiyle somut olay bakımından *bildirim yükümlülüğüne uyulmamasını gerektirecek aciliyetin mevcut olmadığı*²⁷⁵ tespitinde bulunmuş²⁷⁶; bununla birlikte, trafiğin aksamasına rağmen eylemcilere hemen müdahale edilmeyerek yeterli derecede hoşgörü gösterildiğinden başvurucunun toplanma özgürlüğü hakkını kullanabildiği ve bu bağlamda *müdahalenin demokratik bir toplumda gerekli olduğu* kanaatiyle *11. maddenin ihlal edilmediği* sonucuna varmıştır²⁷⁷.

Yukarıdaki iki kararı kıyasladığımızda görülüyor ki; *Mahkeme*, bildirimsiz gerçekleştirilen eylemlere yönelik her müdahalenin doğrudan 11. maddeyi ihlal ettiği veya etmediği yönünde karar vermemekte, somut olayın dinamiklerini dikkate alarak bildirim yükümlülüğüne uymamayı gerektirecek aciliyetin gerçekten olup olmadığına ve hakkın yeterince kullanılıp kullanılmadığına bakmaktadır.

Bildirim yükümlülüğü bağlamında önemle üzerinde durulması gereken bir diğer karar da, *Oya Ataman v. Türkiye*²⁷⁸ kararıdır. Somut olaya göre; İnsan Hakları Derneği (İHD) İstanbul Şubesi yönetim kurulu üyesi olan başvuru avukatı Oya Ataman, F tipi cezaevlerini protesto etmek amacıyla 22 Nisan 2000 tarihinde, İstanbul'daki Sultanahmet Meydanı'nda, akabinde basın açıklaması

²⁷² *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, paragraf 37-39.

²⁷³ Başvuru no. 10346/05, 07.10.2008.

²⁷⁴ *Éva Molnár v. Macaristan*, paragraf 10-13.

²⁷⁵ Aynı yönde bir diğer karar; *Serkan Yılmaz ve Diğerleri v. Türkiye*, Başvuru no. 25499/04, 13.10.2009.

²⁷⁶ *Éva Molnár v. Macaristan*, paragraf 36-39.

²⁷⁷ *Éva Molnár v. Macaristan*, paragraf 43-46.

²⁷⁸ Başvuru no. 74552/01, 05.12.2006.

gerçekleştirilerek sonlandırılan bir yürüyüş düzenlemiştir²⁷⁹. Yaklaşık saat 12.00'da, başvuru ve İHD İstanbul Şubesi başkanı olan avukat Eren Keskin öncülüğündeki 40 ilâ 50 kişilik grup, pankartlarıyla birlikte meydana toplanmıştır. Ancak polis, eylemin, bildirimde bulunulmadan düzenlendiği gerekçesiyle kanuna aykırı ve günün en yoğun saatlerinden birinde gerçekleştirildiği gerekçesiyle kamu düzenini bozucu nitelikte olduğunu bildirerek gruba dağılmasını ihtar etmiştir²⁸⁰. İhtara rağmen yürüyüşe devam eden gruba biber gazı kullanmak suretiyle müdahalede bulunan polis, grubu dağıtmasının akabinde aralarında başvuru da olduğu otuz dokuz eylemciyi gözaltına alarak karakola götürmüştü; mesleği göz önüne alınan başvuru kimlik kontrolünden sonra saat 12.45'de serbest bırakılmıştır²⁸¹.

Başvuru 26 Nisan 2000 tarihinde, İstanbul Emniyet Müdürlüğü ve ilgili polisler hakkında, biber gazı kullanmak suretiyle kötü muamelede buldukları, kanuna aykırı olarak gözaltı işlemi uyguladıkları ve gerçekleştirilmek istenilen basın açıklamasını engelledikleri gerekçelerine dayanarak şikâyetle bulunmuşsa da, Cumhuriyet Savcılığınca 29 Haziran 2000 tarihinde, suç unsurları oluşmadığından takipsizlik kararı verilmiştir. Karara karşı 25 Temmuz 2000 tarihinde, başvuru tarafından Beyoğlu Ağır Ceza Mahkemesine itirazda bulunulmuş; ancak Mahkeme, 25 Eylül 2000 tarihinde kararı onamıştır²⁸².

Somut olayın *İHAM* önüne gelmesiyle *Mahkeme*, öncelikle, başvuru, biber gazı kullanılması suretiyle *İHAS* m. 3'ün²⁸³ ihlal edildiği yönündeki iddiasını incelemiştir. Başvuru, biber gazının neden olduğu gözyaşı, solunum güçlüğü vb. fiziksel sorunlardan şikâyetçi olurken, Hükümet ise başvuru, bu iddiasına karşı, biber gazının sağlık şartlarına ve uluslararası sözleşmelere uygun olduğunu belirterek buna ilişkin bilirkişi raporu sunmuş; bununla birlikte, başvuru, gazın neden olduğu sorunlara ilişkin sağlık raporu sunmadığını da belirtmiştir. Başvuru, Hükümetin bu savına itiraz etmiştir²⁸⁴. Bu

²⁷⁹ *Oya Ataman v. Türkiye*, paragraf 5.

²⁸⁰ *Oya Ataman v. Türkiye*, paragraf 6.

²⁸¹ *Oya Ataman v. Türkiye*, paragraf 7-8.

²⁸² *Oya Ataman v. Türkiye*, paragraf 9-12.

²⁸³ *İHAS/Madde 3 - "İşkence yasağı"* için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 8.

²⁸⁴ *Oya Ataman v. Türkiye*, paragraf 20-22.

bağlamda *İHAM*, Avrupa Konseyi ülkeleri tarafından eylemlerin kontrol altında tutulması veya dağıtılması amacıyla kullanılan biber gazının toksik gazlardan olmamakla birlikte yan etki göstererek bulantı; kusma; solunum yollarında, gözlerde ve gözyaşı kanallarında tahriş; kasılma; göğüs ağrısı; dermatit; alerji vb. birçok fiziksel soruna yol açabileceğine dikkat çekmiştir. Ancak *Mahkeme*, başvuruçunun, gaza maruz kaldıktan sonraki olası yan etkileri gösteren herhangi bir sağlık raporu sunmadığı gibi, serbest bırakılmasının ardından doktor muayenesini de talep etmediğini gözeterek *İHAS* m. 3'e aykırılık teşkil edecek nitelikte muamelede bulunulduğuna ilişkin herhangi bir delil olmadığından *İHAS* m. 3'ün ihlal edilmediğine kanaat getirmiştir²⁸⁵.

Başvuruçucu, yürüyüşün ve hemen akabinde gerçekleştirilecek olan basın açıklamasının polis tarafından engellendiği gerekçesiyle ifade ve toplanma özgürlüklerinin ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Hükümet ise, eylemin, bildirim usulüne uymadığından kanuna aykırı olduğunu; ayrıca *İHAS* m. 11/2'nin toplanma özgürlüğü hakkının sınırlanmasına imkân tanıdığını belirtmiştir. *Mahkeme*, hakka yönelik müdahalenin varlığını kabul ederek bu müdahalenin, 2911 sayılı Kanunun 22. maddesine dayanması dolayısıyla m. 11/2 uyarınca *kanunla öngörüldüğünü*; *düzensizliğin önlenmesi ve başkalarının haklarının korunması* meşru amaçlarını takip ettiğini tespit etmiştir²⁸⁶.

Müdahalenin demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığı hususunda ise *Mahkeme*, -daha önceki kararlarında değindiği temel ilkeleri hatırlatarak²⁸⁷ bildirimsiz gerçekleştirilse dahi barışçıl bir toplantının zor kullanılarak dağıtılmaması gerektiğini; somut olaydaki eylemin, güncel bir soruna dikkat çekmeyi amaçlayan

²⁸⁵ *Oya Ataman v. Türkiye*, paragraf 25-27. Burada şu hususu belirtmemiz gerekir ki; her ne kadar somut olayda *İHAS* m. 3'ün ihlal edilmediğine karar verilmişse de, bu karardan sonra "*Ataman Grubu Davaları*" olarak adlandırılan Türkiye'ye karşı açılmış -Kasım 2014 itibarıyla- kesinleşmiş kırk beş davada *Mahkeme*, *İHAS* m. 11'in yanı sıra "*İşkence yasağı*" kenar başlıklı *İHAS* m. 3'ün (bkz.: a.e.) ve "*Etkin hukuksal başvuru yollarına hak*" kenar başlıklı *İHAS* m. 13'ün (bkz.: Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler*, C: I, s. 13) de ihlal edildiğine karar vermiştir. "*Ataman Grubu Davaları*" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: *Toplantı ve Barışçıl Gösteri Özgürlüğü Ataman Grubu/Türkiye Kararlarının Uygulanması (Başvuru No: 74552/01, 5 Aralık 2006) İzleme Raporu*, Haz. Başak Çalı, Ankara, İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP), 2014, b.a.

²⁸⁶ *Oya Ataman v. Türkiye*, paragraf 28-32.

²⁸⁷ *Oya Ataman v. Türkiye*, paragraf 35-39.

barışçıl bir eylem olduğu gibi trafiği aksatmak dışında kamu düzeni bakımından herhangi bir tehlike oluşturmadığını; bu bağlamda, barışçıl eylemlere hoşgörüyü yaklaşılması gerektiğini belirterek müdahalenin *orantısız* olduğuna ve düzensizliğin önlenmesi/kamu düzeninin korunması açısından gereklilik arz etmediğine, dolayısıyla *İHAS* m. 11'in ihlal edildiğine karar vermiştir²⁸⁸.

Toplanma eyleminin izin veya bildirim bakımından kanuna aykırı kılınmasına neden olan bir diğer durum ise, eylemi düzenleyenler ile yetkili makamlar arasındaki eylemin yeri ve zamanı hususuna ilişkin anlaşmazlıktır. Zira düzenleyicilerin talep ettiği yer ve zaman, yetkili makamların sunduğu yer ve zaman ile örtüşmediği müddetçe, toplanma eylemi -barışçıl olsa dahi- iç hukuk bağlamında kanuna aykırı addedilerek kolluğun müdahalesine maruz kalmaktadır. ***Kasparov ve Diğerleri v. Rusya***²⁸⁹ kararına konu olan somut olaya göre; Rusya'nın farklı kesimlerinde ikamet eden Kasparov, Tarasov, Kharlamov, Kalashnikov, Toropov, Stelmakh, Orel, Melikhov ve Chelysheva adındaki dokuz başvuru²⁹⁰, 14 Nisan 2007 tarihinde, öğleden sonra saat 12 ile 1.30 arasında, yaklaşık 2000 kişinin katılımıyla, Novopushkinskiy Parkı'nda hükümet karşıtı bir toplantı yapmak ve hemen akabinde öğleden sonra saat 2'de sonlanacak şekilde Tverskaya Caddesi ve Okhotnyy Ryad Caddesi üzerinden Teatralnaya Meydanı'na ulaşan bir yürüyüş düzenlemek için Moskova belediye başkanına 30 Mart 2007 tarihinde bildirimde bulunmuştur²⁹¹. 5 Nisan 2007 tarihinde, Moskova Hükümeti Güvenlik Teşkilatı İrtibat Bürosu, düzenleyicilere, kentsel hizmetlerin ve yaya hareketliliğinin aksamaması adına yalnızca Moskova merkezindeki yerleşimlerden Chistoprudnyy Boulevard'daki Griboyedov anıtı yanında, öğleden sonra saat 12 ile 1.30 arasında, toplanma yerinin azami sınırı olan 1000 kişiyi aşmayacak katılımcıyla bir toplantı yapabileceklerini; ancak yürüyüşe izin verilmediğini bildirmiştir²⁹². Bunun üzerine, 6 Nisan 2007 tarihinde, 1000 katılımcıyla sınırlı olacak bir yürüyüş için Moskova merkezinden dört farklı güzergâh önerilmesi suretiyle yeniden bildirimde bulunulmuşsa da; 10 Nisan 2007 tarihinde, güzergâh önerilerinin hepsi aynı

²⁸⁸ *Oya Ataman v. Türkiye*, paragraf 41-44.

²⁸⁹ Başvuru no. 21613/07, 03.10.2013.

²⁹⁰ *Kasparov ve Diğerleri v. Rusya*, paragraf 5.

²⁹¹ *Kasparov ve Diğerleri v. Rusya*, paragraf 7.

²⁹² *Kasparov ve Diğerleri v. Rusya*, paragraf 8.

gerekçelerle reddedilmiştir²⁹³. Hükümet, 14 Nisan 2007 tarihinde, saat 11.40 civarında, Pushkinskaya Meydanı yakınında toplanılmaya başlandığını; tamamı yaklaşık elli kişi olan gruptan aralarında ilk sekiz başvuruçunun da yer aldığı yaklaşık yirmi kişilik bir grubun, hükümet karşıtı sloganlar atarak Tverskaya Caddesi'nden aşağı doğru yürüdüğünü; başvuruçuların ise bu cadde üzerinden Kızıl Meydan'a geçerken yakalandığını iddia etmiştir²⁹⁴. İlk sekiz başvuruçudan Kasparov, Tarasov ve Toropov, barışçıl bir biçimde resmi toplanma yeri olan Griboyedov anıtına doğru yürüdüklerini; yine Stelmakh da, üç arkadaşıyla birlikte yürüdüğünü; Kharlamov, Kalashnikov, Orel ve Melikhov, yürüyüşle herhangi bir bağlarının olmadığını²⁹⁵; dokuzuncu başvuruçuyu Chelysheva ise toplanma yerine giderken polis tarafından tekmelenerek yaralanması sonucu eyleme katılmadığını ileri sürmüştür²⁹⁶. *Mahkeme*, Hükümetin, "gösterinin güvenlik bölgesi olan Kızıl Meydan'a yayılma tehlikesi" iddiasını yerinde görmediğini belirtmiştir. *Mahkeme*'ye göre; Hükümetin bu iddiasına polis raporlarında yer verilmemiştir; bununla birlikte, başvuruçuların yakalandığı yer, Kızıl Meydan'a 1.4 km mesafede olduğundan yaklaşık elli ilâ altmış kişilik grubun *inkar edilemeyecek bir şekilde barışçıl nitelikli* olan yürüyüşlerinin Kızıl Meydan'a sirâyet etmesi yakın tehdit arz etmemektedir²⁹⁷. Hükümet, öngörülemeyen ve izinsiz gösterinin polisi telaşlandırması ve buna koşut başka türlü bastırılmaması gerekçesiyle başvuruçuların yakalandığını iddia etse de, *Mahkeme*, alınan tedbirlerin yetkinliğine ve polisin sayıca yeterliliğine dikkat çekerek kamu düzeni ve güvenliğinin sağlanması adına yakalama yoluna başvurulmaması gerektiğini; bununla birlikte, başvuruçuların yakalanmasındaki tek gerekçenin, *izinsiz gösteriden kaynaklanan idari suçlarla itham edilmeleri* olduğunu belirtmiş; bu yönde *zorlayıcı toplumsal bir ihtiyacın doğmadığı, polisin şiddetli müdahalesinin orantısız ve asayişin sağlanması bakımından gereksiz olduğu* kanaatiyle 11. maddenin ihlal edildiğine hükmetmiştir²⁹⁸.

²⁹³ *Kasparov ve Diğerleri v. Rusya*, paragraf 9-10.

²⁹⁴ *Kasparov ve Diğerleri v. Rusya*, paragraf 12.

²⁹⁵ *Kasparov ve Diğerleri v. Rusya*, paragraf 13-15.

²⁹⁶ *Kasparov ve Diğerleri v. Rusya*, paragraf 31.

²⁹⁷ *Kasparov ve Diğerleri v. Rusya*, paragraf 92.

²⁹⁸ *Kasparov ve Diğerleri v. Rusya*, paragraf 93-97.

Şu hususa önemle değinmek gerekir ki; *Mahkeme*, toplanma özgürlüğünün kullanılması bağlamında izin veya bildirim şartının aranmasına doğrudan karşı değildir; ancak bu şartın toplanma özgürlüğünün kullanımı engellediği hallerde 11. maddenin ihlali yönünde karar vermektedir. Nitekim yukarıdaki kararda da *Mahkeme, Yüksek Sözleşmecî Taraf*ın kamu düzeni ve ulusal güvenlik nedenlerinden dolayı toplantı düzenlenmesini izne tâbi tutmasını 11. maddenin esasına aykırı görmemekle birlikte, ön izin olmaksızın bir gösterinin düzenlenmesi gibi kanuna aykırı bir durumun da 11. maddenin ihlalini meşru kılmadığını vurgulamaktadır²⁹⁹.

Mahkeme, benzer yönde bir yaklaşım sergilediği *Sergey Kuznetsov v. Rusya*³⁰⁰ kararında da; izin veya bildirim usulünün politik, kültürel veya herhangi bir mahiyetteki toplanmanın düzgün bir biçimde yürütülmesini sağlayan makul ve uygun tedbirlerin alınmasını amaçladığı müddetçe, kamusal toplanmaların izin veya bildirim usulüne tâbi olmasının 11. maddenin esasına aykırılık teşkil etmediğini ifade etmiştir³⁰¹. Kanaatimizce *Mahkeme*, her hâlükârda toplanma eyleminin 11. maddenin amacına uygun bir biçimde yürütülmesini gözetmektedir; zira eylemin hangi usule tâbi olduğundan veya buna koşut hangi tedbirin alındığından ziyade, tüm bu usul veya tedbirler neticesinde, 11. madde altında toplanma özgürlüğüne tanınan hakkın ihlal edilip edilmediğine bakmaktadır. Nitekim somut olayda da, on gün öncesinden bildirimde bulunulması gerekli iken, bildirim yükümü iki gün gecikmeyle sekiz gün öncesinden yerine getirildiğinden başvurucuya yaptırım uygulanmış; *Mahkeme* ise, - somut olayda “*picket*” (*picketing*)³⁰² olarak adlandırılan- eylemin büyük ölçekli olmayışından dolayı polisin kamu düzenini sağlayacak yeterli süreye sahip olduğundan hareketle, bildirim salt süre sınırı bağlamında şeklen ihlalinin,

²⁹⁹ *Kasparov ve Diğerleri v. Rusya*, paragraf 91.

³⁰⁰ Başvuru no. 10877/04, 23.10.2008.

³⁰¹ *Sergey Kuznetsov v. Rusya*, paragraf 42.

³⁰² “*Picketing, bir grubun, yaya ve araç trafiğini engellemeden, kaldırımlarda, merdivenlerde, avlularda, meydanlarda, parklarda ve benzeri yerlerde, ‘oval bir çember çizerek, durmadan sürekli yürümeleri; bu sırada, ellerinde pankartlar bulundurmaları, el çırpmaları, kısa sloganlar söylemeleri...*’ şeklinde bir eylem türü (conduct) olarak anlatılabilir. Türkçesi bulunmadığı için sözcüğün İngilizce orijinali kullanılacaktır.” Alıntı için bkz.: Sait Güran, “Hak Arama Özgürlüğünün İki Boyutu”, *Anayasa Yargısı 9: Anayasa Mahkemesi’nin 30. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler*, Haz. Yekta Güngör Özden, Emine Yıldız, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1993, s. 23 (dipnot 2), “*picketing*” hakkında ayrıntılı bilgi için s. 25-29.

başvurucuya idari yükümlülük vaz etmek bakımından ne yerinde ne de yeterli bir neden oluşturduğunu belirtmiştir. *Mahkeme*'ye göre; barışçıl bir toplanmaya katılma özgürlüğü o kadar önemlidir ki, kişinin bizzat kendisi, yasaklanmamış bir gösteriye katılımıyla olaylar sırasında itham edilmeyi hak edecek herhangi bir davranışta bulunmadıkça, disiplin cezaları arasında en düşük derecedeki cezalardan biri dahi olsa, bu kişi yaptırıma tâbi tutulamaz³⁰³. Yukarıdaki açıklamalar ışığında *Mahkeme*, ***müdahalenin demokratik toplumda gereklilik arz etmediği*** kanaatine vararak ***11. maddenin ihlal edildiğine*** karar vermiştir³⁰⁴. *Mahkeme*'nin ***Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*** kararında da değindiği üzere, kamusal alandaki herhangi bir gösteri kaçınılmaz surette -trafik akışının bozulması da dâhil- günlük yaşamda belirli düzeyde aksaklıklara yol açacaktır; ancak *Sözleşme*'nin 11. maddesi altında güvence sağlanan ***toplama özgürlüğünün esas anlamını kaybetmemesi için kamu otoritelerinin barışçıl toplanmalara bir dereceye kadar hoşgörü göstermeleri*** önemlidir³⁰⁵.

Yukarıda değerlendirdiğimiz son üç karar bağlamında denilebilir ki; *İHAM*, -sıklıkla yinelediğimiz üzere- toplanmanın barışçıl olmasını temel şart olarak aramakta, bunun haricinde devletin iç hukukundan kaynaklanan -özellikle teoride olmasa da uygulamada hakkın kullanımını kısıtlayan- şartları (izin, bildirim vb.) meşru toplanma eyleminin varlığına doğrudan atfetmemektedir. Başka bir ifadeyle, izin veya bildirim usulünün düzenlendiği iç hukuka göre, izin veya bildirim yokluğu o eylemi kanuna aykırı kılarken, *İHAM*, “*kanuna aykırı*” olarak adlandırılan eylemleri de ***barışçıl olduğu müddetçe*** 11. maddenin kapsamında görmektedir. Özellikle kamuya açık toplanmaların izin veya bildirim usulüne tâbi olması, kural olarak hakkın özüne müdahale sayılmamakla birlikte, salt izin veya bildirim yokluğu dolayısıyla eylemcilere yaptırım uygulanması -içtihadın seyrinden de anlaşılacağı üzere- hakkın özüne müdahale sayılmakta; yine kamusal toplanmalardan doğan *günlük yaşamdaki asgari/olağan aksaklıklara hoşgörü gösterilmesi* yerine, bunların gerekçe gösterilerek eylemcilere yaptırım uygulanması *hakkın amacına uygun kullanımını* ortadan kaldırmaktadır.

³⁰³ *Sergey Kuznetsov v. Rusya*, paragraf 43.

³⁰⁴ *Sergey Kuznetsov v. Rusya*, paragraf 48-49.

³⁰⁵ *Sergey Kuznetsov v. Rusya*, paragraf 44.

Nitekim *Galstyan v. Ermenistan*³⁰⁶ kararında *Mahkeme*, söz konusu gösteride trafiği engellediği ve şiddetli gürültü çıkardığı iddiasıyla başvuruçunun gereğinden daha ağır bir cezaya tâbi tutularak üç gün süreyle hürriyetinden yoksun bırakılmasını, **demokratik toplumda gereklilik arz etmeyen**, dolayısıyla **11. maddeye aykırılık teşkil eden bir müdahale** olarak kabul etmiştir³⁰⁷. Ancak *İHAM*, diğer bazı temel hususlarda olduğu gibi bu hususta da genelleme yoluna gitmeyerek *Sözleşme*ci devletler tarafından uygulanan her yaptırımın toplanma özgürlüğü hakkı bakımından mutlak surette yerinde olmadığı sonucuna varmamıştır.

*Ziliberg v. Moldova*³⁰⁸ kararına konu olan somut olayda; öğrencilere sağlanan, kent içi ulaşımdan indirimli yararlanma imkânının belediye meclisi kararıyla kaldırılmasını protesto etmek amacıyla Chişinău (Kişinev) Büyük Millet Meclisi Meydanı'nda düzenlenen izinsiz gösteri, başlangıçta barışçıl bir biçimde sürmüştü; ancak sonrasında göstericilerden bazıları belediye binasına yumurta ve taş fırlatmaya başlamış; bunun üzerine kolluk kuvvetleri müdahalede bulunmuştur³⁰⁹. Başvuruçunun, idari para cezasına tâbi tutulması üzerine olayı *İHAM* önüne taşıyarak *Sözleşme*'nin 11. maddesinde korunan toplanma özgürlüğü hakkının ihlal edildiği yönünde şikâyetle bulunmuştur³¹⁰. *Mahkeme* ise, bir gösteri için izin alınması gerekliliğinin *Sözleşme*'nin 11. maddesine aykırılık oluşturmadığını ve buradan hareketle başvuruçunun izinsiz gösterilere katılma yasağına uymaması dolayısıyla devletin kesin surette bir yaptırım uyguladığını belirtmiş; en düşük derecedeki ceza olan bu yaptırımın başvuruçunun geliri nispetle ağır olmasına rağmen **takip edilen meşru amaç ile orantısız olmadığı** kanaatine varmıştır³¹¹.

*Skiba v. Polonya*³¹² kararında ise, benzer şekilde bildirim şartı yerine getirilmeden gerçekleştirilen bir toplanma eylemine kolluk kuvvetleri eylem boyunca herhangi bir müdahalede bulunmamışsa da, eylem bitiminde kimliği tespit edilen eylemcilerin idari gerekliliğinin yerine getirilmemesi gerekçesiyle tâbi tutulduğu para

³⁰⁶ Başvuru no. 26986/03, 15.11.2007.

³⁰⁷ *Galstyan v. Ermenistan*, paragraf 116-118.

³⁰⁸ Başvuru no. 61821/00, 04.05.2004 tarihli kabul edilebilirlik kararı.

³⁰⁹ *Ziliberg v. Moldova*, "A. The circumstances of the case", (*The Facts*).

³¹⁰ *Ziliberg v. Moldova*, paragraf 1 (*Complaints*).

³¹¹ *Ziliberg v. Moldova*, paragraf 2 (*The Law*).

³¹² Başvuru no. 10659/03, 07.07.2009 tarihli kabul edilemezlik kararı.

cezası, kolluğun müdahalede bulunmayarak hakkın kullanımını sağlamasından hareketle *Sözleşme*'ye aykırı görülmemiştir³¹³. Yine benzer nitelikteki *Barraco v. Fransa* kararında da *Mahkeme*, başvuruçunun trafiği durdurmasına rağmen herhangi bir müdahaleye maruz kalmaksızın barışçıl toplanma özgürlüğü hakkını kullandığını, yeterli hoşgörü gösterildikten ve tüm ikazlar yapıldıktan sonra tutuklandığını, bu nedenle yargılanarak para cezasına çarptırılmasının **kamu düzeninin korunması amacıyla orantılı** olduğunu belirterek *11. maddenin ihlal edilmediğine* karar vermiştir³¹⁴.

Denilebilir ki; bir toplanma eylemine müdahalenin demokratik toplum bakımından gerekli görüldüğü kararlarda *Mahkeme*, eylemin barışçıl olup olmadığı hususunu öncelikle değerlendirmektedir. Zira *Mahkeme*'nin müdahaleyi meşru saydığı eylemler, demokratik toplum düzenini tehlikeye düşürecek nitelikteki şiddet eğilimli eylemlerdir. Nitekim şiddet eğilimi gösteren bir toplanma eyleminin konu olduğu *Osmani ve Diğerleri v. Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti*³¹⁵ kararında da, *Mahkeme*, hükmedilen *bir yıl üç ay hapis cezasının orantısız olmadığına* karar vermiştir³¹⁶.

*Alekseyev v. Rusya*³¹⁷ kararında yinelenildiği üzere, düzenleyicilerin ve katılımcıların şiddet niyetiyle veya başka türlü bir şekilde demokratik toplumun temellerini reddetmesi, 11. maddenin koruma sağladığı bir durum değildir; ancak şiddetin kısıktırıldığı veya demokratik ilkelerin reddedildiği durumlar dışında toplanma özgürlüğüne müdahale edilmesi demokrasiye zarar vermekte, hatta demokrasi bakımından çoğu kez tehlike arz etmektedir³¹⁸. Şunu da hemen belirtmemiz gerekir ki; *Mahkeme* bu husustaki dengeyi gözeterek kamu otoritelerinin “*terör tehdidi*” iddiasıyla başkaca herhangi bir somut dayanak bulunmaksızın

³¹³ *Skiba v. Polonya* kararından aktaran Tanyar, a.g.e., s. 622.

³¹⁴ *Barraco v. Fransa* kararından aktaran Ergin Ergül, **Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru: Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Yolunun Anatomisi**, s. 319, (Çevrimiçi), https://books.google.com.tr/books/about/ANAYASA_MAHKEMES%C4%B0NE_B%C4%B0REYS_EL_BA%C5%9EVURU.html?id=-ZsNCgAAQBAJ&redir_esc=y, 16 Mart 2016.

³¹⁵ Başvuru no. 50841/99, 11.10.2001 tarihli kabul edilemezlik kararı.

³¹⁶ *Osmani ve Diğerleri v. Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti*, “4. Whether the interference was justified/c. The necessity of the interference”, (The Law).

³¹⁷ Başvuru no. 4916/07, 25924/08, 14599/09, 21.10.2010.

³¹⁸ *Alekseyev v. Rusya*, paragraf 80.

toplanma eylemine doğrudan müdahalede bulunmasını *keyfî tutum* olarak görmekte³¹⁹; ayrılıkçı gruplar tarafından düzenlenen toplanma eylemlerinin dahi salt atılan sloganlar gerekçesiyle yasaklanmasını meşru saymamaktadır³²⁰.

Görüldüğü üzere, *Sözleşmecî devle*in üstlendiği müdahale etmeme yükümlülüğü, öncelikle toplanma eyleminin barışçıl niteliğinin tezahür ettiği her durumda geçerliliğini korumaktadır. Başka bir ifadeyle, eylem barışçıl olduğu müddetçe -iç hukuk bakımından kanuna aykırı kabul edilse dahi- yapılacak herhangi bir müdahale ihlalle sonuçlanacaktır. *Mahkeme* -somut olayın dinamiklerini göz önünde tutarak- her ne kadar bazı idari yaptırımların ihlale neden olmadığı kanaatine varmışsa da³²¹, kanaatimizce -kararların bütününe bakıldığına- bu yaklaşımın, ilgili iç hukuktaki izin veya bildirim usulünün *kadük* sayılmasını önlemeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Zira *İHAM*, toplanma eyleminin barışçıl olmasını, eylemin 11. maddenin korumasından yararlanması için yeterli görmekteyse de, izin veya bildirim yükümlülüğünün yerine getirilmesinin gerekmediği yönünde görüş açıklamasında da bulunmamıştır. *Mahkeme*, *Sözleşmecî devletlerin* iç hukuklarında izin veya bildirim yükümlülüğüne yer verip vermemesiyle değil, bu yükümlülüğün *hakkın amacına uygun kullanımını* sağlamaya mı yoksa sınırlamaya mı yönelik olduğuyla ilgilenmektedir.

İHAM içtihadında da değinildiği üzere, izin veya bildirim usulünün varlığı teorik olarak 11. maddenin özüne aykırı değildir. Bilakis toplanma eyleminin bu usullerden birine tâbi olması, devletin pozitif yükümlülüklerini hakkın amacına

³¹⁹ *Mahmudov v. Rusya*, Başvuru no. 35082/04, 26.07.2007, paragraf 72.

³²⁰ *Ivanov ve Diğerleri v. Bulgaristan*, Başvuru no. 46336/99, 24.11.2005, paragraf 64.

³²¹ *Ziliberberg v. Moldova* kararında, eylemcinin barışçıl davranışlarına rağmen *Mahkeme*, şahsın toplanma özgürlüğüne müdahale edildiğini kabul etmekle birlikte, bu müdahalenin *İHAS* m. 11/2 dâhilinde olduğuna karar vermiştir. Bkz.: Davis, **a.g.e.**, s. 384. Kanaatimizce, *Mahkeme*'nin *Sergey Kuznetsov v. Rusya* kararındaki, “*en küçük derecedeki cezalardan biri dahi olsa, toplanma eylemine katılan kişinin bizzat kendisi suçla itham edilmedikçe herhangi bir yaptırıma tâbi tutulamayacağı*” yönündeki görüşü, *Ziliberberg v. Moldova* kararındaki “*izinsiz gösteriye katılan barışçıl eylemcinin idari para cezasına çarptırılmasının meşru olduğu*” yönündeki görüşüyle çelişmektedir. Zira *Sergey Kuznetsov v. Rusya* kararında, başvuru izin yükümlülüğünü şeklen yerine getirmemiş olduğundan kamu makamlarınca izinsiz gösteri düzenlemekle itham edilerek yaptırıma tâbi tutulmuştur. Ayrıca *Skiba v. Polonya* kararında da, eylem bitiminde kimliği tespit edilen katılımcılara bildirim yokluğu gerekçesiyle para cezası uygulanması, *Mahkeme*'ye göre eylem sırasında müdahalede bulunulmadığından 11. maddeden yararlanılmasını engellemişse de, kanaatimizce bu ve benzeri uygulamaların meşrulaştırılması, bireylerin toplanma özgürlüğünü kullanmaktan imtina etmesine yol açacak; veciz bir deyişle, kamu makamlarının elinde tuttuğu yaptırım gücü, toplanma özgürlüğünün tepesinde *Demokles'in kılıcı* gibi sallanacaktır.

uygun bir şekilde yerine getirmesine olanak tanımaktadır. Zira özellikle kamusal toplanmalar bakımından kamu makamlarınca asgari tedbirlerin alınması, belirli bir hazırlık süresini gerekli kılmaktadır. Ancak bu makamların izin veya bildirim usulünü eylemin düzenlenmesinde bir engel olarak kullanması, teorik olarak hakkın özüne aykırı olmayan bu usullerin, uygulamada *hakkın amacına uygun kullanımını* kısıtladığını ortaya koymaktadır. Nitekim *Mahkeme*'nin çoğunlukla ihlal yönünde karar vermesi, *Sözleşmecî devletlerin*, izin veya bildirim yükümlülüğünün yerine getirilmediği eylemlere yönelik müdahalesinden kaynaklanmaktadır. Oysaki toplanma özgürlüğünün tâbi olacağı tek şart barışçıl olmaktır. Toplanmanın amacı, eylemin ivedilikle gerçekleştirilmesini zorunlu kılabileceğinden yahut eylemcilerin talebi, kamu makamlarının önerisiyle tamamıyla örtüşemeyebileceğinden izin veya bildirim şartının her hâlükârda yerine getirilmesi beklenemez. Bu şartın istisnasız yerine getirilmesi yükümü *-Mahkeme*'nin de vurguladığı üzere- toplanma eyleminin, hakkın kullanıcıları tarafından ya kanuna aykırı olarak gerçekleştirilmesine yahut hiç gerçekleştirilmemesine yol açacaktır.

Sonuç olarak; *Sözleşmecî devletler*, izinsiz, dolayısıyla kanuna aykırı dahi olsa barışçıl nitelikli hiçbir toplanma eylemine müdahalede bulunamaz; bununla birlikte, kamu makamları, müdahaleyi, *İHAS* m. 11/2'deki meşru amaçlardan biri veya birkaçı ile gerekçelendirmişse de, bu gerekçenin somut bir dayanağı olması gerekmektedir. *Mahkeme*'nin *Makhmudov v. Rusya* ve *Ivanov ve Diğerleri v. Bulgaristan* kararlarında da belirttiği üzere, “*terör tehdidi*” yahut “*ayrılıkçı grupların görüşleri*” gibi soyut dayanaklar, özellikle “*ulusal güvenlik*” veya “*kamu düzeni*” gerekçesiyle müdahalede bulunmayı meşru kılmamaktadır. Trafik akışının bozulması vb. günlük yaşama ilişkin aksaklıklar ise, *toplanma özgürlüğü hakkının kamuya biçtiği katlanılması gereken haklı külfet* olup bu aksaklıkların gerekçe gösterilmesi suretiyle eyleme müdahalede bulunulması devletin 11. maddeyi ihlaliyle sonuçlanmaktadır; ayrıca, bunlardan dolayı topluma yansiyacak rahatsızlığı asgari düzeyde tutmak da yine devlete düşmektedir.

III. AVRUPA MEKÂNINDA TOPLANMA

ÖZGÜRLÜĞÜNÜN ANAYASAL GÜVENCESİ

Avrupa mekânında toplanma özgürlüğünün hangi bakış açısıyla ele alındığını görebilmek, Avrupa Konseyi ve/veya Avrupa Birliği üyesi bazı ülkelerin Anayasalarına³²² yakından bakmayı gerektirmektedir.

A. Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde

Toplanma Özgürlüğünün Anayasal Güvencesi

1. Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası

Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasasının “*Temel Haklar*” başlıklı birinci bölümünün “*Toplanma Özgürlüğü*” kenar başlıklı 8. maddesinde hüküm altına alınan toplanma hakkı, önceden bildirimde bulunmadan ve izin almadan, sükûnet içinde ve silahsız olarak bütün Almanlara tanınmıştır. Maddenin 1. fıkrasındaki “*sükûnet içinde ve silahsız olarak*” deyimini *İHAS*’ın “*barışçıl*” kavramıyla örtüşmektedir. Benzer şekilde, bildirim ve izin şartının aranmaması da *İHAM* içtihadına uygundur. Ancak hakkın yalnız *bütün Almanlara* tanınması vatandaş ve yabancı ayırımına gidildiğini ortaya koymakta; dolayısıyla özneyi “*herkes*” olmaktan çıkarmaktadır. Hakkın *herkese* tanınmaması, *İHAS* m. 11’e ve içtihadı uyarlık göstermediği gibi *İHAS* m. 14’te düzenlenen ayrımcılık yasağını da ihlal etmektedir. Maddenin 2. fıkrasındaki “*açık hava toplantılarının kanunla sınırlandırılabilmesi*” hükmü ise *Sözleşme*’ye ve içtihadı doğrudan aykırılık oluşturmamaktadır.

2. Belçika Anayasası

Belçika Anayasasının iki numaralı “*Belçikalılar ve Hakları Hakkında*” başlığı altındaki 26. maddenin 1. fıkrasında, Alman Anayasasına benzer şekilde

³²² İlgili Anayasaların İngilizce ve Türkçe çevirileri için bkz.: (Çevrimiçi), <https://anayasa.tbmm.gov.tr/yabanciulkeler.aspx>, <http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/anayasalar.htm>, <http://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm>, <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/001-156%20agglisko.pdf>, 16 Mart 2016.

“barışçıl” kavramı “silahsız ve saldırısız” deyimiyile karşılanmış, “önceden izin alınmaksızın” denilerek izin şartı öngörülmemiş; ancak hakkın öznesi “Belçika vatandaşları” olarak tanımlanmıştır. Ayrıca hakkın “kanunlarda belirtilen esaslara göre” kullanılacağı da belirtilmiştir. 1. fıkra, hakkın öznesinin daraltılması dışında İHAS’a ve İHAM içtihadına koşutluk sağlamakla birlikte, 2. fıkradaki “her yönden emniyet güçlerinin kurallarına tâbi olan açık hava toplantıları hakkında 1. fıkra hükmünün uygulanmayacağı” ifadesi, açık hava toplantılarını hakkın koruma alanı dışında bıraktığından Sözleşmeye ve içtihadı aykırılık oluşturmaktadır.

3. Hollanda Krallığı Anayasası

Hollanda Krallığı Anayasasının “Temel Haklar” başlıklı birinci bölümünde yer alan 9. maddenin 1. fıkrasında, Almanya ve Belçika Anayasalarından farklı olarak “toplanma/toplantı yapma hakkı” yerine “gösteri ve toplantı yapma hakkı” ifadesi tercih edilmiştir. Yine 1. fıkrada “herkesin kanunlardan doğan sorumlulukları saklı kalmak kaydıyla” denilerek hakkın kullanımının kanunlarla sınırlı olduğu belirtilmiştir. Esasen burada dikkat çekmek istediğimiz husus, hakkın herkese tanınmış olduğudur. Başka bir ifadeyle, hem Hollanda vatandaşları hem de yabancılar hakkın öznesi konumundadır. Denilebilir ki; özne bakımından Hollanda Anayasası, Almanya ve Belçika Anayasalarına kıyasla m. 11/1’in lafzına; keza, 2. fıkradaki “sağlığın korunmasına, trafik düzenine veya kamu düzeninin sağlanmasına dönük kuralların kanunda düzenleneceği” hükmü de m. 11/2’nin lafzına koşuttur.

4. Danimarka Kraliyet Anayasası

Danimarka Kraliyet Anayasasının sekizinci bölümü altındaki 79. maddede tek fıkralık bir hükümlle düzenlenen toplanma özgürlüğü, herkese tanınmış; önceden izin almadan, silahsız olarak kullanılan bir hak olup “toplantı düzenleme hakkı” ifadesiyle nitelenmiştir. Bu madde, hak öznesinin herkes olması, izin usulünün öngörülmemesi ve nihayet silahsızlık şartının aranması bakımından m. 11’e uygun görünmekle birlikte, maddenin devamındaki “açık havada yapılan toplantıların kamu düzenini tehdit etme riski varsa yasaklanacağı” yönündeki ifade

İHAM içtihadına aykırılık teşkil etmektedir³²³. Buna ek olarak, “*kamusal alanda düzenlenen toplantıların polis tarafından izlenmesi*” ifadesi de hak özneleri üzerinde “*her an eyleme müdahale edilmesi ihtimali*” yönünde endişe uyandırabilecek niteliktedir³²⁴.

5. İtalya Cumhuriyeti Anayasası

İtalya Cumhuriyeti Anayasasının “*Vatandaşların Hakları ve Görevleri*” üst başlıklı birinci kısmının “*Hukuki İlişkiler*” başlıklı birinci bölümündeki 17. maddede düzenlenen toplanma özgürlüğü, maddenin 1. fıkrası bakımından birinci kısmın başlığına koşut olarak salt vatandaşlara tanınmış bir haktır. İtalya Anayasasında, -Almanya Anayasasında olduğu gibi- “*toplanma hakkı*” ifadesine yer verilmiş; yine “*barışçıl*” kavramı diğer anayasalara benzer şekilde “*silahsız ve sükûn içinde*” deyimiyile karşılanmıştır. 2. fıkrada, halka açık yerlerde yapılan toplantılar da dâhil edilerek hiçbir biçimde önceden izin alma şartı aranmamışken, 3. fıkrada umumi yerlerde yapılacak toplantılar için yetkili makamlara bildirimde bulunulması öngörülmüş; bununla birlikte, bu makamlara “*sadece ciddi emniyet ve kamu güvenliği nedenleri*”ne dayanarak toplantıları yasaklama yetkisi de tanınmıştır. İtalya Anayasasının ilgili maddesinin 1. ve 2. fıkraları *İHAS*’a ve içtihada uygun olmakla birlikte, 3. fıkrasında -tıpkı Danimarka Anayasasında olduğu gibi- yasaklama yetkisinin tanınması, hakkın amacına uygun kullanımını ortadan kaldırmaktadır.

³²³ Zira yerleşik içtihattan yola çıkıldığında şunu söylemek mümkündür ki; “*kamu düzenini tehdit etme riski*” soyut bir dayanaktır; *Mahkemeye* göre, somut bir dayanak olmaksızın eyleme müdahale edilmesi, 11. maddeyi ihlal nedenidir. Ayrıca kamu düzeninin korunması kolluğun yükümlülüğüdür; burada yapılması gereken eylemin doğrudan yasaklanması değil, gereken tedbirin alınmasıdır. *İHAS* m. 11/2’ye göre kamu düzeni, hakkı sınırlama nedenleri arasındadır; ancak bunu “*risk*” gibi değişken ve müphem bir ifadeyle kategorik yasak haline getirmek ve gereken tedbirleri alarak hakkın kullanımını sağlamak yerine “*risk*” addedilen hallerde yasaklama yoluna gitmek içtihada uygun düşmemektedir.

³²⁴ *İHAM*’ın *Plattform “Artze für das Leben” v. Avusturya* kararında, hak öznelerinin karşıt gösterici tehdidi korkusuna kapılmadan eylemlerini sürdürebilmelerinin önemi üzerinde durulmuştur. Kanaatimizce hakkın amacına uygun kullanımı, salt muhaliflerden değil, kolluk kuvvetleri eliyle idareden gelebilecek bir tehdit ihtimali karşısında da korku duyulmaksızın eylemin sürdürülebilmesini gerektirmektedir.

6. İspanya Anayasası

İspanya Anayasasının “*Toplantı Hakkı*” kenar başlıklı 21. maddesinin 1. fıkrasında, *İHAS* m. 11’in lafzıyla örtüşen “*silahsız ve barışçı*” deyimine yer verilmiş; buna ilaveten hakkın kullanımı izne tâbi tutulmamıştır. 2. fıkrada ise toplantı ile birlikte gösteri kavramı da kullanılmış ve bu eylemlerin halka açık yerlerde yapılabilmesi için yetkili makamlara bildirimde bulunulması öngörülmüştür. Bununla birlikte, bu makamlara “*sadece kişilere ve mülke tehdit içeren ciddi emniyet ve kamu güvenliği ihlali beklentisi*” ile eylemleri yasaklama yönünde yetki de tanınmıştır. Yukarıda değindiğimiz üzere, İtalya Anayasasında da benzer bir hüküm mevcuttur; ancak burada İtalyan Anayasasına kıyasla, hakkın aleyhine genişleyen bir yetki tanınarak ihlal beklentisinin varlığı dahi yasaklama için yeterli sayılmıştır. İtalya Anayasasındaki “*ciddi emniyet ve kamu güvenliği nedenleri*” ifadesi, İspanya Anayasasında “*ciddi emniyet ve kamu güvenliği ihlali beklentisi*” kavramıyla karşılanarak müphem bir hal almış; dolayısıyla haktan yararlanmayı bir derece daha güvencesiz kılmıştır.

7. Portekiz Cumhuriyeti Anayasası

Portekiz Cumhuriyeti Anayasasının “*Toplantı ve Gösteri Hakkı*” kenar başlıklı 45. maddesinin 1. fıkrasına göre; toplanma hakkı halka açık yerlerde dahi barışçıl ve silahsız olarak hiçbir izne gerek olmaksızın vatandaşlarca kullanılabilir. Görüldüğü üzere Portekiz Anayasası, ilgili maddenin kenar başlığında “*toplantı ve gösteri hakkı*”, metninde ise “*barışçıl ve silahsız toplanma hakkı*” ifadelerini kullanarak; ayrıca hiçbir izin öngörmeyerek hakka geniş bir kullanım alanı çizmişse de, hakkı yalnız vatandaşlara tanıyarak özneyi daraltma yoluna gitmiştir. 2. fıkrada da, madde kenar başlığı doğrultusunda vatandaşların gösteri yapma hakkı hüküm altına alınmıştır. Portekiz Anayasası, hakkın öznesi dışında ilgili maddenin her iki fıkrası bakımından da *İHAS*’a ve içtihadı koşutluk sağlayan bir düzenleme getirmiştir.

8. Polonya Cumhuriyeti Anayasası

Polonya Cumhuriyeti Anayasasının ikinci bölümünün “*Siyasal Özgürlükler ve Haklar*” başlığı altındaki tek fıkralık 57. madde hükmünde toplanma özgürlüğüne yer verilirken, madde lafzında diğer anayasalardan farklı olarak “*hak*” yerine “*özgürlük*” ifadesi tercih edilmiş; bununla birlikte, 11. maddedeki “*barışçıl toplanma*” kavramı aynen kullanılmıştır. Dahası, özneye herhangi bir kısıtlamaya gidilmeyerek “*herkesin barışçıl toplanma ve bu toplantılara katılma özgürlüğü*” güvence altına alınmış; bu özgürlükler üzerindeki sınırlamaların kanunla konulabileceği belirtilmiştir. Bu takdirde, Polonya Anayasasının, ilgili madde lafzı bakımından *İHAS* m. 11’e koşut olduğunu söylemek mümkündür.

9. İrlanda Anayasası

İrlanda Anayasasına baktığımızda, “*Kişisel Haklar*” başlıklı 40. maddenin 6. fıkrasında toplanma özgürlüğünün düzenlendiğini görmekteyiz. İlgili fıkranın 1/ii bendine göre; kamu düzenine ve ahlak kurallarına tâbi olmak üzere vatandaşların “*barış içinde ve silahsız toplanma hakkı*” garanti edilmiştir. Kanuna uygun olarak belirlenmiş, huzuru bozacağı veya kamuyu tehdit edeceği tahmin edilen toplantıları yahut parlamentonun her iki meclisinin yakın çevresindeki toplantıları önlemek veya kontrol etmek için kanunla tedbir alınabilir. Aynı fıkranın 2. bendinde ise, toplanma özgürlüğünün ne şekilde olacağını düzenleyen kanunların hiçbir siyasi, dini veya sınıfsal ayrımcılığı içermeyeceği belirtilmiştir. İrlanda Anayasasının ilgili hükmünde, her ne kadar toplanma özgürlüğünün kullanımında hiçbir siyasi, dini ve sınıfsal ayrıma yer verilmeyeceği belirtilmişse de, hak öznesinin salt vatandaşlar olarak belirlenmesi, *İHAS* ve *İHAM* içtihadı bakımından ayrımcılık nedenidir. Ayrıca “*toplantıların önlenmesi*”nin kategorik yasak şeklinde düzenlenmesi de içtihada uygun düşmeyen bir durumdur.

10. Romanya Anayasası

Romanya Anayasasının “*Temel Hak ve Özgürlükler*” başlıklı ikinci bölümünün “*Toplanma Özgürlüğü*” kenar başlıklı tek fıkralık 39. maddesine göre; açık hava toplantıları, yürüyüşler, gösteriler veya diğer toplanmalar serbest olacaktır.

Tüm bu toplanmalar her ne şekilde olursa olsun silahsız olarak ve barış içinde düzenlenebilecektir. Esasen Romanya Anayasasının bu maddesi hem Sözleşmeyle hem de içtihatla birebir örtüşmektedir. Zira madde kenar başlığında -11. maddede olduğu gibi- “*toplanma özgürlüğü*” ifadesi kullanılmış; açık hava toplantıları ise - yukarıdaki bazı anayasaların ilgili maddeleri tersine- ayırık bir hükme tâbi tutulmamıştır. Ayrıca madde metninde toplantı, gösteri, yürüyüş kavramları ile birlikte olası toplanma biçimlerini de madde kapsamına dâhil eden “*diğer toplanmalar*” ifadesine yer verilerek ve buna ilaveten silahsız ve barış içinde olması şartıyla tüm toplanmalara serbesti tanınarak *Mahkeme*’nin “*eylemin 11. maddeden yararlanması için hangi toplanma biçiminde gerçekleştirildiği fark etmeksizin barışçıl olmasının yeterli sayılacağı*” yerleşik görüşüne koşutluk sağlanmıştır.

11. Lüksemburg Anayasası

Lüksemburg Anayasasının “*Lüksemburglular ve Hakları*” başlıklı ikinci bölümünün “*Toplanma*” kenar başlıklı tek fıkradan oluşan 25. maddesi hükmüne göre; Lüksemburglular, ön izin almaksızın, barışçıl ve silahsız olarak toplanma hakkını kullanabilir; ancak bu hüküm, açık hava toplantılarına uygulanmamaktadır. Lüksemburg Anayasasının ilgili maddesinde, “*barışçıl*” ve “*silahsız*” kavramlarına bir arada yer verilerek toplanmanın barışçıl niteliğinin vurgulanması; benzer şekilde, izin alma şartı getirilmeyerek hakkın kullanımının kolaylaştırılması, *Sözleşme*ye ve içtihadı uygun iken; -yukarıdaki bazı anayasaların ilgili maddelerinde görüldüğü üzere- açık hava toplantılarının ayırık tutularak haktan yararlanmasının engellenmesi, *Mahkeme*’nin yerleşik yaklaşımına uygun değildir.

12. Estonya Anayasası

Estonya Anayasasının “*Temel Haklar, Özgürlükler ve Ödevler*” başlıklı ikinci bölümünün “*Toplanma Hakkı*” kenar başlıklı tek fıkralık 47. maddesi hükmüne göre; önceden izin almaksızın, barışçıl olarak kullanılan toplanma hakkı ancak milli güvenlik, kamu düzeni, trafik güvenliği, genel ahlak ve genel sağlık gerekçelerine dayanılarak kanunla sınırlanabilir. Estonya Anayasası, izin almadan kullanılan barışçıl toplanma hakkının, *İHAS* m. 11/2’de sayılan gerekçelerden

bazılarına ve kanuna dayanılarak sınırlanmasını öngördüğünden, *Sözleşmeye* ve içtihadında koştur bir düzenleme getirmiştir.

13. Yunanistan Anayasası

Yunanistan Anayasasının “*Bireysel ve Sosyal Haklar*” başlıklı ikinci kısmındaki 11. maddeye göre; Yunanlıların barışçıl ve silahsız olarak toplanma hakkı vardır; bununla birlikte, polis, açık hava toplantılarında hazır bulunur; ancak bu toplantılar, kamu düzeninin veya sosyal ve ekonomik yaşamın bozulması yönünde ciddi bir tehdit oluşturursa yasaklanabilir. Yunanistan Anayasasının, hakkı, salt vatandaşlara tanınması *İHAS*’a aykırıdır; bunun yanı sıra, -tıpkı Danimarka Anayasasında olduğu gibi- açık hava toplantılarının polis tarafından izlenmesi, hak özneleri üzerinde *her an eyleme müdahale edileceği* yönünde korku uyandırmaktadır. Yine -yukarıda değindiğimiz üzere- bu toplantıların, kamu düzeninin veya sosyal ve ekonomik yaşamın bozulması yönünde “*tehdit*” oluşturacağı ihtimalinin kategorik yasak şeklinde düzenlenmesi de *İHAM* içtihadına aykırıdır.

B. Avrupa Konseyi Üyesi Ülkelerde Toplanma

Özgürlüğünün Anayasal Güvencesi

1. İzlanda Cumhuriyeti Anayasası

İzlanda Cumhuriyeti Anayasasının 74. maddesinin 3. fıkrasında düzenlenen toplanma özgürlüğü, silahsız olarak, herkese tanınmış; bununla birlikte, kamuya açık toplanmaların ayaklanma doğuracağı endişesiyle yasaklanabileceği de açık olarak hükme bağlanmıştır. Kamuya açık toplanmaların yasaklanması hususunda, Danimarka Anayasasındaki “*risk*” kavramına benzer şekilde, İzlanda Anayasasında da “*endişe*” kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Ancak yukarıda değindiğimiz üzere, müphem kavramlara dayanılarak toplanmaların yasaklanması içtihat bakımından kabul görür değildir. Nitekim *İHAM* içtihadı “*dava hukuku*” (*case law*) temeline dayandığından her somut olayın kendi dinamikleri doğrultusunda değerlendirilmesi gerekmektedir; bu nedenle, kategorik yasakların öngörülmesi *İHAM* tarafından benimsenmemektedir.

2. Karadağ Anayasası

Karadağ Anayasasının “*İnsan Hakları ve Özgürlükleri*” başlıklı ikinci kısmının “*Siyasi Haklar ve Özgürlükler*” başlıklı üçüncü bölümü altında yer alan “*Toplanma Özgürlüğü*” kenar başlıklı 52. maddenin 1. fıkrasında, barışçıl toplanma özgürlüğünün, izin alma yerine, yetkili makamlara ön bildirimde bulunma şartına tâbi olduğu düzenlenmiştir. 2. fıkrada ise, özgürlüğün; kargaşanın, suç işlenmesinin, kişilere ve mülke yönelik sağlık, ahlak veya güvenlik tehdidinin önlenmesi amaçlarına ve kanuna dayanılarak yetkili makamlar tarafından geçici olarak sınırlanabileceği belirtilmiştir. Karadağ Anayasasının ilgili maddesinde, izin yerine bildirim usulünün tercih edilmesi; bunun yanı sıra, öngörülen sınırlama nedenlerinin *İHAS* m. 11/2’ye aykırı olmaması, sınırlamanın kanuna dayanacağı ve geçici olacağı ifade edilmesi, *Sözleşmeye* ve içtihadı uyarlık sağlamaktadır. Ancak “*kişilere ve mülke yönelik sağlık, ahlak veya güvenlik tehdidi*” ifadesindeki “*tehdit*” kavramının, “*her eylem bakımından doğrudan uygulanabilir kategorik bir yasaklama*” getirmesi durumunda içtihadı aykırılık oluşacaktır.

3. İsviçre Konfederasyonu Federal Anayasası

İsviçre Konfederasyonu Federal Anayasasının “*Temel Haklar, Vatandaşlık ve Sosyal Hedefler*” başlıklı ikinci babının “*Temel Haklar*” başlıklı birinci bölümü altındaki “*Toplanma Özgürlüğü*” kenar başlıklı 22. maddenin 1. fıkrasında, özgürlüğe güvence sağlandığı; 2. fıkrasında ise, toplantı düzenleme, toplantıda yer alma veya almama haklarının herkese tanındığı ifade edilmiştir. İsviçre Anayasası, toplanma özgürlüğü hakkına güvence sağlayarak toplantı düzenleme ve toplantıya katılma haklarını *herkese* tanımıştır. Bu hüküm *İHAS*’a ve *İHAM* içtihadına uygundur. Bununla birlikte, İsviçre Anayasası, diğer anayasalardan ayrılarak “*katılmama hakkı*”nı da düzenlemiştir; böylece, herkesin ancak hür iradesiyle toplantılara katılabileceğini, hiç kimsenin bu yönde zorlanamayacağını hükme bağlamış; ayrıca hakka ilişkin herhangi bir sınırlamaya da yer vermemiştir.

4. Rusya Federasyonu Anayasası

Rusya Federasyonu Anayasasının birinci kısmında yer alan “*İnsan ve Vatandaş Hak ve Özgürlükleri*” başlıklı ikinci bölümünün tek fıkradan oluşan 3. maddesine göre; -her ne kadar bölüm başlığında “*insan*” ve “*vatandaş*” kavramlarına bir arada yer verilmişse de- toplantı, miting, gösteri ve yürüyüş biçimindeki barışçıl ve silahsız toplanma hakkının yalnız vatandaşlara tanındığı hükme bağlanmıştır. Rusya Anayasasının, hakkı, salt vatandaşlara tanınması *İHAS*’a ve içtihadı aykırılık oluştururken, hakkın kullanımının barışçıl ve silahsız olacağını, ayrıca toplantı, miting, gösteri ve yürüyüş biçimlerinden biriyle gerçekleştirileceğinin hüküm altına alınması içtihadı koşutluk sağlamaktadır. Rusya Anayasasında da -tıpkı İsviçre Anayasasında olduğu gibi- hakka ilişkin herhangi bir sınırlama mevcut değildir.

Yukarıda bazılarını incelediğimiz Avrupa anayasalarının toplanma özgürlüğünü hüküm altına alan ilgili maddeleri hakkında belirtmemiz gerekir ki; bu anayasaların birçoğunda görülen durum, hakkın yalnız vatandaşlara tanınmış olduğudur. Buna göre; ilgili maddeler, salt *İHAS* m. 11’e değil, aynı zamanda *İHAS* m. 14’te düzenlenen ayrımcılık yasağına ve bu yasağın *Sözleşme*’nin bütün hükümleri bakımından uygulanmasını sağlayan *12. Protokol*’e de aykırılık teşkil etmektedir. Ayrıca bu anayasaların ilgili maddelerinde bulunan kategorik yasaklar da *İHAM* içtihadına uygun düşmemekte³²⁵; yine bu maddelerden bazılarının kamusal alanda/açık havada/halka açık yerlerde yapılan toplantıları yahut gösterileri ayırık hükümlere tâbi tutması, hakkın amacına uygun kullanımını kısıtlamaktadır. Bunun dışında, toplanma özgürlüğünün objektif sınırı olan “*eylemin barışçıl niteliği*”, ilgili maddelerde, “*barışçıl*” kavramını karşılayan “*silahsız*” ve “*saldırısız*” kavramlarına yahut doğrudan “*barışçı/barışçıl*” kavramına veya bu kavramların bir arada kullanımına yer verilerek hakkın anayasal sınırı olarak da düzenlenmiştir.

³²⁵ İzin veya bildirim usulü, m. 11’e doğrudan aykırılık teşkil etmese de, yetkili makamlara yasaklama yetkisinin tanınması, içtihadın günümüzdeki yaklaşımı bakımından 11. maddeyi ihlal nedenidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK HUKUKUNDA TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ

I. TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TÜRK HUKUK TARİHİNDEKİ GELİŞİMİ

A. Türkiye Cumhuriyeti Öncesi Dönem

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, hak ve özgürlüklerin tanınması adına kabul edilen hiçbir belgede değil toplanma özgürlüğüne, bu özgürlüğün öncülleri olan düşünce ve ifade özgürlüklerine dahi yer verilmemiştir¹. Toplanma özgürlüğü ilk kez, 1876 Anayasası'nda yapılan 1909 değişiklikleriyle Anayasanın 120. maddesinde düzenlenmiş²; yine 1909 yılında çıkarılan “*İçtimaatı Umumiye Kanunu*”³ ile de toplanma özgürlüğünün sınırları belirlenmiştir⁴. Bu kanunun 1. maddesine göre; toplanmalar izne değil, bildirimle tâbi tutulmuştur⁵. Ancak bu kanundan üç yıl sonra, 1912’de iki ayrı metin daha düzenlenmiştir. Bu kanunlardan

¹ Türk Hukukunun ilk yazılı Anayasası olarak kabul edilen 1876 Anayasası (*Kanun-ı Esasî*) kişi hak ve özgürlüklerini geniş bir biçimde düzenlemiş olmakla birlikte, bu metinde dahi düşünce özgürlüğünün türevleri yer almamıştır. Bkz.: İlgören, **a.g.e.**, s. 33; Ülgen, **a.g.e.**, s. 60. 1876 Anayasası'nın tam metni için bkz.: Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, **Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, 3. bsk., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 36-51. 1909 değişiklikleri için bkz.: Kili, Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 87-93.

² A. Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku: Anayasa Metni ve 11. Protokole Göre Hazırlanmış Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi**, 19. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2013, s. 119; Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 105. 1876 Anayasası'nın 120. maddesinde toplanma özgürlüğü ile birlikte örgütlenme özgürlüğü de düzenlenmiştir. “*Kanun-ı mahsusuna tebaiyet şartı ile Osmanlılar hakkı-ı içtimaa maliktir. Devlet-i Osmaniye'nin temamiyet-i mülkiyesini ihlal ve şekl-i Meşrutiyet ve hükümeti tagyir ve Kanun-ı Esasî ahkâmı hilafında hareket ve anasır-ı Osmaniye'yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlâk ve adab-ı umumiye'ye mugayir cemiyetler teşkili memnu olduğu gibi alel ulâk hafî cemiyetler teşkili de memnudur.*” İlgili madde metni için bkz.: Kili, Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 92.

³ 1876 Anayasası'nın 120. maddesinde geçen “*Kanun-ı mahsusuna tebaiyet şartı ile Osmanlılar hakkı-ı içtimaa maliktir.*” ifadesinde kastedilen kanun, “*İçtimaatı Umumiye Kanunu*” adıyla 9 Haziran 1909 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren kanundur. Bkz.: Kara, **a.g.e.**, s. 20. Bu kanun, 1881 tarihli “*Genel Toplantılar Hakkındaki Fransız Kanunu*” mehzaz alınarak hazırlanmıştır. Bkz.: Yarsuvat, **a.g.e.**, s. 85.

⁴ Yarsuvat, **a.g.e.**, s. 31.

⁵ Yarsuvat, **a.g.e.**, s. 86. Kanunun diğer maddelerinde yer alan tedbirler için bkz.: Yarsuvat, **a.g.e.**, s. 87.

“*Tecemmuat Hakkında Kanunu Muvakkat*”⁶ silahlı ve halkın huzurunu bozacak şekilde silahsız toplanmalara yasak getirerek ilgili şartları sağlamayan toplanmaların dağıtılma usulünü ve bu toplanmaların tâbi olduğu cezaları düzenlerken⁷; tek maddeden oluşan “*İçtimaat-ı Umumiye Kanununa Müzeyyel Kanunu Muvakkat*”⁸ ise, toplanmaların yasaklanması hususunda hükümete geniş bir takdir yetkisi sağlamıştır⁹.

1876 Anayasası’nı *hukuken ortadan kaldırmayan*¹⁰ 1921 Anayasası¹¹, hak ve özgürlükler bakımından 1876 Anayasası’nın 1909’da değiştirilen halini yürürlükte bıraktığından, toplanma özgürlüğünün 1921 Anayasası döneminde de, 1909 değişiklikleriyle düzenlenen 120. madde ve ilgili kanunlar çerçevesinde uygulandığını söylemek mümkündür¹².

B. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi

1924 Anayasası¹³ toplanma özgürlüğüne 70. maddede¹⁴ yer vererek onu doğal haklardan biri olarak tanımış; ancak herhangi bir şekilde düzenlememekle birlikte 79. maddede¹⁵ bu hakkın kanunla sınırlanabileceğini belirtmiştir¹⁶.

⁶ “*İçtimaatı Umumiye Kanunu*” toplanmalara ilişkin bazı hususlarda eksik kaldığından 3 Mart 1912 tarihli, on iki maddelik “*Tecemmuat Hakkında Kanunu Muvakkat*” yayınlanmıştır. Bkz.: **a.e.**

⁷ Anayurt, **a.g.e.**, s. 105.

⁸ 3 Mart 1912 tarihli, tek maddelik bu kanun, toplanma özgürlüğünün uygulanmasına büyük ölçüde katkı vermiştir. Bkz.: **a.e.**

⁹ **A.e.**

¹⁰ Bülent Tanör, **Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri (1789 - 1980) (OTAG)**, 25. bsk., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015, s. 267.

¹¹ 1921 Anayasası (*Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*) 20 Ocak 1921 tarihinde, 85 sayılı kanunla kabul edilen 24 maddelik bir çerçeve anayasadır. Anayurt, **a.g.e.**, s. 106. 1921 Anayasası’nın tam metni için bkz.: Kili, Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 105-108.

¹² Ülgen, **a.g.e.**, s. 61; İşgören, **a.g.e.**, s. 39.

¹³ 1924 Anayasası (*Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*) 20 Nisan 1924 tarihinde, 491 sayılı kanunla kabul edilen; devletin kuruluşunu, organlarını, bunların işleyişini düzenleyen; hak ve özgürlüklere yer veren; kısacası klasik anayasa anlayışına ve sistematiğine uygun olarak yapılandırılan bir anayasadır. Bkz.: Tanör, **a.g.e.**, s. 294. 1924 Anayasası’nın tam metni için bkz.: Kili, Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 127-151.

¹⁴ “*Şahsi masuniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, sâyüamel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır.*” Günümüz Türkçesiyle: “*Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağış, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındandır.*” İlgili madde metni için bkz.: Kili, Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 143.

¹⁵ “*Ukudun, sâyüamelin, temellük ve tasarrufun, içtimaatın, cemiyetlerin ve şirketlerin hudud-u hürriyeti kanunlar ile musarrahtır.*” Günümüz Türkçesiyle: “*Bağışların, çalışmaların, mülk edinme ve hak ve mal kullanmanın, toplanmaların, derneklerin ve ortaklıkların serbestlik sınırı kanunlarla çizilir.*” İlgili madde metni için bkz.: Kili, Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 145.

Tıpkı 1921 Anayasası döneminde olduğu gibi, bu dönemde de “İçtimaatı Umumiye Kanunu” ile bu kanunun ekleri olan “Tecemmuat Hakkında Kanunu Muvakkat” ve “İçtimaat-ı Umumiye Kanununa Müzeyyel Kanunu Muvakkat” hükümleri herhangi bir değişiklik olmaksızın yürürlükte kalmakla birlikte, toplanma özgürlüğünün kullanımı fiilen askıya alınmıştır¹⁷.

10 Haziran 1946 tarihli ve 4921 sayılı kanunla “İçtimaat-ı Umumiye Kanununa Müzeyyel Kanunu Muvakkat” kaldırılarak bu ek kanunun getirdiği izin usulü yerine yeniden bildirim usulüne geçilmiştir¹⁸. Ancak 29 Temmuz 1953 tarihinde yürürlüğe giren 6187 sayılı “Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun” doğrudan toplanma özgürlüğünü düzenlememekle birlikte, özgürlüğü, 4. maddesi eliyle idarenin olası keyfî tutum ve davranışları karşısında savunmasız bırakmıştır¹⁹. Toplanma özgürlüğünün kullanımını iyice idarenin tekeline bırakan 27 Haziran 1956 tarihli ve 6761 sayılı “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun”²⁰ ise 20. maddesiyle “İçtimaatı Umumiye Kanunu” ve yürürlükteki ekini kaldırarak izin usulünü tekrar hayata geçirmiştir²¹.

Toplanma özgürlüğü ile birlikte tüm temel hak ve özgürlüklere bir nevi yaşama hakkı tanıyan 1961 Anayasası²², toplanma özgürlüğünü 28. maddesi²³ altında, günümüz insan hakları anlayışına uygun bir yaklaşımla ele alarak düzenlemiştir. Ayrıca, 10 Şubat 1963 tarihinde kabul edilen 171 sayılı “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun”²⁴ Anayasanın 28. maddesine koşut hükmüyle izin usulünü kaldırarak bildirim usulüne geçilmesini sağlamıştır²⁵.

¹⁶ Ülgen, **a.g.e.**, s. 61.

¹⁷ Tanör, **a.g.e.**, s. 319-320; Anayurt, **a.g.e.**, s. 107-108.

¹⁸ Anayurt, **a.g.e.**, s. 108.

¹⁹ Yarsuvat, **a.g.e.**, s. 89.

²⁰ Kanunun önem arz eden bazı hükümlerine ilişkin değerlendirme için bkz.: Yarsuvat, **a.g.e.**, s. 91-94.

²¹ Yarsuvat, **a.g.e.**, s. 90.

²² 9 Temmuz 1961 tarihinde, 334 sayılı kanunla kabul edilen 1961 Anayasası’nın tam metni için bkz.: Kili, Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 191-260.

²³ **VII. Toplantı Hak ve Hürriyetleri/a. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı/Madde 28** - “Herkes, önceden izin almaksızın, silâhsız ve saldırsız toplanma veya gösteri yürüyüşü yapma hakkına sahiptir. Bu hak, ancak kamu düzenini korumak için kanunla sınırlanabilir.” İlgili madde metni için bkz.: Kili, Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 199.

²⁴ Kanunun önem arz eden bazı hükümlerine ilişkin değerlendirme için bkz.: Yarsuvat, **a.g.e.**, s. 97-109. Kanun değişiklikleri için bkz.: Tuncay Taşkaya, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Göre

Nihayet 1982 Anayasası²⁶ dönemine geldiğimizde, toplanma özgürlüğünün Anayasanın 34. maddesinde ve özgürlüğün uygulamasının, 6 Ekim 1983 tarihinde kabul edilerek 171 sayılı kanunu yürürlükten kaldıran 2911 sayılı “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu”²⁷ hükümlerinde düzenlendiğini görmekteyiz²⁸.

34. maddenin ilk hali göz önünde tutulduğunda, 1982 Anayasası’nın, *toplama özgürlüğünün en ayrıntılı, en katı ve en yasağcı üslupla düzenlendiği anayasa metni* olduğunu söylemek güç olmayacaktır; ancak şunu da hemen belirtmemiz gerekir ki, 2001 değişiklikleriyle²⁹ toplanma özgürlüğü, *özgürlüğün amacına uygun sayılabilecek bir nitelik kazanmıştır*³⁰.

II. 1982 ANAYASASI’NDA ve 2911 SAYILI KANUNDA TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ

A. 1982 Anayasası’nda Toplanma Özgürlüğü

1982 Anayasası, doğduğu dönemin bakış açısını yansıtmaması sonucu, salt toplanma özgürlüğü bakımından değil, tüm temel hak ve özgürlükler bakımından sınırlayıcı bir sitem öngörmüştür³¹. Yukarıda değindiğimiz üzere, 2001 yılında

Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğünün Kapsamı ve Türkiye’deki Uygulamalar”, T.C. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2010, s. 82-83; Ülgen, a.g.e., s. 64.

²⁵ Kara, a.g.e., s. 27.

²⁶ 7 Kasım 1982 tarihinde, 2709 sayılı kanunla kabul edilen 1982 Anayasası’nın gerekçeli tam metni için bkz.: Burhan Kuzu, **Türk Anayasa Metinleri ve Seçilmiş Mevzuat**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2012, s. 54-256.

²⁷ 2010 yılı öncesi kanun değişiklikleri için bkz.: Taşkaya, a.g.e., s. 83-84.

²⁸ Taşkaya, a.g.e., s. 83.

²⁹ 2001 değişikliklerinin genel gerekçeleri için bkz.: H. Tahsin Fendoğlu, “2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması (AY. md. 13)”, **Anayasa Yargısı 19: Anayasa Mahkemesi’nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Haz. Emine Aydoğdu, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2002, s. 179-181; Hikmet Tülen, “3.10.2001 Tarihli ve 4709 Sayılı Kanunla Yapılan Anayasa Değişiklikleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 1-4, Yıl: 2001, s. 193. Değişiklikler hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için bkz.: **Anayasa Yargısı 19: Anayasa Mahkemesi’nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, s. 88-571.

³⁰ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı**, s. 406.

³¹ 1982 Anayasası’nın temel hak ve özgürlükleri “hak” ve “görev” arasındaki bağa dayanarak temellendirmek suretiyle sınırlama yoluna gitmesi “yönlendirilen özgürlük” anlayışını doğurmuştur. Bkz.: Memiş, a.g.e., s. 112. Çalışmamızın konusu bağlamında 1982 Anayasası’nın hak ve

gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri, 1982 Anayasası'nın hak ve özgürlüklerin lehine bir yaklaşım sergilemesini sağlamıştır; daha açık bir anlatımla, sınırlayıcı hükümlerin kaldırılması toplanma özgürlüğüyle birlikte tüm hak ve özgürlüklerin *amaca uygun kullanımına* olanak tanımıştır³².

Nitekim Anayasanın “*Temel Haklar ve Ödevler*” konusuna ayrılan ikinci kısmınının “*Kişinin Hak ve Ödevleri*” başlıklı ikinci bölümünde, “*Toplantı Hak ve Hürriyetleri*” altında “*Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı*” kenar başlıklı 34. maddesi³³ hükmünde düzenlenen toplanma özgürlüğü, *İHAS*'a uyum ve Avrupa Birliği'ne katılım amaçlarına koşut gerçekleştirilen 2001 değişiklikleri sonucunda *İHAS*'a uygun hale getirilmiştir³⁴.

özgürlükleri sınırlama sistemine ayrıntılı olarak değinmeyeceğiz; ancak 2001 değişikliklerinden önceki durum bakımından şu kadarını belirtmemiz gerekir ki, tüm hak ve özgürlüklerin sınırlanabilmesini sağlayan 13. maddedeki *genel sınırlama hükmü*, temel hak ve özgürlüklerin düzenlendikleri maddelerde yer alan *özel sınırlama nedenleri*, temel hak ve özgürlüklerin *kötüye kullanılmamasına* ilişkin hüküm, özgürlüklerin *kullanılmasının durdurulması* ve nihayet özgürlükler konusunda öngörülen *yasaklamalar* genel ve aşamalı bir sınırlama sistemini oluşturmuştur. Bkz.: Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, s. 218.

³² Ülgen, *a.g.e.*, s. 65.

³³ *XI. Toplantı Hak ve Hürriyetleri*

B. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı

Madde 34 - (Değişik: 03.10.2001/4709/13. md.) “Herkes, önceden izin almadan, silahsız ve saldırsız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir. Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ancak, millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ve kanunla sınırlanabilir. Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir.” İlgili madde metni için bkz.: *Türk Anayasa Hukuku Mevzuatı*, s. 23.

34. maddenin 03.10.2001 tarihli ve 4709 sayılı kanunun çerçeve 13. maddesiyle değiştirilmeden önceki hal: “Herkes, önceden izin almadan, silahsız ve saldırsız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir. Şehir düzeninin bozulmasını önlemek amacıyla yetkili idari merci, gösteri yürüyüşününün yapılacağı yer ve güzergâhı tespit edebilir. Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir. Kanunun gösterdiği yetkili merci, kamu düzenini ciddi şekilde bozacak olayların çıkması veya millî güvenlik gereklerinin ihlal edilmesi veya Cumhuriyetin ana niteliklerini yok etme amacını güden fiillerin işlenmesinin kuvvetle muhtemel bulunması halinde belirli bir toplantı ve gösteri yürüyüşünü yasaklayabilir veya iki ayı aşmamak üzere erteleyebilir. Kanunun, aynı sebeplere dayalı olarak bir il'e bağlı ilçelerde bütün toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin yasaklanmasını öngördüğü hallerde bu süre üç ayı geçemez. Dernekler, vakıflar, sendikalar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyemezler.” İlgili madde metni için bkz.: *a.e.* (dipnot 29).

³⁴ Ülgen, *a.g.e.*, s. 65; Eren, *a.g.e.*, s. 85. 2001 değişiklikleri sonrasında 34. maddenin *İHAS*'a maddi uyumu sağlanmış olmakla birlikte, 1982 Anayasası'nın sistematiği bakımından m. 34 ile m. 11 arasındaki şekli ayrışma varlığını korumuştur. Nitekim *İHAS* m. 11'de toplanma özgürlüğüyle bir arada düzenlenen örgütlenme özgürlüğü, Anayasada 34. madde dâhilinde yer almamakla birlikte, bu özgürlük kapsamındaki hak öznelerinin her biri de farklı maddeler altında hüküm altına alınmıştır. *Dernekleşme özgürlüğü* Anayasanın 33. maddesinde düzenlenirken *sendikal haklar* 51., 53. ve 54. maddelerinde, *siyasi partilere ilişkin haklar* ise 68. ve 69. maddelerinde düzenlenmiştir. İlgili

Yapılan değişiklikler uyarınca, 34. madde hükmünün 1. ve 3. fıkraları aynen korunurken 4. ve 5.³⁵ fıkraları yürürlükten kaldırılmış; bununla birlikte, 2. fıkrası³⁶ değiştirilerek “suç işlenmesinin önlenmesi”, “genel sağlık”, “genel ahlâk”, “başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması” gerekçeleri sınırlama nedenlerine eklenmiş; ayrıca hakkın yalnız kanunla sınırlanabileceği hüküm altına alınmıştır³⁷.

34. maddenin 1. fıkrası, hakkın kullanımını *herkese* tanımaktadır. *Herkes* kavramı -yukarıda İHAS m. 11’i incelerken değindiğimiz üzere- *gerçek kişileri, tüzel kişileri ve tüzel kişiliği olmayan kişi topluluklarını* kapsamaktadır. Bu hakkı kullanan kişiler hem *Sözleşme*’ye hem de Anayasaya göre izin yükümlülüğüne tâbi değildir³⁸; ancak hakkı kullananlar bakımından tek başat yükümlülük -sıklıkla yinelediğimiz gibi- hakkın kullanımının barışçıl olmasıdır. İşte 1982 Anayasası’nın İHAS’dan ayrıştığı hususlardan biri, *hakkın kullanımına ilişkin niteleme*; başka bir ifadeyle, *toplanma eyleminin niteliğidir*. İHAS “barışçıl” ifadesini tercih ederken, Anayasada “silahsız ve saldırsız” ifadesine yer verilmiştir³⁹. Her iki metnin örtüşmediği bir

Anayasa maddeleri için bkz.: **Türk Anayasa Hukuku Mevzuatı**, s. 22-23 (dernek), 30-32 (sendika), 36-39 (siyasi parti).

³⁵ 1982 Anayasası’nın “Dernek Kurma Hürriyeti” kenar başlıklı 33. maddesinin ilk halinde yer alan “dayanışma yasağı” niteliğindeki hükümler 23 Temmuz 1995 tarihli ve 4121 sayılı kanunun çerçeve 2. maddesiyle kaldırılmışsa da, aynı nitelikteki 5. fıkra hükmü o tarihte varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bkz.: **Türk Anayasa Hukuku Mevzuatı**, s. 22 (dipnot 27); Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı**, s. 407 (dipnot 271).

³⁶ Maddenin ilk halinde, yetkili idari merciye “şehir düzeninin bozulmasını önlemek amacıyla gösteri yürüyüşününün yapılacağı yer ve güzergâhı tespit edebilme” yetkisi tanıyan 2. fıkra hükmü Anayasadan çıkartılmış olmakla birlikte, esasen hükmün kendisi lafzen İHAS’a aykırı değildir; ancak bu hükmün Anayasadan çıkarılmasındaki temel neden; idari mercilere tanınan yetkinin, pozitif yükümlülükten kaynaklanan düzenleme yetkisi olarak değil, bilakis negatif yükümlülüğe uyulmayarak hakkı sınırlama yetkisi olarak kullanılmasıdır. Bkz.: Şirin, **30 Soruda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı (Anayasa ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Işığında)**, s. 9-10.

³⁷ Eren, **a.g.e.**, s. 85-86.

³⁸ Yukarıda incelediğimiz kararlarda da görüldüğü üzere, *Mahkeme*, izin veya bildirim yükümlülüğünü 11. maddeye doğrudan aykırı bulmayarak bu hususa ilişkin düzenlemeleri *Sözleşmeciler devletlerin iç hukukuna bırakmış*; ancak izinsiz yapılan toplanma eylemlerini -barışçıl olduğu müddetçe- toplanma özgürlüğü hakkı kapsamında sayarak *önceden izin almama* serbestisini içtihat yoluyla 11. maddeye dâhil etmiştir. Aynı yönde bir diğer görüş için bkz.: Akbulut, **a.g.e.**, s. 384.

³⁹ **A.e.** “Barışçıl” ile “silahsız ve saldırsız” kavramları anlamdaş gözükmeyle birlikte, esasen her iki kavramın anlam bakımından birbirine örtüşmediği söylenemez. Nitekim bu hususta öğretilerde de görüş ayrılıkları mevcuttur. Zira *silahsız* ifadesinden ne anlaşılması gerektiği müphemdir. Silah kullanılmayan eylemlerin barışçıl olduğu muhakkaksa da, silah bulunduran eylemlerin barışçıl sayılıp sayılmayacağı tartışmalıdır. Özellikle, aşağıda inceleyeceğimiz 2911 sayılı kanunun “Toplantı ve Yürüyüş Silahlı Katılanlar” kenar başlıklı 33. maddesi, *silahsız* ifadesine ilişkin tartışmaları belirgin kılacaktır. Bkz.: Tolga Şirin, “Anayasa Mahkemesi’nin Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü Kararlarına Yönelik Eleştirel Bir Değerlendirme”, s. 5-6, (Çevrimiçi), http://www.aihmiz.org.tr/files/TolgaSirin_2015.pdf, 16 Şubat 2016.

diğer husus ise, *eylem biçiminin tanımlanması* hususudur. *İHAS*, 11. madde hükmünde “*toplama*” ifadesini kullanarak her tür eylem biçiminin haktan yararlanmasına lafzen imkân tanımış; *İHAM* da madde hükmüne koşut olarak “*toplama*” ifadesini geniş yorumlamak suretiyle *toplantı*, *gösteri*, *yürüyüş* gibi *klasik eylem biçimlerinin* yanı sıra *oturma eylemi* ve *barışçıl işgal* biçimlerini de hakkın kapsamında görmüştür. Anayasa hükmü ise, “*toplantı*” ve “*gösteri yürüyüşü*” biçimlerindeki eylemleri 34. madde kapsamına almakla birlikte, özneye, bu eylem biçimlerini *düzenleme* hakkını tanımıştır. 34. madde hükmü eylem biçimleri bakımından m. 11’e göre *lafzen* dar olduğu gibi, yine *lafzı bakımından* haktan yararlanmayı salt *toplantı veya gösteri yürüyüşü düzenleme* olgusuna indirgemıştır.

Hakkı sınırlama nedenleri her iki metin bakımından örtüşmekle birlikte sınırlamanın sınırlarından “*demokratik toplumda gereklilik*” şartı 34. maddede yer almamıştır; ancak madde hükmündeki “*kanunla sınırlanabilir*” ifadesi, 11. maddedeki “*kanunla öngörülme*” şartını karşılamaktadır. Ayrıca 11. maddede *toplama özgürlüğü hakkı sınırlanabilecek özneler* düzenlenmişse de, 34. maddede bu ve benzeri düzenlemelerin, daha açık bir anlatımla *hakkın kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usullerin kanunda gösterileceği* hüküm altına alınmıştır. Burada şu hususa dikkat çekmek gerekir ki; 34. maddenin ve bu maddenin 3. fıkrasında işaret edilen kanunun getirdiği sınırlamalar, Anayasanın “*Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması*” kenar başlıklı 13. maddesinde⁴⁰ öngörülen kıstaslar doğrultusunda uygulanacaktır. Başka bir ifadeyle, 13. maddedeki kıstaslar, 34. maddede sayılan sınırlandırma nedenlerinin sınırı olup⁴¹ bu kıstaslardan “*demokratik*

⁴⁰ **II. Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması/Madde 13 - (Değişik: 03.10.2001/4709/2. md.)** “*Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.*” İlgili madde metni için bkz.: **Türk Anayasa Hukuku Mevzuatı**, s. 13.

⁴¹ İncoğlu, **a.g.e.**, s. 26.

toplum düzeni” ve “ölçülülük ilkesi”⁴² İHAS m. 11’le ve İHAM içtihadının yerleşik kıstaslarıyla örtüşmektedir⁴³.

Görülmektedir ki; Anayasanın İHAS’a uyumu bakımından ilkesel bir ayrışma mevcut değildir; ancak 34. maddenin 3. fıkrası hakkın kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usulleri kanunun düzenlemesine bırakmıştır. Dolayısıyla toplanma özgürlüğü özneleri, hakkın kullanımında ilgili kanunla muhatap olacaktır; bununla birlikte, hak ihlallerinin -genellikle- düzenleyici hükmün lafzından ziyade uygulanış biçiminden kaynaklandığı göz önüne alındığında, 34. maddede işaret edilen 2911 sayılı “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu” ve bu kanunun uygulanış biçiminin, toplanma özgürlüğünün Türkiye mekânındaki idrâkini aşikâr olarak ortaya koyacağı muhakkaktır.

B. 2911 Sayılı Kanunda Toplanma Özgürlüğü

1982 Anayasası’yla aynı dönemin ürünü olan “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu”⁴⁴ ve bu kanunun tamamlayıcısı olan “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun Uygulanmasına Dair Yönetmelik”⁴⁵ hakkı ele alışı bakımından 34. maddenin ilk hali gibi sınırlayıcı bir yaklaşım sergilemektedir.

1. Hakkın Kullanımına İlişkin Hükümler

a. Hakkın Kapsamı

TGYK’nin 3. maddesinde Anayasaya koşut bir hükümlerle “toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı” düzenlenmiştir. TGYK m. 3’e göre, *kanunların suç saymadığı belirli amaçlarla silahsız ve saldırısız olarak, önceden izin almaksızın toplantı veya gösteri yürüyüşü düzenlemek* herkesin hakkıdır. Madde kenar

⁴² “Ölçülülük ilkesi” aynı zamanda “demokratik toplumda gereklilik” şartının bir parçası olarak görülmektedir. Bkz.: İnceoğlu, **a.g.e.**, s. 27. Dolayısıyla Sözleşme ve Anayasa arasında koşutluk sağlanmaktadır.

⁴³ Akbulut, **a.g.e.**, s. 386.

⁴⁴ İleride “TGYK” olarak da anılacaktır. Kabul Tarihi: 06.10.1983, Resmi Gazete Tarihi: 08.10.1983, Sayı: 18185, (Çevrimiçi), <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2911.pdf>, 10 Şubat 2016.

⁴⁵ İleride “TGYK Uygulama Yönetmeliği” olarak da anılacaktır. Resmi Gazete Tarihi: 08.08.1985, Resmi Gazete Sayısı: 18836, (Çevrimiçi), <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.14500&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch>, 10 Şubat 2016.

başlığında “*Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı*” ifadesine yer verilirken, madde metninde, haktan yararlanmanın yalnız toplantı veya gösteri yürüyüşü düzenlemekten ibaret olduğu yönünde algı uyandıracak çelişik bir ifade kullanılmıştır. 3. maddenin kenar başlığı ve metni arasındaki farkın lafzi bir eksiklik olduğu düşünülse dahi buradaki esas sorun, özgürlüğe tanınan hakkın yalnız, “*toplantı ve gösteri yürüyüşü (düzenleme) hakkı*” ile sınırlanmış oluşudur. Belirtelim ki, TGYK’deki bu hüküm Anayasanın 34. maddesine koşut olduğundan temelde bu maddenin lafzına yönelik bir değişiklik gerekmektedir. Zira 3. madde, 34. maddenin ifadesini kullanarak hakkın çerçevesini çizmiştir. 34. maddenin hem kenar başlığında hem de 1. ve 3. fıkralarında “*toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı*” ifadesi kullanılırken, 2. fıkrasında ise “*toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı*” ifadesi kullanılmıştır. Bu durum sorunun lafızdan kaynaklı olduğunu göstermektedir. Ancak şuna hemen dikkat çekmek gerekir ki; Anayasal hükümdeki bu lafzi sorun, uygulama açısından da özgürlüğe tanınan hakkın kullanımını kısıtlayabilecek niteliktedir. Zira Anayasanın lafzına sadık kalındığında yalnız *düzenleme hakkının* tanındığı ve bu hakkın ancak *toplantı* veya *gösteri yürüyüşü* biçimlerinden biriyle kullanılacağı anlaşılmaktadır. Oysaki *İHAS* ve *İHAM* içtihadına göre; yalnız eylemi “*düzenleme*” değil, eyleme “*katılma*” da toplanma özgürlüğü hakkı kapsamındadır⁴⁶ ve bu hak barışçıl olduğu müddetçe her türlü biçimde kullanılabilir⁴⁷. Dolayısıyla, hakkın amacına uygun kullanımının sağlanması adına Anayasa m. 34 ve TGYK m. 3’ün içtihat doğrultusunda değiştirilmesi; bu bağlamda, hakkın kapsamı tanımlanırken, hakkın kullanımını daraltıcı nitelikteki ifadeler yer verilmemesi önem arz etmektedir. Bunun dışında hakkın, “*kanunların suç saymadığı belirli amaçlarla silahsız ve saldırsız olarak, önceden izin almaksızın*” kullanımı, *İHAS* m. 11’in lafzına ve içtihadı aykırılık oluşturmamaktadır.

⁴⁶ *Djavit An v. Türkiye*, paragraf 56; *İrkçılığa ve Faşizme Karşı Hristiyanlar v. Birleşik Krallık*, sayfa 148, paragraf 4.

⁴⁷ *Djavit An v. Türkiye*, Başvuru no. 20652/92, 20.02.2003, paragraf 56; *İrkçılığa ve Faşizme Karşı Hristiyanlar v. Birleşik Krallık*, Başvuru no. 8440/78, 16.07.1980, Komisyon Kararı, sayfa 148, paragraf 4; *Rassemblement Jurassien et Unité Jurassienne v. İsviçre*, Başvuru no. 8191/78, 10.10.1979, Komisyon Kararı, sayfa 119, paragraf 3.

b. Hakkın Öznesi

TGYK m. 3'ü yeniden zikretmek gerekirse; kanunların suç saymadığı belirli amaçlarla silahsız ve saldırısız olarak, *önceden izin almaksızın* toplantı veya gösteri yürüyüşü düzenlemek *herkesin* hakkıdır; ancak hak öznelere yabancılara hakkı kullanımı, İç İşleri Bakanlığı'nın iznine tâbi tutulmuştur. İzne tâbi tutulan, *yabancılara toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkıdır*; ancak bu Kanun hükümlerine göre düzenlenen toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde topluluğa hitap etmeleri; afiş, pankart, resim, flama, levha, araç ve gereç taşımaları ise toplantıdan kırk sekiz saat önce mahallin en büyük mülki idari amirliğine yapılacak bildirimle bağlıdır.

Yukarıda da değindiğimiz üzere, *İHAM* içtihadına göre, izin veya bildirim usulünün uygulanması *İHAS* m. 11'e doğrudan aykırılık teşkil etmemektedir. Ancak yabancılar hakkında izin usulü öngörüldüğünden 3. maddenin Anayasaya aykırı olduğu şüphesizdir. Zira 34. madde "*önceden izin almadan*" ifadesine sarıh olarak yer vermiştir⁴⁸. Bununla birlikte, *İHAS*'ın 53. maddesi⁴⁹ *Sözleşme* hükümlerinin ulusal düzeydeki insan hakları güvencelerinin geriletilmesinde kullanılmayacağını hüküm altına aldığından 3. maddenin *İHAS*'a dayanılarak temellendirilmesi mümkün değildir⁵⁰. Ayrıca şunu da hemen belirtmemiz gerekir ki, yukarıda hakkın öznesi bahsinde de değindiğimiz üzere, *İHAS* m. 16, m. 10, 11 ve 14'e ilişkin yabancıların siyasi faaliyetlerine yönelik sınırlamaları *Sözleşmeciler devletlere* bırakmıştır; ancak *12. Protokol İHAS*'ın tüm maddelerinin genel ayrımcılık yasağına göre uygulanacağını hükme bağladığından m. 16'nın bu yönde yeniden düzenlenmesi gerektiği aşikârdır⁵¹.

⁴⁸ 1982 Anayasası, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının *önceden izin almadan* kullanılmasını öngörmektedir; dolayısıyla kanun koyucu bu hakka ilişkin bir sınırlama getirirken hakkın kullanımının izne bağlanması usulüne başvuramaz. Bkz.: Sağlam, **a.g.e.**, s. 157.

⁴⁹ *İHAS/Madde 53 - "Mevcut/(tanınmış) bulunan insan haklarının korunması"* için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: I, s. 24.

⁵⁰ Şirin, "Anayasa Mahkemesi'nin Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü Kararlarına Yönelik Eleştirel Bir Değerlendirme", s. 3.

⁵¹ Bu husus bağlamında *İHAM*'ın yaklaşımını ortaya koyan *Piermont v. Fransa* kararında *Mahkeme*, 16. madde hükmünün, *Sözleşmeciler devletlere*, 10. madde kapsamında garanti altına alınan ifade özgürlüğünün kullanımını *her bakımdan kısıtlama* yetkisi vermediğini açıkça belirtmiştir. Bkz.:

TGYK'nin toplanma özgürlüğü hakkının öznesine getirdiği tek sınırlama yabancılara ilişkin değildir. Kanunun hak öznesine ilişkin başkaca sınırlamalar da getirdiği; hatta hakkın kullanımını olabildiğince dar bir zümreye hasrettiği biraz ileride, 9. madde hükmünde görülmektedir. Nitekim Kanunun “*Düzenleme Kurulu*” kenar başlıklı 9. maddesi, toplantıların *fiil ehliyetine sahip ve on sekiz yaşını dolduran en az yedi kişinin oluşturduğu bir düzenleme kurulu* tarafından düzenlenebileceğini hüküm altına almıştır.

Maddenin değerlendirmesine geçmeden önce şunu yinelememiz gerekir ki; yukarıda değindiğimiz üzere, Anayasanın 34. ve buna koşut TGYK'nin 3. maddesindeki “*toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı*” ifadesi, hakkın kullanımının salt toplantı veya gösteri yürüyüşü düzenlemek ile sınırlı olduğu yönünde bir algı yaratmaktadır; ancak kastedilenin bu olmadığı muhakkaktır⁵². Yineleme gereği duymamızın nedeni, bu ifadenin yalnız hakkın kapsamı bakımından değil, hakkın öznesi bakımından da sorun teşkil ettiğiidir. Zira toplanma özgürlüğünün birincil kullanımı, katılım hakkına işaret etmektedir. Daha açık bir anlatımla, herhangi bir ön hazırlık içermeyen, kısaca önceden düzenlenmeyen yahut belirli bir plana göre düzenlenen tüm toplanma eylemleri bakımından öznenin eyleme katılım hakkı mevcuttur; ancak organizasyon unsuru içermeyen eylemlerde “*düzenleyici*” sıfatını taşıyan öznenin söz edilemez⁵³. Anayasanın ve dolayısıyla Kanunun lafzına yerleşen bu ifade, “*Düzenleme Kurulu*” kenar başlıklı 9. maddede somutlaşmıştır. TGYK m. 9'u yeniden zikretmek gerekirse; *fiil ehliyetine sahip ve*

Piermont v. Fransa, paragraf 60-64. Bu karardan yola çıkarak yabancıların toplanma özgürlüğü hakkında benzer bir yorum getirmek mümkündür. Zira *Sözleşmeciler devletler İHAS* m. 16'nın tanıdığı yetkiyle ifade özgürlüğünün kolektif görünümü olan toplanma özgürlüğünü yabancılar aleyhine kullanılamaz kılabilir. Oysaki -siyasi olsun veya olmasın- özellikle yabancıları ilgilendiren konularda hakkın öznesi bizzat yabancılar olmalıdır. Nitekim *Cisse v. Fransa* kararında da görüldüğü üzere, *yasa dışı* göçmen göstericiler oturma izni alabilmeleri yönünde karşılaştıkları sorunları protesto etmek için iki ay boyunca bir kliseyi işgal etmiş; *Mahkeme* ise bu barışçıl işgali 11. madde kapsamında saymıştır. Sonuç olarak belirtilmelidir ki; *Sözleşmeciler devletlerin* yabancılar yönelik sınırlamaları, haktan yararlanmayı tamamen ortadan kaldıracak veya hakkın amacına uygun kullanımını dolaylı olarak engelleyecek nitelikte olmamalıdır.

⁵² Uygulamaya bakıldığında, hakkın kullanımının, salt toplantı veya gösteri yürüyüşü düzenlemekten ibaret olmadığı anlaşılmaktadır; ancak bu durum, ilgili hükümlerde gerekli değişikliklerin yapılması gerektiği gerçeğini bertaraf etmemektedir.

⁵³ Toplanma özgürlüğü hakkının, hem toplanma eylemine katılan bireyler hem de eylemi düzenleyenler tarafından kullanılabilmesi yönündeki *İHAM* içtihadı, işlevi bakımından iki ayrı özne grubu olduğunu da göstermektedir. Bkz.: *İrkçılığa ve Faşizme Karşı Hristiyanlar v. Birleşik Krallık*, sayfa 148, paragraf 4; *Djavit An v. Türkiye*, paragraf 56.

on sekiz yaşını doldurmuş en az yedi kişiden oluşan düzenleme kurulu toplantı düzenleyebilmektedir. Bu madde bağlamında hakkın öznesine getirilmiş üç kısıtlama söz konusudur.

İlki, fiil ehliyeti olmayanların durumuna ilişkindir. Buradaki temel sorun, kanunun, “*temel hak ehliyeti*”⁵⁴ ve “*temel hakları kullanma ehliyeti*”⁵⁵ arasındaki ayrımı göz ardı ederek kategorik bir sınırlama getirmesidir. Temel haklara sahip olma ve onları kullanma arasındaki ayrımın yapılması, Türk Medeni Kanunu (TMK)’ndaki “*hak ehliyeti*” ve “*fiil ehliyeti*” ayrımına koşutluk sağlayacaktır⁵⁶. İnsan hakları, tüm insanlara ait haklar olduğundan ve bu haklara sahiplik için hiçbir özel sınırlama öngörülmediğinden, bu hakların öznesi “*herkes*” ifadesiyle deyimlenmektedir⁵⁷; başka bir ifadeyle, kişinin insan haklarının/temel hakların öznesi olması bakımından fiil ehliyetine sahip olup olmadığı önem arz etmemektedir⁵⁸. Dolayısıyla fiil ehliyeti olmayanlar da toplanma özgürlüğü hakkı sahibidir; ancak hakkın kullanımı ehliyetin yahut ehliyetsizliğin tamlığı veya sınırlılığıyla ilintilidir⁵⁹. TGYK’nin 9. maddesi hakkın öznesini tanımlarken,

⁵⁴ “*Temel hak ehliyeti*” ifadesiyle kastedilen, *temel hak sahibi* veya *temel hak taşıyıcısı* olma durumudur. Bkz.: Zafer Gören, “Çocukların Temel Haklarının Anayasal Garantisi”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 22, Yıl: 2012, s. 50. “*Temel hak yeterliliği*” kavramıyla da karşılanmaktadır. Bkz.: Zafer Gören, **Temel Hak Genel Teorisi**, 4. bs., İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 2000, s. 50.

⁵⁵ “*Temel hakları kullanma ehliyeti*” ifadesiyle kastedilen, temel hak sahiplerinin/taşıyıcılarının, bu temel hakları bağımsız olarak kullanabilmeleridir. Bkz.: Gören, “Çocukların Temel Haklarının Anayasal Garantisi”, s. 50.

⁵⁶ **A.e.**

⁵⁷ Gören, **Temel Hak Genel Teorisi**, s. 51.

⁵⁸ Mustafa Erdoğan, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, 4. bsk., Ankara, Orion Kitabevi, 2015, s. 297.

⁵⁹ Fiil ehliyeti yönünden kişiler, ayırt etme gücü, erginlik ve kısıtlılık kıstaslarına göre ayrıma tâbi tutulduğundan (Bkz.: Serap Helvacı, **Gerçek Kişiler**, 3. bs., İstanbul, Legal Yayıncılık, 2010, s. 60 vd.) bu kıstaslardan her birinin varlığı veya yokluğu temel hakları kullanmada kişiler arasında farklılık doğuracaktır. Nitekim yaygın kanaat de bu şekilde ifade bulmaktadır; ancak gelişmeci insan hakları yaklaşımı, değil temel haklara sahip olma, onları kullanmada dahi hiçbir ayırım gözetmeyen bir merhaleye evrilmektedir. Örneğin 2013 yılında Tokyo’da sonlanan bir davaya konu olan olayda, Down sendromu olan elli iki yaşındaki Takumi Nagoya adlı Japon kadın, hukuki ehliyetini yitirerek vesayet altına alınmıştır; vesayeti babasına verilene kadar oy kullanan Nagoya, bu durum üzerine seçme hakkını kaybetmiştir. Nagoya tarafından açılan davaya bakan hâkim Makoto Jozuka, vesayet altına alınmış bireylerin seçme hakkını kullanmasını yasaklayan seçim kanununu ayrımcı bularak ilgili maddenin anayasaya aykırılığına hükmetmiştir. Japon Parlamentosu, kararın ardından gerekli düzenlemeyi hayata geçirerek vesayet altında olsun olmasın tüm vatandaşlara seçme hakkı tanınmasını sağlamıştır. Bu karar, temel haklara sahip olma ve onları kullanmada TGYK m. 9’un öngördüğü sınırlamayı sorgulatmaktadır. Yukarıdaki karardan yola çıkarak “*Türkiye’de zihinsel ve psiko-sosyal engelli bireylerin seçme hakkı*” konusu üzerinden temel hakların kullanımında ayırt etme gücü sorunsalını tartışmaya açan fikir teatisi için bkz.: (Çevrimiçi), <http://www.madde12.org/lutfen->

TMK'deki *fiil ehliyeti* kavramından yararlanmışır. Oysaki temel hak sahipliği, Anayasa altı normlarla bağlayıcı olarak saptanmamalıdır; temel hak sahipliğinin (anayasa altı normlardan) bağımsız olarak Anayasadan kaynaklanan bir normla belirlenmesi gerekmektedir⁶⁰. Bu nedenle, 9. maddenin öngördüğü sınırlama, hakkın herkese tanınmış olması bakımından *Sözleşme*'ye ve Anayasaya aykırılık teşkil etmektedir⁶¹.

İkinci kısıtlama, çocuğun toplanma özgürlüğü hakkını göz ardı eden *on sekiz yaşın doldurulmuş olması* kuralıdır. Sıklıkla yinelediğimiz üzere, *İHAS* ve Anayasadaki hükümler hakkın öznesinin "*herkes*" olduğunu açıkça düzenlemiş; Anayasaya koşul olarak TGYK de 3. maddesinde benzer bir hükme yer vermiştir. Bu takdirde, hem *Sözleşme* hem de Anayasa çocukların toplanma özgürlüğü hakkını korumaktadır⁶². O halde çocuklara yönelik bu kısıtlama, Anayasa ve *İHAS*'daki

[siyasi-hakkinizi-kullaniniz-ve-toplumda-yerinizi-aliniz-gurur-duyunuz-ve-guzel-bir-hayat-surunuz/](#), 17 Şubat 2016.

⁶⁰ Gören, **Temel Hak Genel Teorisi**, s. 55.

⁶¹ Yukarıdaki Nagoya kararı sonrasında yeniden 9. maddenin lafzına dönecek olursak, düzenleme kurulunda yer almak, daha açık bir anlatımla toplanma eylemi düzenlemek, fiil ehliyetine sahip olmayı gerektirdiğinden ancak tam veya sınırlı ehliyetliler tarafından kullanılabilir bir hak olarak gözükmektedir. Oysaki fiil ehliyetinin anahtarı ayırt etme gücüdür (Bkz.: Helvacı, **a.g.e.**, s. 63); dolayısıyla tam ehliyetsizlerin temel hakları kullanma ehliyeti olmadığı savunusu anlaşılabilirlikte birlikte, sınırlı ehliyetsizlerin de ehliyetsiz olmalarından dolayı temel haklarını kullanmada sınırlanmaları anlaşılammamaktadır. Sınırlı ehliyetsizler **ayırt etme gücüne sahip küçükler** veya **ayırt etme gücüne sahip kısıtlıdır** (Bkz.: Helvacı, **a.g.e.**, s. 73). Küçüklere ilişkin durum biraz ileride yaş bahsinde tartışılacaktır. Kısıtlılara gelince, kısıtlama; ergin kişinin fiil ehliyetinin TMK'nin ilgili maddelerinde sayılan nedenlerden bir veya birkaçına dayanılarak kaldırılması yahut sınırlanmasıdır (Bkz.: Helvacı, **a.g.e.**, s. 57-59). Bu nedenlerden, örneğin kötü yaşama tarzı, müphem bir kavramdır. Zira geçmişte bu anlamda kötü yaşama tarzı olarak adlandırılan eşcinsellik, günümüzde böyle sayılmamaktadır (Bkz.: Mustafa Dural, Tufan Ögüz, Alper Gümüş, **Türk Özel Hukuku Cilt III Aile Hukuku**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005, s. 582). O halde *LGBT (Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transgender)* bir bireyin (Bkz.: Hakan Ataman, **LGBT Hakları İnsan Haklarıdır**, Ankara, İnsan Hakları Gündemi Derneği, 2009, s. 1-3) kötü yaşama tarzı dayanağıyla fiil ehliyetinin sınırlanması ve dolayısıyla toplanma eylemi düzenleme hakkını kullanamaması meşru değildir. Yine örneğin bir kişinin savurganlığı veya mal varlığını kötü yönetmesi nedeniyle kısıtlanması, niçin o kişinin toplanma eylemi düzenleme hakkını da kısıtlamaktadır? Kanaatimizce, 9. maddedeki *fiil ehliyetine sahip olma* ifadesi, hakkın kullanımını daraltacak derecede geniş bir kıstastır; eğer hakları kullanma bağlamında bir kıstas gözetilecekse bu, salt *ayırt etme gücü* olmalıdır. Ancak Nagoya kararı, bu kıstasın dahi engellilerin hakları bakımından sorgulanmaya değer olduğunu düşündürmektedir.

⁶² Anayasa ve *İHAS* dışında, BM Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen ve 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe giren, ayrıca Türkiye tarafından 14 Eylül 1990 tarihinde imzalanan "*Çocuk Hakları Sözleşmesi*" (*Convention on the Rights of the Child*) de, 15. maddesi kapsamında çocuğun toplanma özgürlüğü hakkını güvence altına almıştır (Bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: II, s. 603). "*Çocuk Hakları Sözleşmesi*" (*ÇHS*) metninin Türkçe çevirisi için bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: II, s. 593-

toplanma özgürlüğünü düzenleyen hükümlerin yanı sıra ayrımcılık yasağını da ihlal etmektedir⁶³.

Bu kısıtlamalardan üçüncüsü ise, “*en az yedi kişi*” ifadesinden kaynaklanmaktadır. Zira bir toplanma eyleminin en az kaç kişiyle yapılabileceği hususunda kesin bir kural olmamakla birlikte, ne Anayasa ne *İHAS* ne de *İHAM* kişi sayısının asgari düzeyden yukarı çekilmesini öngörmektedir⁶⁴. *İHAM* içtihadında iki kişilik eylemler ifade özgürlüğü kapsamında ele alınmışsa da, *Mahkeme* her somut olaya, o olayın dinamikleri üzerinden yaklaşmaktadır. Başka bir ifadeyle, iki kişilik bir eylemin dahi 11. madde kapsamında görülmesi, *Mahkeme* açısından olanaklı bir durumdur. O halde, bir toplantı yapmak amacıyla fiil ehliyetine sahip, on sekiz yaşını doldurmuş yedi kişinin bir aradalığını arayan 9. madde hükmü Anayasaya ve *İHAS*'a aykırılık teşkil etmektedir.

626. İngilizce resmi metin için bkz.: Gemalmaz, **İnsan Hakları Belgeleri/Human Rights Instruments**, C: V, s. 549-578.

⁶³ Yukarıda atf yaptığımız *İHAS*'ın 14. maddesi ve 12. Protokol'ün 1. maddesi, Anayasanın “*Genel Esaslar*” başlıklı birinci kısmının “*Kanun Önünde Eşitlik*” kenar başlıklı 10. maddesine karşılık gelmektedir. Ayrımcılık yasağını ele alırken şu hususa da değinmek gerekir ki; dünya tarihine baktığımızda, özellikle yakın geçmişimizde, birçok önemli protesto olayının 15-17 yaş grubundaki hak özneleri tarafından gerçekleştirildiğini görmek mümkündür. Bu nedenle, on sekiz yaş sınırı, toplanma özgürlüğünden aktif olarak yararlanan gruba yönlendirilmiş bir kısıtlamadır. Ayrıca *ÇHS* m. 3'de ifade edilen “*çocuğun en yüksek menfaatleri*” (*the best interests of the child*) ilkesinin öncelikli olarak göz önünde bulundurulması kaydıyla (Bkz.: Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, C: II, s. 598), çocukları ilgilendiren konularda hakkın öznesi bizzat çocuklar olmalıdır. “*Önceden okul yapılması planlanan alana toplanan öğrenciler ellerinde ‘Başbakan bize okul yap’, ‘Okumak istiyoruz’ yazılı dövizler taşıdı.*” Alıntı için bkz.: “Hakkarili Çocuklardan Okul İstiyoruz Eylemi”, **Bianet**, 01.08.2006, (Çevrimiçi), <http://bianet.org/bianet/cocuk/83024-hakkarili-cocuklardan-okul-istiyoruz-eylemi>, 2 Mart 2016. “*Le Monde*'dan François Béguin haberine göre, dün ve bugün Liseliler Birliği ve çeşitli liseli derneklerinin çağrısıyla binlerce liseli ve aileleri başkentte İçişleri Bakanlığı önünde gösteri yaptı.” Alıntı için bkz.: “Fransa’da Liseliler Sınırdışı Edilenler İçin Eylem Yaptı”, **Bianet**, 18.10.2013, (Çevrimiçi), <http://bianet.org/bianet/siyaset/150680-fransa-da-liseliler-sinirdisi-edilenler-icin-eylem-yapti>, 2 Mart 2016.

⁶⁴ Yukarıda birçok kez yinelediğimiz üzere, “*birden fazla kişinin bir araya gelmesi*” sözlük anlamı olarak toplanma eylemini karşılamaktadır; ancak toplanma özgürlüğü hakkı doğası gereği kolektif kullanılabilen bir hak olduğundan, “*iki kişi*” kolektiflik unsurunu sağlamakta yeterli bir sayı değildir. Bununla birlikte, eylemin, hakkın koruma alanından yararlanabilmesi için asgari kişi sayısı belirlenmemiştir. Nitekim *Mahkeme* de kolektiflik unsurunu sağlamayan eylemlerin hangi madde altında değerlendirileceğini somut olayın dinamiklerine göre tespit etmektedir; zira ifade özgürlüğü ile toplanma özgürlüğü arasındaki *lex generalis - lex specialis* ilişkisi bunu zorunlu kılmaktadır.

c. Eylemin Yeri ve Güzergâhı

TGYK'nin 6. ve 22. maddeleri toplanma eyleminin yeri ve güzergâhına ilişkin birtakım hükümler getirmektedir. Eylemin yeri ve güzergâhını düzenleyen 6. maddeye göre; bu maddedeki hükümlere uyulmak şartıyla *il ve ilçe sınırları içerisindeki her yerde* toplanma eylemi yapmak mümkündür. Ancak uyulması şart koşulan hükümlerden dolayı toplanma eyleminin mekânına tanınan *“her yer”* serbestisi, *“sınırlı yer”* mecburiyetine dönüşmüş; başka bir ifadeyle, Anayasada yasaklanmayan mekân seçimi, hakkın öznelere yerine idari makamlara bırakılarak *her yerde toplanma eylemi yapabilmek* olgusu imkânsız kılınmıştır. Zira TGYK'nin 22. maddesinde, *“Yasak Yerler”* kenar başlığı altında sayılan alanların hiç biri toplanma eylemi yapılması için meşru mekân olarak görülmemektedir. 22. maddeye göre; *genel yollarda, parklarda, mabetlerde, kamu binalarında ve nihayet Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin bir kilometre uzaklığındaki alan içerisinde toplantı; buna ilaveten, şehirlerarası karayollarında gösteri yürüyüşü gerçekleştirmek yasaktır.* Genel meydanlarda gerçekleştirilecek toplantılarda ise, *idari makamların, halkın ve ulaşım araçlarının gelip geçmesini sağlamak üzere yapacağı düzenlemelere uyulması zorunlu* tutulmuştur.

6. ve 22. madde hükümlerine yakından bakıldığında toplanma özgürlüğünün mekânına ilişkin belirlemelerin salt idari makamların yetkisine bırakıldığı görülmektedir. 22. maddeye göre yasaklı sayılan yahut 6. maddeye göre mülki amir tarafından belirlenmeyen yerlerde yapılan toplanma eylemleri TGYK'nin *“Kanuna Aykırı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri”* kenar başlıklı 23. maddesi hükmüyle kanuna aykırı eylemlerden kabul edilmektedir.

Yukarıdaki açıklamalarımız bağlamında denilebilir ki; toplanma özgürlüğü hakkı, 2911 sayılı Kanunda, *“mekân”* unsuru bakımından *İHAS* ve Anayasadaki hükümleri daraltacak şekilde ele alınmıştır. 6. ve 22. maddeler eylemin mekânını olabildiğince sınırlamıştır. Öncelikle, mekâna ilişkin belirlemenin idari makamlara bırakılması, *hakkın amacına uygun kullanımını* engellemektedir. Zira *İHAS* içtihadında da işaret edildiği üzere, eylemin belirli yerlerde yapılması, verilmek istenilen mesaj bakımından önem arz etmektedir. Bununla birlikte, yine 6.

maddeye göre, yer ve güzergâh belirlenmesinde “*kamu düzeni*”, “*genel asayiş*” ve “*vatandaşların günlük yaşamı*” kıstasları temel alınmaktadır. Oysaki bir toplanma eyleminin, eylemin yapılacağı yer dolayısıyla kamu düzenini veya genel asayışı bozabileceği savı, *İHAM* tarafından da geçerli bir gerekçe olarak kabul edilmemiştir. Zira toplanma eyleminin ilgili yerde yapılması halinde kamu düzeninin veya genel asayişin mutlak surette bozulacağı yönündeki öngörü somut dayanaktan yoksundur. Ayrıca eylem, kamu düzeninin veya genel asayişin bozulmasına neden olacak nitelikte şiddet eğilimi gösteriyorsa, bu durumda yükümlülük kolluktur; kolluk kamu düzenini ve genel asayışı sağlayacak ölçüde tedbirleri almalıdır⁶⁵. Daha açık bir anlatımla, önceden yasaklama değil, somut olayın oluşuna göre tedbir alma yoluna gidilmesi gerekmektedir. Yine *İHAM* içtihadında açıkça belirtildiği üzere, günlük yaşamın belirli bir düzeyde aksaması, kamuya açık toplanmaların doğal sonucudur ve hoşgörüle karşılanmalıdır⁶⁶. Hatta denilebilir ki; toplanma eylemiyle verilmek istenilen mesajın kamuya çarpıcı bir üslupla ulaşması adına, vatandaşların günlük yaşamı kabul edilebilir ölçüde zorlaşmalıdır. Zira bu durum kamusal ilgiyi, alışlagelmiş düzen içerisinde çeşitlilik gösteren olaya, kısaca eyleme ve eylemin taşıdığı amaca çekecektir. Ayrıca yine 6. maddeye göre, *aynı yerde ve günde toplantı yapmak amacıyla ayrı ayrı düzenleme kurullarınca verilen bildirilerden ilkinin geçerli olacağı* hükmü, her iki toplanma eyleminin de haktan yararlanmasını sağlamak bakımından devletin üstlendiği pozitif yükümlülüğe aykırılık teşkil etmektedir⁶⁷.

⁶⁵ *Kasparov ve Diğerleri v. Rusya* kararına konu olan somut olayda, düzenleyiciler ile Hükümet arasında toplanma eyleminin mekânı hususunda anlaşma sağlanamamış; Hükümet düzenleyicilerin her talebini “*kentsel hizmetlerin ve yaya hareketliliğinin aksamaması*” gerekçesiyle reddetmiştir. Bkz.: *Kasparov ve Diğerleri v. Rusya*, paragraf 8-10. İzinsiz yürüyüş gerçekleştirerek güvenlik bölgesi sayılan Kızıl Meydan’a girmeye kalkıştıkları iddiasıyla eylemcilere müdahalede bulunulmuşsa da, *Mahkeme*, eylemcilerin Kızıl Meydan’a girme mesafesinde olmadığını göz önünde tutarak kamu düzenini ve güvenliğini sağlamak adına yakalama yoluna başvurulması yerine, olay yerinde yeterli sayıda konuşlanan kolluk kuvvetlerinin tedbir alması gerektiğine hükmetmiştir. Bkz.: *Kasparov ve Diğerleri v. Rusya*, paragraf 92-94.

⁶⁶ *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, paragraf 37; *Sergey Kuznetsov v. Rusya*, paragraf 44.

⁶⁷ *Öllinger v. Avusturya* kararında belirtildiği üzere, aynı mekânda ve zamanda toplanma eylemi yapılmak istenilmesi halinde, bunlardan birini yasaklamak yerine, her iki eylemin de barışçıl bir biçimde sürdürülmesini sağlayacak ölçüde tedbir alınması; hatta üçüncü kişilerin hakları da söz konusuysa, *çatışan haklar arasında denge kurulması* gerekmektedir. Bkz.: *Öllinger v. Avusturya*, paragraf 48-49. Birbirlerine muhalefet etme amaçlı olsa dahi, barışçıl olduğu müddetçe, her iki toplanma eyleminin de haktan yararlanmasını sağlamak devletin pozitif yükümlülüğüdür. Bkz.: Harris et. al., *Law of the European Convention on Human Rights*, s. 517.

d. Eylemin Süresi ve Zamanı

Toplanma eyleminin süresi ve zamanını düzenleyen 7. madde, *toplantı ve yürüyüşler ile bu amaçlı toplanmaların, daha açık bir anlatımla bu eylemlere hazırlık veya katılım amaçlı ön toplanmaların güneş doğmadan başlamasını yasaklamakta*; bununla birlikte, *kapalı yerlerdeki toplantıların saat 24.00'a kadar sürmesini, açık yerlerdeki toplantı ve yürüyüşlerin ise güneş batmadan dağılacak şekilde sonlandırılmasını* öngörmektedir.

TGYK kapsamında, toplanma eyleminin süresi ve zamanı olgusu, *İHAM* içtihadının bakış açısından uzak bir yaklaşımla hüküm altına alınmıştır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, toplanma eylemi geçici süreli olmakla birlikte, bu geçiciliğin ne kadarlık bir süreyi karşıladığı, eylemin amacına ulaşması ile doğru orantılıdır. Bu nedenle bir toplanma eyleminin saat, gün, hafta, ay ile ölçülebilir sürede sürmesi mümkün olduğu gibi, yıl içerisine yayılmış olarak devam etmesi de mümkündür. Nitekim *İHAM*, *Cisse v. Fransa* ve *Çiloğlu ve Diğerleri v. Türkiye* kararlarında, - sırasıyla- iki ay boyunca devam eden barışçıl işgali ve 176 hafta boyunca devam eden oturma eylemini toplanma özgürlüğü kapsamında görerek “uzun süreli eylem” olgusunu kabul etmiştir⁶⁸. Dolayısıyla güneşin doğuşu ve batışı gibi hukuk dışı bir kavramın ve saat sınırının madde düzenlemesinde temel alınması, haktan yararlanmayı geri bıraktırmaktadır⁶⁹. O halde, *İHAM*'ın kabulünden yola çıkarak 7. maddenin eylemin süresi ve zamanına ilişkin öngördüğü sınırlamaların, *evleviyetle (a fortiori)* içtihadı aykırı olduğunu söylemek mümkündür.

⁶⁸ *Mahkemeye* göre eylemin süresini belirleyen kıstas; hak öznelerinin, düşüncelerini ifade edebilmiş; başka bir ifadeyle, bunları kamuoyuna duyurabilmiş olmalarıdır. Zira toplanma eylemini, bireyin tek başına düşünce açıklamasında bulunmasından ayıran da, tam olarak; ilgili düşünce lehinde, çarpıcı bir üslupla kamuoyu yaratabilme kabiliyetidir. Dolayısıyla hakkın kullanımı veya haktan yararlanma gerçekleşmeden eyleme müdahale edilmesi, *İHAM* içtihadına aykırılık teşkil etmektedir. Bkz.: *Samüt Karabulut v. Türkiye*, paragraf 37-38.

⁶⁹ Örneğin, İstanbul ili için, 15 Şubat 2016 tarihinde, güneşin doğuşu 06.55, batışı ise 17.41'dir. Bkz.: **İstanbul İli İçin Yıllık Güneş Doğuş - Batış Zamanları**, Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Astronomi Laboratuvarı, (Çevrimiçi), <http://www.koeri.boun.edu.tr/astronomy/dogus-batis/Istanbul.htm>, 15 Şubat 2016. Bu takdirde, örneğin mesai bitiminde, kamuya açık toplantı veya gösteri yürüyüşü yapmak isteyen çalışanların eylemi, iç hukuk bakımından toplanma özgürlüğü hakkı kapsamında mı kalacaktır?

2. Hak Öznelerinin Yükümlülüğüne İlişkin Hükümler

a. Bildirim Yükümlülüğü

TGYK'nin 10. maddesine göre, *düzenleme kurulunun toplantıyı gerçekleştirebilmesi için bildirimde bulunması zorunludur*. Bu bildirim kurul üyelerinin tamamınca imzalanması; toplantının yapılmasından *en az kırk sekiz saat önce ve çalışma saatleri içinde* yine toplantının yapılacağı yerin bağlı bulunduğu valilik veya kaymakamlığa verilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu bildirimde, *toplantının amacı, yapılacağı yer ve gün ile başlayış ve bitiş saatleri, buna ilaveten kurul başkanı ile üyelerinin açık kimlikleri, meslekleri, ikametgâhları ve varsa çalışma yerleri belirtilmeli, ilgili yönetmelikte (TGYK Uygulama Yönetmeliği) gösterilen belgeler de bildirimde eklenmelidir*⁷⁰. Yine 10. maddeye göre; *aynı yer ve günde toplantı yapmak üzere ayrı ayrı düzenleme kurullarınca bildirim verilmişse ilk verilen bildirim geçerlidir*.

Yukarıda belirttiğimiz üzere, bildirim yükümlülüğünün öngörülmesi İHAM içtihadı bakımından *Sözleşme*'yi doğrudan ihlal eden bir durum değildir⁷¹. Zira Mahkeme, bildirim yükümlülüğünün düzenleyicilerin ve katılımcıların güvenliğinin sağlanması adına gerekli olduğunu düşünmektedir. Ancak bu yükümlülüğün hakkın kullanımını zorlaştıracak şekilde uygulanması Mahkeme tarafından kabul görmemektedir⁷². TGYK'nin 10. maddesinde öngörülen, *bildirim*

⁷⁰ İlgili belgeler Yönetmeliğin “Düzenleme Kurulu” başlıklı ikinci bölümünün “Bildirim Verilmesi ve Eklenerek Belgeler” kenar başlıklı 5. maddesinde sayılmıştır. Maddede sayılan açık kimliğe ve ikametgâha ilişkin belgelerin talebi makul olmakla birlikte, adli sicil kaydının talebi, sabıkalı bireylerin toplanma özgürlüğüne Anayasa ve kanun altı bir düzenlemeyle kısıtlama getirmektedir. Ayrıca idare tarafından değiştirilmesi mümkün bir hukuki metin olan yönetmelik eliyle bireylerin hak ve özgürlüklerini kısıtlama yoluna gitmek, Anayasanın “Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması” kenar başlıklı 13. maddesinde hüküm altına alınan *temel hak ve özgürlüklerin ancak kanunla sınırlanabileceği* ilkesine aykırı düşmektedir. Bkz.: İşören, a.g.e., s. 107.

⁷¹ *Bukta ve Diğerleri v. Macaristan*, paragraf 35.

⁷² İleride Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru kararları incelendiğinde görülecektir ki; Türkiye'de toplanma eylemlerine müdahale edilirken sıklıkla dayanılan gerekçe, eylemin izinsiz gerçekleştirildiği, dolayısıyla kanuna aykırı olduğudur. Oysaki Türk Hukuku izin usulünü değil, bildirim usulünü öngörmüştür. İHAM izinsiz veya bildirimsiz gerçekleştirilen eylemleri de -barışçıl olduğu müddetçe- toplanma özgürlüğü hakkı kapsamında görmektedir. Yine ileride görüleceği üzere, Yargıtay kararları da İHAM'ın bu bakış açısı doğrultusunda evrilmiştir. Son olarak, *izinsiz eylem* olgusuna ilişkin Danıştay uygulamalarını görmek adına 10. Dairenin iki kararına yer vermeyi uygun görmekteyiz. **10. Dairenin 1997 yılına ait bir kararına göre**; “Halk oyunları ekibinin ve ozanların katılacağı bir şenlik düzenlemek için 16 Aralık 1993 tarihinde Malatya Valiliğine başvuran davacı

kurul üyelerinin tamamınca imzalanarak toplantının yapılmasından en az kırk sekiz saat önce ve çalışma saatleri içinde yine toplantının yapılacağı yerin bağlı bulunduğu valilik veya kaymakamlığa verilmesi, ayrıca ilgili belgelerin de bu bildirimde eklenmesi şartı, kural olarak İHAS m. 11'e ve içtihadı aykırı olmasa da uygulamada hakkın kullanımını zorlaştırabilecek niteliktedir. Kanaatimizce bu hükmün, toplanma eylemi yapılabilmesini kolaylaştıracak şekilde düzenlenmesi, hakkın amacına uygun kullanımını sağlayacaktır. Aynı yer ve günde yapılmak istenilen toplantılar bakımından ise, birbirlerine muhalif olsun veya olmasın her iki eylemin de toplanma özgürlüğü hakkında yararlanmasını sağlamak devletin pozitif yükümlülüğüdür⁷³. Bununla birlikte, eğer bu eylemlerden birinin, mekânın kapasitesi vb. niceliksel nedenlerden dolayı diğeriyle aynı yer ve zamanda yapılması mümkün değilse, o takdirde bu eylemlerden birine öncelik verilebilir; ancak önceliği belirleyecek olan kıstas, bildirim ilgili makama verilme anı olmamalıdır. Burada göz önüne alınması gereken, eylemin amacı vb. niceliksel dinamiklerdir. Başka bir ifadeyle, hangi eylem, o yer ve zamanda yapılmadığı takdirde, eylemin amacı ortadan kalkacaksa o eyleme öncelik verilmelidir; eğer her iki eylem bakımından da aynı durum söz konusuysa, her ikisi de haktan eşit biçimde yararlandırılmalıdır. Kanaatimizce 10. maddenin bu hükmü de, Sözleşme'ye ve içtihadı uyarlık oluşturmadığından değiştirilmelidir.

*dernek şubesine, şenliğin ilin huzurunu ve güvenini bozacağı ve devlet aleyhine yıkıcı faaliyet içereceği gerekçesiyle izin verilmemiş; henüz işlenmemiş bir eyleme ilişkin varsayıma dayalı işlemde bulunulmasında hukuka uyarlık görülmediğinden; bununla birlikte, şenlikte iddia edilen durumun gerçekleşmesi halinde suç işlenmesinin önlenmesi davalı idarenin görevinde olduğundan dava konusu işlemin iptaline karar verilmiştir." Alıntı için bkz.: Danıştay 10. Daire, Esas No. 1995/300, Karar No. 1997/909'dan aktaran Taşkaya, a.g.e., s. 109. **10. Dairenin 2003 yılına ait bir kararına göre;** "Davacı derginin Van bürosunda çalışanların derginin kuruluş yıldönümü toplantısına Van Valiliğince izin verilmemiştir. Van Valiliği yapılacak toplantının Cumhuriyetin ana ilkelerini yok etme ve devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozma amaçlı olduğunu belirtmişse de, Van İdare Mahkemesi idarenin toplantıyı yasaklamayıp bu fiiller meydana geldikten sonra dağıtabileceği gerekçesiyle ilgili işlemi iptal etmiştir. İptal kararının Van Valiliğince temyiz edilmesi üzerine Danıştay, bölgede aynı amaçlı yapılan toplantılarda olaylar çıktığı, ayrıca toplantıda okunacak konuşma metninin milli güvenlik gereklerini ihlal edici nitelik taşıdığı ve ilde olağanüstü hal uygulandığından idarenin yetkisini kullandığı gerekçelerine dayanarak işlemde hukuka aykırılık bulunmadığına karar vermiş ve kararı bozmuştur." Alıntı için bkz.: Danıştay 10. Daire, Esas No. 2000/5570, Karar No. 2003/108'den aktaran Taşkaya, a.g.e., s. 109-110.*

⁷³ **Öllinger v. Avusturya**, paragraf 48-49.

b. Düzenleme Kurulunun Yükümlülükleri

11. ve 12. maddeler düzenleme kurulunun toplanmanın yapılmasıyla ilgili yükümlülüklerine ilişkin birtakım hükümler getirmektedir. 11. maddeye göre, *başkan dâhil kurul üyelerinden en az yedi kişinin toplantının yapıldığı yerde bulunması ve buna ilişkin tutanağı kolluk amirine teslim etmesi*; 12. maddeye göre ise *kurulun, toplantının sükûnunu, düzenini ve bildirimde yazılı amaç doğrultusunda yürütülmesini sağlamak için gerektiğinde güvenlik kuvvetlerinden yardım istemek şartıyla gereken tedbirleri alması* gerekmektedir. Ayrıca *kurul veya toplanamazsa kurul başkanı, toplantının amacı dışına çıkması veya düzen içinde gerçekleşmesinin imkânsızlaşması durumunda dağılma kararı alarak durumu derhâl yetkili kolluk amirine bildirmelidir.* 11. ve 12. madde -28. maddeyle birlikte göz önüne alındığında- düzenleme kurulu üzerinde *perdelenmiş bir baskı aracı işlevi* üstlenmeye müsaittir. Zira bu iki madde toplantının yürütülmesine ilişkin görev ve sorumlulukları düzenleme kuruluna bırakırken, 28. maddede, bu maddelerde yazılı görevleri yerine getirmeyen düzenleme kurulu üyelerinin altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacağı öngörülmüştür.

Yukarıdaki hükümler arasında uygulama bakımından en müphem olanı şüphesiz *toplantının amacı dışına çıkması veya düzen içinde gerçekleşmesinin imkânsızlaşması* durumudur. Zira bu iki durum, kolluk bakımından dar, düzenleme kurulu bakımından ise geniş yorumlanmaya müsaittir. Daha açık bir anlatımla, genele yayılmayan şiddet eğilimli hareketler, dağılma kararı alınması için henüz yeterli değilken, düzensizliğin baş gösterdiği ilk anda dahi durumun kolluğa bildirilmemesi düzenleme kurulunun cezalandırılmasına neden olabilir. Oysaki *İHAM* içtihadı bakımından da *yalnız şiddetin genele yayıldığı eylemlerin hakkın koruma alanı dışında kaldığı* kabul edilmektedir. Kanaatimizce ilgili hüküm, hak özneleri üzerinde caydırıcı etkiye sahip olabileceğinden hakkın amacına uygun kullanımını engelleyebilecek niteliktedir.

3. Kolluk Kuvvetlerinin ve İdari Makamların Yetkisine

İlişkin Hükümler

a. Eylemin Kolluk Tarafından Kaydedilmesi

11. maddeye eklenen fıkra ile şüphelilerin ve suç delillerinin tespiti dışında başka bir amaçla kullanılmamak üzere katılımcıların ve konuşmacıların ses ve görüntülerinin kolluk tarafından yapıldığı belli olacak şekilde *kaydedilebileceği* hüküm altına alınmıştır. Bu hüküm, hak öznelerinin, hakkı kullanmaktan imtina etmesine yol açacak niteliktedir. Başka bir ifadeyle caydırıcıdır; zira ses ve görüntü kaydının alındığı bir eyleme katılmaktan vazgeçilebileceği gibi, hem katılımcılar hem konuşmacılar söz ve hareketleri bakımından “*otosansür*” uygulayabilecektir. Bununla birlikte, “*kaydedilebilir*” ifadesinden hareketle veri alınmasının zorunlu olmadığı anlaşılmaktadır; o takdirde hangi durumlarda veri alınacağına ilişkin açık düzenlemenin yokluğu, idareyi keyfiliğe sevk edecektir. Ayrıca kaydedilen verilerin madde hükmündeki amaç dışında kullanılmayacağını temin eder nitelikte bir hak ve özgürlük pratiğine sahip olduğumuzu söylemek güçtür. Kanaatimizce hakkın amacına uygun kullanımı bakımından herhangi bir biçimde veri alımı yoluna gidilmemelidir; ancak 11. maddeye göre ses ve görüntü kaydedilebileceğinden bunların amaç dışı kullanımı halinde tâbi olunacak yaptırımlara ilişkin uygulama kabiliyeti olan bir hükmün ilgili maddeye eklenmesi gerekmektedir.

b. Erteleme ve Yasaklama Yetkisi

TGYK kapsamında toplanmaların ertelenmesi ve yasaklanması da hüküm altına alınmıştır. Öncelikle, 15. madde illerdeki durumu düzenleyerek bir il sınırı içinde aynı günde birden çok toplantı yapılmak istenildiği hallerde valiye, kolluk kuvvetlerinin bu toplantıların güvenli bir şekilde yapılmasını sağlamakta yetersiz kalacağı kanaatine vardığı takdirde, toplantılardan bir kısmını on günü aşmamak üzere bir kez erteleme yetkisi vermiştir. Benzer şekilde, 16. maddede de bölge valiliğinin ve İçişleri Bakanlığının erteleme yetkisi 15. maddeye koşut olarak düzenlenmiştir. Her iki maddeye göre ertelemede -tıpkı 10. maddede olduğu- gibi

müracaat önceliği göz önünde bulundurulmaktadır⁷⁴. Bu maddeler bakımından önemli olan husus, yetkili makamların keyfî davranarak gereksiz bir ertelemeye mahal vermemesidir; başka bir ifadeyle, aynı günde birden çok toplantının yapılabilmesi mümkünken, kolluk kuvvetlerinin yeterliliğine yönelik herhangi bir tetkikte bulunulmadan doğrudan erteleme kararı verilmesi uygun değildir.

Yetkili makamların millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amaçlarıyla, belirli bir toplantıyı bir ayı aşmamak üzere erteleyebilme veya suç işleneceğine dair açık ve yakın tehlike mevcut olması hâlinde yasaklayabilme yetkisi 17. maddede hüküm altına alınırken keza, bütün toplanmaları erteleyebilme ve yasaklayabilme yetkisi de 19. maddede hüküm altına alınmıştır. Madde metinlerinde sayılan amaçlar, 11. ve 34. maddeyle birebir örtüşmekle birlikte, bu amaçlara dayanılsa dahi azami bir aylık erteleme veya yasaklama yahut bir yerdeki tüm toplanmaları erteleme veya yasaklama, *İHAM* içtihadı bakımından kabul edilebilir bir tedbir değildir.

20. madde uyarınca, gösteri yürüyüşleri bakımından da, yukarıda irdelediğimiz toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını tanımlayan ve ilgili eylemlerin yer ve güzergâhını belirleyen 3. ve 6. maddeler geçerlidir.

4. Kanuna Aykırı Eylemlere ve Eylemlerin Yaptırımına

İlişkin Hükümler

a. Kanuna Aykırı Eylem

23. maddede toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin kanuna aykırı sayıldığı haller sıralanmıştır. Madde metnine göre, bildirim yükümlülüğü ile kanunda düzenlenen zaman, mekân ve güzergâh şartlarına uymayan; yasak yerlerde yahut kanunun suç saydığı amaçlarla veya bildirimde belirtilen amaçların dışına çıkılarak gerçekleştirilen, erteleme veya yasaklama süresi sona ermeden yapılan ve maddede belirtilen silahların veya işaretlerin kullanıldığı eylemler kanuna aykırıdır.

⁷⁴ TGYK m. 10'a yönelttiğimiz eleştirimiz bu hüküm bakımından da geçerlidir.

23. maddede saydığımız bu durumlardan biri veya birkaçı nedeniyle kanuna uygun olarak başlayan bir eylemin kanuna aykırı hâle gelmesi üzerine 24. madde uyarınca eylemin dağıtılması gerekecektir. Öncelikle düzenleme kurulu veya kurul başkanı eylemin sona erdiğini topluluğa ilan ederek derhâl yetkili kolluk amirine bildirmelidir; ancak kurul veya kurul başkanı bu görevi yerine getirmezse kolluk amiri mahallin en büyük mülki amirine durumu bildirir ve mülki amir eylemin sonlandırılıp sonlandırılmayacağına karar verir. Eylemin sonlandırılması kararı verilirse mahallin güvenlik amirlerinin veya bunlardan birinin olay yerine gönderilmesi suretiyle topluluğa, kanuna uygun olarak dağılmadıkları takdirde zor kullanılacağı yönünde ihtarda bulunulur; ancak topluluk dağılmazsa zor kullanılarak dağıtılır. Yine aynı madde uyarınca güvenlik kuvvetlerine veya korudukları yerlere ve kişilere herhangi bir fiili saldırı yönelirse ihtarda bulunulmaksızın zor kullanılacaktır. Maddenin devamında ise, 23. maddede belirtilen silahlarla ve işaretlerle eyleme katılanlar olursa, bu kişilerin güvenlik kuvvetlerince uzaklaştırılması üzerine eyleme devam edileceği; ancak bunların sayısı ve davranışları nedeniyle eylemin kanuna aykırı addedilmesi hâlinde aynı usulle dağıtılacağı ifade edilmiştir. Kanuna aykırı olarak başlayan eylemler için de aynı usul uygulanmaktadır.

23. madde bakımından eleştirimiz, eylemi kanuna aykırı kılan silahlara ve işaretlere ilişkin hükme yöneliktir. Zira bu hüküm '*silah kavramının teknik olmayan geniş anlamı*' (sapan, pankart sopası, asitli içecek şişesi vb.) ve '*pasif silahlar*' (koruma kaskı, gözlük, plastik koruma edevatları vb.)⁷⁵ bağlamında yeniden ele alınmaya muhtaçtır. *ŞİRİN*'in verdiği örnek üzerinden hareket edersek madde metninde geçen "*sapan*" ifadesi, silah kavramının teknik olmayan geniş anlamı içerisindedir yahut madde metnindeki "*sopa*" ifadesi, şüphesiz ki pankart sopasını da içermektedir. Buna ek olarak "*yasa dışı*" örgütlere ve topluluklara ait işaretlerin taşınması, bu işaretlerin bulunduğu kıyafetlerin giyilmesi, yüzün kısmen veya

⁷⁵ Şirin, "Anayasa Mahkemesi'nin Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü Kararlarına Yönelik Eleştirel Bir Değerlendirme", s. 5-6.

tamamen gizlenmesi amacıyla bez vb. unsurlarla örtülmesi de eylemi kanuna aykırı kılmaktadır⁷⁶.

Oysaki son dönemdeki toplanma eylemlerinde görüldüğü üzere, polisin müdahale aracı olarak sıklıkla, aşırı miktarda biber gazı kullanması nedeniyle çoğu eylemci yüzünü, kimliğini gizlemekten ziyade gazdan etkilenmemek adına bez vb. unsurlarla sarmakta veya kapatmaktadır. Biber gazının ölümle sonuçlanabilecek etkileri, eylemcilerin bu yola başvurmasını mazur göstermektedir. Nitekim biber gazının usulüne uygun olarak kullanılmayışı nedeniyle ölümle sonuçlanan vakalar mevcuttur. Ayrıca burada *ŞİRİN*'in vurguladığı “*pasif silah*” kavramı da devreye girmektedir. Zira eylemcilerin gazdan korunmak amacıyla kullandıkları bez, maske, gözlük vb. unsurlar ile yine gaz kapsülü veya plastik mermiden başlarını korumak amacıyla kullandıkları kask ve baret, polis müdahalesiyle karşı karşıya kalan eylemcilerin savunma silahı olmuştur. Bununla birlikte, aynı maddeye göre, suç oluşturma niteliği taşıyan afiş, pankart vb. gereçlerin taşınması veya sloganların atılması da eylemi kanuna aykırı kılmaktadır. Bu hükmün sakıncası, açık ve yakın tehlike oluşturmayan söylemleri, açık ve yakın tehlike oluşturanlardan ayırmamasındadır. Zira ilgili eylemin düşünsel temeline yön veren jargonu oluşturan kalıplaşmış ifadelerin, eylemciler tarafından, *her zaman şiddete yönlendirme niyetiyle kullanıldığı* ön kabulü, barışçıl bir toplanma eyleminin de kanuna aykırı addedilmesine yol açacaktır. Nitekim *İHAM* da, *kanunların suç saydığı nitelikte slogan atanlara yönelik müdahalelere* ilişkin somut olayların değerlendirmesinde, bu sloganların şiddet içerip içermediğini veya şiddete teşvik edip etmediğini ve bu teşvikin açık ve yakın bir tehlike oluşturup oluşturmadığını kıstas almaktadır⁷⁷.

⁷⁶ TGYK'nin 23. maddesinin b. bendindeki hükme koştur bir başka hüküm de 3713 sayılı “*Terörle Mücadele Kanunu*” kapsamında yer almaktadır. Kanunun “*Terör Örgütleri*” kenar başlıklı 7. maddesinin 2. fıkrasına göre; terör örgütünün, cebir, şiddet ve tehdit içeren yöntemlerini meşru gösterecek veya övecek yahut bu yöntemlere başvurmayı teşvik edecek şekilde propagandasını yapan kişi, bir yıldan beş yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. 27.03.2015 tarihli ve 6638 sayılı “*Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*” ile 7. maddeye eklenen fıkraya göre; terör örgütünün propagandasına dönüştürülen toplantı ve gösteri yürüyüşlerinde, kimliklerini gizlemek amacıyla yüzünü tamamen veya kısmen kapatanlar üç yıldan beş yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.

⁷⁷ *Mahkeme*, bu husustaki bazı kararlarında müdahalenin *Sözleşme*'yi ihlal ettiği (Bkz.: *Gül ve Diğerleri v. Türkiye*, Başvuru no. 4870/02, 08.06.2010) yönünde hüküm kurarken, bazı kararlarında ise başvurunun kabul edilemez olduğu (Bkz.: *Taşdemir v. Türkiye*, Başvuru no. 38841/07,

24. madde de, bu hükme koşut olarak, suç oluşturma niteliğine sahip afiş vb. gereçleri taşıyan veya slogan atan kişilerin bulunduğu eylemleri doğrudan kanuna aykırı addetmemekte; ancak bu kişilerin sayısı ve davranışları eylemi kanuna aykırı kılacak dereceye ulaşmışsa artık o eylemin dağıtılmasını öngörmektedir.

24. madde bakımından ise eleştirimiz, toplanmanın dağıtılmasının “*kişilerin sayısı ve davranışları*” şeklindeki müphem ölçüye bağlanmasından dolayı uygulamada bu ölçünün, eylemin geneline sirayet etmeyen durumlarda dahi müdahalede bulunulması suretiyle hak öznelerinin toplanma özgürlüğü hakkının ihlal edilmesi tehlikesi yaratacağı yönündedir. Zira toplanma eylemi doğası gereği gürültülü ve hareketli olduğundan⁷⁸ eylemin tam bir sükûnet içerisinde sürmesi beklenmemelidir. Bir toplanma eylemi *evleviyetle* (*a fortiori*) barışçıl olacaktır; ancak barışçıl niteliği ortadan kalkmayan bir eylemin dağıtılması “*silahsız ve saldırsız*” ifadesinin amacını aşacak bir durumdur. Toplanma özgürlüğü hakkının demokratik bir toplumu ayakta tutan sütunlardan biri olduğu dikkate alındığında ilgili düzenlemelerin ve bu bağlamdaki uygulamaların Anayasaya ve İHAS’a aykırılık teşkil etmeden gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

b. Ceza Hükümleri

TGYK’nin 28. ve 34. maddeleri arasında, -sırasıyla- *kanuna aykırı hareket edenler; toplanma eylemini engelleyenler; huzur ve sükûnu bozanlar; kanuna aykırı propaganda vasıtalarıyla suç işlenmesini teşvik edenler; dağılmamakta ısrar edenler ve kolluk kuvvetlerine direnenler; toplanma eylemine silahla katılanlar ve halkı kanuna aykırı toplanma eylemi yapılması yönünde tahrik edenler* hakkında uygulanacak ceza hükümleri düzenlenmiştir⁷⁹.

Yukarıdaki ceza hükümleri uyarınca suç oluşup oluşmadığı tespit edilirken Anayasanın 34. ve İHAS’ın 11. maddelerinin de göz önünde tutulması

23.02.2010) yönünde hüküm kurmuştur. “*Açık ve yakın tehlike*” kavramı için bkz.: Memiş, **a.g.e.**, s. 257.

⁷⁸ J. Alderson, **İnsan Hakları ve Polis**, Çev. İhsan Kuntbay, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1989, s. 58.

⁷⁹ Tezimizin konuya yönelik sınırlı yaklaşımını ve ilgili maddeleri anlam bakımından değiştirecek nitelikte herhangi bir güncel düzenleme yapılmadığını göz önüne aldığımızdan ceza hukukuna ilişkin hükümlerin ayrıntılı değerlendirmesine girmemeyi uygun görmekteyiz.

gerekmektedir. Zira başkaca hiçbir düzenleme dikkate alınmaksızın Anayasanın ve *İHAS*'ın toplanma özgürlüğü hakkına sağladığı kullanım alanını daraltan TGYK hükümleri doğrultusunda hareket edilmesi halinde hakkın amacına uygun kullanımı gerçekleşmeyecektir. Bu nedenle, ilgili hükümlerin uygulamasını değerlendirmek bakımından yargı kararlarının incelenmesi önemlidir.

Yargıtayın son dönemdeki kararlarına yakından bakıldığında, ilk dönemdeki kararlarına nispetle *İHAM* içtihadına sıklıkla atıf yapıldığı görülmekte; dolayısıyla Yargıtay içtihadının gelişim eğrisi de bu minvalde değişmektedir. Bunun sonucunda, Yargıtayın toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına yaklaşımı, geçmişe nispetle daha özgürlükçü bir konuma evrilmiştir⁸⁰.

Nitekim TGYK m. 23 uyarınca bildirimsiz gerçekleştirilen eylemlerin kanuna aykırı sayılacağı hükmü doğrultusunda, 1991 yılında, Ceza Genel Kurulu, - her ne kadar somut olay bakımından şiddet vuku bulmuşsa da- kural olarak *bildirim* verilmeden düzenlenen bir gösteriyi kanuna aykırı kabul ederken⁸¹; 2006 yılında, 8. Ceza Dairesi, valilikten *izin* (karardaki ifade kullanılmıştır) alınmaksızın düzenlenen ve trafiği aksatmadan gerçekleştirilen yürüyüşün TGYK m. 28'deki suç oluşturmayacağı gözetilmeksizin yazılı şekilde mahkûmiyet kararı verilemeyeceğine hükmetmiştir⁸².

2010 yılına ait bir kararda da Yargıtay, "*YÖK Yasa Tasarısı*" ve "*Kamu Reformu Yasa Tasarısı*" ile ilgili tepkilerini demokratik yollardan ortaya koymak amacıyla basın açıklaması yapmak için Ankara Üniversitesi Cebeci Kampüsünde toplanan, marş söyleyip, slogan atıp suç oluşturmayan pankartlar taşıyarak yürüyüşe geçen yaklaşık 100 kişilik gruba, dağılmaları yönünde ihtarda bulunulmasına rağmen dağılmalarına fırsat verilmeden gözaltı işlemi uygulanması üzerine *TGYK m. 32'deki*

⁸⁰ Aynı yönde bir diğer görüş için bkz.: İşgören, **a.g.e.**, s. 142.

⁸¹ C.G.K., 14.10.1991, 8-240/270'den aktaran İşgören, **a.g.e.**, s. 163. *İŞGÖREN*'in aktardığı diğer kararlar için bkz.: İşgören, **a.g.e.**, s. 160-205.

⁸² 8. C.D., 11.12.2006, Esas No. 2006/1660, Karar No. 2006/9142'den aktaran Şentürk, **a.g.e.**, s. 7.

*suçun oluşmadığı gözetilmeksizin yazılı şekilde mahkûmiyet kararı verilemeyeceğine hükmetmiştir*⁸³.

Yargıtayın daha yakın tarihli kararlarında ise, toplanma özgürlüğü hakkının yalnız TGYK kıstas alınarak değerlendirilmediği; bilakis başta *İHAS* olmak üzere diğer uluslararası insan hakları metinlerine de başvurulduğu, *İHAM* içtihadından örneklere yer verildiği, hatta *İHAM*'ın geliştirdiği kavramların dahi kullanıldığı görülmektedir⁸⁴.

Yargıtayın bu yaklaşımı, uluslararası sözleşmeleri ve *İHAM* içtihadını yerel mahkemeler açısından da doğrudan uygulanabilir kılmıştır⁸⁵. Bu bağlamda son dönemdeki yerel mahkeme kararlarından bazılarına değinmek, uygulamadaki yeknesaklığı ortaya koymak bakımından yerinde olacaktır.

Çanakkale 1. Asliye Ceza Mahkemesinin 6 Şubat 2014 tarihli kararına göre⁸⁶; 4 Ekim 2010 tarihinde, Çanakkale/Kordonboyu'nda toplanarak TBMM tarafından kabul edilen ve Suriye'ye sınır ötesi harekât yapılmasını öngören tezkereyi protesto etmek isteyen grup, yürüyüş nizamı almak suretiyle tezkereye tepki göstermek amacıyla slogan atmaya başlamıştır. Bunun üzerine polis, gruba, toplantının izinsiz olduğu yönünde ihtarda bulunmuş; ancak protestocular (...) partisinin il binası önüne giderek basın açıklaması yaptıktan sonra dağılacaklarını bildirmişse de, grubun dağılmaması üzerine polis biber gazı ve tazyikli su kullanarak grubu dağıtmaya ve gözaltına almaya başlamıştır. Gözaltı işlemi sırasında sanıkların bir kısmının polise pasif direnişte bulunduğu belirtilmişse de, *görevli memura direnme suçunun unsurları oluşmadığından* sanıkların beraatlerine; diğer kısmının

⁸³ 8. C.D., 09.02.2010, Esas No. 2007/9352, Karar No. 2010/1550'den aktaran Şentürk, **a.g.e.**, s. 7-8. *ŞENTÜRK*'ün aktardığı diğer kararlar için bkz.: **a.e.**

⁸⁴ C.G.K., 11.07.2014, Esas No. 2013/9-386, Karar No. 2014/353, (Çevrimiçi), <http://www.kararara.com/forum/viewtopic.php?f=44&t=24637>, 18 Mart 2016; C.G.K., 16.09.2014, Esas No. 2014/9-147, Karar No. 2014/376, (Çevrimiçi), <http://www.kararara.com/forum/viewtopic.php?f=21&t=21641>, 18 Mart 2016.

⁸⁵ Anayasanın 90. maddesi uluslararası sözleşmeleri iç hukuk normu durumuna getirmiş olsa da, yerel mahkemelerin çoğu bu sözleşmelere hemen hiç başvurmamaktadır. Yukarıdaki karar örneklerinden görüleceği üzere, Yargıtayın son dönemdeki kararlarında bu sözleşmelerin ilgili hükümlerine atıfta bulunmaya başlaması, yerel mahkemelerin de aynı doğrultuda hareket etmesini sağlamıştır. Temel hak ve özgürlüklere ilişkin ihlallerin önlenmesi öncelikle yerel mahkemelerin görevi olduğundan bu mahkemelerin yaklaşımını görmek adına ileride yerel mahkeme kararlarına da yer verilmiştir.

⁸⁶ T.C. Çanakkale 1. Asliye Ceza Mahkemesi, Esas No. 2013/38, Karar No. 2014/90, 06.02.2014.

ise polise taş attığı belirtilmişse de, kayıtlarda taş atıldığı net görülmediği ve bu duruma ilişkin herhangi bir bilgiye veya belgeye rastlanmadığı gerekçesiyle, *eylemleri sabit olmadığından* sanıkların beraatlerine; bununla birlikte, tüm sanıklar hakkında TGYK'ye muhalefet suçundan kamu davası açılmışsa da, sanıkların *silahsız oldukları, toplum güvenliğini ve sağlığını tehlikeye düşürmedikleri, eylemlerinin barışçıl amaçlı gerçekleştiği*, eylemin bu haliyle İHAS'a ve İHAM kararlarına aykırı olmadığı kanaatine varılarak bu suçtan beraatlerine karar verilmiştir.

Eskişehir 5. Asliye Ceza Mahkemesinin 7 Kasım 2013 tarihli kararına göre⁸⁷; 4 Kasım 2010 tarihinde, yaklaşık saat 11.00'da, Anadolu Üniversitesi İki Eylül Kampüsü Yabancı Diller Yüksekokulunun giriş koridorunda toplanan 80 kişilik öğrenci grubunun⁸⁸, hükümet politikalarını ve Yüksek Öğretim Kurumunun kuruluşunu protesto etmek amacıyla yüksekokul içerisinde stant açması, okulun duvarlarına ve kantininde bulunan camlara afiş asması üzerine, özel güvenlik yetkililerince standın kaldırılması istenmişse de, öğrencilerin standı kaldırmayarak eylemi sürdürmesi nedeniyle görevli özel güvenlik amiri tarafından tüm özel güvenlik görevlilerinin olay mahallinde toplanması sağlanmış; ancak eylem sürdürüldüğünden rektörlüğün İl Emniyet Müdürlüğünden yardım talep etmesi neticesinde kampüs alanı içerisine polis ekipleri girmiştir. Öğrencilerle yapılan görüşmelerden herhangi bir sonuç alınmadığından özel güvenlik görevlileri öğrencilere müdahale etmek istemiş; bunun üzerine, öğrencilerin tamamı okul kantinine kaçarak kapıları kilitlemiş ve burada bulunan eşyaları girişe yığarak barikat kurmuş, ellerinde bulunan afişleri kantinin koridorlarına ve camlarına yapıştırmış, üzerlerinde bulunan bez parçalarıyla yüzlerini kapatarak bazı sloganlar atmışlardır. Özel güvenlik görevlilerince olaya müdahale edilmişse de, rektörlüğün talebi üzerine polis, kantinin kapılarını ve yan camını kırarak içeriye girmiş, bu sırada tüm sanıklar direniş göstererek ellerine geçirdikleri malzemelerle polise saldırmıştır. Mahkeme, öncelikle, eylemin İHAS m. 10 kapsamında olduğunu ve meşru amaçla yapıldığını,

⁸⁷ T.C. Eskişehir 5. Asliye Ceza Mahkemesi, Esas No. 2011/73, Karar No. 2013/435, 07.11.2013.

⁸⁸ Üniversite öğrencilerinin ifade, toplanma ve örgütlenme özgürlüklerini kullanımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Benan Molu v.d., **Üniversitelerde Disiplin Soruşturmaları: Öğrencilerin İfade ve Örgütlenme Özgürlüğü AİHS Çerçevesinde Bir Değerlendirme**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013, b.a.

olay mahallinin üniversite olması dolayısıyla ilgili mekânın özgür düşüncenin gelişmesi ve ifade özgürlüğünün uygulanması bakımından önem arz ettiğini tespit etmiş; hemen akabinde *İHAS* m. 11'e ilişkin *İHAM* kararlarına atıfta bulunarak *meşru amaca dayanan protesto biçimindeki toplanma eyleminin kamu düzenini tehlikeye atacak somut bir tehdit içermediğini ve polis müdahale edene kadar sanıkların şiddet eğilimli herhangi bir hareket sergilemediğini gözeterek müdahalenin meşru amaç gütmemesi ve orantılı olmaması gerekçesiyle İHAM* içtihadına aykırılık teşkil eden haksız bir müdahale olduğu, dolayısıyla *İHAS*'ın 10. ve 11. maddelerinin ihlal edildiği kanaatine varmıştır. Sanıkların, *kamu malına zarar verme ve görevli memura direnme suçlarının unsurları oluşmadığından* beraatlerine karar verilmiştir.

İstanbul 50. Asliye Ceza Mahkemesinin 9 Aralık 2013 tarihli kararına göre⁸⁹; "*Taksim Yayalaştırma Projesi*" kapsamındaki çalışmalar sırasında Gezi Parkı'ndaki bazı ağaçların sökülmesi nedeniyle "*Taksim Dayanışması Platformu*" ile birlikte bazı sivil toplum kuruluşlarının eylemler düzenlemeye başlayarak bu eylemlere sosyal paylaşım ağları ile görsel ve yazılı medya üzerinden verilen mesajlarla halkın katılımını sağlamaya çalıştığı; ancak bu eylemlerin Gezi Parkı'nın işgaline dönüşerek kolluk görevlilerine direnme ve saldırı, kamu mallarına ve özel mallara zarar verme, bölgedeki sosyal ve ekonomik yaşamı ve trafik akışını olumsuz yönde etkileme niteliği aldığı iddia edilmiştir. Mahkeme, müdahale sonrası yakalanan sanıkların, *polislere karşı herhangi bir cebir veya tehditte bulunmadığı*; nitekim polislerin yaralandığına ilişkin herhangi bir doktor raporu veya iddia da olmadığı gerekçesiyle görevi yaptırmamak için *direnme suçunun unsurları oluşmadığından* yargılama yapılmaksızın beraatlerine; sanıkların yakalandıkları sırada toplanma eyleminde bulunmadıkları; *polis tarafından ihtar ve zor kullanma ve buna karşılık olarak dağılmakta ısrar da olmadığı gerekçesiyle direnme suçunun unsurları oluşmadığından* beraatlerine; sanıkların üzerinde ele geçirilen güneş gözlüğü, baret, eldiven, maske, limon ve solüsyon gibi eşyaların kesici, delici, aşındırıcı, yaralayıcı, boğucu, yakıcı maddelerden olmadığı, *bu eşyaların eylem sırasında güvenlik kuvvetlerinin atmış olduğu göz yaşartıcı gazı karşı*

⁸⁹ T.C. İstanbul 50. Asliye Ceza Mahkemesi, Esas No. 2013/460, Karar No. 2013/790, 09.12.2013.

bulundurulduğu sabit olduğundan beraatlerine; *sanıkların halkı kışkırtmak yönünde herhangi bir eylemi tarif edilmediği ve buna ilişkin bir delil de bulunmadığı* gerekçesiyle eylem suç oluşturmadığından beraatlerine karar verilmiştir.

Sonuç olarak, şu tespitte bulunmamız mümkündür ki; hem Yargıtay hem de yerel mahkemeler, toplanma özgürlüğü hakkının, bir *ifade açıklama biçimi* olduğuna; demokratik toplumun temel değerlerinden biri olması dolayısıyla dar yorumlanamayacağına; barışçıl olduğu müddetçe kurulu düzene itiraz etme mahiyetindeki düşüncelerin dahi bu yöntemle açıklanabileceğine; izin veya bildirim yükümlülüğünün yerine getirilmediği barışçıl eylemlere *hoşgörü (tolerans)* gösterilmesi gerektiğine ve *İHAM* içtihadına yerleşen diğer birçok ilkeye atıfta bulunarak içtihadı hâkim kılmaktadır.

III. ANAYASA MAHKEMESİ'NİN BİREYSEL BAŞVURU KARARLARINDA TOPLANMA ÖZGÜRLÜĞÜ

Anayasa Mahkemesi (AYM)'nin toplanma özgürlüğü hakkına ilişkin içtihadını, Anayasanın 34. ve *İHAS*'ın 11. maddesinin koruma alanı sağladığı toplanma özgürlüğü hakkının ihlali iddiasını içeren bireysel başvuru (anayasa şikâyeti)⁹⁰ usulüyle yapılmış başvurular hakkındaki kararları oluşturmaktadır⁹¹. Aşağıda bu içtihadı oluşturan kararlardan dördü, karar tarihi sırasıyla yer almaktadır.

A. Sedat Vural Başvurusu⁹²

Başvurucu, 22.04.2014 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının, “1 Mayıs'ta Taksim Meydanında kutlama yapılmasına izin verilmeyeceği” yönündeki basında yer alan açıklamaları ve İstanbul Valisinin, “Taksim'in valilik tarafından belirlenerek kamuoyuna duyurulan miting alanlarından biri olmadığı” yönündeki basın açıklamaları üzerine, 1 Mayıs'ta Taksim Meydanında kutlama yapılmasına izin

⁹⁰ “Anayasa şikâyeti” teriminin “bireysel başvuru” terimine tercih edilmesinin gerekçeleri için bkz.: Tolga Şirin, **Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkı**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2015, s. 9-10. AYM kararlarında “bireysel başvuru” terimi kullanıldığından, karar incelemelerinde metne sadık kalarak bu kullanıma aynen yer vereceğiz.

⁹¹ Hüseyin Ekinci, Musa Sağlam, **66 Soruda Bireysel Başvuru**, 4. bsk., Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Bireysel Başvuru El Kitapları - 1, 2015, s. 5.

⁹² Başvuru no. 2014/5559, 25.04.2014.

verilmemesi nedeniyle ifade özgürlüğü ile toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının ihlal edildiğini ileri sürerek bireysel başvuruda bulunmuştur⁹³.

Başvurucu, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının ve İstanbul Valisinin temel görevinin, anayasal haklarını kullanan yurttaşların bu haklarını kullanmalarını kolaylaştırıcı tedbirler almak ve Taksim Meydanında işçi bayramı kutlamalarına katılanların can güvenliğini sağlamak olduğunu; bununla birlikte, *İHAM* ın, ***DİSK ve KESK v. Türkiye*** kararında, 1 Mayıs 2008 tarihinde Taksim Meydanında kutlama yapılmasının engellenmesini 11. maddenin ihlali olarak gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca başvuru konusu işleme karşı idare mahkemesine başvurmanın etkin bir yol olmadığı iddiasıyla uygulamanın durdurulmasına karar verilmesini talep etmiştir⁹⁴.

AYM değerlendirmesinde, bireysel başvurunun *ikincil nitelikte bir kanun yolu* olduğunu; öncelikle, tüketilmesi gereken kanun yollarına başvurulması gerektiğini; *başvuru yollarının tüketilmesi* kuralının istisnaları olmakla birlikte, bu istisnaların her başvurunun somut özellikleri bakımından dikkate alındığını ve bu başvuru bağlamında istisnaların bulunmadığını; buna ilaveten ***DİSK ve KESK v. Türkiye*** kararındaki ihlal nedeninin Taksim Meydanında kutlama yapılmasının engellenmesi değil, polisin orantısız müdahalesi olduğunu, dolayısıyla *İHAM* kararının *başvuru yollarının tüketilmesi* zorunluluğunu ortadan kaldırmadığını ifade ederek başvurunun, diğer kabul edilebilirlik şartları yönünden incelenmeksizin “*başvuru yollarının tüketilmemiş olması*” gerekçesiyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir⁹⁵.

B. Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu⁹⁶

Başvurucular, Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) bileşenlerinden Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (Eğitim-Sen) İzmir şubesi

⁹³ *Sedat Vural Başvurusu*, paragraf 5.

⁹⁴ *Sedat Vural Başvurusu*, paragraf 16.

⁹⁵ *Sedat Vural Başvurusu*, paragraf 20-26.

⁹⁶ Başvuru no. 2013/3924, 06.01.2015.

üyesi öğretmenler Özcan Çetin, Orhan Bayram, Veli İmrak, Tunay Özaydın ve Deniz Doğan ile eğitim müfettişi Ali Rıza Özer'dir⁹⁷.

Başvuruya konu olan birinci eyleme göre; KESK ve Eğitim-Sen, kamuoyunda “4+4+4” olarak bilinen “İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi” hakkındaki itirazlarını duyurmak için 28-29 Mart 2012 tarihlerinde, Ankara’da *toplu basın açıklaması* yaparak kanun teklifini protesto edeceklerini açıklamıştır. Bunun üzerine Ankara Valiliği, 26.03.2012 tarihli yazısıyla, yapılacak protesto eyleminde güvenlik güçleri ile göstericiler arasında kışkırtma amaçlı çatışma ortamı oluşturulacağını, dolayısıyla eylemin hayatın olağan akışını bozarak genel asayiş, kamu düzeni ve güvenliğini tehlikeye sokacağını belirterek kamu düzeni ve güvenliğinin bozulmasının engellenmesi, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması ve suç işlenmesinin önlenmesi amaçlarına binaen 28-29 Mart 2012 tarihlerinde, Ankara’da yapılacak her türlü toplantı ve gösteri yürüyüşü ile benzeri eylemleri yasaklamıştır. Bu yasak uyarınca İçişleri Bakanlığı’nın, protesto eylemine katılacak grupların illerden çıkışına izin verilmemesi gerektiğini tüm valiliklere yazıyla bildirmesi üzerine İzmir Valiliği de, 27.03.2012 tarihinde, Eğitim-Sen İzmir şubelerine Ankara’daki eyleme katılacak grupların gidişlerine izin verilmeyeceğini ve bu yöndeki düzenlemeler iptal edilmediği takdirde yasal işlem yapılacağını tebliğ etmiştir. Aynı tarihte, saat 22.00’da bir araya gelerek eyleme gitmeye teşebbüs eden; ancak “*otobüslerde yasal olarak bulundurulması gereken evrakların eksik olduğu*” gerekçesiyle polis tarafından alıkonulan başvuruçular ve diğer katılımcılar, bu durumu protesto etmek amacıyla yolu trafiğe kapatarak oturma eylemi yapmaya başlamış; yol 20 dakika kapalı kaldıktan sonra saat 23.15’de bir şerit olarak açılmıştır. Akabinde saat 1.30’da Ankara’ya gitme kararı alarak yürüyüşe geçen ve ikaza rağmen durmayan gruba, biber gazı ve copla müdahalede bulunulmuş; başvuruçuların da aralarında olduğu grup, sendikanın “*eylemin iki gün daha süreceği*” duyurusuyla Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) İl Müdürlüğü önünde oturma eylemine devam etmiş ve 28.03.2012 tarihinde, saat 12.00’de buluşmak üzere saat 4.30’da dağılmıştır⁹⁸.

⁹⁷ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 8.

⁹⁸ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 9-16.

Başvuruya konu olan ikinci eyleme göre; kararlaştırılan tarih ve saatte bir araya gelerek valiliğe doğru yürüyüşe geçen yaklaşık 800 kişilik grup, polis bariyerine ulaştığı noktada ikazda bulunularak durdurulmak istenmişse de, bariyerin pankart sopalarıyla yıkılmaya başlanması; polis barikatının da cam parçaları, parke taşları ve su dolu şişeler atılarak aşılmaya çalışılması üzerine gruba tazyikli su, boyalı su, biber gazı ve toplumsal olaylara müdahale aracı (TOMA) ile müdahale edilmiştir. Bu grupla eş zamanlı olarak valiliğe doğru yürüyen bir diğer grup ise polis tarafından ilk grubun bulunduğu yere yönlendirilmiş; polisin kapadığı yoldan yürünmeye başlanınca, yürüyüş gaz kullanılarak engellenmiş; bunun üzerine ikinci grup, farklı bir güzergâhtan yürüyüşe devam ederek ilk grupla birleşmiştir. 2000 kişiye ulaşan grup SGK önünde oturma eylemi başlatmış; polisle yapılan müzakere sonucunda barikat 50 metre geriye alınarak basın açıklaması yapılmasına izin verilmiş, akabinde saat 16.30'da katılımcılar dağılmıştır⁹⁹.

Başvurucular somut olayı, *her iki eylemde de gösteri yapılmasının engellenmesi, yapılan gösterilerde polisin orantısız güç kullanması ve sorumlular hakkında etkin bir soruşturma yapılmaması* gerekçelerine dayanarak Anayasanın, kişi dokunulmazlığı ile düşünce, ifade ve toplanma özgürlüklerine ilişkin 17., 25., 26. ve 34. maddelerinin ihlal edildiği iddiasıyla AYM önüne taşımıştır¹⁰⁰.

AYM öncelikle, birincil nitelikli kanun yollarının tüketilip tüketilmediği hususunu ele almıştır. Başvurucuların, birinci ve ikinci eyleme yönelik olarak İzmir İl Emniyet Müdürü, ilgili şube müdürleri ve polis memurları hakkında şikâyette bulunmasıyla başlayan ve İzmir Cumhuriyet Başsavcılığının kararıyla sonlanan adli süreç, *başvuru yollarının tüketilmesinden sonra süresinde bireysel başvuruda bulunulduğu* yönünde değerlendirilerek, bütünlük gösteren her iki eylem bakımından Anayasanın 17. maddesinin 3. fıkrasında hüküm altına alınan *kötü muamele yasağı* ile 34. maddesinde hüküm altına alınan *toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının ihlali* iddiasının, *açıkça dayanaktan yoksun olmadığına ve kabul*

⁹⁹ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 18-22.

¹⁰⁰ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 55.

edilemezliğine karar verilmesini gerektirecek başkaca bir neden görülmediğine binaen esas yönünden incelemeye geçilmiştir¹⁰¹.

AYM, Anayasa m. 17/3 bağlamında birinci eylemi irdelerken, madde lafzındaki “işkençe”, “eziyet” ve “insan haysiyetiyle bağdaşmayan ceza veya muamele” kavramlarını, İHAM içtihadına benzer şekilde derecelendirmiş ve her birini yine içtihattan yararlanarak yorumlamıştır¹⁰². Bu eylem bakımından AYM, başvuruçuların doktor raporu ile tespit edilen¹⁰³ yaralanmalarının, güvenlik güçlerinin, İzmir Cumhuriyet Başsavcılığınca yürütülen soruşturmaya konu olan ve yasal zor kullanma yetkisinin kullanılması kapsamında kaldığının kabulüyle hakkında takipsizlik kararı verilen müdahalesinden kaynaklandığını kabul etmiştir¹⁰⁴.

İkinci eylemi irdelerken ise AYM, müdahalenin kaçınılmaz ve aşırı olup olmadığı hususunda öncelikle, TGYK’ye uygun bir bildirim yapılmamasına rağmen, polisin gerekli tedbirleri aldığını belirtmiştir. Daha açık bir anlatımla, beklenmedik bir şekilde gerçekleşen toplanma eyleminin, kamu düzenini tehlikeye sokacağı gerekçesiyle ani bir müdahaleye maruz kalmasını gerektiren herhangi bir bulgu bulunmama ile birlikte, bilakis olası risklere karşı tedbir alınabilecek kadar yeterli zaman da mevcuttur¹⁰⁵.

İkinci eylem sırasında başvuruçulardan Orhan Bayram’ın bariyerleri yıkmaya çalışarak polise saldırdığı kamera kayıtlarından izlenmiş; yine Ali Rıza Özer’in de barikatları yıkmaya çalışmışsa da, polis müdahalesinden sonra geri çekildiği, polise saldırmadığı ve bu esnada herhangi bir darbe almadığı gözlemlenmiştir¹⁰⁶. Diğer başvuruçuların ise polis barikatını veya güvenlik

¹⁰¹ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 60-64.

¹⁰² *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 76-80. Aynı yönde bir diğer görüş için bkz.: Şirin, “Anayasa Mahkemesi’nin Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü Kararlarına Yönelik Eleştirel Bir Değerlendirme”, s. 17.

¹⁰³ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 24.

¹⁰⁴ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 84.

¹⁰⁵ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 85.

¹⁰⁶ Bununla birlikte, aralarında Orhan Bayram ve Ali Rıza Özer’in de bulunduğu 35 kişi hakkında, görevli memura karşı görevi yaptırılmak için direnme suçundan İzmir 2. Asliye Ceza Mahkemesinde açılan davada, “sanıkların müsnet suçu işlediklerine dair kesin ve inandırıcı delil elde edilemediği” gerekçesiyle beraat kararı verilmiştir. Bkz.: *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 36-37.

tedbirlerini aşmaya çalıştığı kamera kayıtları ve bilirkişi raporundan tespit edilememiştir¹⁰⁷.

AYM'nin Orhan Bayram'a ilişkin değerlendirmesine göre; başvuruçunun, elindeki flama sopasıyla polisler saldırmaya ve yine onu fırlatması, *her hâlükârda müdahalenin ölçülü olması ve aşırı olmaması şartıyla*, polisin müdahalesini kabul edilebilir kılmaktadır. Yine başvuruçunun yaralanmasına neden olan polis müdahalesinin nerede olduğu bilinmemekle birlikte, yaralanmanın, *TOMA'dan tazyikli su sıkılması sonucu meydana gelebileceği* kamera kayıtlarından tespit edilmiştir; ancak AYM, bariyerleri aşmaya çalışan ve polise sopayla saldıran başvuruçunun yaralanmasına neden olan müdahaleyi *ölçülü* bularak¹⁰⁸, kötü muamele yasağının esasen ihlal edilmediğine karar vermiştir¹⁰⁹.

Ali Rıza Özer'e ilişkin değerlendirmesinde ise AYM, başvuruçunun raporunu dikkate alarak *toplanma özgürlüğünü barışçıl biçimde kullanan başvuruçunun*, polis müdahalesiyle fiziksel saldırıya ve darba uğrayıp yaralanmasını "eziyet" olarak nitelendirmiş¹¹⁰; başvuruçunun müdahale sonucu yaralanmasıyla kötü muamele yasağının maddi boyutunun ihlal edildiğine kanaat getirmiştir¹¹¹.

Gözüne biber gazı gelen başvuruçucu Özcan Çetin'in nerede ve nasıl gaza maruz kaldığı; keza bir diğer başvuruçucu Veli İmrak'ın nerede ve nasıl yaralandığı bilinmemekle birlikte, her iki başvuruçunun da kamera kayıtları ve bilirkişi raporundan polise herhangi bir şekilde saldırıda bulunduğu tespit edilmediğinden AYM, güvenlik tedbirlerini aşmaya çalışan gruba yönelik polis müdahalesi sırasında meydana gelen gaza maruz kalmanın ve yaralanmanın¹¹², asgari ağırlık eşiğini aşmayarak kötü muamele yasağını esasen ihlal etmediği kanaatine varmıştır¹¹³.

AYM, kötü muamele yasağının salt esasına değil, usulüne ilişkin değerlendirmelerde de bulunmuştur. Zira kötü muamele yasağı, devlete, hem esasen

¹⁰⁷ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 86.

¹⁰⁸ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 88-89.

¹⁰⁹ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 96.

¹¹⁰ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 95.

¹¹¹ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 97.

¹¹² *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 90-94.

¹¹³ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 96.

hem usulen birtakım yükümler getirmektedir. Buna göre bireyin, bir devlet görevlisi tarafından 17. maddeyi ihlal eder nitelikte muameleye tâbi tutulduğuna ilişkin savunulabilir iddiasının bulunması, sorumluların belirlenmesini ve cezalandırılmasını sağlamaya elverişli bir soruşturmanın yapılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla bu soruşturma kapsamında, yetkili makamlar, resen harekete geçerek olayı aydınlatabilecek ve sorumluların tespitine yarayabilecek bütün delilleri toplamalı; olay ve olguları ciddiyle öğrenmeye çalışmalı; çabuk ve temelden yoksun sonuçlara dayanmamalıdır¹¹⁴.

Başvuruculardan Özcan Çetin ve Veli İmrak hakkında m. 17/3 bakımından asgari eşiğin aşılmadığı kabul edildiğinden başvurucuların şikâyetleri, *kişinin maddi ve manevi varlığını koruma hakkı* ile bağlantılı olarak m. 17/1 kapsamında değerlendirilmiş¹¹⁵; bu değerlendirmeye göre, toplanma hakkının kullanılması esnasında asgari eşiği aşmayan gaza maruz kalma ve yaralanma hususunun m. 17/1 ve m. 17/3'ü usulen ihlal etmediği sonucuna varılmıştır¹¹⁶.

Başvuruculardan Orhan Bayram'ın polise saldırısının kamera kayıtları ve bilirkişi raporuyla tespit edildiği gibi, başvurucuya yapılan müdahalenin sonuçları da doktor raporuyla tespit edilebilmiş; buna göre, başvurucunun iddialarına ilişkin soruşturmanın yeterli ve etkin olduğu gözlenerek kötü muamele yasağının usulen ihlal edilmediğine karar verilmiştir¹¹⁷.

Son olarak, başvuruculardan Ali Rıza Özer, müdahale sonucu yaralanması üzerine ilgili sağlık kuruluşuna başvurmuş ve doktor raporuna dayanarak polisin haksız ve aşırı müdahale ettiği iddiasıyla şikâyetçi olmuştur. Başvurucunun şikâyetlerine ilişkin ayrıntılı beyanı alınmadığı gibi müdahaleyi kaçınılmaz surette gerektirecek bir eyleminin olup olmadığı ve yaralanmanın nasıl meydana geldiği de tespit edilmemiş; yalnız dosya üzerinden orantılılık incelemesi yapılarak takipsizlik kararı verilmiştir¹¹⁸. Dolayısıyla başvurucunun iddialarına

¹¹⁴ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 99-103.

¹¹⁵ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 105.

¹¹⁶ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 108.

¹¹⁷ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 106-107.

¹¹⁸ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 104.

yönelik etkin bir soruşturma yürütülmediğinden kötü muamele yasağı usulen ihlal edilmiştir¹¹⁹.

AYM yukarıdaki açıklamalarından sonra 34. maddenin ihlal edilip edilmediği hususunu tartışmaya geçmiş; bu maddeye ilişkin değerlendirmelerinde de yine *İHAM* içtihadına atıfta bulunarak toplanma özgürlüğü hakkının ifade özgürlüğünün görünüm biçimlerinden biri olduğunu, buna istinaden demokratik toplumun temelinde yer aldığından dar yorumlanmaması gerektiğini, mevcut düzene muhalif olsun veya olmasın barışçıl yöntemlerle savunulan her görüşün bu haktan yararlanabileceğini, kanunun öngördüğü durumlarda dahi meşru bir amaç gözetilmeksizin hakka müdahale edilemeyeceğini ve nihayet hakkı kullananların kamu düzeni açısından tehlike oluşturmayan ve şiddet içermeyen davranışlarına devletin sabır ve hoşgörü göstermesi gerektiğini belirtmiştir¹²⁰.

AYM, somut olayı, tıpkı *İHAM*'ın yaptığı gibi, sırasıyla müdahalenin varlığı, kanuniliği, meşru amaca dayanması, demokratik toplumda gerekli ve ölçülü olması kıstasları bakımından irdelemiştir. Bu doğrultuda öncelikle, hem birinci hem de ikinci eyleme yönelik engellemelerin, toplanma hakkına müdahale teşkil ettiğini tespit etmiştir. Akabinde her iki eylem açısından müdahalenin, 2559 sayılı kanunun 16. maddesi ile 2911 sayılı kanunun 7., 22., 24. maddelerine ve “*kamu düzeninin bozulmasını engelleme*” meşru amacına dayanılarak gerçekleştirildiğini belirtmiştir¹²¹.

Demokratik bir toplumda gerekli ve ölçülü olma kıstasına gelince AYM, birinci eylem bakımından herhangi bir kamu davası açılmadığını göz önüne alarak toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının barışçıl bir biçimde kullanıldığını; dolayısıyla başvurucuların toplu basın açıklaması yapmak amacıyla Ankara'ya gidişinin engellenmesinin ve sonrasında bu durumu protesto edenlerin dağıtılmasının

¹¹⁹ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 109.

¹²⁰ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 115-124.

¹²¹ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 127-132.

demokratik toplum düzeninin gerekleri açısından haklı bir müdahale olmadığını ifade etmiştir¹²².

İkinci eylem bakımından ise barışçıl eylemciler ile şiddet eğilimli eylemciler ayırımına gidilerek bariyerleri aşmaya çalışanlar dışında gösteriye katılanların çoğunluğunu oluşturan topluluğun barışçıl bir biçimde toplanma hakkını kullandığı vurgulanmıştır. AYM, Valilik binası önüne gidilmesini engellemek amacıyla polisin önce biber gazıyla müdahalede bulunduğunu, ayrıca topluluğu tamamen dağıtmaya teşebbüs etmediğini, nitekim alternatif bir güzergâh da gösterdiğini belirtmiş; topluluğun sayıca kalabalık ve bariyerleri aşmakta ısrarlı olması üzerine, bu kez copla ve TOMA'yla yine topluluğun tamamına değil, yalnız güvenlik tedbirlerini aşmaya çalışanlara müdahale edildiğini tespit etmiştir. Akabinde eylemcilerin, Valilik binası yerine şehir merkezi sayılabilecek bir yerde bulunması dolayısıyla eylemin amacını etkisiz kılmayacak olan İzmir Büyükşehir Belediyesi binası önünde basın açıklaması yapmasına izin verilmesi dikkate alındığında, hakkın kullanılmadığından yahut sınırlandırıldığından söz edilemeyeceğini vurgulamıştır¹²³.

AYM, aralarında başvuruculardan Orhan Bayram ve Ali Rıza Özer'in de bulunduğu bazı eylemcilere 2911 sayılı kanunun 32. maddesine muhalefetten açılan kamu davasında, "tüm sanıklar hakkında ceza verilmesine yer olmadığı" yönünde hüküm kurulmasını, "hakkın kullanımının sınırlandırılmaması" şeklinde yorumlamıştır¹²⁴.

Kamera kayıtları incelendiğinde, eylemcilerin bir kısmının bariyerleri yıkarak yolu açmaya çalışması üzerine savunma amacıyla müdahalede bulunulduğu; yürümeye devam eden gruba TOMA'yla tazyikli su sıkıldığı; akabinde dağılmayanlara gazlı ve boyalı suyla müdahale edildiği sabittir; ancak barışçıl eylemcilere müdahalede bulunulduğuna yahut topluluğun tamamen dağıtılmaya çalışıldığına ilişkin herhangi bir görüntüye rastlanmamıştır. Sonuç olarak, somut olayın geneli bakımından müdahalenin orantılı olduğu kabulü mümkün görünmekle

¹²² *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 137.

¹²³ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 141-142.

¹²⁴ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 143.

birlikte, AYM, bu durumun her başvuruçunun eylemdeki tutumu bağlamında ayrıca değerlendirilebilir olduğunu gözlemlemiştir¹²⁵.

AYM'nin başvuruçulardan Orhan Bayram'a ilişkin değerlendirmesine göre; bariyerleri yıkarak güvenlik tedbirlerini aşmaya çalışan başvuruçuya yapılan müdahale orantılı kabul edilmelidir. Zira başvuruçunun sopayla polise saldırması üzerine tazyikli suyla müdahalede bulunulmuştur. Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının, barışçıl biçimde gerçekleştirilen eylemlere güvence sağladığı, dolayısıyla şiddet içeren ve cezai yaptırım gerektiren eylemleri korumadığı dikkate alındığında başvuruçuya yönelik müdahalenin toplanma hakkını ihlal edecek derecede orantısız olduğu söylenemez¹²⁶.

Diğer başvuruçular Ali Rıza Özer, Veli İmrak, Tunay Özaydın ve Deniz Doğan bakımından AYM, kamera kayıtlarına ve bilirkişi raporuna binaen müdahaleyi gerektirir herhangi bir durum tespit edilememesine rağmen başvuruçuların yaralanmaları ve bu yaraların savcılık kararında da müdahale sonucu gerçekleştiğinin kabul edilmesi karşısında müdahalenin orantılı olmadığına, dolayısıyla başvuruçuların toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir¹²⁷.

Nihayet biber gazına maruz kalan başvuruçusu Özcan Çetin bakımından ise AYM, öncelikle biber gazının nasıl kullanılması gerektiği hususunu değerlendirmiştir. Avrupa Konseyi üyesi devletler tarafından toplumsal olayları kontrol altına almak ve dağıtmak amacıyla kullanılan biber gazı, zehirli gaz listesinde bulunmadığından müdahale aracı olarak kullanılması toplanma hakkını tek başına ihlal etmemekle birlikte, bazı sağlık sorunlarına yol açtığından Emniyet Genel Müdürlüğünce yayınlanan 15.02.2008 tarihli ve 19 No.lu Genelge ile göz yaşartıcı gaz silahları ve mühimmatlarının kullanımı, ayrıca biber gazının fizyolojik etkileri ve buna ilişkin olarak yapılacak ilk yardımın esasları düzenlenmiştir. Somut olaya göre; kamera kayıtları ve bilirkişi raporundan gazlı su veya biber gazı kullanılacağına eylemcilere önceden bildirildiği tespit edilememiştir. Oysaki ilgili Genelge uyarınca,

¹²⁵ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 144-145.

¹²⁶ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 146.

¹²⁷ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 147.

kişilerin özel durumları nedeniyle ölüme varacak derecede vahim sonuçlar doğurabilecek nitelikteki gazlı su ve biber gazı ile müdahalede bulunulacaksa, bunun önceden ihtar yapılması gerekmektedir. Her ne kadar başvurucu maruz kaldığı ve ölçülü kabul edilebilecek dozdaki biber gazı nedeniyle ciddi sağlık sorunları yaşamamışsa da ihtar yapılmadan gaz kullanılması, barışçıl eylemci olan başvurucunun toplanma hakkını ihlal etmiştir¹²⁸.

Yukarıda açıklanan gerekçelerle, birinci eylem bakımından Ankara’da yapılacak olan basın açıklamasına katılımın genel yasaklayıcı emir eliyle engellenmesi ve bu tutuma karşı gerçekleştirilen eyleme müdahale edilmesi dolayısıyla toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının tüm başvurucular bakımından ihlal edildiği; ikinci eylem bakımından da başvurucu Orhan Bayram’ın toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının ihlal edilmediği; diğer başvurucuların ise toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının ihlal edildiği sonucuna varılmıştır¹²⁹.

C. Osman Erbil Başvurusu¹³⁰

23.08.2011 tarihinde İşçi Partisi’nin ve Aydınlık Gazetesi’nin bazı yöneticilerinin gözaltına alınması üzerine, gözaltı işlemlerinin ABD yanlısı politikalardan kaynaklandığı iddiasıyla 24.08.2011 tarihinde ABD Büyükelçiliği önüne giden başvurucunun da aralarında bulunduğu 24 kişilik grup, basın açıklaması yaparak gözaltıları protesto etmeyi amaçlamıştır¹³¹.

Polis, saat 15.35’de olay yerine intikal ettiğinde slogan atıldığını ve Büyükelçilik duvarına yazı yazıldığını tespit etmiş; akabinde eylemin kanuna aykırı olduğu ve grup dağılmadığı takdirde yasal işlem yapılacağı yönünde ikazda bulunmuş; saat 15.38’de ikazı tekrarlamış; ancak grubun dağılmaması üzerine saat 15.45’de müdahalede bulunarak eylemcileri gözaltına almıştır¹³².

¹²⁸ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 148-151.

¹²⁹ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu*, paragraf 152-154.

¹³⁰ Başvuru no. 2013/2394, 25.03.2015.

¹³¹ *Osman Erbil Başvurusu*, paragraf 8.

¹³² *Osman Erbil Başvurusu*, paragraf 9-12.

Ankara Cumhuriyet Başsavcılığının 22.09.2011 tarih ve 2011/578 esas sayılı iddianamesiyle başvuru ve diğer eylemciler hakkında TGYK'nin 28. maddesi uyarınca cezalandırılmaları talebiyle Ankara 23. Asliye Ceza Mahkemesinde kamu davası açılmış; 11.01.2012 tarih ve 2011/656 esas, 2012/1211 karar sayılı hükümle başvuru ve diğer sanıklar TGYK m. 32/1 uyarınca beş ay hapis cezasına çarptırılmışsa da hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilmiştir. Başvuru, yerel mahkeme kararına yaptığı itirazın Ankara 8. Ağır Ceza Mahkemesinin 26.11.2012 tarih ve 2012/1037 değişik iş sayılı kararıyla reddedilmesi üzerine bireysel başvuruda bulunmuştur¹³³.

AYM, başvurunun, gözaltına alma işlemine ve basın açıklaması yapılmasına izin verilmemesine ilişkin iddialarını sırasıyla, Anayasanın 19. ve 34. maddelerinde hüküm altına alınan kişi hürriyeti ve güvenliği ile toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı kapsamında incelemiştir¹³⁴.

AYM, başvurunun, keyfi olarak ve yasal bir dayanak gösterilmeksizin gözaltına alınması dolayısıyla on üç saat süreyle kişi hürriyetinden yoksun bırakıldığı yönündeki şikâyetinin, gözaltına alma işleminin ve gözaltı sürecinin AYM'nin yetkisinin başlamasından önce gerçekleşmesine ve sona ermesine binaen “*zaman bakımından yetkisizlik*” gerekçesiyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir¹³⁵.

Toplanma özgürlüğü hakkının ihlali yönündeki şikâyetin ise, açıkça dayanaktan yoksun olmadığından ve kabul edilemezliğine karar verilmesini gerektirecek başka bir neden görülmediğinden kabul edilebilir olduğuna karar verilerek esasına girilmiştir¹³⁶. AYM, esasa ilişkin değerlendirmesine, *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu* ile benzer şekilde, toplanma özgürlüğünün genel ilkelerini¹³⁷ yineleyerek başlamış¹³⁸; sonrasında somut olayı, müdahalenin varlığı, kanuniliği, meşru amaca dayanması, demokratik toplumda gerekli ve ölçülü olması kıstasları bakımından irdelemiştir. Bu doğrultuda AYM, hem protesto amaçlı basın

¹³³ *Osman Erbil Başvurusu*, paragraf 15-20.

¹³⁴ *Osman Erbil Başvurusu*, paragraf 29-31.

¹³⁵ *Osman Erbil Başvurusu*, paragraf 36-37.

¹³⁶ *Osman Erbil Başvurusu*, paragraf 39.

¹³⁷ *Ali Rıza Özer ve Diğerleri Başvurusu* kapsamında değindiğimiz için burada yalnız AYM kararının ilgili bölümüne atıf vermeyi tercih ettik.

¹³⁸ *Osman Erbil Başvurusu*, paragraf 45-54.

açıklamasının katılımcılara gözaltı işlemi uygulanması suretiyle yaptırılmamasının hem de kamu davası sonucunda hükmedilen beş ay hapis cezasının toplanma hakkına müdahale teşkil ettiğini; müdahalenin, TGYK'nin 10., 22., 24., 32. maddelerine ve “*kamu düzeninin bozulmasını engelleme ve kamu güvenliğini sağlama*” meşru amaçlarına dayanılarak gerçekleştirildiğini tespit etmiştir¹³⁹.

AYM, demokratik bir toplumda gerekli ve ölçülü olma kıstası bakımından ise, öncelikle, eylemin şiddet içermediği; hatta trafiği aksatmadığı, günlük hayatın akışını bozmadığı; bununla birlikte, başvurunun gözaltına alınması ve hapis cezasına çarptırılması dolayısıyla iki ayrı müdahalenin olduğu tespitinde bulunmuştur¹⁴⁰. AYM'nin dikkat çektiği bir diğer husus ise, bildirim yükümlülüğünün yerine getirilmemesinden ziyade, eylemin, TGYK'nin 22. maddesinde düzenlenen yasak yerlerden biri olan TBMM'ye bir kilometre uzaklıktaki alan içinde yapılması nedeniyle müdahale edildiğidir. Ancak AYM bu nedene dayanılarak müdahale edilmesini dahi demokratik bir toplumda gerekli ve ölçülü bulmamıştır. Zira AYM'ye göre; her şeyden önce eylemin TBMM'ye yönelik olmadığı açıktır; ayrıca eylem barışçıl olduğu gibi, toplumsal hayatı etkilememiş ve kamu düzenini de bozmamıştır. Dolayısıyla polise düşen yükümlülük, eylemi sonlandırmak yerine, gerekli güvenlik tedbirlerini alarak basın açıklaması yapılmasına izin vermektir¹⁴¹. Bununla birlikte, Ankara 23. Asliye Ceza Mahkemesince verilen mahkûmiyet kararında, eylemin barışçıl olduğu, toplumsal hayatı etkilemediği ve kamu düzenini bozmadığı hususlarına yönelik hiçbir değerlendirmede bulunulmayarak salt TGYK'ye muhalefet edildiği gerekçesine dayanıldığından *beş ay hapis cezasına hükmedilmesinin ölçülü olduğunu söylemek mümkün değildir*. Dahası, 5271 sayılı kanunun 231. maddesi uyarınca hükmün açıklanması geri bırakıldığından başvuru, denetim süresi içerisinde tekrar basın açıklaması yapmak veya toplanma eylemine katılmaktan dolayı mahkûm olduğu takdirde beş ay hapis cezası infaz edileceğinden, beş yıl boyunca ceza tehdidinde maruz kalacak ve toplanma özgürlüğü hakkını kullanmaktan imtina edecektir. Dolayısıyla bu cezanın hakkın kullanılmasında caydırıcı etkisi olduğu aşikâr olmakla

¹³⁹ *Osman Erbil Başvurusu*, paragraf 55-60.

¹⁴⁰ *Osman Erbil Başvurusu*, paragraf 61-62.

¹⁴¹ *Osman Erbil Başvurusu*, paragraf 66-67.

birlikte, kamu düzeninin ve milli güvenliğin sağlanması adına gereklilik arz ettiği de söylenemez¹⁴².

Yukarıdaki gerekçelere dayanarak, basın açıklamasının sonlandırılmasının ve -hükmün açıklanması geri bırakılmış olsa da- beş ay hapis cezasına hükmedilmesinin Anayasanın 34. maddesi bakımından “*demokratik bir toplumda gerekli*” ve “*ölçülü*” bir müdahale olmadığına ve bu bağlamda 34. madde ile kamu düzeninin ve güvenliğinin sağlanması arasında denge kurulmadığına binaen başvurunun toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının ihlal edildiği sonucuna varılmıştır¹⁴³.

D. Onur Cingil Başvurusu¹⁴⁴

Başvurucu, 1 Mayıs Emek ve Dayanışma Günü’nde yapılacak kutlamalara katılmak için 01.05.2013 tarihinde Beşiktaş Çarşı Meydanında diğer arkadaşları ile bir araya gelmiştir. Ancak İstanbul Valiliği, 18.01.2013 tarihli kararı ve TGYK’nin 6. maddesinin 2. fıkrası uyarınca 2013 yılı içerisinde İstanbul’da yapılacak gösteri yürüyüşleri ile açık yer toplantılarının, alan ve güzergâhlarının tespit edildiğini; Taksim Meydanında kutlama yapılmasına ilişkin taleplerin ise reddedildiğini; ayrıca burada herhangi bir kutlama yapılmasını önlemek için deniz yolu dâhil tüm toplu taşıma araçlarının faaliyetlerinin durdurulması yönünde karar alındığını belirtmiştir¹⁴⁵.

İlgili karar doğrultusunda polis, başvurunun da aralarında bulunduğu grubu dağıtmak amacıyla biber gazı kullanmış; müdahale esnasında polislerden birinin yaklaşık 5-6 metre mesafeden hedef alarak gaz tüfeğiyle gaz fişegi fırlatması sonucu başvuru sol bacağından yaralanmıştır. Bunun üzerine başvuru, durumunu adli raporla tespit ettirerek yaralanmasına doğrudan neden olan polislerden ve olaylara neden olan Başbakan, İçişleri Bakanı, İstanbul Valisi ve İl Emniyet Müdüründen şikâyetçi olmuş¹⁴⁶; ancak 07.05.2013 tarihinde, İstanbul

¹⁴² *Osman Erbil Başvurusu*, paragraf 69-72.

¹⁴³ *Osman Erbil Başvurusu*, paragraf 73-74.

¹⁴⁴ Başvuru no. 2013/7836, 16.04.2015.

¹⁴⁵ *Onur Cingil Başvurusu*, paragraf 8-10.

¹⁴⁶ *Onur Cingil Başvurusu*, paragraf 11-13.

Cumhuriyet Başsavcılığınca Başbakan ve İçişleri Bakanı hakkındaki şikâyete ilişkin olarak Anayasanın 100. ve TBMM İctüzüğünün 107. maddelerinde belirtilen şartlar oluşmadığından işlemde kaldırma kararı; İstanbul Valisi ve İl Emniyet Müdürü hakkındaki şikâyete ilişkin olarak ise, 4483 sayılı kanunun 3. ve 12. maddeleri uyarınca soruşturma yapma yetkisinin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığında olduğundan bahisle görevsizlik kararı verilmiştir¹⁴⁷. Polisler hakkındaki şikâyete gelince, olay yerini gösteren MOBESE kamerasından görüntü kaydı alınmaması üzerine olay yerini gösterdiği tespit edilen bir bankanın kayıtları incelenmiş; ancak olayı gösterir herhangi bir görüntünün mevcut olmadığı saptanmıştır. Ayrıca İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığının 4483 sayılı kanunun 3. ve 6. maddeleri uyarınca soruşturma izni talebinde bulunması üzerine İstanbul Valiliğince hazırlatılan rapor sonucunda, başvurucuya yakın mesafeden gaz bombası atıldığına ilişkin herhangi bir görüntünün mevcut olmadığı ve başvurucunun polisleri teşhis edemediği gerekçesiyle adli yönden ve disiplin yönünden 4483 sayılı kanunun 4. maddesi uyarınca işleme konulmama kararı verilmişse de, Başsavcılık 26.09.2013 tarihli yazısında, olayın adli görevden kaynaklandığı ve idari soruşturma iznine bağlı olmadığı gerekçesiyle resen soruşturmaya devam edileceğini bildirmiş; bunun üzerine, olay tarihinde bölgede gaz mühimmatı kullanan polislerden kimlikleri tespit edilenlerin şüpheli sıfatı ile savunmaları alınmıştır¹⁴⁸.

Başvurucu, müdahaleden ve buna ilişkin şikâyetinin etkin soruşturulmayarak sonuçsuz kalmasından dolayı Anayasanın -sırasıyla- 17., 19, 23., 34. ve 40. maddelerinde hüküm altına alınan kötü muamele yasağı, kişi hürriyeti ve güvenliği hakkı, seyahat hürriyeti, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı ve nihayet etkili başvuru hakkının ihlal edildiği iddiasıyla AYM'ye başvurmuş; AYM ise somut olayı kötü muamele yasağı ile toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı kapsamında incelemiştir¹⁴⁹.

AYM, kötü muamele yasağına ilişkin değerlendirmesinde, başvurucunun iddialarının, doğrudan müdahaleyi gerçekleştiren polisler yönüne yönelik olduğunu; nitekim

¹⁴⁷ *Onur Cingil Başvurusu*, paragraf 22-23.

¹⁴⁸ *Onur Cingil Başvurusu*, paragraf 16-21.

¹⁴⁹ *Onur Cingil Başvurusu*, paragraf 34-36.

başvurucu tarafından, katıldığı ve yaralandığı toplanma eylemiyle Başbakan, İçişleri Bakanı, İstanbul Valisi ve İl Emniyet Müdürü arasında doğrudan bağlantı kuracak herhangi bir hususun ortaya konulmadığını vurgulamıştır. Bu nedenle, polisler hakkında yürütülen soruşturma veya kovuşturma tamamlanmadan kötü muamele yasağının ihlal edildiği iddiası incelenememekle birlikte, bunun istisnası, sürenin veya yargılamanın seyrinin soruşturmayı veya kovuşturmayı etkisiz kılmasıdır; zira bu takdirde, soruşturmanın veya kovuşturmanın tamamlanması beklenemez. Ancak somut olay bakımından soruşturmanın hâlihazır durumu ve ilgili makamlarca yapılan işlemler göz önünde tutulduğunda, soruşturmanın tamamlanmadan iddiaların bireysel başvuruda incelenmesini gerektirecek bir husustan bahsedilemeyeceğine; hatta halen devam eden soruşturmanın bu minvalde belirtiler göstermediğine binaen AYM, Anayasa m. 17/3'ün ihlali iddiasının “başvuru yollarının tüketilmemiş olması” gerekçesiyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir¹⁵⁰.

AYM, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına ilişkin değerlendirmesinde ise, öncelikle, *İHAM* içtihadından yararlanmak suretiyle, kötü muamele yasağı ile toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının ihlali iddialarının birlikte ele alınması gerektiği; zira polisin toplanma eylemine müdahalesiyle meydana gelen sonuçlar açısından kötü muamele yasağı ile toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının aynı anda ihlal edilebileceği tespitinde bulunmuştur. Bu nedenle, somut olay bağlamında kötü muamele yasağının ihlali iddiasıyla yürütülen soruşturmanın tamamlanmasının, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının ihlal edilip edilmediği yönünde inceleme yapılması ve bu hakka ilişkin olağan başvuru yollarının tüketilmiş sayılması açısından da gereklilik arz ettiğini dikkate alan AYM, Anayasa m. 34'ün ihlali iddiasının “başvuru yollarının tüketilmemiş olması” gerekçesiyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir¹⁵¹.

¹⁵⁰ *Onur Cingil Başvurusu*, paragraf 51-53.

¹⁵¹ *Onur Cingil Başvurusu*, paragraf 61-66.

SONUÇ

Toplanma özgürlüğü, düşünceyi açıklama (ifade) özgürlüğünün en etkili araçlarından biri, hatta en etkilisidir; zira düşünceyi açıklama özgürlüğünün doğal uzantısı kabul edilen bu özgürlük, düşüncenin en yüksek perdeden seslendirilmesinin başat yoludur. Nitekim toplu eylem özgürlükleri arasında birinci sırayı alan toplanma özgürlüğünün çağdaş demokrasilerdeki önemi, bu özelliği dolayısıyla her geçen gün bir derece daha artmaktadır.

Toplanma özgürlüğün en karakteristik niteliği, özgürlüğün toplu kullanımında vücut bulmuştur. Öyleki bir toplanma eyleminin, herhangi bir düşünce açıklamasından ayrılan yönü, eylemin kolektiflik unsurunda yatmaktadır. Yine özgürlüğün *almazsa olmaz (sine qua non)* bir diğer karakteristik niteliği ise, eylemin barışçıl olmasıdır. Özgürlüğün doğası gereği, şiddet içeren bir toplanma eylemi düşünülemez. Eylemin barışçılığı o kadar hayatidir ki, eylem hangi biçimde yapılırsa yapılsın ancak barışçıl olduğu; başka bir ifadeyle, şiddet içermediği müddetçe toplanma özgürlüğüne tanınan hakkın koruma alanında kalacaktır. Nitekim toplanma özgürlüğünün objektif sınırı olan barışçılık, toplanma özgürlüğüne tanınan hakkın somutlaştığı *İHAS* m. 11'de de özgürlüğün tek sınırı olarak belirtilmiştir. *İHAM* da bu doğrultuda bir toplanma eylemine yönelik müdahalenin meşruiyet kazanabilmesini eylemin barışçıl olmaması; daha doğru bir ifadeyle, şiddet içermesi şartına bağlamıştır. Eylemin barışçıl olmaması veya bu niteliğini kaybetmesi ise, birkaç eylemcinin şiddet eğilimli davranışlarının yer yer başgöstermesini değil, genele sirayet eden şiddet olaylarının vuku bulmasını gerektirmektedir.

Toplanma eyleminin hangi biçimde yapılacağına sınır getirmek mümkün olmadığı gibi, böyle bir sınırı iç hukuk metinleri eliyle kategorik yasak haline dönüştürmek de *İHAM* içtihadına aykırılık teşkil etmektedir. Zira *İHAS* m. 11'de toplanmanın hangi biçimde gerçekleştirileceğine yönelik herhangi bir tanımlama getirilmemiştir. Madde lafzında daraltıcı bir belirlemenin tercih edilmemesi, toplanma özgürlüğü hakkının amacına uygun kullanımı açısından önemlidir. Hakkın kullanımının herhangi bir biçimle sınırlandırılması, temelde düşüncenin ifade ediliş biçimine ket vurmaya eşdeğerdir ki düşüncenin nasıl ifade edileceği

sınırlandırılmayacağından toplanma eyleminin nasıl gerçekleştirileceğini sınırlandırmak da bir o kadar mümkün değildir. Nitekim *İHAM* içtihadından anlaşılacağı üzere *Mahkeme*, yalnız toplantı değil gösteri, yürüyüş, oturma eylemi, hatta barışçıl işgal biçiminde gerçekleştirilen eylemleri de *İHAS* m. 11 kapsamında görmektedir. *Mahkeme*'nin, önüne gelen somut olaylarla içtihadını geliştirdiği; bu bağlamda, içtihadın güncel seyrine göre barışçıl işgalin dahi bir toplanma biçimi sayıldığı göz önünde tutulduğunda, olası toplanma biçimlerinin de özgürlüğün eylem repertuarı içerisinde zamanla yer alacağı muhakkaktır.

Keza eylemin mekânı ile süresi ve zamanına yönelik sınırlandırmalar da içtihat bakımından kabul görmemektedir. Toplanma özgürlüğü, bireyin tek başına ifade edemediği veya ifade edebildiği ancak topluma yeterince duyuramadığı düşüncelerinin, o düşünceye sahip birden çok kişi tarafından toplantı, gösteri, yürüyüş, oturma eylemi, barışçıl işgal vb. eylem biçimleri vasıtasıyla kamuya ilan edilmesidir. Daha açık bir ifadeyle, toplanma özgürlüğü, meydanlarda, parklarda, yollarda kısaca bir araya gelinebilen her yerde yaşayan ve topluma karışıkça varlığını pekiştiren yüksek sesli düşüncelerin özgürlüğüdür. O halde, toplanma özgürlüğüne tanınan hakkın nerede kullanılacağını sınırlandırmak, hakkın amacına uygun kullanımına aykırı düşeceği gibi eylemden beklenen yararın sağlanması da hakkın halka açık yerlerde kullanılmasına bağlıdır. Yine eylemin süresi ve zamanı da eylemin amacına ulaşmasına koşuttur. Dolayısıyla, toplanma özgürlüğü hakkı, eylem amacına ulaşmaya yahut eylemden beklenen yarar asgari düzeyde de olsa sağlanıncaya kadar aralıklı veya aralıksız olarak herhangi bir süre zarfında ve zamanda kullanılabilir.

Toplanma özgürlüğüne tanınan hak, devlete hem pozitif hem negatif yükümlülükler getirmektedir. Hakkın amacına uygun kullanımını sağlamak, devletin pozitif yükümlülüklerindedir. Bu yükümlülük, özellikle karşıt görüşlü grupların saldırıları bakımından önem arz etmektedir. Hakkın işlevini yerine getirebilmesi için, eylemci grubun herhangi bir karşı saldırıya maruz kalmaksızın hakkı kullanarak elde etmek istediği amaca ulaşması gerekmektedir. Daha açık bir ifadeyle, kolluk salt kamu düzeninin bozulmasını engellemekle değil, aynı zamanda eylemcilerin güvenliğini sağlamakla da görevlidir. Devlet, negatif yükümlülüğünü yerine

getirirken de özenli olmak zorundadır; bu bağlamda, kolluk, eyleme müdahale etmeden önce olabildiğince beklemelidir. Zira barışçıl bir toplanma eylemine müdahale edilmesi meşru görülmemektedir. Nitekim *İHAM* içtihadına göre de kolluk, barışçıl bir eylem karşısında yeterince sabırlı, hoşgörülü olmalıdır. Müdahale edilebilir eylem, barışçıl niteliğini yitirmiş eylemdir; aksi kabulde, barışçıl toplanma özgürlüğüne tanınan hak kullanılamaz olacaktır.

İHAS ve *Sözleşme*'yi dinamik kılan *İHAM* içtihadı, toplanma özgürlüğüne tanınan hakkın amacına uygun kullanımını sağlamaya yönelik bir yaklaşım belirlemiştir. Avrupa mekânındaki iç hukuk metinleri de bu yaklaşıma koşut hükümler öngörmektedir. Nitekim 1982 Anayasası da -Avrupa anayasalarının birçoğuna kıyasla- *İHAS*'ın lafzına koşut bir hükme sahiptir. Ancak 1982 Anayasasının toplanma özgürlüğü hakkını düzenleyen 34. maddesine ilişkin değerlendirmeye rağmen, hakkın nasıl uygulanacağını düzenleyen TGYK için aynı değerlendirmede bulunmak mümkün değildir. Zira Kanunun hemen hemen tamamı hem Anayasaya hem *Sözleşme*'ye hem de içtihadı aykırılık teşkil etmektedir. Toplanma özgürlüğü hakkının Türk Hukukunda, Anayasaya, *Sözleşme*'ye ve içtihadı koşut olarak kullanılamamasının temelinde TGYK yatmaktadır. Bu nedenle, Kanunun ya bütünüyle değiştirilmesi yahut kaldırılması gerekmektedir¹. Ancak bu Kanunun varlığı dahi Anayasa m. 34 ve *İHAS* m. 11 karşısında TGYK hükümlerine dayanılmasını haklı çıkarmamaktadır. Zira 34. ve 11. maddelerin hak öznelere tanıdığı kullanım alanını kısıtlayan veya ortadan kaldıran Anayasa ve *Sözleşme* altı normların insan hakları hukuku bağlamında uygulanma kabiliyetleri etkisizleşecektir.

Türkiye açısından hak ihlali doğuran nedenlerin başında kolluğun orantısız güç kullanımı gelmektedir. Özellikle son zamanlarda biber gazının müdahale aracı olarak kullanılması arttığından -bu gazın ilgili talimata uygun kullanılmayışı dolayısıyla- ölümle sonuçlanan birçok olay vuku bulmuştur. Nitekim *İHAM*'ın Türkiye aleyhine hüküm kurduğu kararlarda da salt toplanma özgürlüğünün

¹ Aynı yönde bir diğer görüş için bkz.: Evren Gönül, Nilay Vardar, "İHOP: Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nu Ya Değiştirin Ya da Kaldırın", **Bianet**, 18.12.2014, (Çevrimiçi), <http://bianet.org/bianet/toplum/160915-ihop-toplanti-ve-gosteri-yuruyusleri-kanunu-nu-ya-degistirin-ya-da-kaldirin>, 24 Nisan 2016.

değil, yaşam hakkının ve işkence yasağının da ihlal edildiği görülmektedir². Bu hususta AYM de, bireysel başvuru (anayasa şikâyeti) yoluyla kabul ettiği başvurularda İHAM'a koştur kararlar vermiştir. Türk yargısı bakımından, AYM ile birlikte diğer yüksek yargı organlarının ve yerel mahkemelerin de İHAM içtihadı doğrultusunda hareket ettiği son dönemdeki yargı kararlarından anlaşılmaktadır.

Toplanma özgürlüğü, kurulu düzene muhalif düşüncelerin dahi dile getirilmesini sağladığından yönetenlerin her zaman baskı altında tutmak istediği bir özgürlük olmuştur. Ancak bu özgürlük, insan hak ve özgürlükleri arasında hak ettiği değeri yeterince görememektedir. Toplanma özgürlüğü, “eşitler arasında birinci” (*primus inter pares*) addedilmez³; oysaki “eşitler arasında birinci” kabul edilen yaşam hakkı ve işkence yasağı⁴ ile diğer hak ve özgürlüklerin savunucusu, bizzat toplanma özgürlüğünün kendisidir. “Yangında ilk kurtarılacaklar” arasında sayılmayan⁵ bu özgürlük, ihlal edilen her hak ve özgürlüğün sesi en kavî savunmanıdır. Nitekim idam cezasına çarptırılan bir mahkûmu -deyim yerindeyse- ipten almak isteyen idam karşıtlarının dünyanın herhangi bir yerinde başvurduğu yol; yönetenlere seslerini en etkili şekilde duyurabilecekleri toplu eylemler olmuştur⁶. İşte toplanma özgürlüğü, diğer tüm hak ve özgürlükleri savunmanın yetkinliği tartışılmaz kadim aracıdır. Tüm hak ve özgürlükler içerisinde bazıları “eşitler arasında birinci” payesini paylaşacaksa, bu pay sahiplerinden biri de toplanma özgürlüğüdür⁷.

Birey, salt tek başına değerlidir; ancak toplumsal bir varlık olması dolayısıyla toplum içerisindeki rolüyle de ayrıca bir değer kazanmaktadır. Toplumsal

² Toplanma özgürlüğünün Türkiye açısından ne denli “sorunlu alan” teşkil ettiğini kavramak amacıyla “Taksim Gezisi” olayları üzerinden Türkiye’de toplanma özgürlüğü uygulamasını değerlendiren raporlara yakından bakmak yeterli olacaktır. İlgili raporlar için bkz.: **Gezi Hukuki İzleme Grubu Gezi Raporu: Demokrasi ve Totalitarizm Sarkacındaki Türkiye**, Ankara, Türkiye Barolar Birliği (TBB) Yayınları, 2015, b.a.; **Gezi Parkı Olayları Raporu**, Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHK), 2014, b.a.

³ Ülgen, **a.g.e.**, s. 1.

⁴ **A.e.** (dipnot 4).

⁵ **A.e.**

⁶ “Başta ABD olmak üzere dünyanın birçok yerinde bu ikilinin serbest bırakılması için eylemler yapılır. Boston eyaletinde düzenlenen kitlesel protesto on gün sürer. (...)Tüm girişimlere rağmen 23 Ağustos 1927 tarihinde saat 00:19’da Nicola Sacco ve Bartolomeo Vanzetti yedi sene süren dava sonunda ve yedi dakika arayla elektrikli sandalye ile öldürülür. Haberin duyulmasının ardından Londra, Paris ve Berlin başta olmak üzere birçok ülkede eylemler yapılır.” Alıntı için bkz.: Murat Çınar, “Sacco ve Vanzetti: İki Aşağılık Anarşist”, **Bianet**, 23.08.2014, (Çevrimiçi), <http://bianet.org/biamag/siyaset/158046-sacco-ve-vanzetti-iki-asagilik-anarsist>, 24 Nisan 2016.

⁷ Aynı yönde bir diğer görüş için bkz.: Anayurt, **a.g.e.**, s. 1.

rolü ona “*toplumun taşıyıcısı*” sıfatını atfetmektedir. Diğer bireylerle ortak bir amaç doğrultusunda hareket etmek onu, -tek başına olmasına kıyasla- devlet karşısında daha güçlü bir konuma oturtmaktadır. Bu nedenle, devletle birey karşı karşıya kaldığında, bireyi devlet karşısında güçlü kılan yine toplanma özgürlüğü olacaktır. Zira birey, tek başına savunamadığı yahut savunduğu takdirde yaptırımı uğrayacağı korkusuyla açıklamaktan imtina ettiği her düşüncesini ancak diğer bireylerle bir araya gelerek ifade edebilecektir.

İnsan var oldukça düşünerek düşünceye hayat verecek; düşünce var oldukça dışa vurulmak isteyecek; dışa vurulan her düşünce kendini gerçekleştirmenin yollarını arayacak; kendini gerçekleştirmenin yollarını arayan her düşünce daha çok ağızdan dillendirilmeyi toplu eylemlerle sağlayacaktır. Kendini gerçekleştiren düşünce, kendini gerçekleştiren insandır; toplanma özgürlüğü, toplumun temeli olan bireyin, kendini gerçekleştirmesinin aracıdır.

KAYNAKÇA

- Akad, Mehmet, Vural Dinçkol, Bihterin : **Genel Kamu Hukuku**, 8. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2013.
- Akbulut, Olgun : “Toplantı ve Örgütlenme Özgürlükleri”, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme**, Haz. Sibel İnceoğlu, 2. bsk., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2013, s. 381-396.
- Akdemir, Müslim : “Dilin ‘Konuşan Dil’ İçin Anlamı”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, Yıl: 2009, s. 97-103.
- Akgül, Mehmet Emin : “İfade Özgürlüğünün Tarihsel Süreci ve Millî Güvenlik Gerekçesiyle İfade Özgürlüğünün Kısıtlanması”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)**, Cilt: 61, Sayı: 1, Yıl: 2012, s. 1-42.
- Akıllıoğlu, Tekin : **İnsan Hakları: Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri**, 2. bs., Ankara, İmaj Yayınevi, 2010.
- Akın, İlhan F. : **Kamu Hukuku**, 7. bs., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 1993.
- Akın, İlhan F. : “Toplanma Özgürlüğü”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: XXX, Sayı: 3-4, Yıl: 1965, s. 545-567.
- Akkoyunlu Ertan, Kıvılcım : **Kent ve Kentli Hakları**, Ankara, TODAİE, 2014.
- Alderson, J. : **İnsan Hakları ve Polis**, Çev. İhsan Kuntbay, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1989.
- Aldıkaçtı, Orhan : **Les partis politiques dans les démocraties modernes: en particulier en France et en Grande-Bretagne**, Imprimerie ErichWeber, Nidau, Bienne, 1955.
- Algan, Bülent : **Muhalefet Hakkı ve Türkiye’deki Görünümü**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2015.
- Alpkaya, Gökçen : **AGİK Sürecinden AGİT’e İnsan Hakları**, İstanbul, Kavram Yayınları, 1996.

- Alpkaya, Gökçen : “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Uygulamasında Toplanma Özgürlüğüne Hak”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 56, Sayı: 3, Yıl: 2001 s. 1-18.
- Altınörs, S. Atakan : “Düşünce İle Dil Arasındaki İlişkiye Descartes’ın Yaklaşımı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 28, Yıl: 2010/1, s. 389-401.
- Altıparmak, Kerem : “Gezi’nin Hatırlattığı Hak: Barışçıl Toplantı”, **Bianet**, 03.07.2013, (Çevrimiçi), <http://www.bianet.org/bianet/toplum/148157-gezi-nin-hatirlattigi-hak-bariscil-toplanti>, 26 Mart 2015.
- Anayurt, Ömer : **Toplanma Hürriyeti Kavramı ve Türk Anayasa Hukukunda Toplanma Hürriyeti**, İstanbul, Kazancı Kitap Ticaret, 1998.
- Aral, Vecdi : **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975.
- Arsal, Sadri Maksudi : **Umumî Hukuk Tarihi**, 3. bs., İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1948.
- Arsava, Füsun : “Lizbon Sözleşmesi - Reform Sözleşmesinin Önemli Unsurları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2 c., C: II, Cilt: 11, Özel Sayı, Yıl: 2009 (Basım Yılı: 2010), s. 1457-1459.
- Arslan, Hüseyin : “Bir ‘Doğrudan Eylem Hareketi’ Olarak Greenpeace (Yeşil Barış)”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 23, Yıl: 2011, s. 247-258.
- Arslan, Zühtü : “Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması: Anayasa’nın 13. Maddesi Üzerine Bazı Düşünceler”, **Anayasa Yargısı**, C: 19, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2002, s. 216-231.
- Atalar, Ömer : “Avrupa Birliği ve İnsan Hakları”, **T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi**, Ankara, 2002.
- Atalay, Esra : **Türkiye’de Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Özgürlüğü**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, 1995.

- Ataman, Hakan : **İnsan Hakları Savunucuları**, Ankara, İnsan Hakları Gündemi Derneği, 2008.
- Ataman, Hakan : **LGBTT Hakları İnsan Haklarıdır**, Ankara, İnsan Hakları Gündemi Derneği, 2009.
- Aulard, A. : **Fransa İnkılâbının Siyasî Tarihi: Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804**, Çev. Nazım Poroy, 3 c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1944.
- “Avrupa Anayasaları”, (Çevrimiçi),
<https://anayasa.tbmm.gov.tr/yabanciulkeler.aspx>,
<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/anayasalar.htm>,
<http://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm>,
<http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/001-156%20aggluko.pdf>,
<https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/isvicre.pdf>, 16 Mart 2016.
- Aydın Büyükcınar, Sinem : “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı Sözleşmesi Bağlayıcı Hukuki Metin mi? Politik Deklarasyon mu?”, **Ankara Barosu Dergisi**, 2002/1, s. 253-256.
- Aynî, Mehmet Ali : **Demokrasi Nedir?: Tarihi ve Felsefesi**, İstanbul, Yanar Yayınları, 1989.
- Batum, Süheyl : **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Anayasal Sistemine Etkileri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1993.
- Bayhan, Vehbi : “Yeni Toplumsal Hareketler ve Gezi Parkı Direnişi”, **Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 7, Yıl: 2014, s. 23-57.
- Beydoğan, T. Ayhan : **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türk Hukukunda Siyasî İfade Hürriyeti**, Ankara, Liberal Düşünce Topluluğu, 2003.
- Bilgin, A. Aslı : “Divan’ın İkilemi: Temel Haklar ve Temel Özgürlükler Arasında Denge?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, Yıl: 2011, s. 51-93.

- Bilgin, Ahmet Burak : “Avrupa Birliği’nde İnsan Haklarının Gelişimi ve Korunması”, **T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi**, 2 c., İstanbul, 2015.
- Bilgin, Azime Aslı : “Avrupa Birliği Hukukunun Önceliği İlkesi Kapsamında Avrupa Birliğinde Temel Hak Koruması”, **T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı (Hukuk Bilim Dalı) Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2011.
- Bilici, Nurettin : **Avrupa Birliği ve Türkiye (Temel Bilgiler, İktisadi-Mali Konular)**, 4. bsk., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2010.
- “Boğazda Eylem: Yasa Dışı Balık Avına Son!”, **Greenpeace**, 17.01.2011, (Çevrimiçi), <http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/bogazda-eylem-yasa-disi-balik-avina-son-170111/>, 30 Mart 2015.
- Boyar, Oya : “Devletin Pozitif Yükümlülükleri ve Dolaylı Yatay Etki”, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme**, Haz. Sibel İnceoğlu, 2. bsk., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2013, s. 53-80.
- Bozkurt, Enver, Özcan, Mehmet, Köktaş, Arif : **Avrupa Birliği Hukuku**, 4. bsk., Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2008.
- Burdeau, G. : **Les Libertés Publiques**, 3. éd., LGDJ, Paris, 1966.
- Bury, John : **Düşünce Özgürlüğünün Tarihi**, Çev. Durul Bartu, İstanbul, Erdini Basım ve Yayınevi, 1978.
- “Charter of Fundamental Rights of the European Union”, (Çevrimiçi), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=EN>, 17 Mart 2016.
- “Charter of Paris for a New Europe”, (Çevrimiçi), <http://www.osce.org/mc/39516?download=true>, 9 Mart 2015.
- Childe, Gordon : **Kendini Yaratan İnsan (İnsanın Çağlar Boyu**

- Gelişimi**), Çev. Filiz Ofluoğlu, 8. bs., İstanbul, Varlık Yayınları, 2006.
- Civelek, Jale : “Helsinki Son Senedi, Paris Şartı ve AGİT”, **Avrupa Araştırmaları Dergisi (Journal of European Studies)**, Cilt: 14, Sayı: 1, Yıl: 2006, s. 1-23.
- Clère, M. L. : **Les Réunions Manifestation et Attroupeement en Droit Français et Comparé**, Thèse Pour Le Doctorat, Université de Paris, Faculté de Droit, Paris, 1945.
- Colliard, C. A. : **Libertés Publiques**, 7. éd., Dalloz, Paris, 1989.
- “Conference on Security and Co-operation in Europe: CSCE Final Act”, (Çevrimiçi), <http://www.osce.org/mc/39501?download=true>, 9 Mart 2015.
- Cooper, Jonathan : “Dernek ve Toplantı Özgürlüğü İHAS m. 11”, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İdari Yargı**, Haz. Teoman Ergül v.d., Ankara, Türkiye Barolar Birliği (TBB) İHAUM Yayınları, 2006, s. 169-174.
- Coşkun, Mustafa Kemal : “Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye’de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 61, Sayı: 1, Yıl: 2006, s. 67-102.
- Coulanges, Fustel de : **La Cité antique (Antik Site)**, Çev. İsmail Kılınç, Ankara, Epos Yayınları, 2011.
- Craig, Paul, Búrca, Gráinne de : **EU Law: Text, Cases, and Materials**, 5. ed., New York, Oxford University Press, 2011.
- Cushman, R. : **Civil Liberties in the United States**, New York, 1956.
- Çadircı, Ahmet : “Retorik - Aristoteles”, **Hukuk Gündemi: Stajyer Avukat Hukuk, Kültür ve Sanat Dergisi**, 2010/1, s. 90-97.
- Çavuşoğlu, Naz : “Avrupa Birliği ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi: Katılım Meselesi”, **Anayasa Yargısı 22: Anayasa Mahkemesi’nin 43. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Haz. Emine Aydoğdu, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2005, s. 306-327.

- Çavuşoğlu, Naz : “Azınlık Nedir?”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 19-20, Yıl: 1997-1998, s. 93-101.
- Çavuşoğlu, Naz : **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Avrupa Topuluk Hukuku’nda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1994.
- Çınar, Murat : “Sacco ve Vanzetti: İki Aşağılık Anarşist”, **Bianet**, 23.08.2014, (Çevrimiçi), <http://bianet.org/biamag/siyaset/158046-sacco-ve-vanzetti-iki-asagilik-anarsist>, 24 Nisan 2016.
- Davis, Howard : **Human Rights Law Directions**, 3. ed., Oxford, Oxford University Press, 2013.
- Degrenne, M. L. : **Les Réunions et Les Pouvoirs de Police, Thèse Pour Le Doctorat**, Imprimerie Caron, Caen, 1938.
- Değer, Ahmet Ozan : “Avrupa Topulukları Adalet Divanı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Arasında Yargı Yetkisinin Kullanılmasında İşbirliği”, **T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2008.
- Deniz, Bahar Yeşim : “Avrupa Birliği Hukukunda Temel Haklar ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi ile Etkileşim”, **Türkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 97, Yıl: 2011, s. 49-74.
- Dinler, Veysel : “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Partiler”, **T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Isparta, 2003.
- “Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE”, (Çevrimiçi), <http://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>, 9 Mart 2015.
- Doğru, Osman : **Anayasa ile Karşılaştırmalı İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Mahkeme İçtüzüğü**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2010.
- Doğru, Osman : “İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Uygulamasında

Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü”, **Türkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi**, Sayı: 64, Yıl: 2006, s. 39-69.

- Dumas, Alexandre : **Les Trois Mousquetaires I**, Collection Bouquins, Éditions Robert Laffont, Édition établie par Claude Schopp, 1991, (Çevrimiçi), http://beq.ebooksgratuits.com/vents/Dumas_Les_trois_mousquetaires_1.pdf, 25 Mart 2015.
- Dumas, Alexandre : **Üç Silahşor**, Çev. Volkan Yalçıntoklu, 5. bs., İstanbul, Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Dural, Mustafa, Öğüz, Tufan, Gümüş, Alper : **Türk Özel Hukuku Cilt III Aile Hukuku**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005.
- Duverger, M. : **Eléments de Droit Public**, 11. éd., PUF, Paris, 1985.
- Duygun, Ahmet Mert : “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkının Kullanılmasında Bir Bilinmeyen: Spontane ve Acele Eylemler”, **Anayasa Hukuku Dergisi (AYHD)**, Cilt: 3, Sayı: 6, Yıl: 2014, s. 133-161.
- Dülger, Muzaffer : “John Stuart Mill’de Bireysel ve Toplumsal Fayda”, **T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2014.
- “Dünyayı İşgal Et!”, **Greenpeace**, 03.11.2011, (Çevrimiçi), <http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/dunyayi-iskal-et-031111/>, 30 Mart 2015.
- Efe, Haydar : “Avrupa Birliği’nde İnsan Haklarının Gelişimi”, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 5, Bahar 2010, s. 47-67.
- Ekinci, Hüseyin, Sağlam, Musa : **66 Soruda Bireysel Başvuru**, 4. bsk., Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Bireysel Başvuru El Kitapları - 1, 2015.
- Emiroğlu, Tuba : “Duvarlardan Parklara Gezi’nin Eylem Repertuarı”, **Bianet**, 19.12.2013, (Çevrimiçi), <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/152195-duvarlardan-parklara-gezi-nin-eylem-repertuari>, 26 Mart

2015.

- Erdemir, Erkan : “Postmodern Örgüt Kuramı”, **Örgüt Kuramı**, Haz. Deniz Taşcı, Erkan Erdemir, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2013, s. 162-191.
- Erdoğan, Mustafa : **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, 4. bsk., Ankara, Orion Kitabevi, 2015.
- Eren, Abdurrahman : **Özgürlüklerin Sınırlanmasında Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere**, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2004.
- Ergül, Ergin : **Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru: Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Yolunun Anatomisi**, (Çevrimiçi), https://books.google.com.tr/books/about/ANAYASA_MAHKEMES%C4%B0NE_B%C4%B0REYSEL_BA%C5%9EVURU.html?id=-ZsNCgAAQBAJ&redir_esc=y, 16 Mart 2016.
- Ermumcu, Osman : “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 11. Maddesinin Tahlili”, s. 1-13, (Çevrimiçi), <http://www.izmirbim.adalet.gov.tr/makaleler/mesleki/A%C4%B0HS.11.MADDES%C4%B0N%C4%B0N%20TAHL%C4%B0L%C4%B0%20O.ERMUMCU.doc>, 20 Mart 2015.
- Esenyel, Melek Zeynep : “İnsanın, İnsan Olmak Bakımından İşlevi Nedir?: Aristotelesçi Bir Bakış”, **Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 2012/18, s. 209-220.
- Fellman, D. : **The Constitutional Right of Association**, Chicago, 1963.
- Fendoğlu, H. Tahsin : “2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması (AY. md. 13)”, **Anayasa Yargısı 19: Anayasa Mahkemesi’nin 40. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Haz. Emine Aydoğdu, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2002.
- Fırat, Engin : “Toplanma Özgürlüğü ve Sınırları: Toplumsal Olaylara Müdahalenin AIHS’nin 3. Maddesi Kapsamında

Değerlendirilmesi”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (TAAD)**, Sayı: 19, Yıl: 2014, s. 745-795.

“Fransa’da Liseliler Sınırdışı Edilenler İçin Eylem Yaptı”, **Bianet**, 18.10.2013, (Çevrimiçi), <http://bianet.org/bianet/siyaset/150680-fransa-da-liseliler-sinirdisi-edilenler-icin-eylem-yapti>, 2 Mart 2016.

Fransızca - Türkçe Sözlük, Haz. Mehmet Ali Ağakay, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1971.

- Gemalmaz, H. Burak : **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Mülkiyet Hakkı**, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2009.
- Gemalmaz, Mehmet Semih : “Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı’nın Kavram, Kurum ve İşlevleri Üzerine Eleştirel Bir Çözümleme Denemesi”, **İstanbul Üniversitesi Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (MHB)**, Cilt: 8, Sayı: 2, Yıl: 1988, s. 265-294.
- Gemalmaz, Mehmet Semih : “Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı Üzerine Düşünceler”, **İstanbul Üniversitesi Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni (MHB)**, Cilt: 7, Sayı: 2, Yıl: 1987, s. 131-145.
- Gemalmaz, Mehmet Semih : **İnsan Hakları Belgeleri/Human Rights Instruments**, 6 c., İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2003/2004.
- Gemalmaz, Mehmet Semih : “Ulusalüstü Hukuk Düzeni: Avrupa Topluluğu ve İnsan Hakları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XLVI, Sayı: 1-2, Yıl: 1991, s. 205-223.
- Gemalmaz, Mehmet Semih : **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri: I. Cilt Bölgesel Sistemler/II. Cilt Uluslararası Sistemler**, 2 c., 2. bsk., İstanbul, Legal Yayıncılık, 2011.
- Gemalmaz, Mehmet Semih : **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 2 c., 8. bs., İstanbul, Legal Yayıncılık, 2012.

Gezi Hukuki İzleme Grubu Gezi Raporu: Demokrasi ve Totalitarizm Sarkacındaki Türkiye, Ankara, Türkiye Barolar Birliği (TBB) Yayınları, 2015.

- Gezi Parkı Olayları Raporu**, Türkiye İnsan Hakları Kurumu (TİHK), 2014.
- Gökberk, Macit : **Felsefe Tarihi**, 6. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990.
- Gönül, Evren, Vardar, Nilay : “İHOP: Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’nu Ya Değiştirin Ya da Kaldırın”, **Bianet**, 18.12.2014, (Çevrimiçi), <http://bianet.org/bianet/toplum/160915-ihop-toplanti-ve-gosteri-yuruyusleri-kanunu-nu-ya-degistirin-ya-da-kaldirin>, 24 Nisan 2016.
- Gören, Zafer : **Anayasa Hukuku**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2006.
- Gören, Zafer : “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının Ana İlkesi: Dokunulmaz İnsan Onuru”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 12, Yıl: 6, Güz 2007/2, s. 21-37.
- Gören, Zafer : “Çocukların Temel Haklarının Anayasal Garantisi”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 22, Yıl: 2012, s. 45-105.
- Gören, Zafer : **Temel Hak Genel Teorisi**, 4. bs., İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 2000.
- Göze, Ayferi : **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 7. bs., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 1995.
- Gözübüyük, A. Şeref : **Anayasa Hukuku: Anayasa Metni ve 11. Protokole Göre Hazırlanmış Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi**, 19. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2013.
- Gözübüyük, A. Şeref, Gölcüklü, Feyyaz : **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 9. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2011.
- Gülfidan, O. Serkan : **İfade Özgürlüğü Hakkı Örneği Çerçevesinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde Kötüye Kullanma Yasağı**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013.
- Gündüz, Aslan : **Milletlerarası Hukuk: Temel Belgeler - Örnek Kararlar**, 5. bs., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2009.
- Güneş, Ahmet M. : “Lizbon Antlaşması Sonrasında Avrupa Birliği”, **Gazi**

Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: XII, Sayı: 1-2, Yıl: 2008, s. 739-772.

- Güran, Sait : “Hak Arama Özgürlüğünün İki Boyutu”, **Anayasa Yargısı 9: Anayasa Mahkemesi’nin 30. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler**, Haz. Yekta Güngör Özden, Emine Yıldız, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1993, s. 23-41.
- Güriz, Adnan : “İrade Hürriyeti (1)”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)**, Cilt: 22-23, Sayı: 1-4, Yıl: 1965-1966, s. 635-673.
- Gürkan, Ülker : “Montesquieu ve Kanunların Ruhu (Hukuk Sosyolojisi Açısından Bir Değerlendirme)”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)**, Cilt: XL, Sayı: 1-4, Yıl: 1988, s. 9-31.
- Habermas, Jürgen : **Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması Federal Cumhuriyette Otoriter Yasacılığa Karşı**, Çev. Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, Afa Yayınları, 1995.
- “Hakkarili Çocuklardan Okul İstiyoruz Eylemi”, **Bianet**, 01.08.2006, (Çevrimiçi), <http://bianet.org/bianet/cocuk/83024-hakkarili-cocuklardan-okul-istiyoruz-eylemi>, 2 Mart 2016.
- Hançerlioğlu, Orhan : **Düşünce Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1970.
- Handbook on European non-discrimination law**, European Union Agency for Fundamental Rights/Council of Europe, Luxembourg: Publications Office of the European Union, Imprimerie Centrale, 2011.
- Harris et. al., David : **Law of the European Convention on Human Rights**, 2. ed., New York, Oxford University Press, 2009.
- Helvacı, Serap : **Gerçek Kişiler**, 3. bs., İstanbul, Legal Yayıncılık, 2010.
- Holland, D. C. : **Les Infractions contre l’Etat, Introduction au Droit Criminel de l’Angleterre**, Paris, 1959.

Human Rights Defenders: Protecting the Right to

Defend Human Rights, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Geneva, Human Rights Fact Sheets No. 29, 2004.

İnceoğlu, Sibel : “Hak ve Özgürlükleri Sınırlama ve Güvence Rejimi”, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme**, Haz. Sibel İnceoğlu, 2. bsk., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2013, s. 23-52.

“İstanbul İli İçin Yıllık Güneş Doğuş - Batış Zamanları”, Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Astronomi Laboratuvarı, (Çevrimiçi), <http://www.koeri.boun.edu.tr/astronomy/dogus-batis/Istanbul.htm>, 15 Şubat 2016.

“İstanbul Kent Savunması”, (Çevrimiçi), <http://www.yeniyol.org/wp-content/uploads/2014/06/%C4%B0KS-B%C4%B0LD%C4%B0RGE.doc>, <http://www.yeniyol.org/wp-content/uploads/2014/06/%C4%B0KS-%C4%B0MZACI-KURUMLAR.docx>, <http://www.yeniyol.org/wp-content/uploads/2014/06/istanbul-kent-savunmas%C4%B1-bas%C4%B1n-a%C3%A7%C4%B1klamas%C4%B1.doc>, <https://tr-tr.facebook.com/IstanbulKentSavunmasi/>, <https://twitter.com/kentsavunmasi>, 16 Kasım 2015.

İşgören, Ali : **Türk Hukukunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri**, 2. bsk., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2011.

Joubrel, A. : **Du Droit de Réunion, Thèse Pour le Doctorat**, Librairie, Générale Plihon et Hommay, Rennes, 1904.

Kaboğlu, İbrahim Ö. : **Kolektif Özgürlükler**, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1989.

Kaboğlu, İbrahim Ö. : **Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı**, 6. bsk., Ankara, İmge Kitabevi, 2002.

Kaboğlu, İbrahim : “Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı”, **Dicle**

- Ö., Dönmez, Oğuz : **Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı: 3, Yıl: 1985, s. 401-418.
- Kaczorowska, Alina : **European Union Law**, 2. ed., Oxon, Routledge, 2011.
- Kalabalık, Halil : **İnsan Hakları Hukuku**, 2. bsk., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2009.
- Kale, Nesrin : “Potansiyel Özgürlükten Eylemsel Özgürlüğe”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 1992, s. 753-761.
- Kamusal Alan**, Haz. Meral Özbek, İstanbul, Hil Yayın, 2004.
- Kapani, Münci : **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991.
- Kapani, Münci : **Kamu Hürriyetleri**, 7. bsk., Ankara, Yetkin Yayınları, 1993.
- Kara, Çağlayan : “Düşünceyi Açıklama ve Yayma Özgürlüğünün Aracı Olarak Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı”, **T.C. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Antalya, 2005.
- Karaaslan, Erol : “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Yapısı ve Yargılama Yöntemi”, **Ankara Barosu Dergisi**, 2004/3, s. 107-130.
- Karabük Kovanlıkaya, Aliye : “Hâlâ Düşünüyorum”, **Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 2013/20, s. 19-30.
- Karagöz, Kasım : “İfade Özgürlüğü ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Sınırlandırılması Sorunu”, **T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2004.
- Karaosmanoğlu, Fatih : **İnsan Hakları**, 2. bsk., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2011.
- Karluk, S. Rıdvan : **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 8. bsk., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2005.

- Kavra, Erol : “Montesquieu ve de Tocqueville’e Göre Demokrasi ve Temel Güvenceleri”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE)**, Cilt: 22, Sayı: 3, Yıl: 1989, s. 75-83.
- Ketenci, Taşkıner, Topuz, Metin : “Aristoteles ve Augustinus’un İnsan Anlayışları Üzerine”, **Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, 2013/20, s. 1-18.
- Kılınç, Ümit : “Barışçıl Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Yapma Hakkı ve Devletin Yükümlülükleri”, **Türkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 110, Yıl: 2014, s. 281-304.
- Kışlalı, Ahmet Taner : “Eski Yunan’da Demokrasi ve Demokratik Düşünce”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 1, Yıl: 1984, s. 63-77.
- Kili, Suna, Gözübüyük, A. Şeref : **Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, 3. bsk., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- Kubalı, Hüseyin Nail : **Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1971.
- Kuçuradi, İoanna : **İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları**, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2011.
- Kuran, Alp : **Kapalı İktidar**, İstanbul, Türkiye Millî Gençlik Teşkilâtı (TMGT) Gençlik Yayınları, 1962.
- Kuzu, Burhan : **Türk Anayasa Metinleri ve Seçilmiş Mevzuat**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2012.
- Lavroff, S. D. : “Le Droit de Pétition en France”, **RDP**, Nov./Déc. 1992/6.
- Leach, Philip : **Taking a Case to the European Court of Human Rights**, 3. ed., New York, Oxford University Press, 2011.
- Leblebici, Doğan Nadi : “Örgüt Kuramının Temelleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, Yıl: 2008, s. 111-129.

- Leclercq, C. : **Libertés Publiques**, 2. éd., Litec, Paris, 1994.
- Madiot, Y. : **Droits de l'Homme**, 2. éd., Masson, Paris, 1991.
- Malinverni, G. : **La Liberté de Réunion, Etude de Droit Constitutionnel Suisse**, Librairie de l'Université George et Cle S.A., Genève, 1981.
- Maunz, T., Dürig, G., Herzog, R. : **Grundgesetz Kommentar**, Bd. 1, München, 1971.
- “Meksika Körfezi’nde Eylemciler Petrol Platformunu İşgal Etti”, **Greenpeace**, 23.11.2010, (Çevrimiçi), <http://www.greenpeace.org/turkey/tr/news/meksika-korfezinde-eylem-231110/>, 30 Mart 2015.
- Memiş, Emin : **Anayasa Hukuku Notları: Türkiye’de Anayasa Gelişimleri Eğrisi (1808 - 2005)**, 4. bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2005.
- Menanteau, M. : **Les Nouveaux Aspects de la Liberté de Réunion**, Paris, 1938.
- Metin, Yüksel : **Anayasanın Yorumlanması**, Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2008.
- Metin, Yüksel : “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Dergisi**, Cilt: 57, Sayı: 4, Yıl: 2002, s. 35-63.
- Moeckli, Daniel, Shah, Sangeeta, Sivakumaran, Sandesh : **International Human Rights Law**, Consultant Editor David Harris, 2. ed., New York, Oxford University Press, 2014.
- Molu v.d., Benan : **Üniversitelerde Disiplin Soruşturmaları: Öğrencilerin İfade ve Örgütlenme Özgürlüğü AIHS Çerçevesinde Bir Değerlendirme**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013.
- Montaigne : **Denemeler**, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, 30. bs., İstanbul, Cem Yayınevi, 1999.
- Mumcu, Ahmet : **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, 2. bsk., Ankara, Savaş Yayınları, 1994.

- Müller, W. : **Wirkungsbereich und Schranken der Versammlungsfreiheit, insbesondere im Verhaeltnis zur Meinungsfreiheit**, Berlin, 1974.
- Nişancı, Şükrü : **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, 2003.
- Ökçesiz, Hayrettin : “Düşüncenin Özgürlüğü Üzerine Düşünceler”, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi (HFSA) 6. Kitap**, Haz. Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, İstanbul Barosu Yayını, 2003, s. 28-35.
- Ökçesiz, Hayrettin : **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, Afa Yayınları, 1994.
- Ökçesiz, Hayrettin : “Sivil İtaatsizlik Hakkı”, **Sivil İtaatsizlik**, Haz. Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD) Yayını, 1999, s. 45-63.
- Öktem, M. Niyazi : **Özgürlük Sorunu ve Hukuk**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977.
- Örgüt Kuramı**, Haz. Deniz Taşcı, Erkan Erdemir, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2013.
- Özbudun, Ergun : **Türk Anayasa Hukuku**, 15. bsk., Ankara, Yetkin Yayınları, 2014.
- Özkan Duvan, Ayşe : “Avrupa Birliği’nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Katılımının İnsan Hakları Yargısına Etkileri”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 11, Sayı: 43, Yıl: 2015, s. 69-92.
- Özkan, İrem Burcu : “19. Yüzyıldan Günümüze Hukuki ve Siyasi Bir Kavram Olarak Vatandaşlığın Dönüşümü”, **T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2014.
- Parıltı, Cemalettin : “Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramında Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı”, **Kamu-İş (Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası) İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 4, Yıl: 1999, s. 267-277.
- Pascal, Blaise : **Pensées Über die Religion und über einige andere Gegenstaende**, Arbeitsbuch, Frankfurt/M, Berlin, München, 1986.

- Pazarıcı, Hüseyin : **Uluslararası Hukuk**, 14. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2015.
- Prélot, Marcel : **Institutions Politiques et Droit Constitutionnel**, Dalloz, Paris, 1963.
- Quilisch, M. : **Die Demokratische Versammlung**, Berlin, 1970.
- Reçber, Kamuran : **Avrupa Birliği Kurumlar Hukuku ve Temel Metinleri**, Bursa, Alfa Aktüel, 2010.
- Redhouse Sözlüğü (İngilizce - Türkçe), Haz. Robert Avery v.d., İstanbul, Redhouse Yayınevi, 1974.
- Reid, Karen : **A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights**, 4. ed., Sweet & Maxwell, London, 2011.
- Reynold, Gonzague de : **La démocratie et la Suisse: Essai d'une philosophie de notre histoire nationale**, Les Éditions du Chandelier, Bienne, 1934.
- Rivero, J. : **Les Libertés Publiques**, Paris, 1980.
- Robert, J., Duffar, J. : **Droits de l'Homme et Libertés Fondamentales**, Montchrestion, Paris, 1993.
- Sağlam, Fazıl : **Temel Hakların Sınırlanması ve Özü**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1982.
- Sanlı, Leyla : "Yeni Toplumsal Hareketler ve Gelişme Koşulları", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (İÜİFM)**, Cilt: 53, Sayı: 1, Yıl: 2003, s. 55-70.
- Sarıca, Murat : **100 Soruda Fransız İhtilâli**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970.
- Selçuk, Engin : "Avrupa Birliği Anayasal Düzeninde Temel Hakların Serüveni", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 32, Mart 2005, s. 13-52.
- Sencer, Muzaffer : **Belgelerle İnsan Hakları**, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 1988.
- Schackleton, F. : **The Law and Practise of Meetings**, 4. ed., London,

- 1958.
- Schwaeble, U. : **Das Grundrecht der Versammlungsfreiheit**, Berlin, 1975.
- Soysal, İsmail : **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları Cilt II (1945-1990): Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar)**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1991.
- Steiner, Josephine, Woods, Lorna : **EU Law**, 10. ed., New York, Oxford University Press, 2009.
- Sunay, Reyhan : **Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları**, Ankara, Liberal Düşünce Topluluğu, 2001.
- Sur, Melda : “Paris Şartı'nın Hukuki Niteliği: Andlaşma Niteliği Taşımayan Çok Yanlı İşlemler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (AÜSBFD)**, Cilt: XLVI, Sayı: 1-2, Yıl: 1991, s. 395-406.
- Sur, Melda : “Paris Şartı'nda İnsan Hakları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (AÜSBFD)**, Cilt: 47, Sayı: 3-4, Yıl: 1992, s. 299-305.
- Şahin, Mustafa : “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 31, Sayı: 4, Yıl: 1998, s. 97-104.
- Şenel, Alâeddin : **Eski Yunanda Siyasal Düşünüş**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1968.
- Şenel, Alâeddin : “Simgesel Araçlar, Düşünce Özgürlüğü ve Dinsel İdeoloji”, **Düşünce Özgürlüğü**, Haz. Hayrettin Ökçesiz, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi (HFSA) Yayınları: 3, İstanbul, Afa Yayınları, 1998, s. 47-65.
- Şentürk, Fikriye : “Dernek Kurma ve Toplantı Özgürlüğü”, s. 1-8, (Çevrimiçi), http://www.anayasa.gov.tr/files/insan_haklari_mahkemesi/sunumlar/senturkmad11.pdf, 20 Mart 2015.
- Şirin, Tolga : **30 Soruda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı (Anayasa ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Işığında)**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013.

- Şirin, Tolga : **Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkı**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2015.
- Şirin, Tolga : “Anayasa Mahkemesi’nin Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü Kararlarına Yönelik Eleştirel Bir Değerlendirme”, s. 1-43, (Çevrimiçi), http://www.aihmiz.org.tr/files/TolgaSirin_2015.pdf, 16 Şubat 2016.
- Şirin, Tolga : **Türkiye’de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru): İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulaması ile Mukayeseli Bir İnceleme**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013.
- Şükûn, Ziya : **Farsça-Türkçe Lûgat: Gencinei Güftar: Fehrengi Ziya**, 2 c., İstanbul, Maarif Matbaası, 1944.
- Tanilli, Server : **Uygarlık Tarihi**, 23. bs., İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2009.
- Tanör, Bülent : **Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri (1789 - 1980) (OTAG)**, 25. bsk., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Tanör, Bülent, Yüzbaşıoğlu, Necmi : **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 10. bs., İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2011.
- Tanyar, Ziya Çağa : “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadında Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)**, Cilt: 60, Sayı: 3, Yıl: 2011, s. 593-633.
- Taşkaya, Tuncay : “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne Göre Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğünün Kapsamı ve Türkiye’deki Uygulamalar”, **T.C. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Muğla, 2010.
- Temel Belgelerde İnsan Hakları: **Maddi Hukuk**, Çev. Mehmet Semih Gemalmaz, 2. bs., İstanbul, İnsan Hakları Derneği (İHD) Yayını, 1996.
- Tercinet, M. R. : “La Liberté de Manifestation en France”, **RDP**, 1979/4.

Tezcan, Durmuş, : **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında**
Erdem, Mustafa **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, 2. bsk. Ankara,
Ruhan, Sancakdar, Seçkin Yayıncılık, 2004.
Oğuz

Tezcan, Durmuş, : **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**,
Erdem, Mustafa Ankara, T.C. Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi
Ruhan, Sancakdar, Başkanlığı, 2004.
Oğuz

Tezcan, Durmuş : **İnsan Hakları El Kitabı**, 3. bsk., Ankara, Seçkin
v.d. Yayıncılık, 2010.

Timuçin, Afşar : **Düşünce Tarihi**, İstanbul, BDS Yayınları, 1992.

Topal Demiroğlu, : “Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması”,
Elif **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt:
2, Sayı: 1, Yıl: 2014, s. 133-144.

Topdemir, Hüseyin : “Aristoteles’in Bilim Anlayışı”, **Felsefe Dünyası -**
Gazi **Türk Felsefe Derneği (T.F.D.) Yayını**, Sayı: 32,
2000/2, s. 23-36.

Toplantı ve Barışçıl Gösteri Özgürlüğü Ataman
Grubu/Türkiye Kararlarının Uygulanması (Başvuru
No: 74552/01, 5 Aralık 2006) İzleme Raporu, Haz.
Başak Çalı, Ankara, İnsan Hakları Ortak Platformu
(İHOP), 2014.

“Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu”,
(Çevrimiçi),
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2911.pdf>,
10 Şubat 2016.

“Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun
Uygulanmasına Dair Yönetmelik”, (Çevrimiçi),
<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=7.5.14500&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=>, 10
Şubat 2016.

“Treaty of Lisbon Amending The Treaty on
European Union and The Treaty Establishing The
European Community”, (Çevrimiçi), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12007L/TXT&from=EN>, 17 Mart 2016.

“**Treaty on European Union**”, (Çevrimiçi), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012M/TXT&from=EN>, 17 Mart 2016.

Tülen, Hikmet : “3.10.2001 Tarihli ve 4709 Sayılı Kanunla Yapılan Anayasa Değişiklikleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: V, Sayı: 1-4, Yıl: 2001, s. 191-243.

Türk Anayasa Hukuku Mevzuatı, Haz. Anayasa Hukukçuları Derneği, 4. bsk., Ankara, Adalet Yayınevi, 2015.

Türkçe Sözlük, Haz. İsmail Parlatır v.d., 2 c., 9. bsk., Ankara, Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları, Türkçe Sözlükler Dizisi: 1, 1998.

“**Türkiye’de zihinsel ve psiko-sosyal engelli bireylerin seçme hakkı**”, (Çevrimiçi), <http://www.madde12.org/lutfen-siyasi-hakkinizi-kullaniniz-ve-toplumda-yerinizi-aliniz-gurur-duyunuz-ve-guzel-bir-hayat-surunuz/>, 17 Şubat 2016.

Ülgen, Özen : “Türk Hukukunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Özgürlüğü”, **T.C. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2004.

Weatherill, Stephen : **Cases and Materials on EU Law**, 7. ed., New York, Oxford University Press, 2006.

Weber-Weiser, : **Vereins und Versammlungsfreiheit, Handwörterbuch der Staatswissenschaften**, VIII. Band, 1928.

White, Robin C. A., Ovey, Clare : **The European Convention on Human Rights**, 5. ed., New York, Oxford University Press, 2010.

Yenişehirlioğlu Şahin : “İnsan Nedir ve Eğitilebilir Mi?”, **Kırıkkale Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Felsefe Dünyası Dergisi**, Sayı: 3, s. 11-14.

Yakut, Bahadır : “Lizbon Sonrası AB’nin Yeni Kurumsal Yapısı ve Karar Alma Süreçlerinin Özgürlük, Güvenlik ve Adalet

Alanındaki Yansımaları”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi (TAAD)**, Sayı: 2, Yıl: 1, Temmuz 2010, s. 53-91.

“**Yargıtay Ceza Genel Kurulu Kararları**”,
(Çevrimiçi),
<http://www.kararara.com/forum/viewtopic.php?f=44&t=24637>,
<http://www.kararara.com/forum/viewtopic.php?f=21&t=21641>, 18 Mart 2016.

Yarsuvat, Duygun : **Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Hürriyeti ve İlgili Ceza Hükümleri**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968.

Yıldız, Mustafa : “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin İşlevsel Konumu”, **Anayasa Yargısı**, C: 14, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1997, s. 255-332.